

.....  
265.965 OSZK  
.....  
7  
.....

OSZK  
Országos Széchényi Könyvtár

MOMMSEN  
Rómaiak  
története.

OSZK

7.

A  
váci kegyes-tanítórendi ház  
KÖNYVTÁRA.

*Nn.* betű *IV. a. 5.* szám.

Országos Széchényi Könyvtár



OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

*4265.965*

(R  
2)

ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR  
1968/R leltár

## ÖTÖDIK KÖNYV.

---

A katonai monarchia megalapítása.

ELSŐ FELE.

Wie er sich sieht so um und um,  
Kehrt es ihm fast den Kopf herum,  
Wie er wollt' Worte zu allem finden?  
Wie er möcht' so viel Schwall verbinden?  
Wie er möcht' immer muthig bleiben,  
So fort und weiter fort zu schreiben?

*Gothe.*



## I. FEJEZET.

---

### Marcus Lepidus és Quintus Sertorius.

Midőn Sulla 676-ban meghalt, az általa restaurált oligarchia korlátlan ura volt a római államnak; de valamint erőszak által lett azzá, úgy azontúl is erőszakra volt szüksége, hogy magát számos titkos és nyilvános ellenségeivel szemben fenntarthassa. Nem egy egyszerű párt állott vele szemben, nyíltan kimondott célokkal és határozottan elismert vezérek alatt, hanem a legkülönbélebb elemek tömege, melyek ugyan általában véve a populáris párt neve alá foglaltattak, a valóságban azonban a legkülönbélebb okokból és a legkülönbélebb szándékokkal csináltak oppositíót az államnak Sulla által megállapított rendje ellen. Ott voltak a pozitív jog emberei, kik politikát sem nem csináltak, sem hozzá nem értettek, de megbotránkoztak azon önkényen, melylyel Sulla a polgárok életével és vagyonával elbánt. A szigorú jogászok már Sulla életében, midőn az ellenzék minden más árnyalata hallgatott, feltámadtak a kormányzó ellen: így például a törvényszékek a cornéliusi törvényekkel, melyek több itáliai polgárságot a római polgárjogtól megfosztottak, ítéleteikben mint érvénytelenekkel

78.  
Az ellenzék.

Jogászok.

bántak el, s e polgárjogot a forradalom alatti hadi fogság és a rabszolgául történt eladás által szintén nem tekintették megszűntnek. Ott voltak a régi szabadelvű szenátusi kisebbség maradványai, mely azelőtt a refompárttal és az itáliaiakkal való megalkuvásra törekedett, és most hasonló szellemben hajlandó volt Sulla mereven oligarchicus alkotmányán a populárisoknak tett engedmények által szelidíteni. Ott voltak továbbá a tulajdonképeni populárisok, a becsületesen hívő, korlátolt eszű radicalesok, kik a párt programjának jelszavaiért kockára tettek életet és vagyont, hogy a győzelem után fájdalmas ámulattal átlássák, miszerint nem egy ügyért, hanem egy phrázisért küzdöttek. Ezek szemében fődolog volt a Sulla által ugyan el nem törölt, de mégis leglényegesebb jogosítványaitól megfosztott tribúni hatalom helyreállítása, mely annál titkoszerűbb varázsszal hatott a tömegre, miután az egész intézmény kézzel fogható gyakorlati haszon nélkül való, s tényleg csak üres kísértet vala — a néptribún neve még több mint egy évezred múlva is képes volt Rómában forradalmat csinálni. Ott voltak végre azon nagyszámú és nagyfontosságú osztályok, melyeket Sulla restaurációja ki nem elégített, vagy politikai és magán érdekeikben egyenesen megsértett. Ily indokok vezették az ellenzék soraiba a Po és az Alpok közti vidék sűrű és vagyonos lakosságát, mely a 665-ben kapott latin jogot természetesen csak foglalónak tekintette a teljes római polgárjog elnyerésére és hálás talajul szolgált az izgatásnak. Ezekhez járultak a számuk és gazdagságuk folytán befolyásos és a fővárosban való tömeges összeszorulásuk folytán még különösen veszélyesekké vált szabadonbocsátottak, kik nem tudták feledni, hogy a restauráció által ismét előbbi, a gyakorlatban semmis szavazati jogukra visszavetettek. Hasonlókép a maga-

Reformer szel-  
lemű arisko-  
kratia.

Demokraták.

Transpada-  
nusok.

89.

Szabadon-  
bocsátottak.

sabb pénzvilág, mely ugyan óvatosan nyugton maradt, de egykori szívós ellenszenvét s nem kevésbé szívós hatalmát ezentúl is megtartotta. Ép ily elégületlen volt a fővárosi tömeg, mely a valódi szabadságot csak az ingyen gabonában találta fel. Még mélyebben el voltak keseredve a Sulla-féle elkobzások által sujtott polgárságok, akár volt sorsuk az, ami például a pompeiié, kik a Sulla-féle települők által megcsorbított tulajdonukban ezekkel együtt és velök örökös viszályban éltek, ugyanazon falgyűrűn belől, akár, az, ami az arretiumiaké és volaterraeieké, kik ugyan határjuk birtokát még tényleg megtartották, de a római nép által rájuk kimondott elkobzás damokleskardja alatt álltak; akár végre az, hogy koldusokként egykori lakhelyeiken vagy mint rablók az erdőkben indultak pusztulásnak, ami leginkább Etruriában fordult elő. Végre mindazon demokratikus vezetőknek, kik a restauráció következtében életüket veszítették vagy a száműzöttség teljes nyomorában bolyongtak Mauretánia partjain vagy időztek Mithridates udvarában vagy seregében, — mindezeknek összes családi és szabadonbocsátott hozzátartozóik forrongásban álltak; mert e kornak politikai érzülete folytán, melyen a szigorú családi összetartozás eszméje uralkodott, az otthon maradtak becsül etbeli kötelességöknek\*) tekintették menekült hozzátartozóik számára a hazatérés lehetőségét, a halottakra nézve pedig legalább az emlékezetökhöz és gyermekeikhez tapadt szennyfolt letörlését s az atyai vagyon visszaadását kieszközölni. Mindenekfelett az elitéltek saját gyermekeit, kiket a kormányzó jogilag politikai páriákká

Tőkepenze-  
sek.

Fővárosi pro-  
letárság.

Kisajátítot-  
tak.

A proscribál-  
tak és híveik.

\*) Jellemző, hogy egy tekintélyes irodalomtanár, a szabadonbocsátott Staberius Eros, az elátkozottak gyermekeit ingyen vette fel tanfolyamába.

sülyesztett alá, ennek folytán mintegy maga a törvény szőlította lázzadásra a fennálló rend ellen. — Mindezen ellenzéki töredékekhez járult továbbá a tönkrejutottak egész tömege. Azon összes fő- és alrendű csöcselék, mely vagyonaát s existenciáját elegáns vagy szennyes dözsolésben felémesztette; azon nemes urak, kiknek egész előkelőségük már csak adósságaikban állt; Sulla zsoldosai, kikből a kormányzó parancs szava csinálhatott ugyan földbirtokosokat, de nem földművelőket, s kik, az elátkozottak első örökségét eltékozolván, annak egy második kiadása után vágyódtak, mindezek csak azt lesték, mikor fog kitűzetni a zászló, mely őket a fennálló viszonyok elleni harcra szólítja, nem törődve vele, bármi legyen is ezen kívül reá írva. Ugyanezen szükségesség folytán minden törekvő és népszerűsége szoruló tehetség az ellenzékhez csatlakozott, úgy azok, kiket a szigorúan elzárt optimata körök be nem fogadtak vagy legalább gyorsan emelkedni nem engedtek, s kik ennélfogva erőszakosan igyekeztek a phalanxba benyomulni s az oligarcha kizárólagosság és anciennitás törvényeit a nép kegyének segélyével akarták megtörni, valamint azon veszedelmesebb emberek is, kik nagyravágyásukban magasabb célt tűztek magok elé mint azt, hogy a collegiális üzelmek keretén belől részt vehessenek a világ sorsának intézésében. Ily aspiránsok főképen az ügyvédi szószeken, a törvényes oppositiónak egyetlen, Sulla által el nem zárt mezején, már a kormányzó életében is élénken küzdöttek a restauráció ellen a formaszerinti jogtudomány és az ékes-szólás fegyvereivel; amint például az ügyes szónok Marcus Tullius Cicero (született 648. jan. 3-kán), egy arpinumi földbirtokos fia, gyors hírnévre tett szert a kormányzó elleni félig óvatos, félig merész oppositiója által. Az efféle törekvések nem nagy jelentőségűek voltak, ha az opponáló

Tönkrement  
emberek.

Nagyravá-  
gyók.

nem törekedett egyébire, mint hogy oppositójával a curulisi széket megvásárolja magának, hogy életének hátralévő részét rajta jóllakott megelekedésben eltölthesse. Igaz ugyan, hogy ha egy népszerű ember e székkel be nem éri s ha Gaius Gracchusnak utódja akad, az élet-halálharc kikerülhetlenné leendett; de egyelőre legalább nem volt ember, ki ily magasan álló célok után törekedjék. — Ilynemű volt azon ellenzék, melylyel a Sulla által restaurált oligarcha kormánynak küzdenie kellett, midőn Sulla halála után, hamarább mint ez maga gondolhatta volna, magára maradt. A feladat, mely vállaira nehezedett, magában véve nem volt könnyű s még súlyosabbá lett a kor egyéb társadalmi és politikai bajai, mindenekfelett pedig annak folytán, hogy egyfelől a tartományokban lévő katonai főhivatalnokokat a legfőbb polgári hatóság iránti engedelmességben megtartani, másfelől a fővárosban a benne felszaporodott itáliai és Itálián kívüli csöcselék nagy tömegét és a Rómában nagy részben tényleges szabadságban élő rab-szolgákat mindig készen álló haderő nélkül féken tartani, óriási nehézségekkel járt. A senátus mintegy egy minden oldalról támadásnak kitett és általa fenyegetett várban állt, és e helyzetben komoly küzdelmek ki nem maradhattak. De a Sulla által kezébe adott ellentállási eszközök is tekintélyesek és nyomatékosak voltak; s habár a nemzet többsége nyilvánvalóképp nem csak nem támogatta a kormányt, Sulla által megállapított alakjában, hanem annak egyenesen ellensége volt, mégis azon ellenzéknek zavaros tömegével szemben, mely sem céljaiban, sem eszközeiben nem volt egy, és vezér hiányában száz töredékre szakadt, a kormány még sok időn át fenntarhatta volna magát megerősített várában. De erre természetesen szükséges volt, hogy akarja is magát fenntartani, s hogy azon erélynek,

Az ellenzék  
hatalma.

mely a vár falait felépítette, legalább egy kis részét annak védelmére fordítsa; mert oly őrség számára, mely nem akarja magát védeni, a sáncok legnagyobb mestere is hiába rak falakat és hiába hány sáncokat.

Vezérlő emberek hiánya.

Minél több függött végelemzésben mindkét félen a vezérlő emberek egyéniségétől, annál nagyobb baj volt az, hogy ilyenekkel egyik fél sem bírt. E kor politikájában kivétel nélkül a cotteriák szelleme uralkodik, legkártékonyabb alakjában. Ez ugyan nem volt új dolog; a családokban és clubokban való szövetkezés elválhatatlan az állam aristokratikus rendjétől s már századok óta túlságosan el volt harapódzva Rómában. Mindenhatóvá azonban csak a jelen korszakban lett, amint hogy most először is (legelőször 690 körül) hozatnak törvényes megtorló rendszabályok, melyek annak befolyását inkább constatálják, semmint megbénítják. Az egész előkelő világ, a populáris érzületűek ép úgy, mint a tulajdonképeni oligarchia, hetaeriákba egyesült; a polgárság tömege, amennyiben egyáltalában rendszerint részt vett a politikai eseményekben, szavazó kerületenként szintén mintegy elzárt és majdnem katonailag szervezett egyleteket képezett, melyeknek természetes vezérei és közvetítői az egyes kerületek elnökei, a „kerületfelosztók“ (*divisores tribuum*) voltak. E politikai clubokban minden eladó volt: mindenekfelett a választó szavazata, de a tanácsnoké s a bíróé is, és nemkevésbé azon öklök, melyek az utcai zenebonákat csinálták s a kolomposok, kik azokat vezényelték — az előkelők és az alsóbbrendűek egyletei közt az árszabály tételei képezték az egyetlen különbséget. A hetaeria döntött a választásokban, határozta el a vád alá fogást, vezette a védelmet; nyerte meg a tekintélyes ügyvédet, alkudott meg szükség esetében a felmentés felett azon üzérek valamelyikével,

Cotteria-szellem.

kik a bírák szavazataival való jövedelmes kereskedést nagyban űzték. A hetaeria uralkodott szervezett bandáival a főváros utcáin, s ezzel igen gyakran az állam felett is. Mindezen dolgok bizonyos szabályok értelmében s úgyszólván nyilvánosan mentek végbe; a hetaeriák jobban voltak szervezve s ügyeik jobban ellátva, mint bármely ága az államkormányzatnak; és ha, civilisált zsebmetszők szokásaként, hallgatólagos megegyezéssel nem is beszéltek nyíltan bűnös üzemleikről, titkot mégis senki sem csinált belőlök és tekintélyes ügyvédek nem átallták nyíltan és megérthetőleg utalni azon viszonyra, melyben védenceik hetaeriáival álltak. Ha akadt elvétve ember, ki ez üzemből kivonta magát anélkül, hogy egyúttal a közéletnek is hátat fordítana, az, mint Cato, okvetlenül politikai Don Quixotetá lett. A pártok és pártküzdelem helyét a clubok és versengéseik, a kormányzás helyét az ármány foglalta el. A több mint kétséges jellemű Publius Cethegus, egykor Márius legbuzgóbb híveinek egyike, kit Sulla később, midőn hozzá átpártolt, kegyelmesen fogadott, játszotta e kor politikai üzemeiben a legbefolyásosabb szerepek egyikét, csupán mint ravasz közvetítő s hírhordó a szenátori párttöredékek közt s mint minden titkos ármánynak államférfiúi ismerője; a legfontosabb parancsnoki állomások betöltése felett nem ritkán kedvesének, Praeciának szava határozott. Ily politikai nyomor azonban csak ott volt lehetséges, hol a politikai téren működő emberek közül egy sem emelkedett felül a mindennapiság színvonalán; bármely rendkívüli tehetség pókhálóként söpörte volna el a faktiók ezen gazdálkodását; de épen politikai és katonai tehetségekben volt legnagyobb a hiány. A régibb nemzedékekből a polgárháborúkat nem élte túl egy tekintélyes ember sem az egyetlen öreg, okos, ügyes beszédű Lucius Philippuson

91. (consul 663) kívül, ki kezdetben a populáris párt híve, utóbb a tőkepenészek pártjának vezére volt a senátus ellen s szoros összeköttetésben állt a Márius-pártiakkal, végre pedig átpártolt a győző oligarchiához, még elég jókor arra nézve, hogy e tettéért hálát s jutalmat nyerjen, és ekként a pártok közt szerencsésen keresztül csúszott. A következő
- Metellus, Catulus, a Lucullusok.
80. nemzedék tagjai közt a tiszta aristokratia legnevezetesebb fejei voltak : Quintus Metellus Pius (consul 674), Sulla társa veszélyben s győzelemben ; Quintus Lutatius Catulus, consul Sulla halálának évében 676-ban, fia a vercellaei győzőnek ; s két fiatalabb tiszt, Lucius és Marcus Lucullus testvérek, kik közül amaz Ázsiában, ez Itáliában küzdött kitüntetéssel Sulla zászlaja alatt ; hogy oly optimatákat ne
- 114—50. említsünk, minők Quintus Hortensius (640—704), ki csak mint ügyvéd ért valamit, vagy éppen Decimus Junius Brutus (consul 677), Mamercus Aemilius Lepidus Livianus
77. (consul 677), és más efféle jelentéktelen emberek voltak, kikben még jó hangzású aristokratikus nevek ért legtöbbet. De ama négy ember is csak kevéssel emelkedett felül e kor előkelő nemeseinek közönséges színvonalán. Catulus, úgy mint apja, finom műveltségű és becsületes aristokrata, de középszerű képességű ember és ami fő, nem volt katona. Metellus nem csak személyesen tiszteletreméltó jellem, hanem egyszersmind tehetséges és tapasztalt tiszt volt ; ki nemannyira a kormányzó iránti közel rokoni és bajtársi viszonyának, mint inkább elismert érdemeinek köszönhette,
79. hogy 675-ben a consulság letétele után Spanyolországba küldetett, midőn itt a lusitániaiak és a római kivándorlottak Quintus Sertorius alatt ismét mozogni kezdtek. Derék tisztek voltak a Lucullusok is, főkép az idősbik, kiben tekintélyes katonai tehetség alapos irodalmi műveltséggel s írói hajlamokkal egyesült s ki mint ember is tiszteletre-

méltónak tartatott. De mint államférfiak még e különb arisztokraták is alig voltak kevésbbé gyöngék és rövidlátók a kor hétköznapi senátorainál. A nevezetesebbek közülök ugyan a külellességgel szemben használhatóknak és bátraknak bizonyultak, de egyiknek sem volt sem kedve sem képessége a kor tulajdonképeni politikai feladatainak megoldására s arra, hogy az állam hajóját az ármányok és partoskodások hullámos tengerén biztos kézzel kormányozhassák. Minden politikai bölcsességek abban állt, hogy őszintén hittek az oligarchia egyedül üdvözítő voltában, a demagogiát pedig, valamint minden más, magát emancipáló egyesnek hatalmát lelkök mélyéből gyűlölték és nagy bátorsággal elátkozták. Kicsiny becsvágyuk kevéssel beérte. Amit Metellus spanyolországi szerepléséről beszélnek, hogy t. i. nemcsak a spanyol alkalmi poéták kevéssé hangzatos lantját szívesen hallgatta, hanem hogy ahová jött, magát istenként boradományokkal és tömjénfüsttel fogadtatta s ebéd közben a terem tetejéről leereszkedő Victóriák által fejét színházi mennydörgés közben arany diadalmi babérral koszorúztatta meg — mindez alig érdemel több hitelt a történeti adomák túlnyomó részénél; de az ily mendemondák is visszatükrözik az epigonok nemzedékének elsatnyúlt nagyravágyását. Még a legkülönbek is teljesen megvalának elégedve, ha nem hatalmat és befolyást, hanem consulságot, diadalmenetet és a tanácsban egy tiszteleti helyet kivívniok sikerült; s azon ponton, melyen, ha valódi becsvágygyal bírnak, csak kezdtek volna valódi szolgálókat tenni hazájoknak s pártjuknak, leléptek a politika színpadáról, hogy fejedelmi fényűzésbe sülyedjenek. Oly emberek, mint Metellus és Lucius Lucullus még mint hadvezérek is nem csekélyebb gondot fordítottak arra, hogy a római területet újonnan meghódított királyokkal és népek-

kel növeljék, mintsem arra, hogy a római gastronomia vadpecsenyéből, szárnyasokból s csemegékből álló végtelen étlapját új afrikai és kis-ázsiai nyalánkságokkal megtoldhassák s életök javát többé-kevésbbé szellemdús semmittevésben fecsérelték el. Azon hagyományos ügyesség s azon egyéni lemondás, mely minden oligarchikus kormányrendszernek alapját képezi, e kor elsatnyúlt és mesterségesen helyreállított aristokrátiájából kiveszett; ez kivétel nélkül a clique-szellemben látta a hazafiságot, a hiúság az ő szemében bécsvágy, a korlátoltság következetesség volt. Ha Sulla alkotmánya oly férfiak védszárnyai alá jutott volna, minők a római bíbornokok collegiumában s a velencei tízek tanácsában ültek, bajos megmondani, ha sikerült volna-e az ellenzéknek azt oly hamar megingatnia; ily védők mellett azonban bármely támadás komoly veszélyt rejtett magában.

Pompeius.

106.

Azok között, kik a Sulla-féle alkotmánynak sem feltétlen hívei sem nyílt ellenségei nem voltak, a tömeg tekintetét legnagyobb mértékben a fiatal, Sulla halálakor huszonnyolc éves Gnaeus Pompeius (szül. 648. sept. 29) vonta magára. Ez szerencsétlenség volt úgy a megbámultra, mint bámulóira nézve; de természetes vala. Pompeius testben és lélekben egészséges ember, s kitünő tornász volt, ki még mint főtiszt is katonáival versenyt ugrott, futott és súlyokat emelt; s erős és ügyes lovas és vívó, s vakmerő guerillavezér létére oly korban, mely őt még minden hivatalból, valamint a senátusból is kizárta, imperátorrá s triumphátorrá lett, s a közvéleményben Sulla után az első helyet, sőt magától az effélékkel nem sokat törődő kormányzótól félig gúny, félig elismerés fejében a „nagy“ melléknevet vívta ki magának. A baj az volt, hogy szellemi tehetségei semmikép sem feleltek meg e hallatlan sikereknek. Nem

volt rossz és nem tehetség nélküli, de minden ízében közönséges ember, kit természete kitűnő strázsamesterré tett volna, s kit most a körülmények hadvezérré és államférfiúvá lenni kényszerítettek. Értelmes, bátor és tapasztalt, minden tekintetben kitűnő katona, de azért katonai tekintetben is minden fensőbb képesség nélkül való volt; s mint általában, úgy mint hadvezérnek is szokása volt az aggodalmassággal határos óvatossággal látni teendőihez és, ha csak lehetséges, a döntő csapásra csak akkor szánni el magát, ha már a képzelhetőleg legtúlnyomóbb helyzetbe sikerült magát ellenfelével szemben tennie. Míveltsége kora hétköznapi míveltségéből állt; bár tetőtől talpig katona, mégis Rhodosban jártában el nem mulasztotta az ottani beszélő művészeket kötelességszerűleg megbámulni s megajándékozni. Becsületes volt, mint az olyan gazdag ember, ki tekintélyes öröklött és szerzett vagyonával okosan gazdálkodik; nem röstellt a senátorok szokott módja szerint pénzt csinálni, de sokkal hidegebb természetű és sokkal gazdagabb volt, semhogy ily okokból veszélybe döntse magát, vagy kiváló gyalázatot vonjon fejére. Nem annyira saját erényeinek, mint inkább a kortársai közt általánosan elharapódzott gázságnak köszönhette a kitűnőségnek és önzetlenségnek azon — aránylag kétségkívül teljesen igazolt — híret, melyben állott. „Becsületes képe“ szinte közmondásossá lett s még halála után is derék és erkölcsös embernek tartották; és annyi áll, hogy jó szomszéd volt, ki nem követte a korabeli nagy urak kebellázító szokását, kik jószágaik határait kényszervételek vagy még rosszabb eszközök segélyével kisebb szomszédaik rovására kiterjesztették, a családi életben pedig ragaszkodást mutatott neje és gyermekei iránt; továbbá becsületére válik, hogy ő először hagyott fel azon barbár szokással, melynél fogva a

fogyul ejtett ellenséges királyok és hadvezérek, miután a diadalmenetben bemutattattak, kivégeztettek. De ez nem gátolta meg abban, hogy ura és mestere, Sulla parancsára el ne váljék hön szeretett nejétől csak azért, mert az egy elátkozott nemzetség sarjadéka volt, és hogy ugyanannak egy intésére nagy lelki nyugalommal saját szemei előtt ki ne végeztessen oly embereket, kik őt szorongatott helyzetében sikerrel támogatták; nem volt kegyetlen, mint szemére hányták, hanem, ami ennél talán még rosszabb, hideg, és jóban úgy mint rosszban szenvedélytelen volt. A csata zajában meglátta az ellenségnek szeme fehéret; a polgári életben bátortalan ember volt, kinek a legcsekélyebb dolog a vért arcába hajtotta; majd mindig zavarba jött, ha nyilvánosan kellett beszélnie s a társas érintkezésben egyáltalán szegletes, feszes és nehézkes volt. Gögös önféjűsége dacára, mint rendesen mindazok, kik önállóságukat fitogtatni szeretik, hajlítható eszköz volt azok kezében, kik vele bánni tudtak, főképp szabadon bocsátottai és védencei kezében, kiktől nem tartott, hogy uralkodni tudnának rajta. Semmire nem birt kevesebb hivatottsággal, mint az államférfiúi pályára. Céljai felett homályban, az eszközök megválasztásában járatlan, apró úgy mint nagy dolgokban rövidlátó levén és sohasem tudva mitévő legyen, határozatlanságát s bizonytalanságát ünnepélyes halogatás lepleibe szokta burkolni, s midőn azt hitte magáról, hogy finoman játszik, csak önmagát csalta meg, mert elhitte, hogy másokat szed rá. Katonai állása és családi összeköttetései úgy szólván minden saját fáradsága nélkül tekintélyes és személyéhez ragaszkodó pártot szereztek neki, melylyel a legnagyobb dolgokat végre lehetett volna hajtani; de Pompeius minden tekintetben képtelen volt pártját vezetni, s ha ez mégis összetartott, ezt szintén minden érdeme nélkül,

csupán a körülmények nehézkedése következtében cselekedte. Ezen s még egyéb tekintetekben is Máriusra emlékeztet; de Márius, parasztosan nyers, érzékiesen szenvedélyes természetével mégis türethetőbb ember Pompeiusnál, a mondvacsinált nagy emberek e legunalmasabb s legkikeményítettebb példányánál. Politikai helyzete minden tekintetben ferde volt. Sulla tisztje volt és kötelességében állott a restaurált alkotmányt védelmezni, és egyúttal mégis oppositóban állt úgy személyesen Sullával, mint az egész szenatori kormányzattal. A Pompeiusok nemzetségét, melynek nevét a consuli lajstromok csak vagy hatvan év óta ismerték, az arisztokratia még korántsem tekintette telivérnek; ehez járult, hogy a mostani Pompeiusnak apja igen gyűlöletes két kulacsos szerepet játszott szemben a senátussal, ő maga pedig egykor Cinna híveinek sorába tartozott — mely emlékezéseket lehetett ugyan elhallgatni, de nem feledni. Azon előkelő állás, melyet Pompeius Sulla alatt szerzett magának, bensőleg ép oly alapos meghasonlásba hozta őt az arisztokráciával, amely szorosán fűzte össze vele külsőleg. Gyöngé fejü ember létére Pompeius a dicsőségnek veszedelmes gyorsasággal és könnyűséggel megmászott magaslatán csakhamar megszédült. Mintha a maga száraz prózai természetét maga gúny tárgyává akarná tenni a hősök legköltőibb alakjával való szembeállításával által, sietett magát Nagy Sándorhoz hasonlítani, s az egyetlen embernek tartani, kihez nem illik, hogy ne legyen több azon ötszázak egyikénél, kik a római tanácsot képezik. A valóságban nem volt ember, ki nálánál alkalmasabb lett volna arra, hogy egy arisztokratikus kormányban, mint annak tagja, helyet foglaljon. Méltóság teljes külseje, ünnepélyes formyszerűsége, személyes bátorsága, becsületes magán élete és minden kezdeményezésnek hiánya Pompeiusnak, ha kétszáz évvel

előbb születik, tiszteletreméltó helyet szereztek volna Quintus Maximus és Publius Decius oldalán; telivér optimatai és telivér római közepszerüségének nem legkisebb része volt azon válrokonságban, mely közte s a polgárság és senátus nagy tömege közt minden időben megvolt. Sőt még saját kora is nyujthatott volna neki világosan körvonalozott és tekintélyes állást, ha beérte volna azzal, hogy a tanács hadvezére legyen, amire eredetileg hivatva volt. De ő ezzel be nem érte, s így azon szerencsétlen helyzetbe jutott, hogy más akart lenni, mint ami lenni tudott. Szüntelenül különállásra törekedett a senátusban, s ha ilyenre megnyílt előtte az alkalom, nem bírta magát rászáni, hogy azt elfoglalja; mélyen el volt keseredve, ha az emberek és törvények nem hajoltak meg feltétlenül előtte, s mégis ő maga, nem csupán szenvedett szerénységgel mindig csak a nagyszámú egyenjogúak egyike gyanánt lépett fel s bármely alkotmányellenes vállalkozásnak még gondolatától is reszketett. Ekként állandóan alapos feszültségben állva az oligarchiával s egyúttal ennek engedelmes szolgája levén, szakadatlanul gyötretve nagyravágyása által, mely saját céljai elől visszariadt, mozgalmas élete ránézve, örökös benső ellentmondásban, örömtelenül tölt el.

Crassus.

Marcus Crassust ép oly kevéssé lehet az oligarchia feltétlen hívei közé számítani, mint Pompeiust. Crassus szerfelett jellemző alak e korszakra nézve. Valamint Pompeius, kinél néhány évvel idősebb volt, úgy Crassus is a magas római aristokrátiához tartozott, megkapta a szokásos, rangjához illő nevelést, és úgy mint Pompeius, Sulla alatt az itáliai háborúban kitüntette magát. Szellemi képesség, irodalmi műveltség és katonai képesség dolgában messze mögötte állt számos rangtársának, de valamennyinek fölötte állt határtalan mozgékonyága s azon állhata-

tosság által, melylyel mindent bírni és minden lenni törekedett. Először is az üzérkedésre vetette magát. A forradalom alatt tett jószágvásárlásokkal vetette meg vagyonának alapját, de nem volt módja a szerzésnek, melyet megvetett volna : az építési üzletet a fővárosban ép oly nagy mérvben mint óvatosan gyakorolta ; szabadonbocsátottaival mindenféle vállalatban társaságba lépett ; bankárkodott Rómában s azonkívül, személyesen vagy embereinek közvetítésével ; társainak a senátusban kölcsönt adott, s vállalkozott nevökben mindenre, munkák véghezvitelére vagy bírák megvesztegetésére, amint a szükség magával hozta. Ahol haszonról volt szó, nem igen volt válogató. Már a Sulla-féle kiátkozások alkalmával egy a lajstromokon elkövetett hamisítást bizonyítottak rá, minek folytán Sulla többé állami ügyekben nem használta fel szolgálatait ; az, hogy a végrendeleti okmány, melyben neve benne volt, köztudomásúlag hamisítva vala, nem gátolta meg abban, hogy az örökséget el ne foglalja ; s nem volt kifogása ellene, ha majerosai uroknak kis szomszédait birtokaikról erőszakkal vagy titokban kiszorították. Egyébiránt került a büntető igazságszolgáltatással való nyílt összeütközést s mint valódi pénzember, maga egyszerű polgári módon élt.

Ily módon Crassus néhány év alatt közönséges szenatori vagyonú emberből oly vagyon urává lett, mely kevéssel halála előtt óriási rendkívüli kiadások fedezése után még 170 millió sesterziusra (13 millió tallér) rúgott. Róma leggazdagabb emberévé s ezzel együtt politikai nagysággá lett. Ha, szerinte, az, ki vagyonának jövedelméből hadsereget nem tarthatott, nem mondhatta magát gazdagnak, akkor az, ki ezt megtehetette, már több volt a polgárnál. És csakugyan, Crassus magasabb célok után törekedett, mint hogy neki legyen a legtelibb pénztára Rómában. Nem

kímélt semmi fáradságot összeköttetéseinek terjesztésére. A főváros minden polgárát nevéen nevezve tudta köszönteni. Senkitől a ki hozzá folyamodott, a törvényszék előtt támogatását meg nem tagadta. A természet ugyan nem nagy szónoki tehetséggel áldotta meg: beszéde száraz volt, előadása egyhangú s ezenfelül nagyot hallott: de szívósága, mely az unalomtól vissza nem riadt s az élvezet csábjának nem engedett, minden akadályt legyőzött. Sohsem jelent meg előkészületlenül, sohsem rögtönzött, s ennek folytán mindig keresett és mindig szolgálatra kész ügyvéddé lett, kinek nem ártott az, hogy nem egy könnyen akadt ügyre, melyet méltatlannak tartott magához s hogy nemcsak beszéde, de egyszersmind összeköttetései s előforduló esetben pénze által is tudott hatni a bírákra. A tanács fele adósa volt; azon szokása, melynél fogva „barátainak“ kamat nélkül tetszés szerinti visszakövetelés feltétele alatt kölcsönzött pénzt, temérdek befolyásos embert függővé tett tőle, annál inkább, miután mint telivér üzletember nem tett különbséget a pártok között, mindenütt szerzett magának összeköttetéseket és készségesen kölcsönzött minden fizetéképes, vagy más módon használható embernek. A legvakmerőbb pártvezérek, kik kíméletlenül intézték mindenfelé támadásaikat, óvakodtak Crassussal kikötni; a csorda bikájához hasonlították őt, kit senkinek sem tanácsos felingerelni. Hogy egy ilyen és ily vagyónú ember alacsony célok után nem törekedhetett, az világos; és Crassus, eltérőleg Pompeiustól, mindig pontosan tudta, mint bármely bankár, mire és mivel speculál a politikában. Róma fennállása óta a tőke benne politikai hatalom volt; s most olyanok voltak az idők, hogy az aranyra úgy mint a vasra nézve minden hozzáférhetőnek látszott. Ha a forradalomban a tőkepénzesek aristokrátiája arra gondolhatott, hogy

a nemzetségek aristokrátiáját megdöntse, akkor olyan ember, minő Crassus volt, szintén magasabbra vethette szemét a triumphátorok vesszőkötegénél és hímzett köpenyénél. Ez idő szerint Sulla-párti s a senátus híve volt; de sokkal inkább pénzember, semhogy egy bizonyos politikai pártnak magát egészen odaadja és saját személyes érdekén kívül egyébire is törekedjék. Valjon miért ne speculálhatott volna Crassus, Rómának leggazdagabb és legármányosabb embere, s nem zsugori fősvény, hanem a legnagyobb szabású speculáns, a koronára is? Lehető volt, hogy egy maga nem lesz képes e célt elérni; de csinált ő már nem egy nagyszerű társas üzletet; s nem volt lehetetlen, hogy e célra is akad arravaló résztvevője. Jellemző vonása e kornak, hogy egy közepszerű szónok és tiszt, oly politikus, ki saját mozgékonyágát erélynek, telhetetlenségét becsvágnak tartotta, de ki alapjában véve egyébbel mint óriási vagyonnal és kereskedői képességgel összeköltetések szerzésére, nem bírt, — hogy ily ember, a coteriák és ármányok mindenhatóságára támaszkodva magát a kor első hadvezéreivel és államférfiaival egyenrangúnak tarthatta s velők a legmagasabb díjért versenyezhetett, melyet a politikai becsvágy elnyerhet.

A tulajdonképeni ellenzékben, úgy a szabadelvű conservatívek mint a populárisok soraiban a forradalom viharai iszonyúan gyökeres pusztítást vittek végbe. Amazok közül csak egy nevezetesebb ember maradt életben, Gaius Cotta (630—681 körül), Drusus barátja és szövetségese, ki mint ilyen 663 száműzetett, azután Sulla győzelme következtében vissza térhetett hazájába; okos ember volt és jeles ügyvéd, de sem pártjának, sem egyéniségének súlya által nem volt hivatva többre mint egy tiszteletreméltó mellék szerep eljátszására. A demokratikus pártban a fiatal nemzedék

Demokrata  
vezetők.

124—73.

91.

Caesar.

102. közöl a huszonnégyszéves Gaius Julius Caesar (szül. 652 ? július 12-kén\*) vonta magára barát és ellenség figyelmét. Máriusszal és Cinnával való sógorsága — apjának nővére

100. \*) Caesar születését a 654. évre szokták tenni, miután Svetonius (*Caes.* 88.), Plutarch (*Caes.* 69) és Appian (*b. c.* 2, 149) szerint, 44. halálakor, (710. márc. 15-én) ötvenhatodik évében volt, amivel körülbelül megegyezik azon adat is, mely szerint a Sulla-féle proscriptiók idején (672) 18 éves volt (Vellei 2, 41). De ezzel megfejthetetlen ellenszövegben áll az, hogy Caesar 689-ben az aedilséget, 692-ben a praetorságot, 695-ben a consulságot viselte, s e hivatalokat az annális törvények értelmében előbb, mint 37/8., illetőleg 40/1. és 43/4. évében senkinek sem volt szabad viselnie (Becker 2, 2, 24). Nem látjuk módját, miként léphetett volna Caesar minden curulusi hivatalba két évvel a törvényes kor előtt, s még kevésbé annak, mikép lehetséges, hogy ez sehol meg nem említettett; e tények inkább azon sejtelmre vezetnek, miszerint ő, miután születési napja kétségkívül július 12-ére esett, nem 654-ben, hanem 652-ben született, tehát 672-ben 20/1-dik évében volt, s nem 56, hanem 57 éves és 8 hónapos korában halt meg. Ez utóbbi feltevés mellett továbbá felhozható az, amit eléggé meglepő módon, ellene hoztak fel, hogy t. i. Caesar „*paene puer*“ tétetett Márius és Cinna által Jupiter flámenévé (Vell. 2, 43); mert Márius 668. januárban halt meg, midőn Caesar, születésének közönségesen felvett éve szerint 13 éves és 6 hónapos, tehát nem „majdnem“ mint Velleius mondja, hanem még teljesen gyermek volt; és igen valószínűleg ugyanezen oknál fogva nem is volt képes ily papi hivatal viselésére. Ha azonban 652 júliusában született, akkor Márius halálakor 16-dik évében volt; s ezzel megegyezik Velleius említett kifejezése, valamint azon általános szabály is, mely szerint polgári hivatalokat bárki csak gyermekkorának letelte után viselhetett. Továbbá csupán az utóbbi feltevással áll összhangban az, hogy a polgárháború kitörésének ideje körül Caesar által veretett dénárokon az LII. számot, valószínűleg saját éveinek számát találjuk; mert annak kezdetén Caesar 52. évét valamivel meghaladta. Nem is oly nagy merészség, aminőnek nekünk, kik rendes és hivatalos születési lajstromokhoz vagyunk szokva, látszik, forrásainkat e tekintetben tévedéssel vádolni. Könnyen lehetséges, hogy ama négy adat ugyanazon közös forrásból ered, és

Márius neje, ő maga pedig Cinna leányának férje volt ; — a gyermekkorát még alig meghaladott ifjúnak azon bátorsága, melylyel a dictátor parancsától, ki meghagyta neki,

miután az *acta diurna* megkezdése előtti régibb időre nézve e létező adatok még a legismeretesebb és legmagasabban álló rómaiak, mint például Pompeius születési évére nézve is feltűnő módon eltérnek egymástól, egyáltaljában nem tekinthetők szerfelett hiteleseknek. — Ez ellen III. Napoleon Caesar életében (2. k. 1. fej.) azt hozza fel, hogy egyfelől az annális törvény után számítva Caesar születési évét, nem a 652. hanem a 651. évet kapnók, hogy másfelől több esetet ismerünk, melyben e szabály meg nem tartatott. De az első állítás tévedésen alapszik ; mert, mint Cicero példája mutatja, az annális törvény nem kívánja, hogy valaki hivatalba léptekor 43. évét már betöltötte, hanem csak azt, hogy 43. évébe már belépett légyen. A szabály alól kivételt képező felhozott esetek pedig egytől-egyig nem bizonyítanak semmit. Ha Tacitus (*ann.* 11, 22) azt mondja, hogy egykor a hivatalok betöltésében semmi tekintettel nem voltak az életkorra s a consulságot és dictátorságot egészen fiatal emberekre is ruházták, e helytt mint minden magyarázó elismerik, az annális törvények kiadása előtti régibb kort, a huszonhárom éves M. Valerius Corvus consulságát és más efféle eseteket tart szem előtt. Hogy Lucullus a legfőbb hivatalt törvényes kora előtt nyerte volna el, az nem áll : csak annyi van róla mondva (Cicero *acad. pr.* 1, 1) hogy egy előttünk közelebb-ről nem ismert kivételi záradék alapján, valamely tettének jutalmául felmentetett az aedilség és praetorság viselése közt a törvény által megszabott két évi időköz megtartása alól — s ő csakugyan 675-ben aedil, valószínűleg 677-ben praetor és 680-ban volt consul. Hogy Pompeius esete egészen másnemű volt, az szembeszökőleg világos ; de róla több helytt világosan meg is van mondva (Cicero *de imp. Pomp.* 21, 62. Appian. 3, 88), hogy a senátus őt a korra vonatkozó törvények alól felmentette. Hogy ezt Pompeius kedvéért megtették, ki mint győzelemkoszorús fővezér és triumphátor egy sereg élén, és Crassussal való szövetségese óta egyuttal egy hatalmas pártnak élén állva pályázott a consulságért, az ép oly megfogható, amily feltűnő volna, ha ugyanezt megtették volna Caesar kedvéért is, midőn az alsóbb hivatalokra pályázott, midőn még kevéssel volt jelentékenyebb ember bár-

102. 103.

hogy fiatal nejének Cornéliának való levelet küldjön, az engedelmességet megtagadta, míg Pompeius ugyane parancsnak engedelmeskedett; azon vakmerősége, melylyel Máriustól nyert, de Sulla által tőle visszavett papi hivatalához ragaszkodott; bolyongásai az őt fenyegető és rokonainak közbenjárása folytán fejről nagy nehezen elhárított kiátkoztatása idején; a Mytilene előtt és Kilikiában vítt harcokban kifejtett vitézsége, melyet a gyöngéden nevelt és majdnem nőiesen piperkőc ifjúról senki fel nem tett; sőt még Sulla szavai is, ki őva intette társait a „szoknyába bújt gyermektől“ kiben több rejlik egy Máriusnál — mindezek megannyi ajánlásául szolgáltak a demokrata párt szemében. Caesarhoz azonban még csak remények fűződhettek a jövőre nézve; azon férfiak pedig, kik koruk és az államban elfoglalt helyzetök folytán már most hivatva lettek volna a párt és az állam gyepőlőt kezelni, egytől-egyig elhaltak vagy ki voltak átkozva. Ekként a demokratia vezérsége, valódi hivatással bíró ember hiányában nyitva állt mindenki előtt, kinek kedve jött magát az elnyomott népszabadság képviselőjévé feltolni; és ily módon szállt a Sulla-párti Marcus Aemilius Lepidusra, kit több mint két-értelmű indokok vittek a demokratia táborába. Azelőtt

Lepidus.

---

mely politikai kezdőnél; és még sokkal feltünőbb, hogy ama magától értetődő kivételről ugyan van, e több mint sajtáságos kivételről pedig nincs szó sehol, dacára annak, hogy ily esetnek megemlítése, főkép tekintettel a 21 éves Octavián consulra, igen közel feküdt volna (v. ö. pl. Appian 3, 88). A példákkal együtt azonban azon belőle vont következtetés is összeomlik, miszerint „Rómában, ha kitünő emberekről van szó, nem sokat törődtek a törvényekkel.“ Ennél tévesebb dolgot még sohsem állítottak Rómáról s a rómaiakról. Sőt inkább, a római államnak, valamint nemkevésbé nagy hadvezéreinek és államférfiainak nagysága mindenekfelett azon alapszik, hogy ők is alája voltak vetve a törvénynek.

buzgó optimata volt és nagy részt vett a kiátkozottak vagyona felett tartott árverésekben; azután mint Sicilia helytartója e tartományt oly galádul fosztogotta, hogy vád alá fogatástól kellett tartania, és ezt kikerülendő csapott át az ellenzékhez. Erre nézve Lepidus igen kétes értékű nyereség volt. Az ellenzék ugyan egy ismert nevet, előkelő embert és a vásártéren egy szenvedélyes szónokot, de jelentéktelen s meggondolatlan embert kapott benne, ki az első helyet sem a harctéren sem a tanácsban meg nem érdemelte. Ennek dacára az ellenzék örömmel fogadta s a demokratia új vezérének sikerült nemcsak vádlóit az ellene indított támadás folytatásától visszariasztania, hanem magát egyszersemind 676-ra consullá választatnia, amiben különben Siciliában zsarolt kincsein kívül Pompeius azon együgyű törekvése is kezére járt, melylyel ez alkalommal Sullának és a tiszta Sulla-pártiaknak meg akarta mutatni; hogy mennyire terjed hatalma. Miután ekként Sulla halálakor az ellenzék Lepidusban ismét vezérére talált, s miután e vezére az állam legfőbb hivatalnokává lett, biztosan előre lehetett látni, hogy csakhamar új forradalom fog a fővárosban kitörni.

A Spanyolországban levő demokrata kivándorlottak azonban még előbb adtak életjelt magokról, mint a fővárosi demokraták. E mozgalom lelke Quintus Sertorius volt. E kitünő ember sabín földön, Nursiában született, eredetileg gyöngéd, sőt lágy természetű volt — mit anyja, Raia iránti majdnem rajongó szeretete is bizonyít — és egyúttal a leglovagibb bátorságú katona, mint a kimber, spanyol és itáliai háborúkból hazahozott sebhelyei bizonyították. Mint szónok, habár semmi iskolával nem bírt is, beszédének természetes folyásával és találó biztosságával bámulatra ragadta a tanult ügyvédek. Rendkívüli katonai és államfér-

78.

Az emigráló  
Spanyolországban.  
Sertorius.

fiúi tehetségét főképp a demokraták által oly minden képzeletet meghaladóan nyomorultul s oktalanul vezetett forradalmi háborúban volt alkalmá fényes ellentétben bebizonyítania; általánosan elismertetett az egyetlen demokrata tisztnek, ki értett a háború előkészítéséhez és vezetéséhez, s az egyetlen demokrata államférfinak, ki pártja gondolat nélküli gazdálkodása s dühöngése ellen államférfiúi eréllyel fellépett. Spanyol katonái őt az új Hannibálnak nevezték, és pedig nem csupán azért, mert úgy mint ez, félszemét a háborúban elvesztette. És ép oly ravasz mint bátor hadviselése, ritka képessége a háborút a háború segélyével szervezni, ügyessége, melylyel idegen nemzeteket a maga érdekeihez láncolni és céljai szolgálatába fogni tudott, higgadt meggondoltsága jó és bal szerencsében, találékony gyorsasága úgy győzelmeinek felhasználásában, mint vereségei következményeinek elhárításában, mind e tulajdonok benne csakugyan emlékeztetnek is Karthágó nagy fiára. Kérdés, ha volt-e a régibb vagy a jelen időben Rómának államférfia, ki tehetségének sokoldalúságára nézve Sertoriushoz volna hasonlítható. Miután Sulla hadvezérei őt Spanyolország odahagyására kényszerítették, bolyongó kalandorként élt a spanyol és afrikai partokon, hol szövetkezve, hol hadakozva az itt is megfészkelte kilikiai kalózokkal és Libya kóbor törzseinek főnökeivel. De a győzedelmes római restauratio még itt sem hagyott neki nyugtot: midőn Tingist (Tanger) ostromolta, a város fejedelmének támogatására a római Afrikából jött egy hadtest Pacciaecus vezetése alatt; de Sertorius azt teljesen megverte s Tingist elfoglalta. A római menekült ily hadi tetteinek mindenfelé elszárnyalt hírére a lusitániaiak, kik dacára annak, hogy állítólag meghajoltak Róma fennhatósága előtt, tényleg mégis fenntartották függetlenségöket s a tulsó Spanyolor-

szág helytartóival évenként hadat viseltek, követséget küldtek Sertoriushoz Afrikába, hogy őt magokhoz meghívják és fegyveres népok vezérségével felruházzák. Sertorius, ki húsz év előtt Titus Didius alatt Spanyolországban szolgált s az ország segélyforrásait ismerte, elhatározta, hogy elfogadja a meghívást és egy kis őrséget hagyva hátra a maurétániai parton, hajóra szállt Spanyolország felé (674 körül). A Spanyolországot Afrikától elválasztó tengersizorost egy Cotta által vezényelt római hajóraj tartotta megszállva; itt átsiklani lehetetlen volt; Sertorius tehát keresztül vágta magát és szerencsésen elérkezett Lusitániába. Mindössze húsz lusitániai község állt parancsnoksága alá s a „rómaiak“ közül is csak 2600 embert válogatott ki, kiknek jó részét Pacciaecus seregéből átjött szökevények vagy római fegyverzetű afrikaiak képezték. Sertorius átlátta, miszerint minden attól függ, hogy a laza guerilla-csapatok egy szilárd, római módra szervezett és fegyelmezett seregre támaszkodhassanak; evégből magával hozott csapatát 4000 gyalog és 700 lovas katonának besorozása által megerősítette s ezen egy legióval és a spanyol önkénytesek rajjaival nyomult a rómaiak ellen. A tulsó Spanyolországban Lucius Fufidius parancsnokolt, ki Sulla iránti feltétlen és a kiátkozások alkalmával bebizonyított ragaszkodása segélyével vitte fel altisztból a propraetorságig; ezt Sertorius a Baetis partján teljesen megverte; 2000 római maradt a csatatéren. Gyors hírnökök mentek a szomszéd Ebrotartomány helytartójához, Marcus Domitius Calvinushoz, őt segélyül hívni, hogy Sertorius előnyomulását meggátolja; csakhamar (675) megjelent a tapasztalt hadvezér Quintus Metellus is, kit Sulla küldött, hogy a használhatatlan Fufidiust déli Spanyolországban felváltsa. Még sem bírtak úrrá lenni a felkelés felett. Sertorius alvezére, Lucius Hirtuleius

A spanyol felkelés új kitörése.

80.

79.

Metellus  
Spanyolországban.

quaestor az Ebro-tartományban nemcsak Calvinus seregét tette semmivé s ölte meg őt magát is, hanem Lucius Manliust, a túlsó Gallia helytartóját, ki társának segélyt hozandó három legióval jött át a Pyrenaeken, szintén tökéletesen megverte. Manlius kevés emberével nagy nehezen Ilerdába (Lerida) s innen saját tartományába menekült, mely úton még az aquitániai népség által váratlanul megtámadtatván, egész podgyászát elvesztette. A túlsó Spanyolországban Metellus benyomult Lusitánia területére; de Longobriga (nem messze a Tajo torkolatától) ostroma alatt Sertoriusnak sikerült egy Aquinus által vezérelt hadosztályát törbe csalni s ezáltal Metellust magát az ostrom félben szakítására s a lusitániai terület elhagyására kényszeríteni. Sertorius utánna ment, az Anas (Guadiana) mellett Thorius hadtestét megverte s magának az ellenség fővezérének a kis háborúban temérdek kárt okozott. Metellus módszeres és kissé nehézkes taktikus léteire kétségbe volt esve ellenfele fölött, ki makacsul vonakodott döntő ütközetbe bocsátkozni, de szállítmányait s közlekedési vonalait rendszerint elmetszette s őt minden felől szakadatlanul körülrajongta. — E rendkívüli sikerek, melyeket Sertorius a két spanyol tartományban kivívott, annál nagyobb jelentőségűek valának, miután nem pusztán fegyverrel vívottak ki és nem csupán katonai természetűek voltak. A kivándorlottak, mint ilyenek, nem voltak félelmesek; az sem sokat nyomott a latban, hogy a lusitániaiak egy vagy más idegen vezér alatt egyes diadalokat fel bírtak mutatni. De Sertorius, amint és a hol csak bármikép tehetette, a legbiztosabb politikai és hazafiúi tapintattal nem a Róma ellen fellázadt lusitániaiak zsoldos vezetőjeként, hanem Spanyolország római hadvezéréként és helytartójaként lépett fel, miután a hatalom egykori birtokosai által ily minőségben küldetett

Sertorius  
szervezései.

az országba. Az emigráció fejeiből egy senátust kezdett\*) alakítani, melynek idővel háromszáz tagra kellett szaporodnia s római módra az ügyeket vezetnie s a hivatalnokokat kineveznie. Seregét római seregnek tekintette s a tisztii állomásokat kivétel nélkül rómaiakkal töltötte be. A spanyolokkal szemben helytartójuk volt, ki hivatalos hatalmánál fogva követelt tőlök legénységet s másnemű támogatást; de természetesen oly helytartójuk, ki a helytartók szokásos kényuri kormányzása helyett a tartománylakosokat Rómához és saját személyéhez igyekezett láncolni. Lovagias jellemével könnyen elsajátította a spanyol erkölcsöket s a spanyol nemesség a leglángolóbb lelkesedéssel csüggött a vele válrokonságban álló csudálatos idegenen; a hadi kíséret azon harci szokása alapján, mely mint a keltáknál és németeknél, úgy a spanyoloknál is el volt terjedve, a legnemesebb spanyolok ezrenként megesküdtek, hogy mindhalálig híven fognak római vezérökhöz ragaszkodni, és megbízhatóbb bajtársai lettek Sertoriusnak, mint saját honfitársai s pártfelei. Nem röstelte a nyersebb spanyol népségek babonáját is saját hasznára fordítani, és harci terveit, mint Diána parancsait, az istennő fehér szarvastehene által hozatni meg magának. Kormányája minden tekintetben mérsékelt és igazságos volt. Hadainak, legalább ameddig szeme és karja elért, a legszigorúbb fegyelmet kellett tartaniok; amily szelíd volt általjában a büntetésben, oly kérlelhetlen volt minden gaztett iránt, melyet katonái barátságos földön követtek el. De volt gondja a tartománylakosok helyzetének maradandó könnyítésére is;

---

\*) Legalább e szervezések alapvonalainak a 674—676. évekre kell esniök, habár jó részben kétségkívül csak később valósítottak meg. 80—78.

leszállította az adókat, s katonáinak meghagyta, hogy télire deszkasátrakat építsenek magoknak, ami által a beszállásolás nyomasztó terhét elenyésztette s ezzel temérdek bajnak és gyötretésnek forrását betemette. Az előkelő spanyolok gyermekei számára Oscában (Huesca) akadémiát állított, melyben ezek az ifjúságnak Rómában szokásban levő fensőbb oktatásában részesültek, megtanultak római s görög nyelven beszélni és a tógát viselni — nevezetes rendszabály, melynek célja nem csupán az volt, hogy a Spanyolországban végre is elkerülhetetlenül szükséges kezeseket szövetségeseitől a lehető legkíméletesebb módon nyerje meg, hanem mely mindenekfelett kifolyása és meghatározása volt Gaius Gracchus és a demokrata párt azon nagy eszméjének, mely a provinciák fokozatos rómaisítására törekedett. Ez volt az első kísérlet a tartományokat nem a régi lakosok kiirtása és helyökbe küldött itáliai kivándorlók letelepítése által, hanem magoknak a tartománylakosoknak latinositása által tenni rómaivá. A római optimáták kicsúfolták a nyomorúlt emigranst, az itáliai hadseregéből megszökött katonát, Carbo rablóbandájának utolsó maradványát; de nyomorúlt gúnyjok visszahullt saját fejökre. Azon tömegeket, melyek Sertorius ellen síkra állítottak, a spanyol népfölkelést is beleszámítva, 120,000 gyalogra, 2000 íjászra s parittyásra és 6000 lovasra tették. Ez óriási túlhatalom ellenében Sertorius egy csomó szerencsés csatározásban és győzelemben nem csak fenntartotta magát, hanem egyszersmind hatalmába kerítette Spanyolország legnagyobb részét. A túlsó tartományban Metellus kénytelen volt a hadai által közvetlenül megszállt területrészekre szorítkozni; itt minden népség, mely csak tehetett, Sertorius pártjára állt. Az innenső tartományban Hirtuleius győzelmei után nem volt többé római hadsereg. Sertorius kül-

döttei Gallia egész területét bejárták; s a törzsek már itt is mozogni kezdtek és csapatok támadtak, melyek a havasok szorosait biztalanokká tették. A tenger végre ép úgy a felkelőké, mint a legitím kormányé volt, miután amazoknak frigy társai, a kalózok, a spanyol vizeken majdnem ép oly hatalmasak voltak, mint a római hadihajók. Diána hegyfokán (Iviçával szemben Valencia és Cartagena közt) Sertorius amazok számára egy erős állomáshelyet rendezett be, melyen egyrészt ama római hajókat lesték, melyek a római tengeri városok és a római sereg számára élelmiszereket szállítottak, másrészt a felkelőktől árúcikkeiket átvették, vagy őket ilyenekkel ellátták, s összeköttetésüket Itáliával és Kis-Ázsiával fenntartották. Hogy e mindig szolgáltrakész közvetítők a felkelés lángoló tűzhelyéről a szikrákat minden felé elhordták, az nagy mértékben aggasztó volt, főképp e percben, midőn a római birodalom minden zugában annyi gyúanyag volt felhalmozva.

E viszonyok közé csapott le Sulla váratlan halála 676-ban. Amíg azon ember élt, kinek egy szavára egy harcedzett és megbízható veterán sereg bármely percben kész volt talpra állani, addig az oligarchia a spanyol tartományoknak már véglegesnek látszó elvesztését az emigránsok javára, valamint otthon az ellenzék vezérének a birodalom legfőbb hivatalnokává történt megválasztását még mint ideiglenes baleseteket elviselhette, és, természetesen a maga rövidlátó szokásához híven, de még sem minden ok nélkül, bízhatott vagy abban, hogy az ellenzék nem fog merni nyílt küzdelembe bocsátkozni, vagy abban, hogy, ha ezt merészelné, az, ki az oligarchiát már kétszer megmentette, harmadszor is képes lesz azt talpra állítani. De most a dolgok állása megváltozott. A főváros hevesvérű demokratái, kiket a végtelen késedelmezés már régóta tü-

Sulla halála és ennek következményei.

relmetlenekké tett s a Spanyolországból érkező dicsőséges hírek felbuzdítottak, minden áron törésre igyekeztek hajtani a dolgot: és Lepidus, kinek szava e pillanatban döntő hatalommal bírt, a renegát teljes buzgalmával és az őt jellemző könnyelműséggel szánta rá magát. Pillanatra úgy tetszett, mintha azon fáklya lángján, mely a kormányzó máglyáját meggyújtotta, a polgárháború is tüzet akarna fogni; de Pompeius befolyása és Sulla veteránjainak hangulata rábirták az ellenzéket, hogy a kormányzó temetését még békében hagyja végbemenni. Amint azonban ennek vége volt, annál nyíltabban tették meg az előkészületeket az új forradalomra. A főváros piaca naponként visszhangozta a „Romulus torzképe“ és poroszlói ellen emelt vádakat. Lepidus és társai nyíltan hirdették, hogy törekvéseiknek célja Sulla alkotmányát megdönteni, a gabnakiosztást ismét életbe léptetni, a néptribunokat régi állapotjukba visszahelyezni, a törvényellenesen száműzötteket hazahozni, s az elkobzott földbirtokokat tulajdonosaiknak visszaadni. Összeköttetésbe léptek a kiátkozottakkal; Marcus Perpenna, Cinna korában Sicilia helytartója, visszatért a fővárosba. A Sulla-féle hazaárulók fiait, kikre a restauráció törvényei elviselhetetlen súlylyal nehezettek, s általában a nevezetesebb Márius-féle érzületű embereket felszólították, hogy szövetkezzenek velök és nem kevesen, köztük a fiatal Lucius Cinna, fel is csaptak; ámbár mások meg Gaius Caesar példáját követték, ki Sulla halálának és Lepidus terveinek hírére Ázsiából ugyan hazajött, de közelebbről megismerkedvén a vezér s a mozgalom jellemével, óvatosan visszavonult. A főváros csapszékeiben és bordélyházaiban Lepidus költségén megindult a dözsölés és toborzás. Végre, az etrusk elégedetlenek közt összeütközést

A Lepidus-féle felkelés.

hoztak létre a dolgok új rendje ellen\*). — Mindez a kormány szemelättára történt. Catulus consul s a belátóbb optimaták azt követelték, hogy a kormány azonnal határozottan lépjen fel és a lázzadást csirájában fojtsa el; de a gyöngye többség nem bírta magát a harc megkezdésére elszánni, hanem a transactiók és concessiók rendszere segítségével lehető sokáig igyekezett önmagát elámítani. A gabnatörvényre nézve engedett és beleegyezett a gracchusi gabnakiosztás korlátolt felelevenítésébe, amiben alkalmasint a szövetségesek háborúja alatt tett közvetítő intézkedésekre tértek vissza: eszerint úgy látszik nem, mint a semproniusi törvény értelmében, minden, hanem csak bizonyos számú — alkalmasint 40,000 — szegényebb polgár részesítettett az egykori adományokban, amint azokat Gracchus megszabta, és kapott havonként öt véka gabonát  $6\frac{1}{3}$  osért vékánként ( $2\frac{3}{4}$  garas), — mely intézkedés a kincstárnak évenként legalább 300,000 tallérnyi tiszta veszteséget okozott\*\*). Az ellenzék, melyet a féltengedé-

---

\*) A következő elbeszélés leginkább Licinianusén alapszik, mely, bármily hiányos épen ezen ponton, Lepidus felkeléséről mégis fontos felvilágosításokat nyújt.

\*\*\*) Licinianus a 676. évről jelenti (23. l. Pertz, 42. l. Bonn): 78.  
*(Lepidus?) [le]gem frumentari[am] nullo resistente e[argi]tus est, ut annon[ae] quinque modi popu[lo da]rentur.* Eszerint tehát a 681. év consulainak, Marcus Terentius Lucillusnak és Gaius Cassius Varusnak törvénye, melyet Cicero (*in Verr.* 3, 70, 136. 5, 21, 52) említi és melyre Sallustius is (*hist.* 3, 61, 19 Dietsch) vonatkozik, az öt vékát nem léptette ismét életbe, mert már életben volt, hanem mindössze a sicíliai gabnavásárlás szabályozása által a gabnakiosztást biztosította s talán egyes részleteiben módosította is. Annyi áll, hogy a semproniusi törvény minden Rómában lakó polgárnak megengedte a gabnakiosztásban részt venni; de utóbb ettől el kellett térniök, mert miután a római polgárság havi gabnajutaléka kevéssel rúgott többre 73.

kenység természetesen ép oly kevésbé elégített ki, amely határozottan felbátorított, a fővárosban csak annál ridegebben és erőszakosabban lépett fel; Etruriában pedig, minden itáliai proletár-felkelés tulajdonképeni tűzhelyén a polgárháború már tényleg kitört: a kisajátított faesulaeiek fegyveres kézzel visszafoglalták elkobzott javaikat, s az ez alkalommal támadt rendetlenségben több Sulla által ott letelepített veterán megöletett. E hírré a senátus elhatározta, hogy mindkét consult oda küldi, hogy fegyveres kézzel nyomják el a felkelést\*). Ennél oktanabbul nem cselekedhetett. A gabnatörvény visszaállítása által bebizonyította gyengeségét és aggodalmait, szemben a felkeléssel, az utcai lármát lecsillapítandó, a felkelés köztudomású fejének hadsereget adott kezébe, s ha a két consult a legünne-

---

33,000 mediumusnál, vagyis 198,000 római vékánál (Cic. *Verr.* 3, 30, 72), ez időben csak vagy 40,000 polgár kapott gabonát, míg a Rómában letelepedett polgárok száma annál kétségkívül jóval nagyobb volt. E fontos módosítás valószínűleg az octaviusi törvényből származik, mely a semproniusi túlzott kiosztás helyett „mérsékelt, az államra nézve elviselhető s a köznépre nézve szükséges gabnakiosztást“ (Cic. *de off.* 2, 21, 72. *Brut.* 62, 222) léptetett életbe s a 676-iki törvénybe alkalmasint újolag felvétellett. A demokratia azonban korántsem elégedett meg ezzel sem (Sallust i. h.). A veszteség összege úgy van kiszámítva, hogy a gabona értéke legalább kétakkorára tételett, mint kiosztási ára; amikor a kalózság vagy más okok a gabona árát növelték, az állam kárának természetesen még sokkal nagyobbak kellett lennie.

78.

\*) Licinianus elbeszélésének töredékeiből (44. l. Bonn) következik az is, hogy a senátus azon végzésének „*uti Lepidus et Catulus decretis exercitiibus maturrume proficiscerentur*“ (Sallust *hist.* 1, 14 Dietsch) — értelmé nem az, mintha a consulo, consulságuk letelelése előtt proconsuli tartományaikba küldettek volna, amire nem is lett volna ok, hanem az, hogy Etruriába küldettek a fellázadt faesulaeiek ellen, azon módon, amint Gaius Antonius consul a catilina

pélyesebb esküvel, melyet csak kigondolni lehetett, kötelezte arra, hogy a reájok bízott fegyvereket nem fogják egymás ellen fordítani, akkor csakugyan csupán az oligarcha lelkiismeret daemoni megátalkodottsága juthatott azon gondolatra, hogy ily sánccal védje magát a fenyegető felkelés ellen. Lepidus Etruriában igen természetesen nem az állam, hanem a felkelés számára fegyverkezett, gúnyosan kijelentvén, miszerint letett esküje csak a folyó évre köti meg kezét. A senátus mozgásba tette az orákulumok gépezetét, hogy őt visszatérésre bírja és megbízta őt a küszöbön álló consulválasztások vezetésével; de Lepidus kitérőleg válaszolt, s mialatt a küldöttek ez ügyben jöttek és mentek, és mire a kigyezkedési alkudozásokban hivatalos éve letelt, hadereje valódi hadsereggé növekedett. Midőn végre a senátus a következő év (677) elején határozott parancsot küldött Lepidusnak, hogy most már haladéktalanul térjen vissza, a proconsul dacosan megtagadta az engedelmességet, s viszont ő lépett fel követelésekkel; az egykori tribúni hatalom megújítását s az erőszakosan elűzötteknek polgárjogukba és tulajdonukba való visszaahelyezését, ezenfelül a maga számára a folyó évre újra consullá választatását, vagyis törvényes alakban a tyrannist követelvén. Ezzel a háború meg volt izenve. A senátus pártja, Sulla veteránjain kívül, kiket Lepidus polgári létezésökben fenyegetett, a Catulus proconsul által fegyverre szólított hadseregre számolhatott; s a senátus az értelmesebbek, nevezetesen Philippus sürgető intéseire ezek foly-

77.

A háború ki-  
törése.

---

háborúban ugyanide küldetett. Ha Philippus Sallustiusnál (*hist.* 1, 48, 4) azt mondja, hogy Lepidus *ob seditionem provinciam cum exercitu adeptus est*, ez azzal teljesen megegyezik; mert a rendkívüli consuli parancsnokság Etruriában ép úgy *provincia*, mint a rendes proconsuli a narbo-i Galliában.

tán Catulust meg is bízta a főváros védelmével s a demokrata párt Etruriában álló főhaderejének visszaverésével; Gnaeus Pompeiust pedig ezzel egyidejűleg kiküldte, hogy egy más haddal egykori védencétől vegye el a Po völgyét, melyet ennek alparancsnoka, Marcus Brutus tartott megszállva. Mialatt Pompeius megbízatását gyorsan végrehajtotta s az ellenséges hadvezért Mutinában szorosán körülfogta, Lepidus megjelent a főváros előtt, hogy azt, mint egykor Márius, a forradalom számára meghódítsa. A Tiberis jobb partját egészen hatalmába kerítette, sőt át is kelt a folyón; mire az elhatározó ütközet a Mars mezején, közvetlenül a város falai előtt vívatott. Catulus azonban győzött; Lepidus kénytelen volt visszavonulni Etruriába, mialatt a felkelőknek egy más hadosztálya, Lepidus fiának, Scipiónak vezetése alatt Alba várába vette magát. Ezzel a felkelés tulajdonképen le volt verve. Mutina megadta magát Pompeiusnak; Brutus, a számára biztosított sértetlenség dacára utólag, Pompeius parancsára megöletett. Albát hosszas ostrom után az éhség törte meg s vezére szintén kivégeztetett. Lepidus, Catulus és Pompeius által kétfelől szorongatvatván, az etrusiai parton még egy ütközetet vítt, csak hogy visszavonulását lehetővé tegye, azután Cosa kikötőjében hajóra szállt Sardinia felé, honnan a főváros szállítmányait elmetszhetni és a spanyol felkelőkkel összeköttetésbe léphetni remélt. De a sziget helytartója kemény ellentállást fejtett ki ellene s ő maga kevéssel partra szállása után sorvadásban meghalt (677), mire a háború Sardiniaiban megszűnt. Katonáinak egy része eloszlott; Marcus Perpenna volt praetor a felkelő sereg magvával és teli pénztárával Liguriába, s innen Sertoriushoz ment Spanyolországba.

Lepiduson tehát győzött az oligarchia, de a serto-

Lepidus meg-  
veretik.

Lepidus ha-  
lála.

77.

riusi háború veszélyes fordulata által oly engedményekre kényszerült, melyek a Sulla-féle alkotmánynak úgy betűjével, mint szellemével ellentétben álltak. Elkerülhetlenül szükséges volt egy erős sereget és tehetséges hadvezért küldeni Spanyolországba ; s Pompeius igen világosan megértette azokkal, kiket illetett, hogy e megbízatást óhajtja, vagy inkább, követeli. Ez sok volt. Elég baj volt már az oligarchiára nézve, hogy e titkos ellenfelét a lepidusi forradalom sürgető zavarában ismét rendkívüli parancsnoksághoz kellett juttatnia ; de még sokkal veszélyesebb dolog volt a hivatali hierarchiára nézve Sulla által felállított összes szabályok mellőzésével oly embert, ki még polgári hivatalt nem viselt, bízni meg a rendes tartományi helytartóságok egyik legfontosabbikával, és pedig olyan módon, melyen a törvényes egy évi hivataloskodás határidejének megtartására gondolni sem lehetett. Az oligarchiának tehát, nem tekintve azt sem, hogy tekintettel tartozott lenni saját hadvezérére, Metellusra, teljes oka volt komolyan ellenezni a nagyravágyó ifjú ezen új kísérletét, melylyel külön állását megörökíteni igyekezett ; de ez nem ment könnyen. Először is nem volt alkalmas embere az annyi nehézséggel járó spanyolországi hadvezérségre. Az évi consulok egyikének sem volt kedve Sertoriusszal megmérkőzni, s a senatus kénytelen volt elnyelni, amit Lucius Philippus teljes tanácsülésben szemébe mondott, hogy t. i. valamennyi nevezetesebb senátor közt nincs egy sem, kinek képessége és kedve volna egy komoly háborúban parancsnokoskodni. Ennek dacára talán még ezen is túltették volna magokat, és miután arra való jelöltjük nem volt, a spanyol vezérséget oligarcha szokás szerint valamely zérussal töltötték volna be, ha Pompeius ez állomást csak óhajtotta, nem pedig egy hadsereg élén követelte volna. Catulus azon

Pompeius ki-  
erőszakolja  
magának a  
spanyolorszá-  
gi parancs-  
nokságot.

utasítását, hogy bocsássa el seregét, már nem hallotta meg; s legalább is kétséges volt, ha a senátus parancsa jobb fogadtatásra fogna-e nála találni, a szakítás következményeit pedig senki ki nem számíthatta — s az aristokratia serpenyője igen könnyen felbillenhetett, ha egy ismert tábornok kardját veti a másikba. A többség tehát engedékenységre határozta el magát. Nem a néptől, melynek ez ügyben, midőn egy magán embernek a legfőbb hivatalos hatalommal való felruházásáról volt szó, az alkotmány értelmében meg kellett volna kérdeztetnie, hanem a senátustól kapta meg Pompeius a proconsuli hatalmat és a főparancsnokságot az innenső Spanyolországban, és negyven nappal ennek átvétele után, 677 nyarán átkelt az Alpokon.

77.

Pompeius  
Galliában.

Az új hadvezérnek először is a kelta földön akadt dolga, hol a felkelés formaszertint ugyan ki nem tört, de a béke több helyen mégis komolyan megzavartatott; minek folytán Pompeius a Volkus-Arekomikusok és a Helviusok cantonait önállóságuktól megfosztotta s Massáliának alárendelte. Egyszersmind egy új havasi utat készítettván a cottusi hegyen keresztül (Mont Genève) rövidebb úton kötötte össze a Po völgyét a kelták földjével. E munka közben a kedvező évszak eltelt; s Pompeius csak késő ősszel kelt át a Pyrenaeken. — Sertorius ezalatt nem töltötte az időt tétlenül. Hirtuleiust a túlsó tartományba küldte, hogy Metellust sakkban tartsa, maga pedig az innensőben a maga teljes győzelmének kizsákmányolásával foglalkozott, egyúttal Pompeius fogadására készülve. Azon egyes keltibériai városokat, melyek itt még Rómával tartottak, egyenként megtámadta és legyőzte; utolsóinak az erős Contrebia esett el (délkeletnek Sarragossától) már a tél közepén. Hiába küldöztek a szorongatott városok követeket Pompeiushoz; ezt semmi könyörgés lassú előnyomulásának

megszokott kerékvágásából ki nem zavarhatta. Kivéve a tengeri városokat, melyeket a római hajóhad védelmezett s az indigeták és laletanusok földjét Spanyolország éjszakkelti zugában, hol Pompeius, midőn végre a Pyrenaeken átkelt, magát megfészkelte és gyakorlatlan hadait a télen át táboroztatta, hogy a harc fáradalmaihoz hozzászokjanak, a 677. év végén az egész innenső Spanyolország szerződés vagy erőszak útján Sertoriustól lett függővé, s az Ebro felső és középső mentének vidéke ettől fogva hatalmának legerősebb támasza maradt. Még azon aggodalom is hasznára vált, melyet az új római sereg megjelenése s vezérének ünnepelt neve költött a felkelő seregben. Marcus Perpenna, ki eddig mint Sertoriusnak egyenrangú társa a Liguriából magával hozott hadak felett önálló parancsnokságot igényelt magának, Pompeius Spanyolországba érkezésének hírére saját katonái által rákényszerítettett, hogy magát tehetségesebb társának alája vesse. — A 678-iki hadjáratra Sertorius Metellus ellen ismét Hirtuleius hadtestét alkalmazta, mialatt Perpenna egy erős sereggel az Ebro alsó mentén foglalt állást, hogy Pompeiust e folyón átkezésében meggátolja, ha, mint várható volt, azon szándékkal, hogy Metellussal egyesüljön, délnek, és pedig, hogy hadait könnyebben elláthassa, a tengerpart mentében fogna előrenyomulni. Perpenna támogatásával első sorban Gaius Herennius hadteste bízott meg; beljebb a tartományban, az Ebro felső mentén Sertorius maga még meghódoltatott néhány római érületű kerületet, s egyúttal e vidéken kétszen állt, hogy a szükséghez képest bármikor vagy Perpennának vagy Hirtuleiusnak segítségére siethessen. Szándéka ezúttal is arra volt irányozva, hogy a döntő összeütközést elkerülje s az ellenséget apró csatározások és szállítmányainak elmetszése által rontsa meg. Pompeius azonban nem-

Pompeius  
fellépése Spa-  
nyolország-  
ban.

77.

76.

csak Perpenna ellenében kieroszakolta magának az Ebrón való átkelést, hanem Valentia (Valencia) mellett Herenniust is tökéletesen megverte s e nagy fontosságú várost hatalmába kerítette. Ideje volt, hogy Sertorius maga is megjelenjék és ellenfele katonáinak nagyobb harcképességével szemben saját hadainak túlnyomó számát és lángelméjének hatalmát vesse a mérlegbe. A küzdelem hosszabb időn át Lauro (délnek Valenciától, a Xucar mellett) városa körül összpontosult, mely Pompeius pártjára nyilatkozott s emiatt Sertorius által ostrom alá fogatott. Pompeius minden erejét megfeszítette, hogy azt az ostrom alól felmenthesse; de miután több hadosztálya egyenként megtámadtatott és levágatott, a nagy hadvezér, épen midőn azt hitte, hogy Sertorius hadait már sikerült körülfognia, s midőn az ostromlottakat már meghitta, hogy nézzék, mi-kép fogja az ostromló sereget elfogni, egyszerre azon vette magát észre, hogy teljesen ki van manővrírozva, és nehogy maga körülfogassék, kénytelen volt táborából elnézni, amint Sertorius a vele szövetkezett várost bevette s elhamvasztotta, lakosait pedig Lusitániába elhurcolta — mely esemény közép és keleti Spanyolországban egy sereg ingadozni kezdő várost Sertorius iránti hűségében ismét megerősített. Szerencsésebben harcolt eközben Metellus. Italica (nem messze Sevillától) mellett egy heves ütközetben, melybe Hirtuleius meggondolatlanul bocsátkozott, s melyben a két hadvezér személyesen kézviadalba került egymással, s Hirtuleius sebet is kapott, ezt megverte és rákényszerítette, hogy a tulajdonképeni római területet elhagyva Lusitániába vegye magát. E győzelem lehetővé tette Metellusnak, hogy a következő hadjáratban (679) az innenső Spanyolországba mehessen, hogy itt Valentia vidékén Pompeiusszal egyesülvén, vele közösen ütközzék meg

Pompeius  
megveretése.

Metellus  
győzelmei.

az ellenfél főhaderejével. Hirtuleius ugyan egy sebtiben összeszedett sereggel Segovia mellett útját állta; de nem csak megveretett, hanem testvérével együtt maga is elesett, ami pótolhatatlan veszteség volt Sertoriusra nézve. A két római hadvezér egyesülését e szerint nem lehetett többé meggátolni; mialatt azonban Metellus Valentia felé nyomult, Pompeius, hogy a Lauro mellett szenvedett csorbát kiköszörülhesse, s a remélt babérokat hacsak lehet, egymaga arathassa le, még Metellus megérkezése előtt ütközetet kínált az ellenség főseregének. Sertorius örömmel ragadta meg az alkalmat, hogy Pompeiusszal megütközhessek, mielőtt még Metellus megjönne és Hirtuleius halálának híre menne. Sucro (Xucar) partján találkozott a két hadsereg egymással; heves csata után Pompeius a jobb szárnyon megveretett s maga is súlyosan megsebesülve vitetett el a cataterről. Afranius a balszárnyon ugyan győzött s elfoglalta Sertorius táborát, de ennek fosztogatása közben, általa meglepetvén, szintén kénytelen volt meghátrálni. Ha Sertorius másnap képes lett volna az ütközetet megújítani, Pompeius seregét talán semmivé tehetné volna. De eközben Metellus megérkezett, Perpennának ellene küldött hadtestét eltiporta s ennek táborát megvette; a két egyesült sereg ellenében az ütközetet nem lehetett többé megismételni. Az ellenséges hadak egyesülése, azon többé titokban nem tartható hír, miszerint Hirtuleius serege többé nem létezik, s a győzelmet nyomon követett rögtönös fennakadás rémülettel töltötték el Sertorius népét, és ami spanyol seregekben nem volt ritkaság, katonáinak legnagyobb része a dolgok ezen fordulata következtében eloszlott. A csüggedés azonban, amely gyorsan jött, oly gyorsan elszállt ismét; a fehér szarvastehén, mely a hadvezér hadi terveit a tömeg előtt képviselte, csakhamar

népszerűbb lett ismét, mint volt bármikor; Sertorius rövid idő múlva ugyanazon vidéken, Saguntumtól (Murviedro), mely híven Rómához ragaszkodott, dél felé egy új hadsereggel állt szembe a rómaiakkal, mialatt kalózsai nagy kárt tettek a rómaiak tengeren jövő szállítmányaiban, minek folytán ezek táborában már a szükség érezhetővé vált. A Turia (Guadalaviar) folyó síkján ismét ütközetre került a dolog s a harc sokáig ingadozott. Sertorius Pompeiust a lovassággal együtt megverte és sógorát s quaestorát, a vitéz Lucius Memmiust, megölte; Metellus azonban legyőzte Perpennát s az ellenség főserégének ellene intézett támadását diadalmasan visszaverte, mely alkalommal a kézviadalban maga is megsebesült. Sertorius serege erre ismét eloszlott. Valentia, melyet Gaius Herennius tartott Sertorius nevében megszállva, bevétellett és leromboltatott. A rómaiak most egy pillanatra azon reménybe ringathatták magokat, hogy szívós ellenfelökkel sikerült elbánniok. Sertorius serege eltűnt, a római hadak, mélyen benyomulva a beföldre, Clunia várában a Duero felső mentén magát a hadvezért ostrom alá fogták. Mialatt azonban hiában álltak körül a sziklavárat, a felkelt községek fegyveres népe másutt összegyűlt; Sertorius kiosont a várból és midőn az eseménydús 679. év vége felé járt, ismét egy sereg élén állt mint hadvezér. — Rómában ennek dacára meglehetettek a hadjárat eredményeivel elégedve. Spanyolország déli és középső része Hirtuleius seregének megsemmisítése s a Xucar és Guadalaviar melletti ütközetek által megszabadult az ellenségtől, s azáltal, hogy Metellus Segobriga (Toledo és Cuenca közt) és Bilbilis (Calatayud mellett) keltibériai városokat megszállta, maradandóan biztosított. A küzdelem ettől fogva az Ebro felső és közép mentén, a sertoriánusok fő fegyverhelyei, Calagurris, Osca,

75.

A rómaiak sikerei.

Ilerda körül s a tengerparton Tarraco körül központosult. Habár mindkét római hadvezér derekasan verekedett, mégis leginkább nem Pompeiust, hanem Metellust illette meg a siker dicsősége.

De a rómaiak, habár szép eredményeket mutathattak fel, céljokat még sem érték el; s ismét azon vigasztalan kilátással kellett téli szállásaikra menniök, hogy a háború sisyphusi munkája tavasszal újra meg fog indulni. A barát és ellenség által iszonyúan elpusztított alsó Ebro völgyben nem szállhatván meg, Pompeius a telet a vaccaeusok földén (Valladolid körül), Metellus meg épen Galliában töltötte. A két hadvezér 680. tavaszán, két Itáliából utá-  
nok küldött új legióval megerősödve kezdte meg újra hadi miveleteit. Tulajdonképeni ütközeteket többé nem vívtak; Sertorius csupán a guerilla- és ostromló-háborúra szorítkozott. Metellus a déli Spanyolországban még Sertoriushoz ragaszkodó helységeket meghódoltatta, s a felkelések forrását betemetendő, az összes férfi lakosságot mindenünnen elhurcolta magával. Nehéz állása volt Pompeiusnak az Ebro-tartományban. Az általa ostrom alá fogott Pallantiát (Palencia, Valladolid felett) Sertorius felmentette; őt magát Calagurris (Calahorra, a felső Ebro partján) előtt megverte s e vidékek elhagyására kényszerítette, dacára annak, hogy Metellus vele e város ostromára egyesült. Hasonló módon folyt a 681-iki hadjárat, miután Metellus a maga tartományában, Pompeius pedig Galliában húzta ki a telet; Pompeius azonban ez évben mégis maradandóbb diadalokat bírt felmutatni és egy jó csomó községet rávett, hogy álljanak el a felkelés pártjától.

Nyole évig húzódott ekként a sertoriusi háború s végét még egyik félen sem lehetett belátni. Az államnak leírhatatlan károkat okozott. Az itáliai ifjúság virágja a spa-

A 680. és 681-  
diki hadjáratok.

74.

73.

A sertoriusi háború sertyelen s veszélyes volta.

nyol háború gyilkos fáradaibaiban elveszett. A közpénztár nemesak a spanyol jövedelmektől esett el, hanem kénytelen volt a spanyol hadak zsoldjának s ellátásának fedezésére évenként nagy összegeket küldeni Spanyolországba, melyeket alig bírt előteremteni. Magától értetik, hogy Spanyolország elpusztult és elszegényedett, s a benne oly szép fejlődésnek indult római civilisáció sokat szenvedett, főképen felkelési háború által, mely oly nagy elkeseredéssel s nem egyszer egész községek semmivé tételével vívatott. Még a Rómában uralkodó párthoz híven ragaszkodó városok is roppant szenvedéseknek voltak kitéve; a tengerparton fekvőket a római hajóhadaknak kellett a legszükségesebbekkel ellátniok, az ország bensejében fekvő hűn maradt községek pedig kétségbeejtő sorsra jutottak. Nem sokkal kevesebbet szenvedett a gall tartomány, részint azáltal, hogy a rómaiak lovas és gyalog katonákat, gabnát és pénzt requiráltak benne, részint a téli szállások nyomasztó terhe alatt, melyet a 680-iki rosz aratás elviselhetlenné tett; majd minden községi pénztár kénytelen volt a római bankárokhoz folyamodni s nyakig adósságba verni magát. Hadvezérek és katonák kedvetlenül viselték a háborút. A hadvezérek egy tehetség dolgában sokkal fölöttük álló ellenfélre, untatóan szívós ellentállásra s oly háborúra akadtak, mely nagy veszélyekkel és nehezen kivítt, dicstelen győzelmekkel járt; és már beszélték, miszerint Pompeius azon van, hogy magát Spanyolországból visszahívassa s más valahol hálásabb parancsnokságot adasson magának. A katonák szintén keveset épültek az oly hadjáraton, melyből nem csak hogy kemény ütlegeken és értéktelen zsákmányon kívül egyebet haza nem vihettek magokkal, hanem melyben még zsoldjukat is csak igen rendetlenül bírták megkapni; Pompeius 680/1 telén jelentette a

74.

74/3.

senátusnak, hogy a zsolddal már két óv óta hátralékban van, s hogy, ha a senátus gyorsan nem segít a bajon, féltő, hogy serege széteszlik; amire aztán a szükségelt összegek végre megérkeztek. E bajok tetemes részének a római kormány mindenestre elejét vehette volna, ha rá tudta volna bírni magát, hogy a spanyol háborút kevesebb lanyhasággal, hogy ne mondjuk, erősebb akarattal viselje. A dolog lényegében azonban sem ő, sem hadvezérei nem tehettek róla, hogy oly hatalmas lángész, minő Sertorius volt, e tala-  
 jon, mely oly kitünően alkalmas volt a felkelő- és kalózhábo-  
 rúra, az ellenfél nagy számbéli túlnyomóságának dacára a kis háborút éveken át folytatni bírta. Nem csak hogy a harc végét nem lehetett itt belátni, hanem már úgy tet-  
 szett, mintha a sertoriusi felkelés más egyidejű felkelések-  
 kel összefonódni készülne, ami veszélyes voltát még meg-  
 hatványozta volna. Ugy is a kormány ekkor minden ten-  
 geren a kalózok hajóhadaival, Itáliában a fellázadt rabszol-  
 gákkal, Makedóniában az al-Duna melléki népségekkel, Kis Ázsiában pedig ismét Mithridates királylyal állt harc-  
 ban. Határozottan nem állíthatjuk, hogy Sertorius össze-  
 köttetésbe lépett volna. Róma itáliai és makedóniai ellen-  
 ségeivel, habár az itáliai Márius-pártiakkal szakadatlan érintkezésben állt; de a kalózokkal már azelőtt nyíltan szö-  
 vetkezett, a pontusi királylyal pedig, kivel az ennek udva-  
 rában tartózkodó római kivándorlottak útján már régóta egyetértésben állt, most formaszertinti szövetségi szerző-  
 désre lépett, melyben Sertorius a királynak a kis-ázsiai védencállamokat, a római Ázsia tartományt azonban nem, átengedte, s ezenfelül megígérte, hogy egy, hadainak ve-  
 zetésére alkalmas tisztet s bizonyos számú katonákat fog neki küldeni, a király pedig kötelezte magát, hogy negyven hajót és 3000 talentumot (4<sup>1/2</sup> mill. tallér) bocsát rendel-

kezésére. A főváros eszélyes politikusai már azon idők emlékét idézték fel, melyekben Itáliát Philippos és Hannibál keletről és nyugatról egyszerre fenyegették; s attól tartottak, hogy az új Hannibál, miután úgy mint elődje Spanyolországot ennek saját erejével meghódította, úgy mint ez, könnyen hamarabb érhet Spanyolország hadierejével Itáliába, mint Pompeius, hogy, miként Hannibál tette, az etruskokat és samnitokat fegyverre szólítsa Róma ellen.

Sertorius hatalmának elenyészte.

E párhuzamban azonban több volt az elmésség mint az igazság. Sertorius korántsem volt elég erős arra, hogy Hannibál óriási vállalatát megújíthassa, s el volt veszve, amint Spanyolországot elhagyta, melynek földi és népi sajátságaitól függött minden kivítt sikere, sőt melyben szintén mindinkább kénytelen volt a támadással felhagyni. Bámulatos vezéri ügyessége nem változtathatta meg hadainak minőségét; a spanyol népfelkelés az maradt, ami volt, megbízhatatlan mint a hullám és a szél, hol egész 150,000 emberre rúgó tömegekké egyesülten, hol maréknyi népre összeolvadva: s a római kivándorlók hasonlókép megtartották engedetlenségöket, gögjöket, önfejűségöket. Azon fegyvernemek, melyek a hadosztályok hosszabb együttlétét kívánják meg, mint nevezetesen a lovasság, seregében természetesen igen elégtelen módon valának képviselve. Legtehetségesebb tiszteit s veteránjainak törzsét a háború lassanként felemésztette, és a rómaiak szorongattatásaiba s a sertoriusi tisztek bántalmazásaiba belefáradva már a legmegbízhatóbb községek is türelmetlenkedni és hűségökben ingadozni kezdtek. Figyelemreméltó, hogy Sertorius, ebben is hasonlóan Hannibálhoz, soha csalódásban nem élt állásának reménytelensége felett; nem mulasztott el egy alkalmat sem az egyesség létrehozására s minden pillanatban kész volt vezéri botját letenni, ha biztosítják, hogy hazájá-

ban békében fejezheti be életét. De a politikai orthodoxia nem ismer egyezkedést és békülést. Sertorius sem hátra felé, sem oldalt nem mehetett; kikerülhetlenül előre kellett mennie az egyszer megkezdett úton, bármennyire keskenyebb és szédítőbb lett az minden lépésnél. Hadi sikerei, mint Hannibáléi, szintén szükségkép mind csekélyebbekké lettek; kétségbe kezdték vonni katonai tehetségét: nem a régi többé, mondták róla, napjait evéssel vagy ivással tölti s a pénzt és időt pazarolja. A szökevények, az elpártoló községek száma mindinkább növekedett. Csakhamar jelentették a hadvezérnek, hogy a római emigránsok életére törnek; s a vád eléggé hihetően hangzott, főképp miután a felkelők seregének számos tisztje, nevezetesen Perpenna csak igen kedvetlenül hajoltak meg Sertorius főparancsnoksága előtt, s miután a római helytartók már régóta bűnbocsánatot és nagy vérdíjat ígértek az ellenséges fővezér gyilkosának. Sertorius ama bűnjelek folytán személyének őrizését római katonák helyett válogatott spanyolokra bízta. Magok a gyanúsok ellen iszonyú, de szükséges szigorral lépett fel és több vádlottat halálra ítélt anélkül, hogy, mint máskor szokta, mások tanácsát megkérdezte volna; mire az elégületlenek köreiben azt beszéltek, hogy most már veszélyesebb barátaira, mint ellenségeire nézve. Nemsokára egy második összeesküvés fedezettett fel, mely saját törzskarában keletkezett; aki csak feljelentetett, kénytelen volt megszökni vagy meghalni, de mindnyájan nem fedeztettek fel, ami a titokban maradott összeesküvőket, köztök mindenekfelett Perpennát csak arra ösztönözte, hogy tervök végrehajtását siettessék. Az oscai főhadiszálláson voltak. Itt Perpenna intézkedései folytán egy fényes győzelem híre érkezett a vezérhez, melyet hadai állítólag nyertek, s azon ünnepélyes lakomán, melyet Perpenna e győzelem megünneplésére ren-

Belviszály a  
sertoriusok-  
nál.

Sertorius  
meggyilkol-  
tatása.

dezett, Sertorius is megjelent, szokása szerint spanyolai kíséretében. Az ünnepély, a sertoriusi főhadiszállás rendes szokásának ellenére csakhamar bacchanáliává fajult; kihívó szavak váltattak az asztalon keresztül s úgy tetszett, mintha a vendégek közül néhányan alkalmat keresnének a szóvitára; Sertorius hátradőlt pamlagán, mintha nem akarná a lármát észrevenni. Ekkor egyszerre egy földre esett ivócsésze csörömpölése hangzott fel. Perpenna megadta a kitűzött jelt. Marcus Antonius, Sertorius szomszédja az asztalnál, mérte rá az első csapást, s miután ez megfordult és megkísérté felegyenesedni, a gyilkos rávetette magát s öt mindaddig lenyomta, mígnem a többi vendégek, mindannyian részesei az összeesküvésnek, a birkózókra nem vetették magokat s a mindkét karjánál fogva lefogott, védtelen vezért leszúrták (682). Vele együtt estek el hű kísérei. Igy halt meg egyike a legnagyobbaknak, ha nem a legnagyobb ember, kit Róma eddig szült, ki szerencsésebb körülmények közt talán hazájának újjá teremtőjévé lett volna, azon nyomorult emigráns banda árulása következtében, melyre, hogy hazája ellen vezérelje, sorsa kárhóztatta. A történelem nem szereti a Coriolánokat; s nem tett kivételt Sertoriusnak, valamennyi közt a legemelkedettebb lelkűnek, leglángelműbbnek, legsajnáltraméltóbbnak kedvéért sem.

Perpenna,  
Sertorius  
utódja.

A meggyilkolt örökségébe gyilkosai igyekeztek beülni. Sertorius halála után Perpenna, mint a spanyol hadsereg római tisztjei közt a legmagasabb rangú, követelte magának a főparancsnokságot. A többiek, bár bizalmatlanul és kellenetlenül, meghajoltak előtte. Bármennyi kifogások volt is Sertorius ellen, amíg élt, a halál a hőst mégis visszahelyezte jogaiba s midőn Sertorius végrendeletének kihirdetésekor az örökösök nevei közt Perpennáé is felolvastatott,

a katonák méltatlankodása hangosan kitört. Egy részök, nevezetesen a lusitániaiak, széteszlott; a többit megszállta azon balsejtelem, hogy Sertoriusszal együtt szerencséjük is odaveszett. A nyomorultul vezetett és bátorságukat vesztett felkelő hadakat Pompeius, amint először találkozott velök, csakugyan teljesen szét is ugrasztotta, és más tisztekkel együtt Perpennát is fogságba ejtette. A nyomorult, Sertorius levelezéseinek kiadása által, melyek számos tekintélyes itáliai embert compromittáltak volna, igyekezett életét megváltani; Pompeius azonban elrendelte, hogy a papírok olvasatlanul megégettessenek s Perpennát úgy, mint a felkelők többi fejeit a hóhér kezébe adta. A megmenekült emigránsok elszéledtek s legnagyobb részben Mauretánia sivatagaiba vagy a kalózok közé mentek. Egy részök a plotiusi törvény alapján, melyet nevezetesen a fiatal Caesar buzgón támogatott, csakhamar visszatérhetett hazájába; mindazok azonban, kik közölök Sertorius meggyilkoltatásában részt vettek, egyetlen egynek kivételével, erőszakos halállal haltak meg. Osca, s általgában a legtöbb város, mely az innenső Spanyolországban még Sertoriussal tartott, most önkényt kaput tárt Pompeius előtt; csak Uxamát (Osma), Cluniát és Calagurrist kellett fegyverrel megvenni. A két tartomány újlag szerveztetett; a túlsóban Metellus a legbűnösebb községek évi adóját felemelte; az innensőben Pompeius osztott jutalmat s büntetést, és például Calagurrist, önállásától megfosztva, alá rendelte Oscának. Egy csapat sertoriusi katonát, kik a Pyrenaekben szedelőzködtek össze, Pompeius rábírt, hogy adják meg magokat, s őket a Pyrenaektól éjszak felé Lugudunum (St. Bertrand, a Haute Garonne départementben) mellett mint „összefutottak“ (*convenae*) községét, letelepítette. A Pyrenaek szorosainak magaslataira feltűzettek a római győzelmi jelek; 683 vé-

Pompeius vé-  
get vet a fel-  
kelésnek.

gén Metellus és Pompeius seregeikkel végig vonultak a főváros utcáin, hogy a nemzet háláját a spanyolok legyőzése felett Jovis atyának a capitoliumon kifejezzék. Sulla szerencséje, úgy látszott, még halála után sem hagyta el művét, s jobban megvédte azt, mint azon tehetetlen és lanyha örök, kiknek védelmére bízott. Az itáliai ellenzék, vezérének tehetségtelensége s elhamarkodása, az emigráció, belviszályai által önmagát buktatta meg. E vereségek, bár sokkal inkább saját hibáiknak és ziláltságuknak, mintsem ellenfeleik erőfeszítésének műve valának, azért mégis megannyi diadalai voltak az oligarchiának. A curulisi székek még egyszer megerősítettek.

## II. FEJEZET.

### A Sulla-féle restauráció uralma.

Midőn a senátust létezésében fenyegető Cinna-féle forradalom elnyomása után a helyreállított szenátusi kormánynak ismét módjában volt a birodalom belső és külső biztonságára kellő figyelmet fordítani, feles számmal talált oly ügyeket, melyek megoldását nem lehetett elhalasztania anélkül, hogy a legfontosabb érdekek sérelmet ne szenvedjenek, s hogy az, ami ma csak kellemetlen volt, a jövőben veszélyessé ne váljék. Nem tekintve a spanyol bonyodalmat, elkerülhetlenül szükséges volt a barbárokat Thrákiában s a dunai tartományokban, kikkel Sulla Makedonián keresztülmentében csak felületesen éreztethette hatalmát, alaposan ráncba szedni s a görög félsziget éjszaki határának összekúszált viszonyait katonailag szabályozni; másfelől a mindenütt, de főképp a keleti vizeken uralkodó kalózbandák garázdálkodásainak végét vetni s végre Kis-Ázsia zavaros viszonyait jobban rendezni. Azon béke, melyet Sulla 670-ben kötött Mithridates pontosi királylyal, s mely a Murenával 673-ban kötött szerződés által csak ismételtetett, tökéletesen magán viselte a pillanat szüksége által megkövetelt

Külviszo-  
nyok.

84.

81.

ideiglenes kisegítő eszköz bélyegét; míg a rómaiak viszonyát Tigranes, Arménia királya iránt, kivel pedig tényleg háborút viseltek, a béke teljesen érintetlenül hagyta. Tigranes ebben joggal látott hallgatólagos engedélyt a maga számára arra, hogy Róma ázsiai birtokait hatalmába kerítse. Ha a kormány ezeket nem akarta neki zsákmányul vetni, kénytelen volt Ázsia új nagy királyával jó módjával vagy erőszakkal tisztába jönni. — Miután az előbbi fejezetben a demokratikus üzemekkel összefüggő itáliai és spanyolországi mozgalmakat s azoknak a senátusi kormány által történt elfojtását előadtuk, vegyük a mostaniban a külkormányzatot szemügyre, amint azt a Sulla által visszaállított hatóság ellátta vagy elmulasztotta ellátni.

Dalmát-  
makedóniai  
expeditió.

Sulla erős kezének nyoma még felismerhető azon erélyes rendszabályokon, melyekhez kormányzóságának vége felé a senátus körülbelül egyidejűleg nyúlt a sertoriánusok, dalmátok és thrákok s a kilikiai kalózok ellen. — A görög-illyr félszigetre intézett expeditiónak célja volt egyfelől azon barbár törzseket engedelmességre kényszeríteni vagy legalább ráncba szedni, melyek a fekete és az adriai tenger közt elterülő egész benföldet bekalandozták s melyek közt különösen a besserek (a nagy Balkánban), a kortársak szavai szerint, még a rablók közt is a rablók rossz hírében állottak, másfelől a főképp a dalmát tenger melléken fészkelő kalózokat kiirtani. A támadás, szokás szerint egyszerre két oldalról, Dalmátia és Makedonia felől intéztetett ellenök, mely utóbbi tartományban e célra egy öt légióból álló sereg gyűlt össze. Dalmatiában Gaius Cosconius volt praetor parancsnokolt, ki az országot minden irányban bejárta és Salona várát két évi ostrom után rohammal bevette. Makedoniában Appius Claudius proconsul (676—678) mindezekelőtt a makedóniai-thrák határon a Karasu bal part-

ján elterülő hegyes vidéket igyekezett hatalmába keríteni. A háborút mindkét fél hallatlan vadsággal viselte; a thrákok az elfoglalt helységeket lerombolták s a foglyokat lemészárolták, mire a rómaiak viszonzásul ugyanazt tették. De komoly sikert a római sereg nem bírt felmutatni; a fáradtságos menetek s a nagy számú és vitéz hegyi lakosokkal szakadatlanul folyó csatározások a sereget haszontalanul megtizedelték; maga a hadvezér beteg lett és meghalt. Utódját Gaius Scribonius Curiót (679—681) különféle akadályok, nevezetesen egy nem jelentéktelen katonai lázzadás is, arra birták, hogy a thrákok elleni fáradságos hadjáratral felhagyva inkább Makedonia éjszaki határa felé forduljon, hol a gyöngébb dardanusokat (Serbiában) meghódoltatta s egészen a Dunáig hatolt. Csak a bátor és tehetséges Marcus Lucullus (682. 683) nyomult ismét elő kelet felé, a bessereket hegyeik közt megverte, fővárosukat, Uscudamát vagy Philippopolist (Drinápoly) bevette s őket a római fennhatóság előtt meghódolni kényszerítette. Az odrysok királya, Sadalas és a Balkán hegységtől éjszak és dél felé a keleti parton fekvő görög városok: Istropolis, Tomoi, Kallatis, Odessos (Várna mellett), Mesembria és mások a rómaiaktól lettek függökké; Thrákia, melyből a rómaiak eddig alig bírtak többet a Chersonesoson fekvő Attalos-féle birtokoknál, most, bár természetesen nem igen szót fogadó részévé lett a makedoniai tartományak.

75—73.

72. 71.

Thrákia meghódoltatása.

De a thrákoknak és dardanusoknak végre is az államnak csak egy csekély részére kiterjedő rabló kalandjainál sokkal több kárt okozott az államnak úgy, mint egyeseknek a kalózság, mely mindinkább elharapódzott és mind erősebben szervezkedett. A tengeri közlekedést az egész földközi tengeren kezében tartotta. Itália sem terményeit ki, sem tartományaiból a gabonát be nem vihette; amott éheztek az

A kalózság

litterjedése.

emberek; itt a kereslet hiánya megakasztotta a szántó földek művelését. Sem pénzküldemény, sem utazó nem volt többé biztosságban; az állampénztár jelentékeny veszteségeket szenvedett; a kalózok egy sereg előkelő rómaint elfogtak s ezek kénytelenek voltak magokat nagy összegeken kiváltani, ha ugyan a kalózoknak nem jutott eszökbé egyiköket vagy másikat vérpadra hurcolni, melyen aztán vad humorokkal fűszerezték a kivégeztetés szertartását. A kereskedők, sőt már a keletre szánt római hadosztályok is elkezdtek utazásaik számára lehetőleg a kedvezőtlen időszakot választani, s kevesebbet féltek a téli viharoktól, mintsem a kalózoktól, kik azonban végkép természetesen az év ezen szakában sem tűntek el a tengerről. De bármily érzékeny csapás volt is a tenger ezen elrekesztése, mégis könnyebben volt elviselhető a görög és kis-ázsiai partok és szigetek fosztogatásánál. Úgy, mint utóbb a normannok idejében, a kalózok hajóhadai horgonyt vetettek a tengeri városok előtt, s ezeket vagy óriási váltságösszegek fizetésére kényszerítették, vagy ostrom alá fogták s fegyveres kézzel megtámadták. Ha a Mithridatessel kötött béke után a kalózok Sulla szemeláttára Samothrakét, Klazomenaet, Samost, Iassost kifoszthatták (670), elképzelhetjük, mik történtek ott, ahol sem római hajóhad, sem római hadsereg nem volt közelökben. A görög és kis-ázsiai partokon álló gazdag templomokat egymás után kifosztották; az egy Samothrakéból állítólag 1000 talentom értékű (1.500,000 tallér) kincset vittek magokkal. Apollo, úgymond egy e korbéli római költő, a tengeri rablók által oly szegénységre jutott, hogy ha a fecske látogatóba megy hozzá, egykori temérdek kincséből már egy szemernyi aranyat sem bír neki mutatni. Négyszáznál többre tették a kalózok által bevett vagy megsarcolt helységek számát, s ezek közt oly városok is voltak,

mint Knidos, Samos, Kolophon; több virágzó szigeti és parti helységnek összes lakossága kivándorolt, nehogy a tenger rablói elhurcolják. Még a beföld sem volt többé biztos tőlök; megtörtént, hogy a parttól egy vagy két napi járó földnyire fekvő helységeket is megtámadtak. Azon irtóztató eladósodás, melynek terhe alatt utóbb a görög keletnek minden helysége elbukott, nagy részben e balságos időkben vette kezdetét. A kalózkodás jelleme tökéletesen megváltozott. Nem vakmerő utonállók adóztatták meg többé a krétai vizeken Kyrene és Peloponnesos közt, — melynek a kalóznyelv az „aranytenger“ nevet adta — az itáliai-keleti nagy rabszolga- és fényüzési kereskedést; a kalózkodók nem voltak többé felfegyverkezett rabszolgavadászok sem, kik a „háborút, kereskedést és tengeri rablást“ egyformán üzték egymás mellett; valódi kalóz-állam létezett itt sajátságos közszellemével, erős és tiszteletet parancsoló szervezettel, mely saját hazával bírt, már egy symmachiát kezdett alapítani s melynek kétségkívül határozott politikai céljai is voltak. A kalózkodók kilikiaiaknak nevezték magokat, a valóságban azonban hajóikon a világ minden nemzetének kétségbeesett emberei és kalandorai találkoztak egymással: a krétai toborzó helyek elbocsátott zsoldosai, Itália, Spanyolország és Ázsia megsemmisített helységeinek polgárai, katonák és tisztok Fimbria és Sertorius seregéből, s egyáltalában minden nemzetek söpredéke, minden elnyomott pártnak üldözött menekülői, a nyomor és vakmerőség minden embere — és hol hiányzott e szerencsétlen korban az ínség és a gazság? A kalózkodók többé nem egy összekerült tolvajbandát, hanem elhatárolt katonai államot képeztek, melyben a kiátkozottság s a bűn szabad-kömvessége foglalta el a nemzetiség helyét, s melynek kebelén belől a bűn, mint ez oly gyakran előfordul, önmaga elől a legemelkedettebb közér-

A kalózság szervezése.

zületben keresett menekvést. E fegyelmetlen korban, midőn a gyávaság és féktelenség a társadalmi rend minden kötelekeit meglazították, a legitím társadalmak példát vehettek volna az ínség és erőszak e fattyú államáról, melybe, úgy látszott, mintha minden más államból belé menekült volna a megtörhetetlen összetartás, a bajtársi szellem, az adott szó s az önválasztotta főnökök iránti tisztelet, a vitézség és életrevalóság. Ha ez állam zászlajára jelszóul a bosszú volt írva ama polgári társaság ellen, mely annak tagjait, joggal vagy jogtalanul, a maga kebeléből kitaszította, akkor még kérdés vala, ha valjon e jelszó rosszabb volt-e az itáliai oligarchia s a keleti szultánság jelszavainál, melyek úgy látszott, mintha a világot egymás közt felosztani készülnének. A kalózok legalább egyenrangúaknak érezték magokat minden legitím állammal; rablóbüszkeségöket, rablófényüzésöket és rablóhumorukat még számos valódi kalóztörténet, az eszeveszett vígság és lovagias rabló élet ez elbeszélései hirdetik; azt hitték, és dicsekedtek is vele, hogy igazságos háborúban élnek az összes világgal; amit e harcban nyertek, azt nem rablott jószágnak, hanem hadi zsákmánynak tekintették; s miután a kézrekerült kalóz minden római kikötőben bizony számíthatott a keresztre, viszont ők is jogot formáltak belőle, hogy minden foglyukat kivégezhessék. Katonai-politikai szervezetök főképp a mithridatesi háború óta szilárdan meg volt állapítva. Hajóik, többnyire „egérladikok“ azaz kis, nyílt, gyorsan vitorlázó bárkák és csak kisebb részben két és három emeletes járművek, ettől fogva rendszerint hajórajokká egyesülten jártak admiráljaik vezérlete alatt, kiknek bárkái aranytól s bibortól ragyogtak. A fenyegetett bajtárstól, lett légyen bár teljesen ismeretlen előtte, a kalózkapitány a kért támogatást soha meg nem tagadta; minden szerződést, melyet valaki a kalózság valamely tag-

jával kötött, az összes társaság kötelességszerűleg elismert, de ép úgy megtorolt minden bántalmat is, melyet bármely tagja szenvedett. Valódi hazája a Herkules oszlopaitól a syriai s egyiptomi vizekig terjedő tenger volt; menedékhe-lyeket, minőkre magok és úszó házaik számára a száraz- földön szükségök volt, feles számmal és készségesen nyuj- tottak nekik Mauretania s Dalmatia partvidékei, Kréta szigete, s mindenekfelett Kis-Ázsiának úgyszólván uratlan déli partja, mely tele van sziklafokokkal és bűvő helyekkel s mely e kor tengeri kereskedésének fő útján uralkodott. Az itt fekvő lykiai városszövetség s a pamphyliai községek csekély jelentőségűek voltak; a 652 óta Kilikiában alapított római állomás pedig korántsem volt elegendő a nagy terjedelmű tengerpart feletti uralom biztosítására; Syria uralma Kili- kia felett mindig csak névleges volt, most pedig rövid idő óta helyet adott Arméniáénak, melynek ura, telivér nagy- király módjára, a tengerrel mitsem törődött s azt szivesen átengedte a kilikiaiaknak fosztogatásra. Nem volt tehát csuda, ha a kalózok itt nagyobb virágzásnak indultak, mint bárhol egyebütt. Itt nemcsak a part minden pontján voltak jelző helyeik és állomásaik, hanem mélyebben a szárazföld bensejében, a lykiai, pamphyliai, kilikiai hegyes és járha- tatlan benföld félreeső zugaiban még sziklavárákat is épi- tettek magoknak, melyekben, mialatt magok a tengeren jártak, nejeiket, gyermekeiket és kincseiket rejtve tartották, s veszélyes időkben magok is menhelyre találtak. Ily kalóz- váarak nagy számmal voltak főkép a zord Kilikiában, mely- nek erdőségei a kalózoknak egyúttal kitűnő fát szolgáltat- tak a hajóépítésre, s hol ennek folytán fő hajógyáraik és fegyvertáraik is voltak. Nem lehetett csodálni, hogy e szer- vezett katonai állam a többé-kevésbbé magokra hagyott és önmagokat kormányozó görög tengeri városok közt erősen

álló clientélát bírt magának alkotni, mely a kalózokkal, mint valamely baráti lábon álló hatalommal, meghatározott szerződések alapján kereskedelmi összeköttetésbe lépett, és nem hajtott a római helytartók felszólítására, kik tőle hajókat követeltek a rablók ellen; amint például Side, nem jelentéktelen pamphyliai város a kalózoknak megengedte, hogy hajógyárában hajókat építhessenek magoknak és foglyaikat a város piacán árulhassák. — Az ily tengeri rabló társaság politikai hatalom volt, és ilyenül viselte magát és ilyennek tekintetett, amióta Tryphon syriai király először használta politikai hatalomként, midőn uralmát az ő támogatására alapította. A kalózok Mithridates pontosi királynak úgy mint a római demokrata emigrációnak szövetséges társai voltak; és Sulla hajóhadaival ütközeteket vívtak úgy a keleti, mint a nyugati vizeken. Találunk egyes kalóz-fejedelmeket, kik egy sereg tekintélyes parti városnak urai voltak. Mennyire ment már ez úszó államnak benső politikai fejlődése, azt meg nem mondhatjuk; de tagadhatatlan, hogy e képződések egy tengeri királyság csiráit foglalták magokban, mely már állandó fészket kezdett magának rakni és mely kedvező viszonyok közt kétségkívül marandó állammá fejlődhetett volna.

A római tengeri rendőrség semmissége.

Ezzel meg van mondva az is, amit részben különben már fentebb jeleztünk, mikép tartották, vagy inkább, mikép nem tartották fenn a rómaiak „saját tengerükön“ a rendet. Rómának a provinciák feletti véduralma leginkább a katonai gyámkodásban állott; a tartománylakosok azért fizettek vagy adóztak Rómának, mert ez vállalta magára védelmüket a szárazon úgy mint a tengeren. De soha gyám gyámoltját szemtelenebbül meg nem csalta, mint a római oligarchia az alattvaló községeket. Ahelyett hogy általános birodalmi hajóhadat állított s a

tengeri rendőrséget öszpontosította volna, a senátus a tengeri rendőrség ügyének egységes fővezetését, mely nélkül épen e téren mire sem lehetett menni, teljesen elejtette és minden egyes helytartóra és minden egyes védenc államra rá hagyta, hogy védjék meg magokat a kalózok ellen úgy, amint birják vagy akarják. Róma, ahelyett hogy, amire kötelezte volt magát, a hajóhadit a maga, és a formailag souverainnek maradt védencállamok pénzével és vérével teljesen ellátta volna, felhagyott az itáliai hadi tengerészettel s rászokott, hogy egyes kereskedő városoktól requirált hajókkal, vagy még gyakrabban, hogy a mindenütt szervezett parti őrségekkel segítsen magán, mely két esetben a védelem minden költségei és fáradalmai az alattvalók vállaira nehezettek. A tartománylakosok még örülhettek ha a római helytartó a partvédelem számára kirótt requisitiókat nem sikkasztotta el, hanem csakugyan e célra fordította, vagy ha nem kényszerítették rá, ami gyakran megtörtént, hogy egyik másik, a tengeri rablók kezébe esett előkelő rómainak váltságdíját megfizessék. Ha véletlenül valami okos dologba fogtak, minő Kilikia megszállása volt 652-ben, azt a végrehajtás terén okvetlenül elrontották. Ha volt e korban római, ki a nemzeti nagyság általános mámorító érzetétől nem volt teljesen elkábítva, annak követelnie kellett volna, hogy a vásártér szószerkéről szedjék le a reá szegezett hajó-orrokat, legalább ne emlékeztessenek szakadatlanul ama tengeri győzelmekre, melyek egy jobb korban vívattak ki. — Egyébiránt Sulla, kinek a Mithridates elleni háborúban eléggé módjában volt meggyőződnie róla, mily veszélyekkel jár a tengerészeti ügy elhanyagolása, különféle eszközökhöz nyúlt a baj orvoslására. Azon megbízásnak ugyan, melyet az általa Ázsiában alkalmazott helytartóknak adott, hogy t. i. a tengeri városokban egy

102.

Expedíció  
Kis-Ázsia déli  
partjára.

hajóhadat szereljenek fel a tengeri rablók ellen, kevés sikere lett, miután Murena helyett inkább Mithridatesbe kötött belé, Kilikia helytartója Gnaeus Dolabella pedig teljesen használhatatlannak bizonyult. Ez okból a senátus 675-ben elhatározta, hogy a consulok egyikét küldi Kilikiába; s a sors a derék Publius Serviliusra esett. Ez egy véres ütközetben a kalózok hajóhadát megverte, azután azon a kis-ázsiai déli parton fekvő városok ellen fordult, melyek nekik kikötő helyekül és kereskedelmi állomásokul szolgáltak. A hatalmas Zeniketes tengeri fejedelem várait: Olympos, Korykost, Phaselist a keleti Lykiában, Attaleiát Pamphyliában lerombolta s Olympos várának lángjai közt maga a fejedelem is elveszett. Innen az isaurok ellen ment, kik a zord Kilikia éjszaknyugoti zugában a Tauros éjszaki lejtőjén egy meredek hegyhátaból, hasadékos sziklából és mély völgyekből álló, pompás tölgyerdőkkel elborított labyrinthot laktak — mely vidék még ma is tele van a régi rablóvilág emlékezetével. Servilius, hogy ezen isauri sziklafészkeket, a kalózok végső és legbiztosabb menhelyeit kézre kerítse, először vezetett római sereget a Tauruson keresztül, s az ellenség várait, Oroandát és mindenekfelett magát Isaurát, valódi eszményképét egy rabló városnak, mely egy nehezen hozzáférhető hegygerinc csúcsán feküdt s Ikonion tág síkján teljesen végig nézett és uralkodott, lerombolta. A három éves hadjárat (676—678), melyből Publius Servilius a maga és maradékai számára az isauri melléknevet hozta haza, nem volt sikertelen; számos kalóz és kalózhajó jutott általa a rómaiak kezébe; Lykia, Pamphylia, nyugoti Kilikia erősen elpusztítottak, a lerombolt városok területe lefoglaltatott és Kilikia tartományhoz csatoltatott. De a dolog természete úgy hozta magával, hogy ezzel a kalózság még korántsem volt elfojtva, hanem mind-

79.

Publius Servilius Isauricus.

Zeniketes legyőzetik.

Az isaurok legyőzetnek.

78—76.

össze kénytelen volt más vidékre, nevezetesen a kalózok legrégebbi bűvhelyére a földközi tengeren, Krétára vonulni. E bajon gyökeresen csak messzire kiterjedő és egységesen végrehajtott megtorló rendszabályok, vagy inkább, csak egy állandó tengeri rendőrség szervezése segíthetett.

E tengeri háborúval sokszoros vonatkozásban álltak a kis-ázsiai szárazföld viszonyai. Azon feszültség, mely itt Róma és Pontos s Arménia királyai közt létezett, nem csökkent, hanem mindinkább növekedett. Az egyik oldalon Tigranes, Arménia királya, mivel sem törődve terjesztette hódításait. A párthusok, kiknek e korban belső zavarok által is megszaggatott állama mélyre sülyedt, szakadatlan viszálykodások közben mind mélyebben és mélyebben visszaszorítottak Ázsia belsejébe. Az Arménia, Mesopotámia és Iran közt fekvő tartományok közül Korduene (az éjszaki Kurdistán) és az atropatesi Media (Aderbidjan) párthus hűbérkirályságokból arméniaiakká lettek, Ninive (Mosul) vagy Adiabene birodalma pedig, legalább ideiglenesen, szintén Arménia védenesége alá hajlani kényszerítettet. Arménia Mesopotámiában, nevezetesen Nisibisben és vidékén, szintén megalapította hatalmát; csak a birodalom nagy részben sivatag déli fele nem jutott, úgy látszik, az új nagy király állandó birtokába, s nevezetesen Seleukia a Tigris partján nem lett alattvalójává. Edessa vagy Osroene birodalmát a kóborló arabok egy törzsének adta, melyet a déli Mesopotámiából költöztetett át ide és telepített le benne, hogy általa az Euphráton való átkelésén s a nagy kereskedelmi úton uralkodjék. \*) De Tigranes

Ázsiai viszonyok.

Tigranes s az új arméniai nagy birodalom.

\*) Az edessai birodalom, melynek alapítását a benföldi krónikák a 620. évre teszik, nem jutott rögtön keletkezése után Abgaros és Mannos arab dynastiája alá, melyet utóbb benne találunk. Ez nyilván valókép azzal függ össze, hogy Nagy Tigranes számos arabot

nem szorítkozott hódításaival az Euphrát keleti partjára. Először is Kappadokia képezte célját támadásainak, s védtelen állapotában a túlhatalmas szomszéd megsemmisítő csapásokat mérhetett reá. A keleti Melitene tartományt Tigranes Kappadokiától elszakította s a vele szemben fekvő Sophene arméniai tartománnyal egyesítette, miáltal az Euphráton való átkelés a nagy kis-ázsiai-arméniai kereskedelmi úttal együtt hatalmába került. Sulla halála után még seregei is benyomultak a tulajdonképeni Kappadokiába s Mazaka (utóbbi Kaesareia) fővárosnak és más tizenegy, görög módra szervezett városnak lakosságát elhurcolták Arméniába. A Seleukidák teljesen feloszlásnak eredt birodalma sem volt képes erősebb ellentállást fejteni ki az új nagy király ellen. Itt, délen, az egyiptomi határtól Straton tornyáig (Kaesareia) Alexandros Ianneas, a zsidók fejedelme uralkodott, ki syriai, egyiptomi és arab szomszédai-  
val és a birodalmi városokkal vítt folytonos harcaiban uralmát léptenként mind kijebb terjesztette s mindinkább megerősítette. Syria nagyobb városai, Gaza, Straton tornya, Ptolemais, Beröea, megkísértették magokat hol szabad közösségekként, hol úgy nevezett tyrannusok alatt saját szakál-  
lukra fenntartani; a főváros, Antiochia pedig, úgy szólván

Kappadokia  
Arménia bir-  
tokába jut.

Syria  
Tigranes  
alatt.

telepített le Edessa, Kallirrhoe, Karrhae vidékén (Plin. *h. n.* 5, 20, 85, 21, 86, 6, 28, 142); és Plutarch is (*Luc.* 21) említi, hogy Tigranes, a sátorozó arabok szokásait megváltoztatva, őket birodalmához közelebb letelepítette, hogy segélyökkel a kereskedést kezébe keríthesse. Ez alkalmasint úgy értendő, hogy a beduinoknak, kik területökön kereskedelmi utakat nyitni s ezeken meghatározott átmeneti vámokat szedni szoktak, (Strabo 14, 748), a nagy királyt mintegy vámellenörök gyanánt kellett szolgálniok és az Euphráton való átmenetnél számára úgy, mint a magok számára vámot kellett szedniök. Ezen „osroei araboknak“ (*Orei Arabes*), mint Plinius őket nevezi, kell az Amanos hegyi araboknak is lenniök, kiket Afranius győzött le (Plut. *Pomp.* 39).

önálló volt. Damaskos és a Libanon völgyei a nebatæusok fejedelme, a petrai Aretas előtt meghódoltak. Kilikiában végre vagy kalózok vagy a rómaiak uralkodtak. És a Seleukida hercegek, mintha csak a királyságot általános gúny és botrány tárgyává akarnák tenni, szakadatlanul vitáztak egymással ezen ezer darabra töredező korona felett; sőt mialatt nemzetségoéktól, melyre mint Laios házára az örök vizsálkodás átka nehezedett, saját alattvalói rendre elpártoltak, ök még Egyiptom trónjára is igényt mertek formálni, mely II. Sándor király magtalan halála folytán megüresedett. Tigranes itt a birodalomra minden habozás nélkül rátette kezét. A keleti Kilikiát könnyű szerrel meghódította, s Soloi és más városok polgárságát, úgy mint előbb a kappadokiaiakat, Arméniába hurcoltatta. Hasonlókép fegyverrel foglalta el a felső syriai tartományt, az Orontes torkolatánál fekvő s vitézül védelmezett Seleukeia város kivételével, és Phoénikének legnagyobb részét; 680 körül az arméniaiak már Ptolemaist is bevették s a zsidók államát is komolyan fenyegették. A seleukidák régi fővárosa, Antiochia a nagy király székvárosainak egyikévé lett. A syriai évkönyvek Tigranest már 671-től, a Sulla és Mithridates közt létrejött békét közvetlenül követett évtől fogva az ország uraként említik, Kiliikiát pedig és Syriát arméniai satrapaságként mutatják be a nagy király helytartója, Magadates alatt. Ninive királyainak, a Salmanassaroknak és Sanheribeknek kora megújulni látszott. A keleti despotismus ismét súlyosan nehezedett a syriai part kereskedéssel foglalkozó lakosaira, mint egykor Tyrosra és Sidonra; ismét benföldi nagyhatalmak vetették magokat a földközi tenger melléki tartományokra; ismét állítólag fél millió emberre rúgó ázsiai hadseregek álltak Kilikia és Syria partjain. Amint egykor Salmanassar és Nebukadnezar a zsidókat Babylonba hurcolták, azon módon

74.

88.

kellett most az új birodalom minden határszéli tartományából, Kordueneből, Adiabeneből, Assyriából, Kilikiából, Kappadokiából a lakosoknak, főképp pedig a görög vagy félgörög városi polgároknak összes vagyonukkal, a netalán hátrahagyott jószág elkobzásának terhe alatt az új székvárosba összeköltözniök; egyikébe azon óriási városoknak, melyek nem annyira az uralkodók nagyságát, mint inkább a népek silányságát hirdetik, s melyek az Euphrát melléki tartományokban a fő királyság minden változása alkalmával az új nagy szultánnak egy hatalomszavára a földből teremnek. Az új „Tigranesváros,“ Tigranokerta, Arménia déli vidékén, nem messze a mesopotámiai határtól\*), Ninive és Babylon mintájára készült, ötven rőfnyi magas falakkal és a palotáknak, kert- és parkültetményeknek a szultánságtól elválhatatlan pompájával. A nagy király egyebekben sem tagadta meg magát: a mint a kelet örök gyermekkorában a nép gyermekes phantáziája egyáltalában sohsem szünt meg a királyokat valódi koronával fejökön képzelni magának, azonképen Tigranes is, midőn nyilvánosan mutatta magát, Dariois és Xerxes utódját megillető pompában és viseletben jelent meg, bibor kaftánban, félig fehér, félig bibor alsó ruhában, hosszú ráncos bugyogóban, magas turbánnal fején s a királyi fejéssel homlokán; s ahol állt és járt, négy

Mithridates.

„király“ rabszolgamódra kísérte s szolgált. — Szerényebben lépett fel Mithridates király. Kis-Ázsiában minden túlkapástól tartózkodott, s beérte azzal, amit semmiféle szerződés neki meg nem tiltott, hogy hatalmát a fekete tenger mellékén megszilárdítsa s azon tartományokat,

---

\*) A város nem Diarbekr mellett, hanem Diarbekr és a Van-tó közt feküdt, közelebb ez utóbbihoz, a Nikephorios (Jezidchaueh Su), az éjszak felől a Tigrisbe ömlő folyók egyike mellett.

melyek a bosporusi, most az ő fennhatósága alatt fia Machares által kormányzott királyságot a pontositól elválasztották, fokenként minél határozottabban függővé tegye magától. De ő is minden erejét megfeszítette, hogy hajóhadát és hadseregét jó karba helyezhesse, s főkép az utóbbit római módra fegyverezhesse és szervezhesse, amiben az udvarában nagy számmal lévő római emigránsok nagy szolgálatoakat tettek neki.

A rómaiak nem igen igyekeztek még jobban belebonnyolódni a keleti ügyekbe, mint amennyire már voltak. Ez nevezetesen csatányosan kiviláglik abból, hogy a senátus nem használta fel az e korban kínálkozó alkalmat, az egyiptomi birodalmat békés úton Róma közvetlen uralma alá hajthatni. Ptolemaeos Lagos fiának legitím utódjai kihaltak, midőn a Ptolemaeos Soter II. Lathyros halála után Sulla által a trónra ültetett II. Alexandros király I. Alexandros királynak fia, néhány nappal trónralépése után egy zenebona alkalmával fővárosában megöletett (673). Ezen Alexandros végrendeletében\*) a római községet nevezte

A rómaiak magoktartása keleten.

Egyiptomot Róma nem foglalja el.

81.

\*) Azon vitás kérdést, valjon ezen állítólagos végrendelet I. Sándor (+ 666) vagy II. Sándor (+ 673) királytól származik-e, rendszerint az első alternativa részére szokták eldönteni. De ki nem elégtő okokból; mert Cicero (*de l. agr.* 1, 4, 12, 15, 38, 16, 41) nem azt mondja, hogy Egyiptom 666-ban, hanem hogy ezen évben, vagy utánna szállt Rómára; s midőn abból, hogy I. Sándor a külföldön, II. Sándor pedig Alexandreiában halt meg, következtették azt, hogy a kérdéses végrendeletben említett, Tyrosban letéteményezett kincsek alkalmasint az elsői voltak, feledték azt, hogy II. Sándor tizenkilenc nappal Egyiptomba érkezése után már megöletett (Letronne *inscr. de l'Egypte* 2, 20), s így pénztára ekkor még igen könnyen Tyrosban lehetett. Döntő súlylyal bír azonban azon körülmény, miszerint a második Sándor volt az utolsó valódi Lagida, miután Pergamon, Kyrene és Bithynia hasonló módon történt megszerzése alkalmával Rómát

88. 81.

örökösévé. Ez okmány valódisága ugyan kétségbe vonatott; de a senátus azt elismerte, midőn a Tyrosban az elhalt király számára letéteményezett összegeket e végrendelet alapján felvette. Ennek dacára megengedte, hogy Lathyros királynak két köztudomás szerint törvénytelen fia közül az egyik, XI. Ptolemaeos, ki az új Dionysosnak, vagy a flótásnak (Auletes) neveztetett, Egyiptomot, a másik, a kyprosi Ptolemaeos pedig Kyprost tényleg birtokába vegye; a senátus őket ugyan nyíltan nem ismerte el, de nem is követelte tőlök határozottan a birodalom kiadását. Annak oka, hogy a senátus e zavaros állapotoknak nem vetett véget és nem mondott le kötelező alakban Egyiptomról és Kyprosról, kétségkívül azon tekintélyes évdíjban rejlett, melyet azon, mintegy kérbirtok alapján uralkodó királyok ez állapot fenntartásáért szakadatlanul fizettek a római coteriák fejéinek. Annak oka azonban, hogy e gazdag szerzeményről egyáltaljában lemondtak, másban rejlik. Egyiptom, sajtáságos fekvése és pénzügyi szervezete folytán minden benne parancsnokoló helytartónak oly pénz- és tengeri erőt s általjában oly független hatalmat adott kezébe, mely az oligarchia gyanakvó és gyöngye kormányrendszerével egyenesen összeegyeztethetetlen volt; s e szempontból indulva ki, eszélyes dolog volt a Nil vidékének közvetlen birtokáról lemondani. — Kevésbbé igazolható az, hogy a sená-

---

mindig a legítím uralkodó család utolsó sarjadéka tette örökösévé. A régi államjog, legalább amint a római védenc államokra nézve irányadó volt, úgy látszik, az uralkodónak nem feltétlenül, hanem csak öröködéésre jogosított agnatusok hiányában adott jogot birodalmáról végrendeleti úton rendelkezhetni. — Valjon e végrendelet valóli volt-e vagy hamisított, az többé el nem dönthető, de meglehetősen mindegy is; különös okok nem szólnak amellett, hogy hamisítottnak kelljen tartanunk.

tus elmulasztá a kis-ázsiai és syriai ügyekbe közvetlenül beavatkozni. Az arméniai hódítót ugyan nem ismerte el Kappadokia és Syria királyául; de másfelől nem is tett semmit visszaszorítására, bármily közel feküdt számára a beavatkozás, nevezetesen Syriára nézve, midőn 676-ban a szükség által kényszerítve Kilikiában háborút indított a kalózok ellen. A római kormány, midőn Kappadokia és Syria elestét hadizenet nélkül elnézte, ezzel a valóságban nemcsak védenceit, hanem egyúttal saját hatalmi állásának legfontosabb alapjait is zsákmányul vetette az ellenfél elé. Veszélyes volt már az is, hogy az Euphrát és Tigris mel léki görög telepekben és birodalmakban feláldozta saját uralmának előbástyáit; midőn azonban megtúrte, hogy az ázsiaiak a földközi tenger partján, mely Róma birodalmának alapját képezte, megfészkeljék magokat, ezzel már nem békeszeretetének adta tanúságát, hanem maga bevallotta azt, hogy az oligarchia a Sulla-féle restauráció által ugyan még oligarchicusabbá, de sem okosabbá, sem erélyesebbé nem lett, a római világhuralomra nézve pedig ez a végnek kezdetét jelentette. — A háborút a másik fél sem akarta. Tigranesnek nem volt oka kívánnia, miután Róma háború nélkül is zsákmányul vetette neki saját szövetségeseit. Mithridates, ki mindenek dacára mégis több volt egy közönséges szultánnál s kinek eléggé módjában volt ellenségeit és barátait jó és balsorsban megismerni, jól tudta, hogy egy második római háborúban igen valószínűleg ép úgy egyedül fogna állani, mint állt az elsőben, s hogy nem tehet okosabbat, mint, ha békében marad és birodalmának benső megszilárdításán dolgozik. Hogy békés nyilatkozatait komolyan veszi, azt bebizonyította Murenával történt találkozásán; s ezután is került mindent, aminek a római kor-

Róma nem  
avatkozik be  
Kis-Ázsiában  
és Syriában.

mányt passivitásából való kilépésre kellett volna kényszeríteni.

Azonban, valamint már az első mithridatesi háború kitört anélkül, hogy a két fél bármelyike tulajdonképen akarta volna, azonképen az ellentétben álló érdekek most is kölcsönös gyanakvásra vezettek, ez ismét kölcsönös védelmi rendszabályokra, melyek végre saját nehézkedések által a dolgot nyílt szakításra juttatták. A kormány azon bizalmatlansága saját hadképességébe és harckészségébe, mely állandó hadsereg hiánya és a nem igen példás collegiális kormányzás mellett könnyen megérthető, s már régóta uralkodott Róma politikáján, úgy szólván irányelvéné tette a római politikának, hogy bármely háborúval nem az ellenfél legyőzése, hanem csak megsemmisítése után hagyjon fel; e tekintetben Sulla békéjével Rómában kezdet óta annyira nem voltak megelégedve, mint egykor azon feltételekkel, melyeket Scipió Africanus engedélyezett a karthágóiaknak. Azon szokszorosán nyilatkozó aggodalmat, miszerint a pontosi király egy második támadásra készül Róma ellen, a mostani viszonyok szerfeletti hasonlósága a tizenkét év előtiekkel, némileg igazolta. Egy veszélyes polgárháború ismét egy időre esett Mithridates komoly hadi készüléteivel; a thrákok ismét előzönlötték Makedoniát s a kalózok hajóhódai ismét ellepték az egész földközi tengert; ismét jártak és keltek az emissáriusok a Spanyolországban és a sinopei udvarban levő római kivándorlottak, mint egykor Mithridates és az itáliaiak közt. Már 677 elején kimondatott a senátusban, miszerint a király csak az alkalmat lesi, hogy egy itáliai polgárháború alatt a római Ázsiát megtámadja; az Ázsiában és Kilikiában álló római hadseregek megszorították, hogy bármely eshetőségre készen álljanak. Viszont Mithridates is növekvő aggodalom-

mal nézte Róma politikájának fejlődését. Éreznie kellett, hogy a rómaiak és Tigranes közt, bármint húzódozzék is tőle a gyöngge senátus, a háborúnak előbb-utóbb ki kell történnie, s hogy ő kénytelen lesz benne részt venni. Kisérlete, melylyel a békekötésnek még mindig meg nem történt írásba foglalását a római senátustól kinyerni igyekezett, a lepidusi forradalom zavarainak idejébe esett és sikertelen maradt; s Mithridates ebben a háború küszöbön álló megújulásának előjelét látta. Ennek bevezetéséül látszott szolgálni a tengeri rablók elleni hadjárat, mely közvetve a kelet királyait is érintette, kik velök szövetségben álltak. Még aggasztóbbak voltak Rómának függőben levő igényei Egyiptomra és Kyprosra; és feltűnő volt, hogy a pontosi király azon két Ptolemaeussal, kiktől a senátus még mindig megtagadta az elismerést, két leányát, Mithridatist és Nyssát eljegyezte. Az emigránsok sürgették a háború megindítását; Sertorius helyzete Spanyolországban, melyet kikémlelendő, Mithridates illendő ürügyek alatt követeket küldött Pompeius főhadiszállására, s mely épen ez időtájt csakugyan tiszteletet parancsoló volt, azon kilátással kecsegtette a királyt, hogy nem mint első háborújában Róma mindkét pártja ellen, hanem az egyikkel szövetségbe fog a másik ellen harcolhatni. Kedvezőbb pillanatot nem lehetett remélni, s végre is jobb volt, ha ő izeni meg, mint, ha neki izenik meg a háborút. Ekkor halt meg 679-ben III. Nikomedes Philopator, Bithynia királya, és mint törzsének utolsó sarjadéka — mert Nysával nemzett fia nem volt vagy nem tartatott igazi gyermekének — birodalmát végrendeletében a rómaiakra hagyta, kik nem is késtek ezen, a római provinciával határos, és régóta római hivatalnokoktól és kereskedőktől ellepett tartományt birtokukba venni. Ugyanekkor Kyrene, mely már 658-ban szállt a rómaiakra,

75.

Bithynia  
Róma birtokába jut.

96.

Kyrene római végre szintén tartománynyá szerveztetett és római helytartó küldetett beléje (679). E rendszabályoknak, kapcsolatban azon támadásokkal, melyek Kis-Ázsia déli partjain ugyanez időtájt intéztettek a kalózok ellen, fel kellett a király aggodalmát költeniök; nevezetesen Bithynia elfoglalása, miután Paphlagonia alig érdemelt említést, Rómát a pontosi birodalom közvetlen szomszédjává tette; s valószínűleg ez esett döntő súlylyal a mérlegbe. A király megtette az elhatározó lépést és 679/80 telén megizente a rómaiaknak a háborút.

A mithridatesi háború kitörése. 75/4.

Mithridates hadi készületei.

Mithridates szerette volna, ha a nehéz munkára nem kell egymagának vállalkoznia. Legközelebbi és természetes szövetségese Tigranes nagykirály volt; de e rövidlátó ember ípjának ajánlatát visszautasította. Ekként csak a felkelők s a kalózok maradtak meg számára. Mithridates gondoskodott róla, hogy Spanyolországba és Krétába küldött erős hajóhadak útján mindakettővel összeköttetésbe léphessen. Sertoriussal formaszerinti szerződést kötött, melyben Róma Mithridates javára Bithyniáról, Paphlagoniáról, Galatiáról és Kappadokiáról lemondott, — mely tartományokat természetesen a királynak előbb a csatatéren kellett megszereznie. Fontosabb volt azon támogatás, melyben a spanyol hadvezér a királyt római tiszték küldése által részesítette, kik seregeit és hajóhadait vezényeljék. Sertorius a keleten levő emigráció két legtevékenyebb tagját, Lucius Magiust és Lucius Fanniust a maga képviselőivé tette a sinopei udvarnál. A kalózok is nyújtottak segédelmet; nagy számmal megjelentek a pontosi birodalomban, s úgy látszik, leginkább nekik köszönhette a király, hogy egy, úgy hajóinak száma mint jelessége által tiszteletet parancsoló tengeri hatalmat teremthetett magának. De leginkább támaszkodhatott a király saját haderejére, melylyel úgy remélte, hogy

még a rómaiaknak Ázsiába érkezése előtt el fogja ázsiai birtokaikat foglalhatni, főkép miután az ázsiai provinciában a Sulla-féle hadi adó által előidézett pénzügyi szükség, Bithyniában az új római uralom iránti ellenszenv, Kiliikiában pedig és Pamphiliában a nemrég befejezett pusztító háborúból fennmaradt gyúanyag kedvező kilátásokkal kecsgettették betörése esetére. Készletekben nem szenvedett hiányt; két millio medimnos gabna volt a királyi magtárakban felhalmozva. Hajóhada és katonasága nagyszámú volt és jól be vala gyakorolva, nevezetesen bastarnus zsoldosai oly válogatott had voltak, mely még az itáliai legionáriusokkal is megmérkőzhetett. Ezuttal is a király kezdte meg a támadást. Diophantos vezetése alatt egy hadteste Kappadokiába nyomult, hogy az ebben fekvő várakat megszállja s a rómaiak elől a pontosi birodalomba vezető utat elzárja; Marcus Marius propraetor, kit Sertorius küldött vezérül a királynak, Eumachos pontosi tiszttel együtt Phrygiába ment a római provinciát és a Taurus hegységet felkelésre bírni; a főhadsereg, mely 100 kaszás szekerre, 16,000 lovasra és 100,000 gyalognál többre rúgott, Taxiles és Hermokrates vezetése s a király személyes fővezénylete alatt, valamint az Aristonikos által vezérelt 400 hajóból álló hajóhad Kis-Ázsia éjszaki partjának mentében hatoltak előre, Paphlagoniát és Bithyniát megszállandók. — Római részről a háború vezetésére első sorban a 680. év consula, Lucius Lucullus szemeltetett ki, ki mint Ázsia és Kilikia helytartója a Kis-Ázsiában levő négy, és egy Itáliából magával hozott ötödik légiónak élére állíttatott, azon utasítással, hogy ezen 30,000 gyalogból és 1600 lovasból álló seregével Phrygián keresztül a pontosi birodalomba benyomuljon. Társa, Marcus Cotta a hajóhaddal és egy másik római hadtesttel a Propontisra ment Ázsiát és Bithy-

Róma hadi  
készületei.

74.

niát fedezni. Végre a tengerpartnak, nevezetesen a pontosi hajóhad által közvetlenül fenyegetett thrák partnak általános felfegyverzése rendeltetett el, s az összes tengernek és minden partoknak a kalózoktól és pontosi társaiktól való megtisztítása kivételképen egyetlen hivatalnokra bízott, mely állásra Marcus Antonius praetor választatott, fia annak, ki harminc évvel előbb először szedte ráncba a kilikiai kalózokat. Ezenkívül a senátus Lucullusnak 72 millio sesterziust (5<sup>1</sup>/<sub>2</sub> mill. tallér) bocsátott rendelkezésére, hogy e pénzen hajóhadat építtessen; amit azonban Lucullus visszautasított. Mindezekből kiviláglik, miszerint a római kormány a tengerészeti ügy elhanyagolásában ismerte fel a baj főokát, s ez irányban magát, legalább amennyire decretumaival tehetette, meg kezdte emberelni.

74.  
A háború  
kezdete.

A háború ekként 680-ban minden ponton megkezdődött. Nagy csapás volt Mithridatesre nézve, hogy épen hadizenetének pillanatában vett a sertoriusi háború oly fordulatot, mely előre semmivé tette legnagyobb reményeinek egyikét, s mely a római kormányra nézve lehetővé tette, hogy összes erejét a tengeri s a kis-ázsiai háborúra fordíthassa. Kis-Ázsiában azonban Mithridates a támadásnak s azon körülménynek előnyeit, hogy a rómaiak oly messze távolban voltak a harc közvetlen színhelyétől, kizsákmányolhatta. Jó csomó kis-ázsiai város kaput tárt azon sertorianus propraetor előtt, kit Mithridates az ázsiai római tartományban előtérbe állított, és, mint 666-ban, lemészárolta a kebelében lakó római családokat; a pisidusok, isauriak, kilikiaiak fegyvert fogtak Róma ellen. A rómaiaknak a fenyegetett pontokon e percben nem voltak seregeik. Egyes kiválóbb emberek ugyan saját szakállukra megkísérették a tartománylakosok fellázítását meggátolni — így a fiatal Gaius Caesar ez események hírére Rhodost, hol

88.

tanulmányai kedvéért tartózkodott, odahagyta és egy sebtiben összeszedett csapatral a felkelőkre vetette magát; de ily önkényes csapatok nem sokat nyomtak a latban. Ha a Pessinus körül letelepült kelta törzsnek, a tolistobogiusoknak vitéz négyes fejedelme, Deiotarus a rómaiak pártjára nem áll és szerencsésen nem harcol a pontosi hadvezérekkel, Lucullus kénytelen lett volna először is a római tartomány beföldjét hódítani vissza az ellenségtől. De így is sok becses időt kellett elvesztegetnie a tartomány lecsillapítására és az ellenség visszaszorítására, melyért lovasságának ez alkalommal kivált csekély sikerei korántsem kárpótolhatták. Kis-Ázsia éjszaki partján a rómaiakra nézve még kedvezőtlenebbül alakultak a dolgok, mint Phrygiában. Itt a pontosiak nagy serege és hajóhada tökéletesen úrrá lett Bithynia felett és Cotta római consult arra kényszerítette, hogy csekély katonaságával és hajóival Kalchedon falai közt és kikötőjében keressen menhelyet, hol Mithridates őt ostromzár alá fogta. Egyébiránt a bekeríthetés annyiban hasznukra vált a rómaiaknak, amennyiben, ha Cottának sikerül a pontosi hadsereget Kalchedonnál tartóztatnia, s ha Lucullus szintén ide fordul, Rómának minden hadereje itt egyesülhetett s a távol és járhatatlan pontosi ország helyett már itt döntő mérkőzésre kényszeríthette az ellenséget. Lucullus útnak is indult Kalchedon felé; Cotta azonban, hogy még társának megérkezése előtt nagy dolgokat művelhessen, hajóhadvezére Publius Rutilius Nudus által egy kitörést kísértetett meg, mely nemcsak a rómaiak véres megveretésével végződött, hanem egyúttal a pontosiakra nézve lehetővé tette, hogy a kikötőt megtámadják, az azt elzáró láncot eltépjék és minden benne lévő római hadihajót, összesen vagy hetvenet, felperzseljenek. E bal esetek hírére, melyet Lucullus a Sangarios partján vett,

A rómaiak  
Kalchedonnál  
megveretnek.

menetét, katonáinak nagy elégedetlenségére, kiknek véleményök szerint, semmi közük nem volt Cottához, s kik jobb szerettek volna egy védetlen tartományt fosztogatni, mintsem társaikat a győzelemre megtanítani, meggyorsította. Megérkezése részben ismét jóvá tette a szenvedett csapásokat: a király felhagyott Kalcheden ostromával, de nem ment vissza Pontosba, hanem délnek fordult a régi római tartomány felé, itt a Propontis és a Hellespont partjain kiterjeszkedett, Lampsakost megszállta s a nagy és gazdag Kyzikos várost ostromolni kezdte. Mithridates tehát, ahelyett hogy a rómaiak ellen a rendelkezésére álló nagy távolságokat kizsákmányolná, mind mélyebben belement ama zsák-utcába, melybe belészorult. Kyzikosban a régi hellen ügyesség és bátorság oly tisztán fenntartotta magát, mint kevés más helyen; polgársága, habár a szerencsétlen kalchedoni kettős ütközetben számos emberét és hajóját elvesztette, mégis a legelszántabb ellentállást fejtette ki ellene. Kyzikos szigeten feküdt közvetlenül szemben a száraz földdel, s ezzel egy híd által összekötve. Az ostromlók úgy azon szárazföldi dombgerincet, mely a hídnál végződik, s az ezen fekvő külvárost, mint magán a szigeten a híres dindymenosi magaslatokat hatalmukba kerítették, s görög mérnökeik úgy a szárazföldi mint a szigeti oldalon minden ügyességöket megfeszítették, hogy a rohamot lehetővé tegyék. De azon rést, melyet ütniök sikerült, az ostromlottak éjjel ismét kitöltötték s a királyi hadsereg erőfeszítései ép úgy sikertelenek voltak, mint a király azon barbár fenyegetése, hogy, ha a polgárság még továbbra is késlekedik a város átadásával, a foglyul ejtett kyzikosiakat a falak előtt le fogja öletni. A kyzikosiak bátran és szerencsésen folytatták a védelmet; s kis híjja volt, hogy az ostrom alatt magát a királyt is el nem fogták. Ezalatt Lucullus a pon-

Mithridates  
Kyzikost  
ostromolja.

tosi hadsereg háta megett egy igen erős állomást kerített hatalmába, melyből ugyan a szorongatott városnak nem mehetett közvetlen segélyére, de melyben képes volt az ellenségnek minden szárazon érkező szállítmányait elmentseni. Ekként Mithridatesnek óriási podgyászával együtt 300,000-re becsült serege oly helyzetbe jutott, melyben sem megütközni, sem tovább menni nem bírt, keményen beékelve a legyőzhetetlen város és a mozdulatlanul álló római hadsereg közé, és minden szükségletei dolgában kizárólag a tengerre utalva, melyen, a pontosiak szerencséjére, hajóhaduk kizárólag uralkodott. De beköszöntött a rossz évszak; egy zivatar az ostromépítmények nagy részét lerombolta; az élelmi szerek és még inkább a takarmány hiánya elviselhetetlenné kezdett válni. Mithridates tehervonó állatait és podgyászhadát a pontosi lovasság túlnyomó részének fedezete alatt útnak indította azon utasítással, hogy minden áron lopódzanak át vagy vágják magokat keresztül; de Lucullus a Rhyndakos folyónál, Kyzikostól keletnek utólérte őket s az egész tömeget levágta. Egy Metrophanes és Lucius Fannius által vezérelt másik lovas hadosztály hosszas bolyongás után Kis-Ázsia nyugoti részében, kénytelen volt ismét a kyzikosi táborba visszatérni. Éhség és járványok iszonyú pusztítást vittek végbe a pontosi seregben. A tavasz (681) beálltával az ostromlottak fokozott erőfeszítéssel fogtak a harchoz és a Dindymonon hányt sáncokat elfoglalták, mire a király nem tehetett egyebet, mint hogy az ostrommal felhagyjon és hajóhada segélyével seregéből megmentse azt, ami még meg volt menthető. Ő maga hajóhadával a Hellespontra ment, de úgy elindulásakor, mint útközben viharok által nagy veszteségeket szenvedett. Ugyanide indult a szárazföldi hadsereg is Hermaeos és Marius vezetése alatt, hogy Lampsakosban e város falainak védelme alatt hajóra szálljon. Podgyászu-

A pontosi  
sereg tönkre-  
tétele.

kat cserbenhagyták, valamint betegeiket és sebesülteiket is, kiket az elkeseredett kyzikosiok mind egy lábíg levágtak; útközben az Aesepos és Granikos folyókon átkelésök alkalomával Lucullus temérdek kárt tett bennök; de céljukat mégis elérték: a pontosi hajók a nagy hadsereg maradványait a lampsakosi polgársággal együtt a rómaiak elöl elszállították. — Lucullus következetes és meggondolt hadviselésével nemcsak jóvá tette ismét társának hibáit, hanem egyúttal, döntő ütközet vívása nélkül az ellenfél seregének javát — állítólag 200,000 harcosát — megsemmisítette. Ha még meglett volna azon hajóhad, mely a kalchedoni kikötőben megégett, ezzel az egész ellenséges sereget semmivé tehetné volna, így azonban a romlás munkája befejezetlenül maradt, sőt el kellett tűrnie, hogy a pontosi hajóhad kyzikosi veszedelmének dacára a Propontison állást foglaljon, Perinthost és Byzantiont az európai parton ostromzár alá vegye, Priapost az ázsiai kirabolja, a király főhadiszállását pedig áttegye a bithyniai Nikomedeia kikötőjébe. Sőt egy ötven hajóból álló válogatott hajóhadon tizezer válogatott harcos, köztök Marcus Marius és a római kivándorlottak java, még az aegaei tengerre is kivitorlázott; híre járt, hogy célja Itáliában partra szállani s ott a polgárháborút újra felszítani. Eközben azon hajók, melyeket Lucullus a kalchedoni veszteség után az ázsiai községektől bekövetelt, be kezdtek állítani s egy római hajóraj útnak indult, hogy az ellenfélnek az aegaei tengerre ment hajóhadát elfogja. Lucullus mint tapasztalt hajóhadparancsnok, maga vette át ennek vezérletét. A trójai partok és a Tenedos szigete közti tengeren, az achai kikötő előtt az ellenségnek tizenhárom ötevezős hajóját, mely Isidoros vezetése alatt Lemnosnak tartott, megtámadta és elsüllyesztette. Ezután a Lemnos és Skyros közt fekvő kis Neae sziget mellett, mely kevésé

Tengeri  
háború.

járt helyen a 32 hajóból álló pontosi hajóraj a partra vontan feküdt, Lucullus reájok akadt, egyszerre megtámadta a hajókat és a szigeten elzárt legénységet és az egész hajórajt kézrekerítette. Marcus Mariust és a legkülönb római kivándorlókat itt érte utól a halál vagy a hareban, vagy utóbb a vérpadon. Lucullus az ellenfélnek egész aegaei hajóhadát ekként megsemmisítette. Bithyniában ezalatt a háborút Cotta, és Lucullus legátusai, Voconius, Gaius Valerius Triarius és Barba folytatták az Itáliából utánok küldött hadakkal megszorított szárazföldi sereggel és egy Ázsiában alakított hajóhaddal. Barba a benföldön bevette az Olymp mellett fekvő Prusiast és Nikaeát, Triarius a parton Apameiát (különben Myrleia) és a tengermelletti Prusiast (különben Kios). Ezután közös vállalatra egyesültek maga a Nikomedeiában levő Mithridates ellen; a király azonban, meg sem kísértve a harcot, hajóira menekült s haza felé vitorlázott, s ezt is csak annak folytán tehette meg, hogy a Nikomedeia kikötőjének ostromzár alá vételével megbízott hajóhadvezér, Voconius későn érkezett rendeltetése helyére. Útközben a király a fontos Herakleiát ugyan árulás segélyével kezébe kerítette és megszállta; de egy vihar, mely e vizeken érte, hatvannál több hajóját elsüllyesztette, a többit pedig szétszórta; Mithridates majdnem egyedül érkezett Sinopébe. Mithridates támadása a pontosi szárazföldi és tengeri haderőnek oly teljes vereségével végződött, mely semmikép sem vált a hadaknak s legkevésbé fő vezéröknek dicsőségére.

Mithridates  
Pontosba  
vissza-  
szorítva.

Most viszont Lucullus tért át a támadásra. A hajóhad parancsnokságát Triariusnak adta át azon utasítással, hogy mindenekelőtt a Hellespontot zárja el és a Krétából és Spanyolországból visszatérő pontosi hajókat fogja el, Cotta pedig Herakleiát fogta ostrom alá; a sereg ellátásának sok

Lucullus  
Pontosba tör.

- nehézséggel járó munkájával Galatia hű fejedelme és Ariobarzanes, Kappadokia királya, bizattak meg; maga Lucullus pedig 681 őszén benyomult Pontosnak áldott földére, mely régóta nem látott már ellenséget. Mithridates, most a legszigorúbb védelemre elszántan, megütközés nélkül meghátrált Sinopeből Amisosba, Amisosból Kabeirába (utóbb Neokaesareia, ma Niksar) a Lykosnak, az Iris egy mellékfolyójának partján; beérte azzal, hogy az ellenséget mind mélyebben bevonja maga után az ország belsejébe s összeköttetéseit és szállítmányainak megkapását neki megnehezítse. Lucullus gyorsan nyomában volt, Sinopét oldalt hagyva, a régi Scipio-féle határon, a Halys vizén átkelt, a tekintélyes Amisos, Eupatoria (az Iris partján), Themiskyra (a Thermodon mellett) városokat körülfogta, míg nem végre a tél meggátolta a tovább haladásban, de nem a városok bekerítésében. Lucullus katonái elégtelenek voltak a folytonos előnyomulás miatt, mely nem engedte meg, hogy erőfeszítéseiknek gyümölcseit szedhessék, s a hosszadalmas és a zord évszakban terhes ostromzárolások miatt. De Lucullus nem szokott az ily panaszokra hajtani; sőt 682 tavaszán még tovább nyomult előre Kabeira felé, két légiót hagyva Amisos előtt Lucius Murena vezetése alatt. A király a tél folytában ismételten megkísértette Arménia nagy királyát rábírní, hogy vegyen részt a háborúban; de úgy mint előbb, csak tagadó választ, vagy legfeljebb üres ígéreteket kapott. Még kevesebb kedvök volt a párthusoknak a veszett ügynek pártjára kelni. Ezalatt azonban, főkép a skytha földön eszközölt toborzás folytán Mithridates egy új nagy sereget szerzett magának, mely Diophantos és Taxiles alatt Kabeiránál állt. A most már csak három légióból álló római sereg, mely ezenfelül lovasság dolgában messze mögöttök állt a pontosiaknak, kénytelen

volt a síkföldet lehetőleg kerülni és fárodtságot tűrve s veszteségeket szenvedve ért fárasztó mellék úton Kabeira elé. E város mellett a két hadsereg hosszabb ideig egymással szemben táborozott. A küzdelem tárgyát főképen az élelmi szerek képezték, melyeknek mindkét fél szűkében vala; Mithridates evégből lovasságának színéből s egy osztály válogatott gyalogságból Diophantos és Taxiles vezetése alatt egy könnyű hadtestet alakított, melynek feladata volt a Lykos és Halys közt portyázni s a rómaiak számára Kappadokiából érkező élelmiszer-szállítmányokat elfogni. De Lucullus alvezére, Marcus Fabius Hadrianus, ki egy ily szállítmányt kísért, nemcsak a reá leső csapatot verte meg tökéletesen egy hegyszorosban, melyben őt megtámadni készült, hanem, segédcsapatokat kapván a táborból, magát Diophantos és Taxiles seregét is úgy megverte, hogy ez teljesen széteszlott. Kipótolhatatlan veszteség volt a királyra nézve, hogy lovassága, melyben egyedül bízott, ekként tönkre ment; s amint a balhírt, előbb még, mint Lucullus a győzelem híret, a csatatérről először Kabeirába érkező menekülőktől — kik eléggé jellemzőleg magok a megvert vezérek voltak — megkapta, azonnal elhatározta, a további visszavonulást. A király szándéka azonban villámgyorsasággal terjedt el legközelebbi környezetében; s midőn a katonák látták, hogy a király bizalmas emberei sebtiben útra készülnek, őket is páni félelem lepte meg. Senki sem akart az indulásnál utolsónak maradni; a fő- és alrendű emberek üzött vadként szaladgáltak össze vissza; nem hajtottak többé semmi parancsra, még magára a királyéra sem, sőt vad tolongásukban őt magát is magokkal ragadták. Lucullus e zavart észrevéve, megtámadta őket s a pontosi hadak majdnem ellentállás nélkül mészároltatták le magokat. Ha a légiók képesek lettek volna fegyelmet tar-

Kabeirai  
győzelem.

72. tani és zsákmányszomjukat mérsékelni, egy ember sem menekült volna meg előlük s kétségkívül maga a király is kézre került volna. Mithridates nagy nehezen menekült néhány embere kíséretében a hegyeken keresztül Komanába (nem messze Tokattól s az Iris forrásától), de egy Marcus Pompeius által vezetett római csapat innen is csakhamar kizavarta és mindaddig üldözte, míg, mindössze 2000 lovas kíséretében Talaura mellett Kis-Arméniában birodalmának határát át nem lépte. A nagy király birodalmában menhelyet talált, de egyebet nem is (682 végén). Tigranes menekülő ipját ugyan királyi tiszteletben részesítette, de még udvarába sem hitta meg, hanem azon távol fekvő határtartományban, melyben épen volt, mintegy tisztességes fogóságban tartotta. A római hadak egész Pontost és Kis-Arméniát elárasztották, mire a sík föld föl egészen Trapezusig ellentállás nélkül meghódolt a győző előtt. A királyi kincsesházak parancsnokai rövidebb vagy hosszabb vonakodás után szintén megadták magokat és pénztáraik készletét kiszolgáltatták. A királyi hárem hölgyeit, saját nővereit, nagyszámú nejeit és ágyasait, miután menekülniök már nem lehetett, a király egy heréltje által Pharnakeiában (Kerasunt) mind egy lábíg leölette. Makacs ellenállást csak a városok fejtettek ki. Azon néhány ugyan, mely a benföldön feküdt: Kabeira, Amaseia, Eupatoria, csakhamar a rómaiak kezébe került, de a nagyobb tengeri városok, Amisos és Sinope Pontosban, Amastris Paphlagoniában, Tios és a pontosi Herakleia Bithyniában, kétségbeesetten védelmezték magokat, részint a királyhoz és az általa ótalmazott szabad hellén városalkotmányokhoz való ragaszkodásuk által lelkesítve, részint a király által segélyül hitt kalózok hadai által terrorizáltatván. Sinope és Herakleia még hajókat is küldtek ki a rómaiak ellen, s a sinopei ha-

Pontos Róma birtokába jut.

A pontosi városok ostroma.

jóraj kézre kerített egy kis római hajórajt, mely a taurosi félszigetről gabonát hozott Lucullus serege számára. Herakleia csak két éves ostrom után esett el, miután a római hajóhadnak sikerült a város összeköttetését a taurosi félszigeten fekvő görög városokkal elszakítani, s miután az örség kebelében árulás ütött ki. Midőn Amisos már vég szorultságba jutott, örsége a várost felgyújtotta és lángjainak fedezete alatt hajóra szállt. Sinopében, melynek védelmét a vakmerő kalózkapitány Seleukos és a királyi herélt Bakchides vezették, az örség, elvonulása előtt kifosztotta a házakat s azon hajókat, melyeket magával nem vihetett, felgyújtotta; itt, dacára annak, hogy a védők legnagyobb része hajóra bírt szállni, Lucullus állítólag mégis 8000 kalózt ölethetett le. Ez ostromok két teljes évig, sőt még tovább is tartottak a kabeirai ütközet után (682—684), s Lucullus azokat nagy részben alparancsnokai által vívatta, mialatt maga az ázsiai tartomány viszonyait rendezte, melyek alapos reformot igényeltek s azt meg is kapták. Bármily nevezetes is történelmi szempontból a pontosi kereskedő városok makacs ellentállása a győztes rómaiak ellen, közvetlenül mégis nem vezetett eredményre; Mithridates ügye azért teljesen el volt veszve. Az világos volt, hogy a nagykirálynak, e pillanatban legalább, nem szándéka őt birodalmába visszavezetni. Az Ázsiában levő római emigráció színe java az aegaei hajóhad megsemmisítése alkalmával elveszett, a megmaradtak jó része, mint például a tevékeny vezetők, Lucius Magius és Lucius Fannius, megbékültek Lucullussal; Sertorius halálával pedig, ki a kabeirai ütközet évében ölelt meg, az emigráció utolsó reménye is elenyészett. Mithridates saját hatalma tökéletesen össze volt zúzva s még fennmaradt támaszai is egymásután leomlottak; még Krétából és Spanyolországból

70. hazatérő hajórajai is, melyek összesen hetven hajót számláltak, Triarius által Tenedos szigeténél megtámadtattak és semmivé tétettek; még a bosporusi birodalom helytartója, Mithridates saját fia, Machares is elpártolt tőle, és mint a taurosi Chersonesos önálló fejedelme saját szakállára kötött békét és lépett baráti viszonyba a rómaiakkal (684). Maga a király, nem igen dicsőséges önvédelem után egy félreeső arméniai hegyi várban tartózkodott, mint saját birodalmából kizárt menekülő s majdnem foglya saját vejének. Habár a kalózok Krétán még fenntartották magokat s azok, kik Amisoból és Sinopeből megmenekültek, a fekete tenger nehezen hozzáférhető keleti partján a saneguroknál és lazusoknál találtak menhelyet: Lucullus ügyes hadviselése és bölcs mérséklete, mely nem tartotta magához méltatlannak a tartománylakosok igazságos panaszain segíteni, s a megtért emigránsokat seregében tisztékül alkalmazni, Kis-Ázsiát csekély áldozatok árán mégis megtisztította az ellenségtől, a pontosi birodalmat pedig megsemmisítette, úgy hogy azt római védenec államból Róma provinciájává lehetett átalakítani. A senátus részéről egy bizottság váratott Pontosba, hogy a tartomány szervezetét a fővezérrel egyesülten megállapítsa.

Az arméniai  
háború  
kezdete.

De Arménia irányában a viszonyok még nem voltak tisztázva. Hogy a rómaiak részéről a Tigranes elleni hadizenet nem csak magában véve igazolva lett volna, hanem hogy azt a körülmények szükségessé is tették, már fentebb megmutattuk. Lucullus, ki a viszonyokat közelebbről és emelkedettebb szempontból tekintette át, mint a szenátorok collégiuma Rómában, világosan átlátta, hogy Arméniát vissza kell szorítani egykori határai közé, s hogy Rómának elenyészett uralmát a földközi tengeren helyre kell állítani. Az ázsiai ügyek vezetésében mestere és barátja, Sulla méltó

utódjának bizonyította magát; philhellen létére oly mértékben, minőben kevés római volt e korban, fogékonysággal bírt azon kötelezettségek iránt, melyeket Róma Nagy Sándor örökségével magára vállalt: hogy a görögök pajzsa és kardja legyen a keleten. Lehet ugyan, hogy Lucullus elhatározására személyes indító okok is bírtak befolyással: vágya, az Euphráton túl is arathatni babérokat, s bosszankodása afelett, hogy a nagykirály egy hozzá intézett levelében az imperátori címet elhagyta; de igazságtalan dolog kicsinyes és önző indokokat tulajdonítani oly tetteknek, melyeknek magyarázatára a kötelességszerű indokok is teljesen elegendők. Az aggodalmas, hanyag, rosszul értesült, és ami fődolog volt, örökös pénzügyi szükségben sinlődő római kormányzó collegiumtól azonban semmikép sem volt remélhető, miszerint anélkül, hogy közvetlenül reá szorítatnék, kezdeményezőleg lépjen fel ily messzire kiterjedő és költséges vállalatban. A Seleukidák dynastiájának legitím képviselői, az ázsziainak nevezett Antiochos és testvére, 682 táján a pontosi háború kedvező fordulata által ösztönözve, Rómába mentek, Rómának beavatkozását Syriában és mellesleg saját Egyiptomra táplált igényeiknek elismerését kieszközlendők. Habár ez utóbbi kívánatuk nem is volt teljesíthető, a Tigranes elleni, már régóta szükségessé vált háború megkezdésére alkalmasabb percet és ürügyet a mostaninál még sem lehetett találni; a senátus azonban a hercegeket ugyan elismerte Syria jogszerű királyainak, de a fegyveres beavatkozás elrendelésére nem bírta magát elszánni. Hogy a kedvező alkalom felhasználható legyen, és ha Róma komolyan fel akart lépni Arménia ellen, Lucullus kénytelen volt a háborút a senátus tulajdonképeni megbízása nélkül saját szakállára és saját veszedelmére kezdeni meg; úgy mint Sulla, ő is azon sajnos kényszerűségben

látta magát, hogy azt, amit a fennálló kormány legvilágosabb érdekében visz végbe, nem vele, hanem akarata ellenére kelljen megcselekednie. Elhatározását megkönnyítette a Róma és Arménia közti viszonyok zavarossága, melyek már régóta háború és béke közt ingadoztak, melyek eljárásának önhatalmú voltát némileg elfedték és melyekben nem volt hiány formaszerű háborús okokban. Elég alkalmat nyújtottak erre a kappadokiai és syriai viszonyok, sőt római hadak már a pontoszi király üldözése alkalmával is megsértették a nagykirály birodalmának területét. Miután azonban Lucullus megbízatása a Mithridates elleni háborúra szólt, s ő az arméniait ezzel igyekezett kapcsolatba hozni, tisztjeinek egyikét, Appius Claudius Antiochiába küldte a nagykirályhoz, hogy Mithridates kiadatását követelje, aminek természetesen háborúra kellett vezetnie. Ez elhatározás, főképp a római hadsereg minéműsége mellett, merész volt. Az arméniai hadjárat alatt elkerülhetlenül szükséges volt a nagy terjedelmű pontoszi területet erősen megszállva tartani, mert különben az Arméniában lévő sereg elvesztette volna összeköttetéseit hazájával s ezenfelül könnyen előrelátható volt, hogy Mithridates be fogna törni egykori birodalmába. Azon, mintegy 30,000 emberből álló hadsereg, melynek élén Lucullus a mithridatesi háborút befejezte, e kettős feladatnak nyilván valóképp nem bírt megfelelni. Rendes viszonyok közt a hadvezér kormányához fordult volna s egy második sereget kért és kapott volna tőle; miután azonban Lucullus a háborút a kormányra rá akarta kényszeríteni, amit némileg kellett is tennie, kénytelen volt erről lemondani, és habár még a pontoszi király elfogott thrák zsoldosait is besorozta seregébe, mégis mindössze két legióval, vagy legfeljebb 15,000 emberrel indítani meg az Euphráton túl a háborút. Ez már

magában véve is veszedelmes volt; habár a római sereg számának csekélységét a tisztán veteránokból álló sereg kipróbált vitézsége némileg ellensúlyozhatta. Sokkal nagyobb baj volt ennél a katonák hangulata, melyet Lucullus nagyúri modorával kelleténél kevésbé vett tekintetbe. Lucullus jeles tábornok és — aristokratikus mértékkel mérve — becsületes és jó szándékú ember volt, de katonái sehogy sem szenvedhették. Népszerűtlen volt, mint az oligarchia határozott híve, népszerűtlen, mert Kis-Ázsiában hathatósan fellépett a római tökepezések irtóztató uzso-ráskodása ellen, népszerűtlen, mert sok fáradságot és munkát rótt katonáira, népszerűtlen mert szigorú fegyelmet követelt tőlök és a görög városoknak hadai általi kirabol-tatását lehetőleg meggátolta, emellett azonban a maga számára nem egy kocsit és nem egy tevét jól megrakott a kelet kincseivel; népszerűtlen finom, előkelő, helleneskedő, épen nem pajtáskodó modora és, ha csak szerét ejthette, a kényelmes jó életre hajlandó természete miatt. Nyoma sem volt benne azon varázsnak, mely a hadsereget személyes kötelékekkel fűzi vezéréhez. Ehez járult végre, hogy legki-tünőbb katonái nagy részének teljes oka volt szolgálati idejük mértéken feletti meghosszabbítása miatt elégedetlen-nek lenni. Két legjobb légiója épen az volt, melyet 668-ban Flaccus és Fimbria vittek keletre; s Lucullus, habár rövid idő előtt, a kabeirai ütközet után megígérte nekik, hogy haza bocsátja őket, amit tizenhárom hadjáratban való rész-vételökkel teljesen meg is érdemeltek, most mégis átvezette őket az Euphráton egy új, beláthatatlan kimenetelű hábo-rúba — mintha csak a kabeirai győzőknek rosszabb bánás-módban kellene részesülniök, mint aminőben a Cannae mellett megvertek részesültek. És csakugyan, több mint vakmerőség volt Lucullustól, hogy ily gyöngé és ily ked-

vetlen sereggel, saját szakállára és szigorúan véve alkotmány ellenes módon indított háborút egy távol és ismeretlen, rohamos folyóktól átszelt s hófödte hegyektől ellepett országba, mely minden könnyelműen kezdett támadást már óriási kiterjedése által is veszélyessé tett. Lucullus eljárását emiatt Rómában sokan és nem ok nélkül gáncsolták; csak azt nem kellett volna a gáncsolóknak elhallgatniok, hogy a hadvezér e vakmerő vállalatára leginkább a kormány félszeg eljárása adott okot, mely azt, ha nem igazolta is, de menthetővé tette.

Lucullus átkel  
az Euphráton

69.

Már Appius Claudius küldetésének, a háború diplomatiái módon való indokolásán kívül azon célja volt, hogy főkép Syria fejedelmeit és városait fegyverre szólítsa a nagy király ellen; a formaszertint támadás 685 tavaszán következett be. A tél folytán Kappadokia királya csendben gondoskodott szállító hajókról; ezeken Lucullus átkelt az Euphráton, és Sophene tartományt egyenesen keresztül-metszve, anélkül hogy idejét a kisebb helységek ostromlására vesztegetné, egyenesen Tigranokerta felé vette útját, hová kevéssel előbb a nagy király is visszatért Syriából, miután a földközi tengerre alapított hódítási terveinek folytatását a rómaiakkal támadt bonyodalmak következtében elhalasztotta. Épen tervet csinált a római Kis-Ázsiába teendő betörésre Kilikia és Lykaonia felől, s azon tankodott magában, valjon a rómaiak azonnal pusztulni fognak-e Ázsiából, vagy előbb még, talán Ephesosnál, ütközetre szállnak vele, midőn hírül hozták neki, hogy Lucullus közelít. Tigranes a hír hozóját felköttette, de az alkalmatlan valóság azért valóság maradt; minek folytán elhagyva fővárosát Arménia belsejébe ment, hogy ott a rómaiak ellen harcra készüljön, amit eddig még nem tett. Mithrobarzanest bízta meg, hogy időközben a rómaiakat az épen kéznél lévő hadakkal s a

sebtiben fegyverre szólított beduin törzsekkel foglalkoztassa. De Mithrobarzanes hadtestét már a rómaiak előhada, az arabokat pedig egy Sextilius által vezérelt csapat szétverte ; s mialatt a Tigranokertától éjszakkéletnek fekvő hegyek közt (Bitlis körül) összegyülekező arméniai főhadserget egy előre tolt római hadosztály, jól választott állásában, szerencsés csatározások közben feltartóztatta, azalatt Lucullus erélyesen folytatta Tigranokerta ostromát. Azon szakadatlan nyilzápor, melylyel az őrség a római sereget elárasztotta, és ostromló gépeiknek naphtha általi meggyújtása a rómaiakat itt beavatták az iráni háborúk új veszedelmeibe, s a bátor parancsnok, Mankaeos megtartotta a várost mindaddig, míg nem végre a király nagy felmentő serege a nagy birodalom minden részeiből és az arméniai toborzók előtt nyitva álló szomszédos tartományokból összegyűlt és az éjszakkéleti szorosokon át a főváros felmentésére megérkezett. A Mithridates háborúiban tapasztalt vezér, Taxiles azt tanácsolta a királynak, hogy kerülje az összeütközést s a kis római hadserget lovasságával kerítse be és éheztesse ki. Midőn azonban a király azt látta, hogy a római hadvezér, ki elhatározta, hogy az ostrom félben szakítása nélkül is megvívja az ütközetet, alig több mint 10,000 emberével síkra száll a hűszoros túlhatalom ellen és hetyke bátorsággal átkel a folyón, mely a két sereget egymástól elválasztotta ; midőn egyfelől elnézte a kis csapatot, mely „követségnek sok, hadseregnek kevés,“ más felől pedig meglátta a maga óriási seregét, melyben a fekete és káspi tenger melléki népek a földközi tenger és a perzsa öböl lakóival egyesültek, melynek vassal borított félelmes lándzsáslovasai egymagok többen voltak Lucullus egész seregénél, s melyben még a római módra fegyverzett gyalogság sem hiányzott: elhatározta, hogy az ellenség

Tigranokerta  
ostroma  
és ütközet.

által kínált ütközetet azonnal elfogadja. Mialatt azonban az arméniaiak még a csatára készültek, Lucullus éles szeme észrevette, hogy elmulasztottak megszállni egy magaslatot, mely összes lovasságuk állása felett uralkodott; sietett tehát azt két cohorssal elfoglalni, mialatt egyidejűleg egy gyöngye lovas csapata oldal támadást intézett az ellenség ellen, hogy figyelmét e mozdulattól elvonja; s amint a domb tetejére ért, kis csapatával hátulról támadta meg a lovasságot. Ez teljesen szétrobbantatott és a még egészen rendbe nem szedett gyalogságra vetette magát, mely minden megütközés nélkül megfutott. A győző a maga bulletinjét, mely szerint ez ütközetben 100,000 arméniai és 5 római esett el s a király, turbánját és homlokkötőjét eldobva, ismeretlenül futott meg néhány lovasa kíséretében, mesterének Sullának modorában szerkesztette; de ennek dacára azon győzelem, melyet Lucullus 685. október 6-án Tigranokerta mellett nyert, a legfényesebbek egyike marad Róma dicsteljes harc történetében; és ép oly eredménydús volt, mint fényes. Ezzel Arméniára nézve a párthusoktól és syriaiaktól elfoglalt minden tartománya stratégiailag el volt veszve, és legnagyobb részben minden további kardcsapás nélkül átment a győző birtokába. Első maga a nagy birodalom újon épített fővárosa volt. A nagy számmal benne levő és kényszerrel letelepített görögök fellázadtak az őrség ellen s megnyitották a római sereg előtt a város kapuit, melyben a katonák szabad prédára bocsáttattak. Kilikiából és Syriából Magadates arméniai satrapa már minden hadat kivont, hogy vele a tigranokertai felmentő sereget megszorítsa. Lucullus Syria éjszaki tartományába, Kommagenébe benyomult s a fővárost, Samosatát rohammal bevette; a tulajdonképeni Syriáig el nem jutott, de e föld minden dynastái és községei, le egészen a veres tengerig, hellenek, zsidók,

69.

Arménia  
minden

hódítmánya

Róma kezébe  
jut.

syriaiak, arabok, követeket küldtek hozzá, hogy a rómaiaknak, mint új főuroknak hódoljanak. Még a Tigranokertától keletre fekvő Korduene fejedelme is meghódolt; míg ellenben Nisibisben, s ezzel Mesopotámiában a nagykirály testvére, Guras, fenntartotta magát. Lucullus mindenütt a hellen fejedelmek és polgárságok véduraként lépett fel; Kommagenében a Seleukidák házának egy hercegét, Antiochost ültette a trónra; az ázsiai Antiochost, ki az arméniaiak elmenetele után Antiochiába visszatért, elismerte Syria fejedelmének; Tigranokerta kényszerített települőit pedig visszabocsátotta házájokba. A nagykirály megmérhetetlen készletei és kincsei — gabonából a rómaiak 30 millió medimnost, pénzben csak az egy Tigranokertában 8000 talentumot (12<sup>1</sup>/<sub>2</sub> mill. tallér) kerítették kézre — lehetővé tették Lucullusra nézve, hogy a háború költségeit az állampénztár igénybe vétele nélkül fedezhesse, s hogy minden katonájának a legbővebb ellátáson kívül még külön 800 dénárnyi (240 tallér) ajándékot adhasson.

A nagykirály mélyen meg volt alázva. Gyöngéjellel volt, elbizakodott a jó, kétségbeesett a bal szerencsében; s ha az öreg Mithridates nem lett volna többé, valószínűleg létrejött volna az egyesség közte és Lucullus közt, melyet a nagykirálynak oka volt tetemes áldozatok árán megvásárolni, Lucullusnak pedig türhető feltételek alatt megadni. Mithridates a Tigranokerta körüli harcokban nem vett részt. A nagykirály és a rómaiak közt beállt feszültség által húsz havi fogságából 684 közepe táján kiszabadulva, 10,000 arméniai lovassal hajdani birodalmába küldetett, az ellenség összeköttetési vonalait fenyegetni. Innen, midőn a nagykirály minden haderejét síkra állította, hogy az általa épített fővárost felelmentse, még mielőtt valami eredményt bírt volna felmutatni, visszahivatott, de mire Tigrano-

Tigranes és  
Mithridates.

kerta felé érkezett, már a csatatérről menekülő hadakkal találkozott. A nagykirályon kezdve le a közemberig mindenki már mindent elveszettnek tartott. Ha azonban Tigranes most békét köt, úgy Mithridates nemcsak elveszti utolsó lehetőségét birodalmába való visszahelyeztetésének, hanem kiszolgáltatása kétségkívül első feltételét képezte volna a békének; és Tigranes semmi esetre sem bánt volna vele máskép, mint egykor Bocchus Jugurthával. A király ennél fogva minden erejével azon volt, hogy a dolgok e fordulatát meggátolja s az arméniai udvart a háború folytatására bírja, melyben ő maga mitsem veszthetett, de mindent nyerhetett; s dacára menekülő és trónvesztett létének, nem csekély befolyással bírt az udvarnál. Még mindig jól megtermett s erőteljes ember volt, ki, habár a hatvanat meghaladta, teljes fegyverzetben felpattant lovára s a kézviadalban is ritkította párját. Lelkét mintha az idő s a viszontagságok megacélozták volna: míg azelőtt vezéreit küldte ki s maga személyesen nem vett részt háborúiban, ezentúl aggastyán korában maga vezényelt és harcoit az ütközetben. Ő, ki ötven éves uralkodása alatt a szerencse annyi hallatlan változásait élte keresztül, a nagykirály ügyét a tigranokertai ütközet által még korántsem látta elveszettnek, sőt inkább Lucullus helyzetét nehéznek, ha pedig a béke most meg nem köttetik s a háború célszerű módon folytattatik, nagy mértékben aggasztónak találta. A tapasztalt aggastyán, ki szinte apjaként állt szemben a nagykirálylyal, s most személyesen gyakorolhatott rá befolyást, a gyöngé embert erélyével legyőzte s rábírta nemcsak arra, hogy elszánja magát a háború folytatására, hanem arra is, hogy annak politikai és katonai vezetését reá bizza. Mithridates szándéka az volt, hogy a harc kabinetháborúból most ázsiai nemzeti háborúvá legyen, melyben Ázsia kirá-

A háború  
megújítása.

lyai és népei egyesüljenek a nyugat túlhatalmas és elbizakodott fiaik ellen. Mindent elkövetett az arméniaiak és pártusok kibékítésére, hogy őket Róma ellen közös küzdelemre bírja. Mithridates ösztönzésére Tigranes késznek nyilatkozott, hogy az istennek nevezett arsakida Phraatesnek (uralk. 684 óta) az arméniaiak által meghódított tartományokat, Mesopotamiát, Adiabenét s a „nagy völgyeket“ visszaadja s vele barátságba és szövetségbe lépjen. De az eddig történetek után ezen ajánlat alig számíthatott kedvező fogadtatásra; Phraates jobbnak találta az Euphrát-határt magának szerződésileg nem Arménia, hanem a rómaiak által biztosíttatni, és elnézni, mint emésztik fel egymást a veszedelmes idegen s a gyűlölt szomszéd. Több sikerrel fordult Mithridates a kelet népeihez, mint királyaihoz. Nem volt nehéz a háborút úgy tüntetni fel, mint a kelet nemzeti harcát a nyugat ellen, mert csakugyan az is volt; könnyű volt azonban egyúttal vallási háborúvá is tenni, és elhíresztelni, miszerint Lucullus seregének célját a perzsa Nanaea vagy Anaitis temploma képezi Elymaisben, vagy a mai Luristánban, az összes Euphrátvidék legünnepelebb és leggazdagabb szentélye.\*) Az ázsiaiak közel és távolból tömegesen tódultak a királyok zászlaja alá, kik őket felhívták, hogy védjék meg a keletet és isteneit az istentelen idegenek ellen. De a tények már megmutatták, hogy óriási tömegek pusztá felhalmozása nemcsak nem

70.

---

\*) Cicero (*de imp. Pomp.* 9. 23) alig céloz másra, mint Elymais tartomány gazdag templomainak egyikére, mely vidék állandó célját képezte úgy a syriai mint a pártus királyok rabló hadjáratainak (Strabo 16. 744. Polyb. 31, 11, 1. Makkab. 6 és egyebütt) és valószínűleg erre, mint a legismertebbre; semmi esetre sem szabad itt a komanai, vagy egyáltalán valamely, a pontosi birodalomban levő szentélyt értenünk.

használ semmit, hanem még a menetekre és harcra csakugyan képes csapatok is, ha ily tömegek közé kevertetnek, használhatlanokká válnak és a közromlásba sodortatnak. Mithridates mindenekfelett azon fegyvernemet igyekezett kiképezni, mely a nyugatiak leggyöngébb s egyúttal az ázsiaiak legerősebb oldalát képezte, a lovasságot: újonnan alakított seregének fele lovasságból állt. A gyalog szolgálatra a besorozott vagy önkényt jelentkező újoncok közül nagy gonddal kiválogatta a szolgálatképes embereket s ezeket pontosi tisztjei által begyakoroltatta. Azon tekintélyes seregnek azonban, mely csakhamar ismét a nagy király zászlói alatt egyesült, nem az volt feladata, hogy a római veteránokkal első alkalommal megmérkőzzék, hanem hogy a védelemre és a kis háborúra szorítkozzék. Mithridates már utolsó háborúját saját birodalmában is folytonos visszavonulással és az ütközetet kerülve viselte; most is hasonló eljárást követett s a harc színhelyévé a tulajdonképeni Arméniát választotta, Tigranes öröklött birodalmát, mely még mitsem szenvedett az ellenségtől, és melyet úgy fizikai minémisége, mint lakosainak hazafisága kiválóan alkalmassá tettek a hadviselés e nemére. — A 686. év Lucullust nehéz és napról-napra veszélyesebbé váló helyzetben találta. Rómában fényes győzelmei dacára sem voltak vele megelégedve. A senátus mélyen érezte eljárásának önkényes voltát; az általa érzékenyen megsértett tőkepezészek pedig az ármány és megvesztegetés minden eszközét mozgásba tették visszahívásának kieszközlésére. A vásártér naponként igazolt és nem igazolt panaszoktól viszhangzott a vakmerő, a kapzsi, a rómaiatlan, a felségáruló hadvezér ellen. Azok panaszára, kik rosszalták, hogy ily határtalan hatalom, két rendes helytartóság és egy nagy fontosságú rendkívüli parancsnokság ily ember kezében egyesített,

68.

Rosz hangulat Lucullus ellen Rómában s a seregben.

a senátus már hajtott is annyiban, amennyiben elhatározta, hogy Ázsia tartományt a praetorok egyikére, s a kilikiai tartományt három újonnan szedett legióval együtt Quintus Marcius Rex consulra bízta, Lucullust pedig csupán a Mithridates és Tigranes elleni vezérletre korlátozza. E vádak, melyek Rómában emelkedtek a hadvezér ellen, veszélyes viszhangra találtak az Iris és Tigris melléki szállásokban; annyival inkább, miután egyes tiszttek, köztük a hadvezér tulajdon sógora, Publius Clodius is, a katonákat ez értelemben megdolgozták. Azon, kétségkívül ezek által célzatosan terjesztett hír, miszerint Lucullus a pontosi-arméniai háborút most még egy, a párthusok ellen intézendő hadjáratral is össze akarja kötni, a sereg elkeseredését még fokozta. — Mialatt azonban a kormány és katonáinak kedvezőtlen hangulata a győztes hadvezért visszahivatással és lázzadással fenyegették, ő maga, mint a kétségbeesett játékos, mind nagyobb betételekkel és nagyobb kockáztatással folytatta a játékot. A párthusok ellen ugyan nem ment; de midőn Tigranes nem mutatott kedvet sem a békekötésre, sem, mint Lucullus szerette volna, egy második nagy ütközet elfogadására, Lucullus elhatározta, hogy Tigranokertából a Van-tó keleti partján elterülő fáradságos hegyi vidéken keresztül a keleti Euphrát (vagy az Arsanias, ma Murad Csai) völgyébe, ebből pedig az Araxes völgyébe nyomul előre, hol az Ararát éjszaki lejtőjén feküdt a tulajdonképeni Arménia fővárosa, Artaxata, a király ősi várával és háremével együtt. Azt remélte, hogy ha a király öröklött székvárosát fenyegeti, ezáltal őt vagy útközben vagy legalább Artaxata előtt megütközésre fogja kényszeríthetni. Tigranokertánál természetesen elkerülhetetlenül szükséges volt egy hadosztályt hagyni hátra; s miután a hadjáratra szánt sereget még jobban gyöngíteni már nem lehetett,

68.

nem maradt számára egyéb, mint Pontosban elfoglalt állását meggyöngyíteni és onnan rendelni némi hadat Tigranokertába. A főnehézséget azonban az arméniai nyárnak katonai vállalatokra nézve oly kedvezőtlen rövidsége képezte. Az arméniai fennsíkon, mely 5000 s még több lábnyi magasban fekszik a tenger színe felett, Erzerum vidékén a gabona csak június elején hajt ki, s az aratással együtt szeptemberben a tél is beállít; legfeljebb négy hónap alatt tehát el kellett érnie Artaxatát s a hadjáratot befejeznie. Lucullus 686 nyár közepén indult meg Tigranokertából és, kétségkívül a Karasu, egy délkeleti irányban az Euphrát keleti ágába omló folyó völgyén, az egyetlen keresztlő, mely Mesopotámia síkjait a belső Arménia fensíkjával összeköti, a Mus síkjára és az Euphrát partjára ért. A sereg, az ellenséges lovassággal, főképp pedig a lovas ijászokkal szakadatlanul vitt igen terhes csetepaték között lassan, de mégis lényeges nehézségek nélkül haladt előre, s az Euphráton, melyet az arméniai lovasság erélyesen védelmezett, átkelését egy szerencsés ütközettel szintén kierőszakolta; az arméniai gyalogság mutatkozott ugyan, de nem volt az ütközetbe bevonható. A sereg ekként feljutott Arménia tulajdonképeni fensíkjára és tovább folytatta útját az ismeretlen ország belsejébe. Tulajdonképeni bal eset nem érte, de már magában véve is érzékeny hátrány volt az, hogy menetét a talaj elháríthatatlan nehézségei s az ellenség lovassága nagyban meglassították. A tél jóval előbb beköszöntött, mintsem a sereg Artaxatát elérte volna; s amint az itáliai katonák havat és jeget láttak magok körül, a katonai fegyelem túlfeszített húrjai elpattantak. Egy formaszertint katonai lázzadás rákényszerítette a hadvezért, hogy rendelje el a visszavonulást, melyet Lucullus szokott ügyességével véghez is vitt. Szerencsésen a síkra

Lucullus  
visszavonul  
Mesopotá-  
miába.

érkeztén, hol az időjárás még további vállalatokat is lehetővé tett, átkelt a Tigrisen és seregének zömével az arméniai Mesopotámia fővárosára, Nisibisre vetette magát. A nagykirály, a Tigranokerta előtt tett tapasztalatainak okulva, a várost magára hagyta; az ostromlók azt, vitéz önvédelme dacára egy sötét esős éjjelen rohammal bevették, és Lucullus serege ép oly gazdag zsákmányt és ép oly kényelmes téli szállást talált benne, mint egy évvel előbb Tigranokertában. Ezalatt azonban az ellenség összes támadó erejével a Pontosban és Tigranokertánál hagyott gyöngé római hadosztályokra vetette magát. Itt Tigranes a római parancsnokot, Lucius Fanniust — ugyanazt, ki egykor Sertorius és Mithridates közt közbenjáróként szerepelt — egy várba vonulni kényszerítette s itt ostrom alatt tartotta. Amabba Mithridates tört be 4000 arméniai és 4000 saját lovasával, s mint szabadító és bosszuálló, fegyverre szólította az országot a nemzet ellensége ellen. Mindenki melléje állt; az elszórt római katonák mindenütt elfogattak és leölettek; s midőn a pontosi római parancsnok, Hadrianus, hadaival ellene síkra szállt, a király egykori zsoldosai és a sereget rabszolgai minőségben követő nagy számu pontosiak összeszűrték a levet az ellenséggel. Két napig szakadatlanul tartott az egyenetlen küzdelem; és csak az, hogy a királynak magát, két sebet kapván, a a harctérről el kellett vitetnie, tette a római parancsnokra nézve lehetővé, hogy az úgyszólván már elvesztett ütközetet félbenszakítsa és seregének csekély maradványaival Kabeirába zárkózzék. Lucullusnak egy másik alparancsnoka, ki véletlenül jött a vidékre, az elszánt Triarius ugyan ismét gyűjtött magának sereget és szerencsésen megütközött a királylyal; de sokkal gyöngébb volt semhogy Pontos

Nisibis  
elfoglalása.

Harcok  
Pontosban és  
Tigranokerta  
körül.

területéről visszaszoríthassa, és kénytelen volt eltérni, hogy a király Komanában térjen téli szállásra.

67.

További

visszavonulás

Pontosba.

Igy jött meg 687 tavasza. A seregnek Nisibisben történt egyesítése, a téli állomásozás tétlensége s a hadvezér gyakori távolléte ezalatt a katonák engedetlenségét még fokozták; most már nemcsak békétlenül követelték, hogy vezetessenek vissza, hanem már meglehetősen látható volt, hogy, ha Lucullus vonakodnék őket hazavezetni, ők készek magok kerekedni útra. Az élelmi szereknek szükében voltak; Fannius és Triarius, szorongatott helyzetökben sürgetőleg kértek a fővezértől támogatást. Nehéz lélekkel szánta el magát Lucullus, hogy meghajlik a szükség parancsszava előtt, Nisibist és Tigranokertát feladja és lemondva arméniai hadjáratának fényes reményeiről, visszatér az Euphrát jobb partjára. Fanniust sikerült is megszabadítania, de Pontosban már elkésett. Triarius, nem lévén elég erős arra, hogy Mithridatessel megütközzék, Gaziura (Turksal, az Iris parrján, Tokattól nyugatnak) mellett erős állásba helyezte magát, podgyászát Dadasánál hagyva hátra. Midőn azonban Mithridates az utóbbi helyet ostrom alá fogta, a római katonák, holmijokat féltvén, vezéröket rákényszerítették, hogy biztos állását elhagyja s Gaziura és Ziela (Zilleh) közt a skotusi magaslatokon a királylyal megütközzék. Amit Triarius előre látott, bekövetkezett: azon szárny, melyet a király személyesen vezényelt, a legbátrabb ellenállás dacára keresztül törte a rómaiak harcsorait s gyalogságukat egy agyagos mély útba szorította, melyben sem előre sem oldalt semerre nem mehetett és könyörtelenül levágatott. Egy római centurio ki ezért életét feláldozta, a királyon ugyan halálos sebet ejtett; de azért a vereség ép oly tökéletes maradt. A római tábor elfoglaltatott; a gyalogság színe java, a fő és altisz-

A Pontosban

levő rómaiak

megveretése

Ziela mellett.

tek majd mind elhulltak; holt tetemeik temetetlenül maradtak a csatatéren, s midőn Lucullus az Euphrát jobb partjára megérkezett, nem övéi, hanem a benszülöttek értesítették a vereségről. — E veszteséggel karöltve járt egy katonai összeesküvés kitörése. Épen most érkezett Rómából azon hír, miszerint a nép elhatározta, hogy azon katonák, kik törvényes szolgálati idejüket már betöltötték, vagyis Fimbria emberei, hazabocsáttassanak, s hogy Bithyniában és Pontosban a főparancsnokság az évi consulok egyikére ruháztassék; és Lucullus utóda, Manius Acilius Glabrio consul Kis-Ázsiában már partra is szállt. A legvitézebb és legnyugtalanabb légiók elbocsátása, s a fővezér visszahivatása, kapcsolatban a zielai vereség benyomásával, a seregben a tekintély minden kötelékeit széttépték, épen akkor, midőn a fővezér leginkább szorult reájok. Talaura mellett, Kis-Arméniában állt szemben a pontosi sereggel, melynek élén Tigranes veje, a mediai Mithridates már egy szerencsés lovas ütközetet vitt a rómaiakkal; s a nagykirály főhadereje szintén útban volt ide felé Arméniából. Lucullus Kilikia új helytartójához, Quintus Marciushoz küldött, ki tartományába menendő három légióval épen most ért Lykaoniába, hogy tőle segílyt nyerjen; de ehelyett azon választ kapta, hogy Marcius katonái nem akarnak Arméniába menni. Glabrióhoz küldött tehát s kérte őt, venné át a nép által reá bízott fővezérletet; de ennek még kevesebb kedve volt e most oly nehéz és veszélyessé vált feladatra vállalkozni. Lucullus, kénytelen lévén a főparancsnokságot megtartani, nehogy Talaura mellett egyszerre kénytelen legyen az arméniaiakkal és pontosiakkal megütközni, indulást parancsolt a közeledő arméniai sereg ellen. A sereg az indulási parancsot meg is fogadta, de amint azon pontra ért, hol az Arméniába és Kappadokiába

vezető utak elváltak egymástól, zöme ez utóbbi felé vette útját és az ázsiai tartományba ment. Itt a fimbriánusok rögtöni elbocsáttatásukat követelték; s habár a fővezér és a többi hadtestek buzgó esdekléseire e kívánatuktól el is álltak, mégis amellett maradtak, hogy, ha a tél ismét anélkül találna beköszönteni, hogy ellenséget látnának magok előtt, szétoszlanak, amit meg is cselekedtek. Mithridates nemcsak majdnem egész egykori királyságát megszállta ismét, hanem lovasai egész Kappadokiát is bekalandozták egészen Bithyniáig; Ariobarzanes király egyiránt hiába kért segílyt Quintus Marciustól, Lucullustól és Glabriótól. Ezen oly dicsőségesen viselt háború sajátságos, szinte hihetetlen módon ért véget. Pusztán a hadi tényeket véve tekintetbe, alig volt még Rómának hadvezére, ki ily csekély eszközökkel ily nagy dolgokat vitt volna végbe, mint Lucullus; Sulla tehetsége és szerencséje örökül látszott átszállni ezen tanítványára. Hogy a római sereg a fennforgott viszonyok közt Arméniából sértetlenül vissza tudott menni Kis-Ázsiába, az katonai tekintetben valóságos csoda volt, mely, amennyire mi ítélhetünk a dologban, Xenophon visszavonulását messze fölülmulja, s melyet leginkább kétségkívül a római hadügy soliditása s a keletinek silánysága magyaráz meg, de mely a menet vezetőjének ennek dacára tiszletreméltó helyet biztosít az első rangú katonai tehetségek sorában. Hogy Lucullus ezek közt rendszerint nem említetik, annak oka valószínűleg csak abban rejlik, hogy egyfelől hadjáratairól semmi, katonai tekintetben csak valamirevaló jelentés sem szállt reánk, hogy másfelől mindenben, és mindenek felett a háborúban végre is csak a végeredmény ér valamit, ez pedig itt felért a tökéletes megveretéssel. A dolgok utolsó szerencsétlen fordulata, főképp pedig a katonák lázadása a nyolc éves háború minden eredményét ismét

semmivé tették; s a rómaiak 687/8 telén ugyanazon ponton álltak, amilyen álltak 679/70 telén.

67/6.

75/4.

A szárazföldi háborúnál nem különb eredményekre vezetett a kalózok ellen vítt tengeri háború, mely azzal egyidejűleg kezdődött s vele szakadatlanul a legszorosabb összeköttetésben állt. Említettük már, miszerint a senátus 680-ban azon helyes végzést hozta, hogy a tengereknek a kalózoktól való megtisztításával egyetlen főparancsnokoló admirál, Marcus Antonius praetor bízássék meg. De már a vezér megválasztásában nagy tévedést követtek el, vagy inkább azok, kik e magában véve célszerű rendszabályt keresztülvitték, nem gondolták meg, hogy a senátusban minden személyes kérdésben Cethegus befolyása és más efféle pajtáskodási tekintetek döntenek. Elmulasztották továbbá a választott admirált, nagy terjedelmű feladatával arányban álló mértékben látni el pénzzel és hajókkal, minek folytán óriási requisitói által a barátságos lábon álló tartománylakosoknak ép oly terhőkre vált, mint magok a kalózok. Az eredmény meg is felelt ennek. A campániai vizeken Antonius hajóhada egy csomó kalózhajót elfogott. A krétaiakkal azonban, kik a kalózokkal baráti és szövetségi viszonyban álltak és Antonius azon követelését, hogy e közösségtől álljanak el, ridegen visszautasították, harcra került a dolog; s azon láncokkal, melyekből Antonius előre látásában nagy készletet rakott hajóira, hogy velők az elfogandó tengeri rablókat bilincsbe verje, a krétai hadvezérek Lasthenes és Panares, midőn a rómaiakkal szigetök előtt vítt tengeri ütközetből diadalmasan tértek vissza Kydoniába, magát a quaestort és a többi római foglyokat láncolták az elfogtalt római hajók árbocaihoz. Antonius, miután könnyelmű hadviselésében rengeteg összeget pazarolt el és semmire sem tudott menni, 683-ban Kréta szigetén

Kalózháború.

74.

Antonius  
megveretése  
Kydoniánál.

71.

Kréta  
háború.

70.

halt meg. Részben hadjáratának szerencsétlen kimenetele, részben a hajóhadépítés nagy költségei, részben végre az oligarchia ellenszenve folytán minden nagyobb kiterjedésű hivatalnoki hatalom ellen, miután e vállalat Antonius halála által tényleg befejeztetett, a senátus többé nem nevezett ki főadmirált s a régi szokáshoz visszatérve, minden egyes helytartóra rá bízta, hogy a maga tartományában a kalózság elnyomásáról gondoskodjék; amint hogy például a Lucullus által kiállított hajóhad is ezzel foglalkozott az aegaei tengeren. Csak a krétaikra vonatkozólag tekintette még e süllyedt nemzedék is a Kydonia előtt szenvedett gyalázatot olyannak, melyre csupán hadizenettel lehet válaszolni. Ennek dacára kis híjja volt, hogy azon krétai követek, kik 684-ben azon kéréssel jelentek meg Rómában, hogy a senátus fogadja vissza a foglyokat és állítsa helyre a régi szövetséget, kérésökre igenlő senátusi végzést nem kaptak; amit az egész terület gyalázatnak nevezett, azt az egyes senátorok csengő pénzért készségesen megadták. Csak miután egy formaszerinti senátusi végzés a krétai követeknek római bankároktól vett kölcsöneiket be nem perelhetőknek nyilvánította, vagyis, miután a senátus lehetlenné tette saját megvesztegettetését, jött létre azon decretum, mely a krétaiaktól, ha a háborút ki akarják kerülni, azt követelte, hogy a római szökevényeken kívül a Kydonia előtti meggyaláztatás elkövetőit, Lasthenes és Panares vezéreket is szolgáltatassák ki a rómaiaknak, hogy méltó büntetésüket elvegyék; hogy továbbá minden négy vagy több evezős hajókat s csolnakjokat kiadják, 400 kezes állítsanak és 4000 talentomnyi (6.250,000 tallér) bírságot fizessenek. Midőn a követek kijelentették, hogy ily feltételek elfogadására nincsenek felhatalmazva, végzésbe ment, miszerint a legközelebbi év consulainak egyike hivatalos évének eltelte után

Krétába menjen, hogy ott vagy átvegye, amit Róma követelt, vagy a háborút megkezdje. Ennek alapján 686-ban Quintus Metellus proconsul megjelent a krétai vizeken. A sziget községei, élőkön a nagyobb városokkal, Gortynával, Knossossal, Kydoniával, elhatározták, hogy inkább fegyvert fognak önvédelmükre, semhogy e túlzó követeléseket teljesítsék. A krétaiak elvetemedett és elfajult nép voltak, melynek köz és magánélete oly benső kapcsolatban állt a tengeri rablással, mint az aetoliaiaké a szárazföldivel; de, mint egyáltalában sok tekintetben, úgy bátorság dolgában is hasonlítottak ezekhez, és e két görög község csakugyan az egyetlen is volt, mely függetlenségeért vitézül és tiszteletreméltóan küzdött. Kydoniánál, hol Metellus három légiójával partra szállt, Lasthenes és Panares egy 24,000 főből álló krétai sereggel állt készen fogadására; s a sik téren ütközetre került a dolog, melyben a rómaiak kemény harc után győztek. Ennek dacára azonban a városok falaik megöl tovább dacoltak a rómaiakkal, s Metellus kénytelen volt őket egymásután ostrom alá fogni. Először Kydoniát, melybe a megvert sereg romjai menekültek, adta át Panares hosszú ostrom után, szabad elvonulhatást kötve ki magának. Lasthenest, ki a városból megszökött, másodszer is ostrom alá kellett fogni Knossosban, s midőn már a vár eleste is küszöbön állt, Lasthenes, kincseit megsemmisítvén ismét oly helyekre szökött, melyek még tovább védték magokat, minők Lyktos, Eleutherná s mások voltak. Két évig (686. 687) tartott, míg végre Metellus úrrá tudott lenni az egész szigeten s ezzel a szabad görög föld utolsó darabja is a túlhatalmas Róma kezébe került; a krétai községek, valamint valamennyi görög község közül először fejlesztették ki magoknál a szabad városi alkotmányt és a tengeri uralmat, azonképen mindazon görög tengeri

68.  
Metellus  
Krétát meg-  
hódoltatja.

68. 67.

államok közül, melyek egykor a földközi tengert betöltöték, utóljára buktak el Róma szárazföldi hatalma alatt. — Minden jogi feltétel, melyhez a szokásos pompás diadalmenetek ünneplése kötve volt, ismét teljesülésbe ment; a Metellusok nemzetsége a maga makedoniai, numidiai, dalmátiai, baleári címeihez teljes joggal felvehetette az új krétai melléknevet, és Rómának egygyel több büszkén hangzó neve volt. Ennek dacára a rómaiak hatalma a földközi tengeren soha alacsonyabb, a kalózoké soha magasabb fokon nem állt, mint ez években. A tenger kilikiai és krétai lakói, kik ez időben állítólag ezer hajóval bírtak, bátran kigúnyolhatták az isauri hőst úgy, mint a krétait, és hiába való győzelmeiket. Hogy mily hathatós részt vettek a tengeri rablók a mithridatesi háborúban, s hogy a pontosi tengeri városok makacs önvédelmét leginkább a kallózállam támogatása tette lehetővé, már elmondtuk. De ugyanez saját szakállára is nem csekélyebb dolgokat vitt végbe.

69. Athenodoros kalóz 685-ben úgy szólván Lucullus hajóhadának szemé láttára támadta meg Delos szigetét, ennek ünnepelt szentélyeit és templomait lerombolta, s egész lakosságát rabszolgaságba hurcolta. Lipara szigete Sicilia mellett meghatározott évi adót fizetett a kalózoknak, hogy hasonló támadásoktól megkíméljék. Egy másik kalózvezér,

73. Herakleon semmivé tette a 682-ben Siciliában ellene felszerelt hajórajt és nem több mint négy nyílt csónakkal be mert evezni Syrakusa kikötőjébe. Két évvel utóbb társa, Pyrganion ugyane kikötőben még partra is szállt, itt megfészkelte magát és portyázó csapatokat is küldözött szét a szigeten, míg a római helytartó ismét hajóra szállni nem kényszerítette. Azt végre már megszokta mindenki, hogy minden tartomány hajóhadakat szerelt fel s partőröket állított fel, vagy legalább mindkét célra fizetett, s a

A kalózok a  
földközi  
tengeren.

kalózok mégis ép oly rendszeren megjelentek a tartományokat kifosztani, mint magok a római helytartók. De ez orrátlan gonosztevők most már Itália megszentelt földét sem tartották többé tiszteletben: Krotonból magokkal vitték a lakinosi Hera templomának kincseit; Brundisiumban, Misenumban, Caietában, az etrusk kikötőkben, sőt már magában Ostiában is partra szálltak; a legelőkelőbb római tiszteket fogságba ejtették, a többi közt a kilikiai hadsereg hajóhadvezérét és két praetort összes kíséretökkel, magokkal a félelmes bárdokkal s vesszőkötegekkel és méltóságuk minden ismertető jelével együtt elhurcolták; egy Misenum melletti nyaralóból a kalózok megsemmisítésére kiküldött főadmirálnak, Antoniusnak saját nővérét elrabolták; Ostia kikötőjében pedig az ellenök felszerelt és egy consul vezénylete alatt álló római hajóhadat megsemmisítették. A latin földműves, az appiusi úton járó utazó, a Baiae földi paradicsomában mulató előkelő fürdővendégnek élete s vagyona egy percig sem volt többé biztosságban; minden kereskedés és forgalom fennakadt; a legirtóztatóbb drágaság uralkodott Itáliában, és mindenekfelett a tengerentúli gabonából élő fővárosban. A jelenkor úgy mint a történelem hamar kész elviselhetetlen ínség felett panaszkodni; de ez állapotokra e kifejezés csakugyan rájok illett.

Elmondtuk az eddigiekben, miként gondoskodott a Sulla által restaurált senátus a makedoniai határok védelméről, a kis-ázsiai védenc királyok fékentartásáról s végre a tengeri rendőrségről: az eredmények semmi irányban nem voltak örvendetések. Csak ily sikert tudott felmutatni a kormány egy más, talán még sürgősebb ügyben, a tartományi és mindenekfelett az itáliai proletárság feletti felügyeletben. A rabszolgaproletárság rákfenéje az ókor minden

Rabszolga-  
zavargások.

államának életfáján rágódott és pedig annál erősebben, minél hatalmasabb fejlődésnek indultak; mert az állam hatalma és gazdagsága az adott viszonyok közt rendszerint a rabszolgák aránytalan felszaporodására vezetett. Ennek folytán Róma természetesen többet szenvedett e csapás alatt, mint bármely más állama az ókornak. Már a hatodik század kormánya kénytelen volt seregeket küldeni a megszőkött pásztor- és mezei rabszolgák bandái ellen. Az itáliai úzérkedők közt mindinkább elterjedő ültetvényes-gazdálkodási rendszer e veszedelmes bajt a végtelenig fokozta; a gracchusi és máriusi válságok korában és szoros összefüggésben velök a római birodalom számos pontjain rabszolgázadások törtek ki, melyek Siciliában még két véres háborúvá (619—622 és 652—654) is fejlődtek. A restauráció uralmának Sulla halálát követett évtizede azonban aranykorává lett úgy a tengeri kalózkodnak, mint a szárazföld hason szörű bandáinak, és pedig leginkább az itáliai félszigeten, melyen a rend eddig aránylag még tűrhetően fenntartatott. A közbékéről itt már alig lehetett szó. A fővárosban és Itália kevésbé népes vidékein a rablás mindennapi, a gyilkolás gyakori dolog volt. Külön népvégzés adatott ki — talán e korszakban — az idegen rabszolgákon és szabadokon elkövetett emberrablás ellen; s ugyanez időtájt külön új sommás kereset léptetett életbe a földbirtokok erőszakos eltulajdonítása miatt. E bűnöknek főleg azért kellett veszélyes színben feltűnniök, mert rendszerint ugyan a proletárság által hajtattak végre, de az előkelő osztályok is nagy mérvben részt vettek bennök mint bűnszerzők és a haszonban osztozók. Nevezetesen az ember- és jószágablást igen gyakran a nagy birtokok felügyelői tervelték ki és a birtokukon élő, gyakran felfegyverzett rabszolgatömegek által hajtatták végre; és igen sok nagy

135—132.

102—100.

tiszteletben álló férfiú nem röstellte zsebre tenni azt, amit egyik másik buzgó rabszolgafelügyelője szerzett számára ily módon, mint Mephisto Faust számára Philemon hársait. A dolgok állására élénk világot vet az, hogy a fegyveres bandák által a tulajdon ellen elkövetett bűnökre szabott büntetések megsúlyosbítottak, mely rendszabályt a jobb optimaták egyike, Marcus Lucullus, 676 körül, mint a fővárosi igazságszolgáltatás elnöke léptetett életbe\*) azon nyíltan kijelentett szándékkal, hogy nagy rabszolga-csordák tulajdonosait, azon veszély által, hogy őket elveszthetik, rabszolgáik szigorúbb ellenőrzésére kényszerítse. Midőn eszerint az előkelő világ nevében folyt a rablás és gyilkolás, a rabszolgák és proletárok nagy tömegének könnyen eszébe juthatott, hogy ugyane dolgokat saját szakállára is megcselekedheti; és csak egy szikrára volt szükség, hogy az irtóztató gyúanyag lángot vessen s a proletárságból egy felkelő hadsereget teremtsen. Alkalom is nyílt rá csakhamar. — A vívójátékok, melyek az itáliai népmulatságok közt e korban az első helyet foglalták el, számos intézet felállítására vezettek, főkép Capuában és vidékén, melyekben azon rabszolgák részint őriztettek, részint betanítottak, kiknek hivatása volt a tömeg mulattatására ölni vagy halni: nagy részben természetesen vitéz hadi foglyok, kik nem tudták feledni, hogy egykor Róma ellen szálltak síkra. Egy csomó efféle kétségbeesett ember egy capuai vívó iskolából kitört (681) és a Vesuvra vette magát. Élökön két kelta állt, rabszolgai nevökön Krixos és Oenomaos, és a thrák Spartacus. Ez, talán a Spartakidák azon nemes nemzetségének sar-

78.

A vívóháborút  
kiképzése  
Itáliában.

73.

\*) E határozmányokból fejlődött ki a rablásnak, mint külön büntetésnek fogalma, mert a régiebb jog a rablást a tolvajlást fogalma alá sorolta.

Spartacus.

jadéka, mely thrák hazájában úgy mint Pantikapaeonban egészen a királyi méltóságig felvitte, a római seregben lévő thrák segédsapatokban szolgált, megszökött s mint rabló a hegyek közé ment, itt ismét elfogatott és a vívójátékokban való részvételre alkalmaztatni határozottatott. E csekély, eleinte csak hetvennégy főre rúgó, de a környékről hozzája csatlakozók által csakhamar megszaporodott csapatnak portyázásai a gazdag campániai vidék lakosságára nézve csakhamar oly terhesekké váltak, hogy ezek, miután hiába kísértették meg önmagokat megvédeni ellenök, Rómából kértek ellenök segítséget. Meg is jelent egy 3000 főnyi, sebtiben összeszedett hadosztály Clodius Glaber vezetése alatt és a Vesuv feljárásait megszállta, hogy a rabszolgákat rajta kiéheztesse. A rablók azonban csekély számuk és hiányos fegyverzetök dacára, a hegy meredek lejtőjén le-mászva meg merték támadni a római őrszemeket ; s a nyomorult polgárkatonaság, midőn e kis csapat kétségbeesett embert váratlanul magára törni látta, kerekét oldott és mindenfelé szétfutott. Ezen első diadal fegyvert és számos új bajtársat szerzett a rablóknak. Habár nagy részöknek egész fegyverzete még most is csak meghegyezett bunkós botokból állt, mégis midőn a honvédségnek egy új és erősebb, két légióból álló hadosztálya, Publius Varinius praetor alatt Róma felől Campániába benyomult, ezt már majdnem hadsereg módjára táborba szállva várták a síkon. Variniusnak meggyűlt a baja. Polgárkatonái közt, kik az ellenséggel szemben táborozni voltak kénytelenek, a nedves őszi idő s az ezáltal támasztott betegségck kegyetlen pusztítást vittek végbe ; de a ragálynál még inkább megfogyasztotta soraikat a gyávaság és fegyelmetlenség. Egyik hadosztálya mindjárt kezdetben oly alaposan szétfutott, hogy emberei nem is vissza a had zöméhez, hanem egyenesen

A felkelés alakulása.

haza szaladtak. Midőn azután Varinius előnyomulást és támadást vezényelt az ellenfél sáncai ellen, embereinek legnagyobb része megtagadta az engedelmességet. Ennek dacára Varinius azokkal, kik helyt álltak, megindult a rablók ellen; de nem találta őket többé ott, ahol kereste. Az ellenség mély csendben felkerekedett és délnek, Picentia (Vicenza, Amalfi mellett) felé fordult, hol Varinius ugyan utól érte, de azt mégsem bírta meggátolni, hogy a Silaruson keresztül vissza ne vonuljon Lucánia belsejébe, a pásztorok és rablók paradicsomába. Varinius ide is követte, s a megvetett ellenség itt végre csatára szállt vele. A megütközés minden körülményei a rómaiaknak szolgáltak hátrányukra; a katonák, bár kevéssel előbb türelmetlenül követelték az ütközetet, rosszul verekedtek; Varinius tökéletesen legyőzetett, lova és hivatalának jelvényei a római táborral együtt az ellenség kezébe kerültek. A dél-itáliai rabszolgák, főkép a vitéz félvad pásztorok tömegesen tolultak a váratlanul megjelent megváltó zászlója alá; a felfegyverzett felkelők száma a legmérsékeltőbb adatok szerint 40,000 főre rúgott. A csak az imént elhagyott Campániát csakhamar elfoglalták ismét, a benne Varinius quaestora, Gaius Thoranius vezetése alatt álló római hadosztályt szétrobbantották és semmivé tették. A sík föld egész déli és délnyugati Itáliában a győztes rabló vezérek kezében volt; kik még tekintélyes városokat, mint Consentiát a bruttius földön, Thuriit és Metapontot Lucániában, Nolát és Nuceriát Campániában is elfoglalták és bennök oly borzalmakat követtek el, minőket a győzedelmes barbárok védetlen civilisált embereken, fékvesztett rabszolgák egykori uraikon csak elkövethetnek. Hogy az ily harc egyáltalán nem ismert jogot s inkább mészárlás volt, semmint háború, az, fájdalom, magától értetődik: az urak minden elfogott rabszolgát a törvény alapján keresztre

feszítették; ezek viszont foglyaikat természetesen szintén lemészárolták, sőt még gúnyosabb megtorlásul a kezökbe esett rómaiakat arra kényszerítették, hogy vívójátékokban egymást öljék le; amint ez utóbb egy, a harcban elesett rablóvezér temetési ünnepélye alkalmával háromszáz római fogolylyal megtörtént. Rómában teljes joggal aggódva nézték a mind tovább harapodzó pusztító tűzvészt. Végzésbe ment, hogy a következő évben (682) mindkét consul küldessék ki a félelmes rablóvezérek ellen. Quintus Arrius praetornak, Lucius Gellius consul alvezérei egyikének csakugyan sikerült is azon kelta csordát, mely Krixos vezetése alatt a rablósereg zömétől elválva saját szakállára járt fosztogatni, Apuliában a Garganus partján utólélnie és megsemmisítenie. De annál fényesebb diadalokat vítt Spartacus az Apenninben s éjszaki Itáliában, hol Gnaeus Lentulus consult, mialatt ez a rablókat körülkerithetni és elfoghatni vélte, azután társát Gelliust és a csak imént még győztes Arrius praetort, végre Mutina mellett az innenső Gallia helytartóját Gaius Cassiust (consul 681), és Gnaeus Manlius praetort egymás után megverte. A fegyverrel alig ellátott rabszolgacsordák a légiók rémjéivé lettek; vereségeik hosszú láncolata már a hannibáli háború első éveire emlékeztetett. Hogy mik következhetek volna be, ha szökevény vívó rabszolgák helyett az Auvergne vagy a Balkán hegyeiből való népkirályok álltak volna a győztes tömegek élén, meg nem mondható; de a mozgalom, ilyen mivolta mellett, fényes győzelmei dacára is csak rabló lázzadás maradt s nem annyira ellenfeleinek túlyomó ereje, mint inkább saját belviszályai és tervnélkülisége által bukott el. Azon egyetértésnek a közös ellenség ellen, mely az előbbi sicíliai rabszolgaháborúban oly figyelemre méltó módon lépett előtérbe, ezen itáliában nem akadunk nyomára; aminek

72.

Spartacus  
nagy  
győzelmei.

73.

A felkelés  
belső zűlált-  
sága.

oka alkalmasint abban keresendő, hogy a siciliai rabszolgák valamennyiökkel közös syro-hellenségökben mintegy nemzeti egyesülési ponttal bírtak, az itáliaiak ellenben a helleno-barbárok és keltogermánok két tömegére szakadtak. A kelta Krixos és thrák Spartakus közti szakadás — Oenomaos már az első ütközetek egyikében elesett — s más efféle viszályok meggátolták a kivítt diadalok kizsákmányolását és a rómaiakat nem egy fontos győzelemre segítették. De a kelto-germánok kormányozhatatlanságánál még sokkal károsabban hatott a vállalatra az, hogy meghatározott terve és kitűzött célja nem volt. Spartacus ugyan, azon kevés után ítélve, amit e nevezetes emberről tudunk, e tekintetben alkalmasint fölötte állt pártjának. Stratégiai képességein kívül nem közönséges szervező tehetségének is jelét adta, s azon igazságosság, melylyel hadának élén állott s a zsákmányt kiosztotta, már kezdet óta csakugyan ép úgy magára vonta a tömegek figyelmét, mint a harcban kifejtett bátorsága. A lovasság és fegyver dolgában szenvedett érzékeny hiányt kipótolandó, az alsó Itáliában kézre kerített ménesek segélyével lovasságot igyekezett magának alakítani, azt begyakorolni és fegyelmezni, s amint Thurii kikötőjét kezébe kapta, belőle, kétségkívül a kalózok útján, vasat és rezet szerezni. De a dolog lényegében ő sem volt képes a keze alatt álló vad hordákat meghatározott végcélok felé vezérelni. Szerette volna elejét venni a kegyetlenség azon őrzöngő bacchanáliáinak, melyeket a rablók az elfoglalt városokban rendeztek, s melyek főoka voltak annak, hogy Itália egy városa sem szövetkezett önkényt a felkelőkkel; de azon engedelmesség, melylyel emberei iránta a harcban viseltettek, a győzelem után megszűnt, rábeszélései és kérése pedig sikertelenek voltak. Az Apenninben 682-ben kivítt győzelmek után a rabszolgasereg előtt minden irány-

ban nytiva állt az út. Spartacusnak magának szándéka állítólag az volt, hogy az Alpokon átkelve utat törjön magának és övéinek kelta vagy thrák hazájokba; s ha ez áll, úgy tanúságául szolgál annak, mennyire nem becsülte túl hatalmát és győzedelmeit. Miután azonban emberei a gazdag Itáliának nem akartak ily gyorsan hátat fordítani, Spartacus útnak indult Róma felé, állítólag azon szándékkal, hogy a fővárost bekerítse. De hada ezen, ugyan kétségbeesett, de mégis tervszerű vállalatra sem volt hajlandó; vezérét midőn hadvezér akart lenni, rákényszerítette, hogy maradjon meg rabló kapitánynak, és minden cél nélkül csupán fosztogatás kedvéért barangolja be velök Itáliát. Róma örülhetett e fordulatnak; de így sem igen tudta, mitévő legyen. Nem voltak sem begyakorolt katonái, sem tapasztalt hadvezérei; Quintus Metellus és Gnaeus Pompeius Spanyolországban, Marcus Lucullus Thrákiában, Lucius Lucullus Kis-Ázsiában voltak elfoglalva, s csak képzetlen polgárkatonaság és legfeljebb középszerű tisztek álltak rendelkezésére. A rendkívüli főparancsnokság Itáliában Marcus Crassus praetorra bízott, ki ugyan nem volt nevezetes hadvezér, de mégis Sulla alatt kitüntette magát s legalább erős jellemű ember volt; és egy ha minősége által nem is, de mennyisége által tiszteletet parancsoló mert nyolc légióból álló hadsereg adatott kezébe. Az új fővezér azon kezdte, hogy az első hadosztálylyal, mely, fegyvereit elhányva, ismét megfutott a rablók elől, a hadi törvények teljes szigorával bánt el, és minden tizedik emberét kivégeztette; amire a légiók csakugyan kissé összedtétk magokat. Spartacus, a legközelebbi összeütközésben megveretvén, visszavonult és Lucánián keresztül Rhegionba igyekezett jutni. Ugyanekkor a kalózok nem csak a sicíliai vizeken, hanem magában Syrakusa kikötőjé-

ben is uralkodtak. Ezek hajóinak segélyével Spartacus egy hadosztályt Siciliába remélt átszállíthatni, hol a rab-szolgák csak az alkalmat lesték, hogy harmadszor is fellázadjanak. Rhegionba csakugyan el is jutott; de a kalózok, vagy megijedve azon partórségektől, melyekkel Gaius Verres praetor Sicilia partjait megrakta, vagy talán a rómaiak által megvesztegettetvén, Spartacuson megvették a kialkudott szállítási díjat, de nem tettek érte semmit. Ezalatt Crassus körülbelül a Krathis torkolatáig utánna ment a rablók seregének, és mint Scipio tette Numantia előtt, miután katonái nem verekedtek úgy, mint kellett volna, egy várformára elsáncolt, hét német mértföld hosszú töltést készíttetett velök, mely a brutti félszigetet a többi Itáliától elrekesztette\*) s a Rhegionból visszatérő felkelő seregnek útját elállta s szállítmányait elmet szette. Spartacus azonban egy setét téli éjszakán keresztültört a rómaiak vonalán és 683\*\*\*) tavaszán ismét Lucániában állt. A fáradságos munka tehát hiában való volt. Crassus kétségbe kezdett esni feladatának megoldása felett s azt követelte a senátustól, hogy a Makedoniában Marcus Lucullus, az innenső Spanyolországban pedig Gnaeus Pompeius alatt álló seregeket, támogatása végett hívja vissza Itáliába. A végszükség e rendszabálya azonban feleslegessé vált; a rabló csordák egyenetlensége s elbizakodása maga is elég volt kivítt dia-

71.

\*) Miután a vonal hossza 7 német mértföld volt (Sallust. *hist.* 4, 19 Dietsch; Plutarch *Crass.* 10), tehát aligha Squillacetól Pizzóig, hanem messzebb éjszakon, talán Castrovillari és Cassano mellett metszette át az ehelytt egyenes vonalban vagy 6 német mértföldnyi szélességű félszigetet.

\*\*) Hogy Crassus még 682-ben vette át a főparancsnokságot. az a consulozok mellőztetéséből (Plutarch *Crass.* 10), az pedig, hogy a 682/3-ki telet mindkét fél a bruttius sánc körül töltötte, a „havas éjszakából“ következik.

72.

72/1.

A felkelők  
elforgácsolása  
és elnyoma-  
tása.

dalaik ellensúlyozására. A kelták és germánok ismét megváltak a szövetségtől, melynek élén a thrák állt, hogy saját nemzetökből való vezérek, Gannicus és Castus vezetése alatt egyenként mérszároltassák le magokat a rómaiak által. Egy ízben, a lucániai tó mellett, Spartacus jókor való megjelenése őket megmentette; erre ugyan táborukat jó közelben ütötték fel az övé mellett, de Crassusnak mégis sikerült Spartacust lovasságával foglalkoztatni, s ezalatt a keltákat bekeríteni és külön megütközésre kényszeríteni, melyben valamennyien, állítólag 12,300 harcos, vitézül küzdve, mindnyájan helyben, s elöl kapott sebekkel elborítottan, elestek. Spartacus erre a maga hadosztályával a Petelia (Strongoli mellett Calábriában) melletti hegyekbe akarta vonni magát s a római előhadat, mely nyomában volt, hathatósan megverte. De e győzelem inkább ártott a győzőnek, mint a legyőzöttnek. A rablók diadalmámorukban nem akarták a visszavonulást folytatni, s vezéroket rá kényszerítették, hogy őket Lucánián keresztül Apuliába vezesse a végső elhatározó küzdelemre. Spartacus az ütközet előtt lovát leszúrta; amint eddig jó és balszerencsében híven együtt tartott övével, azonképen most tetteleg bebizonyította, hogy most neki úgy mint mindnyájoknak csak győzniök vagy meghalniök lehet. A csatában is oroszláni bátorsággal harcolt; két centuriót vágott le saját kezével; még megsebesülten és térdre rogyva is védte magát kopjájával a rátörő ellenség ellen. Így halt meg a nagy rablóvezér s vele társainak színe a szabad emberek és becsületes katonák halálával (683). A drágán megvásárolt győzelem után, azon hadak, melyek azt kivítették, egyesülve Pompeius csapataival, melyek időközben a sertoriánusok leveretése után Spanyolországból haza érkeztek, oly embervadászatot tartottak egész Apuliában s Lucaniában, minőt még

nem látott a világ, hogy az óriási tűzvész utolsó szikráit is eltáposssák. Habár a déli tartományokban, hol például a kis Tempa város 683-ban egy rablócsapat által elfoglaltatott, s a Sulla kisajátításai által keményen sujtott Etruriában az igazi közbéke még nem állt helyre, az hivatalosan mégis Itáliában helyre állítottnak tekintetett. Legalább a szegyen-  
teljes módon elvesztett sasok ismét visszakerültek — csak a keltákon nyert győzelem után öt ilyen jutott a rómaiak kezébe ; s a Capuából Rómába vezető út mentében hatezer kereszt, megannyi reáfeszített rabszolgával, hirdette, hogy a rend helyreállott s hogy az elismert jog ismét győzött a fellázadt eleven tulajdon felett.

71.

Vessünk egy pillantást azon eseményekre, melyek a Sulla-féle restauráció évtizedét betöltik. Hatalmas, a nemzet életereit szükségkép megtámadó veszélyt magában véve e kornak egy belső- vagy külmozgalma sem foglalt magában, sem Lepidus felkelése, sem a spanyol kivándorlottak vállalatai, sem a thrák makedoniai és kisázsiai háborúk, sem a kalózok és rabszolgák lázadásai ; és a senátus majdnem mindezen harcokban mégis létezéséért küzdött. Ennek oka az volt, hogy minden kérdést megoldatlanul hagyott mindaddig, míg még könnyen meg volt oldható ; a legegyszerűbb elővigyázati rendszabályok elhanyagolása a legirtóztatóbb belállapotokra és csapásokra vezetett és egyenrangú ellenfeleket csinált magának a függő osztályokból s tehetetlen királyokból. A demokratia és a rabszorgalázadások ugyan legyőzettek ; de e diadalok olyanok voltak, hogy a győztest sem bensőleg nem emelték, sem külsőleg nem erősítették. Nem nagy dicsőségére vált a kormánynak, hogy pártjának két legünnepeltebb hadvezére egy nyolc évig tartó, több vereséggel mint győzelemmel járó harcban a felkelők fejével Sertoriussal és spanyol

A restauráció  
kormányá-  
lataljában.

guerillaival nem bírt elbánni, s hogy Sertorius háborúját csak barátainak gyilkos vasa volt képes a legitím kormány javára eldönteni. A rabszolgák legyőzésében pedig kevesebb volt a dicsőség, mint amennyi szégyen rejlett abban, hogy éveken át egyenrangú háborút kellett ellenök viselni. A hannibáli háború óta kevéssel több múlt el egy századnál; a becsületérző római vérenek arcába kellett szöknie, ha nemzetének irtóztatóan gyors hanyatlására gondolt ama nagy idők óta. Akkor az itáliai rabszolgák falként álltak ellen Hannibál veteránjainak; most az itáliai honvédség polyvaként szétrepült megszökött szolgálóinak fűtykösei előtt. Akkor szükség esetében bármely egyszerű ezredes hadvezérként szerepelhetett, s habár gyakran szerencse nélkül, de mindig becsülettel harcolt; most az előkelő tisztek nagy tömege közt nehéz volt csak közönségesen használható vezért is találni. Akkor a kormány inkább elszólította az utolsó parasztot is ekéje mellől, semhogy lemondott volna Görög- és Spanyolország meghódításáról; most kis híjja volt, hogy e két rég megszerzett országot fel nem adta, csak azért, hogy otthon, fellázadt szolgálói ellen megvéddesse magát. Spartacus ép úgy bejárta hadseregével egész Itáliát a Po-tól a siciliai tengersizig, mint Hannibál, megverte mindkét consult s Rómát ostromzárral fenyegette; amit az egykori Róma ellen csak az ókor legnagyobb hadvezére volt képes megtenni, azt a mostani ellen egy vakmerő rablóvezér is megcselekedhette. Csoda volt-e hogy felkelőkön és rablóvezéreken nyert ily győzelmek nem hordták magokban az új élet csiráit? — De még sokkal kevésbé örvendetes eredményre vezettek a külháborúk. A thrák-makedoniai, habár a rá fordított ember- és pénzáldozatoknak nem is megfelelő, de mégis nem épen kedvetlen kimenetelű volt. A kis-ázsiai és a kalózháborúban

azonban a kormány tökéletesen pórul járt. Amaz nyolc véres hadjárat összes hódításainak vesztével, ez azzal végződött, hogy a rómaiak „saját tengerökről“ tökéletesen kiszorítottak. Azelőtt Róma, szárazföldi hatalma ellenállhatatlan voltának öntudatától áthatottan, túlsúlyát kiterjesztette a tengerre is; most az óriási állam a tengeren tehetetlen volt, s úgy látszott, mintha már az ázsiai szárazföld feletti uralma is veszendőbe volna menendő. Az állami lét anyagi előnyei: a határok biztossága, zavartalan békés közlekedés, jogvédelem és rendezett igazgatás, a római államban egyesült nemzetek összeségére nézve együtt és egyszerre enyészetnek kezdtek indulni; mintha az áldást hozó istenek egytől egyik felvonultak volna az Olympusra, s e siralmas földet a hivatalos vagy önkénytes fosztogatásnak és sanyargatásnak engedték volna át. Az állam ezen hanyatlását nem is csupán az érezte közszerencsétlenség gyanánt, ki politikai jogokkal és polgari érülettel bírt; a proletárság felkelései s a nápolyi Ferdinándok korára emlékeztető rabló- és kalóz-üzelmek e hanyatlás érzetét elvittek Itália legfélreesőbb völgyébe, legalacsonyabb kunyhájába is, és egyéni nyomorként éreztették mindenkivel, ki másokkal közlekedett és kereskedett, vagy csak egy véka gabonát is vásárolt. — Ha valaki ez átkos és hallatlan nyomor okozóit kutatta, teljes joggal igen sokakat okolhattott miatta. A rabszolgatulajdonosok, kik szívöket erszényökben hordták, az engedetlen katonák, a hol gyáva, hol ügyetlen, hol vakmerő tábornokok, a piacnak a tőgyet rendszerint a tehén szarva közt kereső demagogjai — mindezek részesek voltak a köznyomorban, vagy inkább, kinek ne lett volna része benne? ösztönszerűleg érezte mindenki, miszerint az ínség, a szégyen, a zavar sokkal nagyobb, semhogy egy ember műve lehetne. Valamint a római állam

nagysága nem egyes kiváló egyéniségek, hanem egy kitűnően szervezett polgárság műve volt, azonképen a hatalmas épület hanyatlását is nem egyesek romlást hozó genialitása, hanem az általános desorganisatió okozta. A polgárság nagy többsége nem ért semmit és az épület minden porladozó köve előmozdította az egésznek romlását; az összes nemzet lakolt meg azért, amit az összes nemzet vétkezett. Igazságtalanság volt a kormány, mint az állam végső kézzel fogható kifejezését, az állam minden orvosolható és orvosolhatatlan bajaiért felelőssé tenni; de annyi mindenesetre állt, hogy a kormánynak irtóztató nagy része volt az általános vétkezésben. A kis-ázsiai háborúban például, melyben az uralkodó rend egy tagja sem követett el valami kiváló hibát, sőt Lucullus, legalább katonai tekintetben kitűnően, sőt dicsőségteljesen vezérkedett, csak annál világosabb volt, hogy a sikeretlenségnek oka magában a rendszerben és a kormányban rejlett, mint ilyenben; és pedig a jelen esetben azon lanyhaságban, melylyel azelőtt Kappadokiát és Syriát magára hagyta, s azon ferde helyzetben, melyben a jeles hadvezér állt szemben a minden erélyes elhatározásra képtelen kormányzó collégiummal. Hasonlóképen a tengeri rendőrségben az általános kalózzadászat egyszer megragadott helyes eszméjét a senátus előbb a végrehajtás terén elrontotta, azután pedig teljesen elejtette, hogy az egykori oktalan rendszer szerint ismét légiókat küldjön a tenger lakói ellen. E rendszer szolgált alapul Servilius és Marcius kilikiai, Metellus krétai hadjáratának; ezt követte Triarius, midőn Delos szigetét, a kalózkodó elleni védelemül, fallal kerítette körül. Ily kísérletek a tengeruralmának biztosítására azon perzsa nagykirályt juttatják eszünkbe, ki a tengert megvesszőztette, hogy engedelmességre bírja. Ekként a nemzetnek igaza volt, midőn hanyatlását

első sorban a restauráció kormányának róttá fel bűnül. Az oligarchia helyreállítása még eddig minden alkalommal ily rossz kormányzatra vezetett, Gracchus bukása után úgy, mint Marciusé és Saturninusé után; de ily erőszakosnak s egyúttal ily léhának, ily romlottnak és romlást hozónak még sohasem bizonyult. Azon kormány pedig, mely nem képes kormányozni, megszűnik legitím lenni, s akinek van ereje megbuktatni, joga is van reá. Fájdalom, igaz ugyan, hogy egy tehetetlen és elvetemedett kormány az ország javát és becsületét gyakran hosszú időn át lábbal taposhatja, mígnem akadnak emberek, kik az ezen kormány által önkezével kovácsolt irtóztató fegyvereket ellene fordítják, s a jók erkölcsi megbotránkozásából és a sokak nyomorából fel akarják és fel képesek idézni az ily esetben legitím forradalmat. Azonban habár a népek sorsával üzőtt játék mulattató lehet és gyakran hosszú időn át zavartalanul folytatható, de veszélyes is egyúttal, és végre elnyeli a játékost; és senki sem szidja többé a kart, mely fejszét emel az ily gyümölcsöket termő fa ellen. A római oligarchiára nézve ez idő most következett be. A pontosi-arméniai háború és a kalózság ügye közvetlen alkalmúl szolgáltak a Sulla-féle alkotmány bukására s a forradalmi katonai dictátorság életbeléptetésére.

### III. FEJEZET.

---

#### **Az oligarchia bukása és Pompeius uralma.**

A Sulla-féle  
alkotmány  
fennállása.

Sulla alkotmánya még rendületlenül állt. Azon támadást, melyet Lepidus és Sertorius intéztek ellene, csekély veszteséggel visszaverte. A félig kész épületet a kormány természetesen elmulasztotta alkotójának erőteljes szellemében befejezni. Jellemző rá nézve, hogy a Sulla által fölosztásra kijelölt, de általa még nem parcellázott földeket sem fel nem osztotta, sem reájok táplált igényéről egyenesen le nem mondott, hanem régi birtokosaikat, jogcímeik szabályozása nélkül egyelőre megtúrta a birtokban, sőt megengedte azt is, hogy egyesek a Sulla-féle uradalmi földeknek számos még felosztatlan részeit az occupatio régi rendszere alapján, mely a gracchusi reformok által jogilag és tényleg eltöröltetett, önkényűleg elfoglalják. Amit az optimáták Sulla intézkedései közül közönyösnek vagy terhesnek találtak, azt minden tétovázás nélkül ignorálták vagy eltörölték; így egész községeknek az állampolgári jogtól való megfosztását; így az új paraszttelkek egyesítése elleni tilalmat; így számos szabadalom levelet, melyet Sulla adott egyes községeknek, természetesen anélkül, hogy azon összegeket, melyeket az illető községek ezen exemptiókért fizettek, nekik visz-

szadták volna. De habár ezen, Sulla intézményein maga a kormány által ejtett csorbák szintén hozzájárultak épülete alapjainak megingatásához, a semproniusi törvények a dolog lényegében mégis el voltak és maradtak törölve.

Nem volt ugyan hiány emberekben, kik a Gracchus-féle <sup>A demokratia</sup> alkotmányt akarták visszaállítani, s nem tervekben annak <sup>támadásai.</sup> az alkotmányos reform útján való elérésére, amit Lepidus és Sertorius forradalmi úton kísértettek meg kivívni. A gabnakiosztás korlátolt mérvben való újonnan életbeléptetésébe <sup>Gabnatörvények.</sup> a kormány Lepidus izgatásának nyomása alatt már közvetlenül Sulla halála után beleegyezett (676), s ettől fogva <sup>78.</sup> minden tőle telhetőt elkövetett, hogy a fővárosi proletárságnak, ez életkérdésében, kedvében járjon. Midőn a főkép a kalózság által magasra csigázott gabnaárak, eme kiosztások dacára oly nyomasztó drágaságot idéztek elő Rómában, mely <sup>75.</sup> 679-ben viharos utcai zenebonára vezetett, a kormány a pillanat égető szükségén azáltal segített, hogy a maga költségén rendkívüli gabnaszállítmányokat hozatott Siciliából; a jövőre nézve pedig egy, a 681. évi consulok által indítványozott gabnatörvény a siciliai gabona vásárlását szabályozta, és, természetesen a tartománylakosokrovására, módot nyújtott a kormánynak arra, hogy efféle bajoknak alaposabban elejét vehesse. De a kevésbbé anyagi vitás kérdések, a tribúni hatalomnak régi terjedelmében való visszaállítása <sup>Kísérletek a tribúni hatalom helyreállítására.</sup> és a szenátori törvényszékek eltörlése, sem szüntek meg népszerű tárggyául szolgálni az izgatásnak, s e téren a kormány hathatósabb ellentállást fejtett ki. A tribúni hivatal feletti vitát már 678-ban, közvetlenül Lepidus megveretése <sup>76.</sup> után kezdte meg Lucius Sicinius néptribún, talán ivadéka azon hasonnevű férfinak, ki e hivatalt több mint négyszáz év előtt először viselte; de a tevékeny Gaius Curio consul ellentállásán hajótörést szenvedett. Az izgatást 680-ban <sup>74.</sup>

Lucius Quinctius folytatta, de Lucius Lucullus consulnak sikerült őt tekintélyével rábírnia, hogy álljon el szándékától. Nagyobb buzgalommal lépett nyomába egy évvel utóbb Gaius Licinius Macer, ki — jellemzőleg korára nézve — irodalmi tanulmányait átvitte a közélet terére, s a polgárságnak azon tanácsot adta, hogy a katonaszédést tagadja meg, amint ő ezt egy krónikából kiolvasta. — Csakhamar igen alapos panaszok emelkedtek az igazságszolgáltatás rossz kezelése ellen is a szenátori esküdtek által. Valamely csak némileg is befolyásos ember elítéltetését már lehetetlen volt kieszközölni. Nem csak a társ társa, s a volt vagy leendő vádlott viseltetett méltányos részvétellel a jelenben megidézett vétkes iránt; az esküdtek szavazatának megvásárolhatósága is alig képezett már kivételt. E bűn több szenátorra a törvényszék előtt rábizonyíttatott; más hasonlóan vétkesekre újjal mutatott mindenki; a legtekintélyesebb optimáták, mint Quintus Catulus, a szenátus nyílt ülésében elismerték, hogy e panaszok teljesen alaposak; egyes különösen csatányos esetek a szenátust több ízben, például 680-ban arra kényszerítették, hogy az esküdtek megvásárolhatósága elleni rendszabályok felett tanácskozzék, de természetesen csak addig, míg a leghevesebb lárma le nem csillapodott, azután a dolgot ismét el hagyták aludni. E nyomorult igazságszolgáltatás következményei leginkább a tartománylakosok zsarolásának és sanyargatásának valódi rendszerében nyilvánultak, melyekhez hasonlítva még az előbbi gaztettek is elviselhetőknek és mérsékelteknek látszottak. A lopás és rablás, megszokottsága által már úgy szólván legitimmé lett; s a zsarolások elítélésére felállított bizottság oly intézetnek volt tekinthető, melynek célja a helytartóságokból hazatérő szenátorokat otthon maradt társaik javára megadóztatni. Midőn azonban a siciliai hely-

Támadások  
a szenátori  
törvényszék  
ellen.

tartó egy odavaló tekintélyes embert, amiért nem akart neki egy bűn elkövetésére segédkezet nyújtani, távollétében és kihallgatás nélkül halálra ítéltetett; midőn még római polgárok, ha csak lovagok vagy senátorok nem voltak, sem voltak már a tartományokban a római helytartók vesszői és bárdjai ellen biztosítva, s midőn az uralkodó oligarchia már a római demokratia legrégebb vívmányát, a test és élet biztosságát is lábbal kezdte taposni: ekkor már a római vásártér közönsége is hallgatni kezdett a tartományokban lévő helytartók s azon igazságtalan bírák ellen emelt panaszokra, kik az igazságtalanságok erkölcsi bűnrészesei voltak. Az ellenzék természetesen nem mulasztotta el ellenfeleit azon téren, mely szinte egyedül maradt nyitva számára, az igazságszolgáltatás terén, megtámadni. Így idézte a fiatal Gaius Caesar, ki, amennyire kora megengedte, szintén buzgó részt vett a tribúni hatalom helyreállítására törekvő izgatásban, 677-ben Sulla legtekintélyesebb párthíveinek

77.

70.

egyikét, Gnaeus Dolabella consulárist, s a rákövetkező évben Sullának egy másik tisztjét, Gaiust Antoniust a törvényszék elé; így vádolta be Marcus Cicero 684-ben Gaius Verrest, Sulla teremtményeinek egyik legnyomorultabbikát a tartománylakosok legnagyobb ostorainak egyikét. A kiátkozások setét korának emlékezte, a tartománylakosok irtóztató szenvedései, a római bünyfenyítő igazságszolgáltatás szégyenletes állapota naponként az itáliai retorika teljes pompájával, az itáliai gúny egész keserűségével feltárattak az összegyűlt tömeg előtt s a hatalmas halott és élő porzslói kímélet nélkül zsákmányául vettettek a nép gúnyának és haragjának. A néppárt szónokai naponként türelmetlenül követelték a tribúni hatalom helyreállítását, melynek fennállásához a népközség szabadsága, hatalma és szerencséje mintegy ősrégi varázs által hozzá kapcsolva látszott

lenni ; a lovagság „szigorú“ törvényszékeinek újonnan életbe léptetését, a Sulla által eltörölt censorságnak felelevenítését s a legfőbb állami hatóságnak rothadt és ártalmas elemeitől való megtisztítását.

A demokrati-  
kus izgatás  
sikertelen-  
sége.

De mindez nem vezetett célhoz. Botrányban és lár-  
mában nem volt hiány, de tulajdonképeni sikert a demo-  
kraták azáltal, hogy a kormányt mindinkább, még érdemén  
felül is prostituálták, nem bírtak felmutatni. Az anyagi  
hatalom, mindaddig, míg a katonai hatalom nem avatko-  
zott be, még mindig a fővárosi polgárság kezébe volt letéve ;  
a „nép“ pedig, mely Róma utcáin tolongott s a vásártéren  
hivatalnokokat és törvényeket teremtett, semmivel sem volt  
különb az uralkodó senátusnál. A kormány ugyan kénytele-  
len volt a tömeggel megalkudni, midőn ennek saját egyéni  
érdeke forgott kérdésben ; ez volt oka a Sempronius-féle  
gabnatörvény felelevenítésének. De arra már gondolni sem  
lehetett, hogy a polgárság egy eszme, vagy épen egy cél-  
szerű reform kedvéért megemberelje magát. Joggal alkalmaz-  
ták az e korbéli rómaiakra azt, amit Demosthenes a  
korabéli athéniekről mondott : hogy szerfelett buzgólkod-  
nak, amíg a szószék körül állnak és a reformok indítványait  
hallgatják ; de hazatérve egyikök sem gondol többé arra,  
amit a piacon hallott. Bármiként szitották is a demokrata  
izgatók a szikrát, az nem vetett lángot, mert nem volt ami  
a tüzet táplálja. A kormány tudta ezt, s azért a fontos elvi  
kérdésekben nem engedett magától semmi engedményt kicsi-  
kartatni ; legfeljebb arra szánta el magát (682 körül), hogy  
a Lepidussal az országból kimenekültek egy részének am-  
nestiát adjon. Ami engedményt tett, azt nem annyira a  
demokratia sürgetésére, mint inkább a mérsékelt aristokra-  
tia közvetítő törekvéseinek engedve tette. Azon két törvény  
közül azonban, melyet e töredéknek utolsó még életben

maradt vezére, Gaius Cotta; 679-iki consulsága alatt keresztülvitt, a törvényszékekről szóló már a legközelebbi évben ismét mellőztetett, a második pedig, mely Sullának azon intézkedését, miszerint a tribúnuság viselése az illető más hivatalok viselésére képtelenné teszi, eltörölte, a Sulla által felállított többi korlátozásokat azonban meghagyta, mint minden fél rendszabály, csak mindkét pártot elégedetlenné tette. A reformer érzületű conservatívek pártja, mely Cótának kevéssel utóbb (681 körül) bekövetkezett kora halála által legnevezetesebb fejét elvesztette, a mind élesebben kidomborodó végletek nyomása alatt mindinkább enyészetnek indult. A két túlság közül azonban a kormány pártja, bármily rossz és léha volt is, mégis szükségkép előnyben maradt a vele egyenlően rossz és léha ellenzék felett.

Ezen a kormányra nézve oly kedvező viszonyok azonban megváltoztak, midőn az ellentét közte és azon pártfelei között, kiknek vágyai egy a curiában elfoglalt tiszteleti helynél s egy aristokratikus nyaralónál magasabban álló célok felé irányultak, élesebben kifejlődött. Ezek közt első sorban Gnaeus Pompeius állt. Sulla pártjához tartozott ugyan; de már fentebb előadtuk, hogy saját pártjában nem találta meg helyét, s hogy közte és a nemesség közt, melynek hivatalosan pajzsa és kardjaként szerepelt, származása és múltja úgy mint reményei megannyi válaszfalat képeztek. A már tátongó szakadás a hadvezér spanyol hadjáratai alatt (677—683) jóvá nem tehető módon megtágult. Kelletlenül és félig kényszerülve állította őt a kormány társul a maga valódi képviselője, Quintus Metellus mellé; ő viszont s alkalmasint nem ok nélkül, azzal vádolta a senatust, hogy a spanyol hadseregeknek akár könyelműségből akár rossz akaratból történt elhanyagolása által oka volt szenvedett vereségeiknek, s hogy a hadjárat kimenetelét kockára tette.

75.

73.

Viszály a  
kormány és  
Pompeius  
közt.

77—71.

Most mint az állam titkos és nyílt ellenségeinek legyőzője egy harcedzett s hozzá mindenben ragaszkodó sereg élén tért haza, s katonái számára földek utalványozását, a maga számára diadalmenetet és consulságot kívánt. Ez utóbbi követelése a törvénybe ütköztek. Pompeius, habár rendkívüli módon már több ízben felruházott a legfőbb hivatalos hatalommal, rendes hivatalt még nem, még quaestorságot sem viselt s még mindig nem volt tagja a tanácsnak; consullá pedig csak az lehetett, ki az alsóbb rendes hivatalok létráját már megmászta, és diadalmenetet csak az tartathatott, ki a rendes legfőbb hivatalt már viselte. A senátusnak törvényes joga volt, őt, ha a consulságra pályázik, a quaestorságért való pályázásra utasítani s ha diadalmenetet kíván tartani, a nagy Scipióra emlékeztetni, ki hasonló körülmények közt lemondott a Spanyolország meghódítása feletti diadalmenetről. Az alkotmány értelmében nem kevésbé függött Pompeius a katonáinak ígért földek dolgában a senátus jó akaratától. Azonban ha a senátus enged is neki, ami gyöngeségénél fogva ellenszenve dacára el volt képzelhető, s a diadalmas vezérnek a demokrata pártfőnökök ellen teljesített poroszlói szolgálatai jutalmául a diadalmenetet, consulságot és földutalványozást megadja is, a legfényesebb pálya mégis, melyet az oligarchia a harminchat éves hadvezérnek nyujthatott, csak abban állt, hogy a békés senátori imperatorok hosszú sorában, tiszteletreméltó tanácsnoki semmittevésbe enyészhetik. Arra, amire tulajdonképen vágyódott, hogy a mithridatesi háborúban való parancsnokságot a senátus önkényt adja meg neki, semmi körülmények közt nem számithatott; az oligarchia saját, jól felfogott érdekében nem engedhette meg, hogy afrikai és európai babérait még a harmadik világrészben szerzett diadaljelekkel is szaporítsa; a keleten bőven és könnyen

szedhető babérokat minden esetben a telivér aristokratia számára kellett fenntartani. Ha azonban az ünnepekt tábornok az uralkodó oligarchia által nem érthette el céljait, akkor — miután egy tisztán személyes, nyíltan dynastikus politikának még sem ideje meg nem érkezett, sem Pompeius egyénisége nem volt arravaló — nem volt más választása, mint a demokráciával szövetkezni. Nem volt saját érdeke, mely Sulla alkotmányához kötötte volna : személyes céljait egy demokratikus alkotmány keretén belől épen úgy, ha nem még könnyebben, elérhette. Ellenben mindazt, amire szüksége volt, a demokrata pártban megtalálta. Ennek tevékeny és ügyes vezetői készek és képesek is voltak a nehézkes és kissé esetlen hős vállairól a politikai vezetés terheit levenni, s mégis sokkal kisebb emberek voltak, semhogy az ünnepekt hadvezértől az első szerepet, és nevezetesen a katonai fővezérletet elvitázni bírták vagy csak akarhatták volna is. Még valamennyi közt a legjelentékenyebb, Gaius Caesar sem volt több egy fiatal embernél, ki sokkal inkább merész utazásai és elegans adósságai, mintsem tüzes demokratikus ékes szólása által csinált nevet magának ; s kinek nagy megtiszteltetésként kellett fogadnia, ha a világhírű imperátor megengedi neki, hogy politikai adjutánsa lehessen. A népszerűségben, melyet oly, nagyobb igényekkel mint képességekkel bíró emberek, mint Pompeius, többre szoktak becsülni, mint amennyire azt magoknak is hajlandók bevallani, a fiatal tábornoknak nagy mértékben kellett részesülnie, ha átlépésével a demokratia szinte reménytelen ügyét diadalra segíti. Azon győzelmi díjt, melyet a maga s katonái számára követelt, ezzel — eo ipso megkapta. Egyáltalában úgy látszott, hogy ha az oligarchiát sikerül megbuktatni, más tekintélyes ellenzéki vezér teljes hiánya folytán csak Pompeiustól magától fog függni, hogy mily

állást foglaljon el a jövőben. Azt pedig alig lehetett kétségbe vonni, hogy ha a Spanyolországból épen most győztesen hazatért és Itáliában még együtt levő hadseregnek vezére az ellenzék soraiba lép, a fennálló rendnek okvetlenül romba kell dőlnie. A kormány s az ellenzék egyiránt tehetetlenek voltak; s amint az utóbbi nem pusztán declamatiókkal küzdött, hanem amint egy győztes hadvezér kész volt követelései javára kardját vetni a mérlegbe, a kormány mindenesetre, sőt talán harc nélkül is, meg volt verve.

A katonai fő-  
nőkök s a  
demokratia  
coalitíója.

A körülmények ekként mindkét felet a coalitio felé terelték. Személyes ellentétekben egyik részen sem lehetett hiány; a győztes hadvezér semmikép sem szerethette az utcai szónokokat, s ezek Carbo és Brutus hóhérát még kevésbé üdvözölhették örömmel vezérökként; de a politikai szükség, legalább pillanatra, minden erkölcsi ellentekot legyőzött. — A demokraták és Pompeius azonban nem egymagok kötötték meg a szövetséget. Marcus Crassus helyzete is hasonló volt Pompeiuséhoz. Habár Sulla pártjához tartozott, mint ez, mégis az ő politikája is, mint Pompeiusé, mindenekfelett személyes, és épen nem az uralkodó oligarchia politikája volt; és ő is egy erős és győztes sereg élén állt most Itáliában, melylyel csak az imént a rabszolgák felkelését leverte. Választhatott aközt, hogy vagy az oligarchiával szövetkezzék a coalitio ellen, vagy belépjen ez utóbbiba; s ő az utóbbi és kétségkívül biztosabb utat választotta. Óriási vagyona és a fővárosi clubokra gyakorolt nagy befolyása egyáltalában becses frigyárssá tették; a fennforgó körülmények közt pedig megbecsülhetetlen haszon volt a coalitiora nézve, ha az egyetlen hadsereg, melyet a senátus Pompeius seregével szembe állithatott volna, a támadó hatalom részére áll. A demokraták végre, kik a túlhatalmas hadvezérrel kötött

szövetségben nem a legjobban érezhették magokat, örültek rajta, midőn Crassusban egy őt ellensúlyozó embert láttak melléje állani, ki a jövőben még vetélytársává is lehetett. — Ekként jött létre 683 nyarán az első coalitio egyfelől a demokraták, másfelől a két Sulla-párti tábornok, Gnaeus Pompeius és Marcus Crassus között. Mindketten magokévá tették a demokratia pártprogramját; amiért ez nekik a következő évi consulságot, Pompeiusnak ezenkívül a kívánt diadalmenetet és a katonáinak ígért földeket, Crassusnak pedig, mint Spartacus legyőzőjének legalább a fővárosba való ünnepélyes bevonulás dicsőségét biztosította. — A két itáliai hadsereggel, a nagy pénzvilággal és a demokráciával, melyek ekként szövetkezve léptek fel az oligarchiát megbuktatandók, a senátus nem állíthatott szembe semmit, legfeljebb talán a Quintus Metellus alatt álló második spanyolországi hadsereget. De Sullának igaza volt, midőn megjósolta, hogy azt amit ő tett, ismételni nem lehet: Metellus, semmi kedve nem lévén polgárháborút kezdeni, amint az Alpokon átkelt, seregét azonnal elbocsátotta. Az oligarchia tehát nem tehetett egyebet, mint hogy meghajolt a kikerülhetetlen végzet előtt. A tanács megadta a consulsághoz és diadalmenethez szükséges dispensációkat; Pompeius és Crassus, minden ellenkezés nélkül 684-re consulokká választattak, mialatt seregeik, állítólag a diadalmenetre várva, a város előtt táboroztak. Erre Pompeius még hivatalba lépése előtt, egy Marcus Lollius Palicanus néptribún által tartott népgyűlésben nyilvánosan és formászerint a demokratikus programm hívének nyilvánította magát. Az alkotmány módosítása ezzel elvben el volt döntve.

Az ellenzék most erélyesen hozzálátott Sulla intézményeinek megsemmisítéséhez. Mindenekelőtt a tribúni hivatal kapta vissza egykori hatalmát. Maga Pompeius, mint

71.

70.

A tribúni hatalom helyreállítására.

consul, indítványozott egy törvényt, mely a néptribúnoknak ősi öröklött jogait, nevezetesen a törvényhozói kezdeményezés jogát is visszaadta — ami természetesen sajátságos ajándék volt azon ember kezéből, ki az élők közül legtöbbet tett a községnek régi szabadalmaitól való megfosztására. — Az esküdti állomásokra nézve Sullának azon határozománya, miszerint esküdt-lajstromul a senátorok jegyzéke szolgáljon, ugyan eltöröltetett; de azért a Gracchus-féle lovagi törvényszékek nem állítottak egyszerűen vissza. Az új aureliusi törvény a jövőre nézve azt rendelte, hogy az esküdtek collégiumai harmadrésben senátorokból, két harmadrésben pedig a lovagi censuson levő férfiakból álljanak, mely utóbbinak fele részben ismét a kerületi előjáróságot vagy az úgynevezett pénztári tribúnuságot viselt emberekből kell kikerülnie. Ez utolsó újítás új engedmény volt a demokraták számára, miután ez úton a bünyítő esküdteknek legalább fele, úgy mint a százasok törvényszékének polgári esküdtei, közvetve a kerületek választása alapján jutott állomásához. Hogy pedig a senátus a törvényszékekből végkép ki nem szorítottatott, ennek oka egyfelől valószínűleg Crassusnak a senátus iránti sokszoros viszonyaiban, másfelől abban keresendő, hogy a senátus középpártja is belépett a koalícióba, amivel alkalmasint összefüggésben áll az is, hogy e törvényt e párt nemrég elhalt vezérének testvére, Lucius Cotta praetor indítványozta. — Nem csekélyebb fontossággal bírt az Ázsiára nézve Sulla által életbeléptetett adórendszer eltörlése, mely alkalmasint szintén ezen évbe esik; Ázsia ekkori helytartója, Lucius Lucullus oda utasított, hogy a Gaius Gracchus által életbeléptetett bérleti rendszert helyreállítsa s ezzel a pénzvillág előtt a hatalom és pénz e bő forrását ismét megnyissa. — Végre a censorság nem csak feleleve-

Új esküdt-  
széki rend.

Az ázsiai bér-  
letek vissza-  
állítására.

A censorság  
felelevenítése.

nítettett, hanem valószínűleg ezzel együtt e hivatal viselésének ezelőtt tizennyolc hónapra való korlátozása most szintén eltöröltetett s a censoroknak megengedettett, hogy, ha szükségesnek találják, annyi ideig maradhassanak hivatalban, ameddig a censorok állítólag kezdetben, azaz ameddig a demokratikus irányzatosság által meghamisított évkönyvek szerint az első két censor hivatalát viselte, vagyis öt esztendeig. A választásokból, melyeket az új consulok kevéssel hivatalba lépésök után megtartattak, a senátus nyílt gúnyjára a 682. év két consula, Gnaeus Lentulus Clodianus és Lucius Gellius kerültek ki, kiket a senátus, Spartacus elleni nyomorult hadviselésök miatt parancsnokságuktól megfosztott. Könnyen elképzelhető, miszerint ez emberek a komoly és nagyfontosságú hivatalukban rendelkezésükre álló minden eszközt a hatalom új birtokosainak szolgálatára, és a senátus bosszantására használtak fel. A senátusnak legalább egy nyolcadrészét, hatvannégy, tehát eddig hallatlan mennyiségű senátort kitöröltek a lajstromból, ezek közt a Gaius Caesar által egykor sikeretlenül bevádolt Gaius Antoniust, Publius Lentulus Surát, a 683. év consulát, és alkalmasint nagy részét Sulla leggyűlöltebb teremtményeinek.

72.

71.

Ekként Róma 684-ben nagyjában ismét visszatért a Sulla-féle restaurációt megelőzőtt állapotokra. A fővárosi tömeget ismét az állampénztár, azaz a tartományok tartották kenyérrel; a tribúni hatalom ismét törvényes szabaddal ruházott fel minden demagogot az állami rendnek megzavarására; a pénz aristokrátiája, az adóbérletekkel és a helytartók feletti törvényszéki ellenőrzéssel kezében a kormány mellett ismét felemelte fejét és pedig hatalmasabban, mint bármikor azelőtt; a senátus ismét reszketett a lovagrendű esküdtek ítéletétől és a censorok megrovásától.

70.  
Az új alkotmány.

Sulla rendszere, mely a nemesség egyeduralmát a kereskedői arisztokratia és a demagogia megsemmisítésére alapította, ezzel tökéletesen fel volt forgatva. Nehány alárendelt fontosságú intézkedésnek kivételével, melyek csak utóbb töröltettek el, — minő például az volt, mely a papi collégiomoknak az önkiegészítés jogát visszaadta, — Sulla általános intézményeiből eszerint nem maradt fenn egyéb, mint egyfelől azon engedmények, melyeket az ellenzéknek tenni ő maga is szükségesnek látott, mint nevezetesen Itália összes lakosai római polgárjogának elismerése, másfelől pedig nyílt pártirányszattal nem bíró intézkedések, melyek ellen ez okból az értelmes demokraták sem tettek kifogást, mint a többi közt a szabadon bocsátottak korlátozása, a hivatalnokok hatáskörének szabályozása és a büntetőjogban tett anyagi módosításai. — Ezen elvi kérdésekben azonban jobban egyetértett a *coalitio*, mint azon személyes kérdésekben, melyeket a nagy változás szőnyegre hozott. A demokraták természetesen nem érték be programjoknak általános elismerésével, hanem szintén restauratiót követeltek a magok értelmében: halottaik emlékezetének helyreállítását, a gyilkosok megfenyítését, a kiátkozottaknak a száműzetésből való hazahívását, a gyermekeikre nehezedeő politikai hátrányok megszüntetését, a Sulla által elkobzott javak visszaadását és kárpótlást a dictátor örökösének és segédeinek vagyonából. Mindezek ugyan logikai következményei valának a demokratia tiszta győzelmének; de a

71.

683-iki *coalitio* győzelme korántsem volt ilyennek tekinthető. A demokratia adta hozzá a nevet és programot, de a hatalmat és végrehajtást a hozzá csatlakozott tisztek, mindenekfelett Pompeius, szolgáltatták; ezek pedig semmi áron nem egyezhettek oly reactióba, mely nemcsak a fennálló viszonyokat alapjaikaaan megrendítette, hanem végelemzés-

ben még saját magok ellen is fordult volna — mert hiszen jól tudta még mindenki, kiknek ontotta vérét Pompeius, és miként vetette meg Crassus óriási vagyonának alapját. Könnyen megmagyarázható ennél fogva, de egyszersmind jellemző is a demokratia gyöngeségére nézve, hogy a 683-iki coalitio mitsem tett a demokratia bosszúvágya vagy csak rehabilitációja érdekében is. Azon vételáraknak, melyek megvásárolt elkobzott jószágok fejében még hátrálékban voltak vagy Sulla által a vevőknek elengedtetek, utólagosan történt bekövetelése, mit Lentulus censor egy külön törvényben állapított meg, alig tekinthető kivételnek; mert habár sok Sulla-párti ember személyes érdeke általa érzékeny sérelmet szenvedett, maga a rendszabály tulajdonképpen csak a Sulla által tett elkobzások megerősítését foglalta magában.

Sulla műve ekként halomra volt döntve; de hogy mi következék utánna, e kérdés inkább csak feltéve volt, semmint eldöntve. A coalitio, melyet egyedül a restauratio megsemmisítésének közös célja tartott össze, e cél elérésével, ha formaszert nem is, de a dolog lényegét tekintve, magától felbomlott; azon kérdésre nézve pedig, hová essék ezentúl a hatalom súlypontja, ép oly gyors mint erőszakos válasz látszott bekövetkezendőnek. Pompeius és Crassus seregei még mindig a város kapui előtt táboroztak. Amaz ugyan megigérte, hogy diadalmenete után (683. december utolsóján) katonáit hazabocsájtja; de ez egyelőre abban maradt, hogy azon nyomás pajzsa alatt, melyet a város előtt álló spanyol sereg erre és a senátusra gyakorolt, az alkotmány módosítása zavartalanul végbemehessen, ami ugyanily módon Crassus seregére is kiterjesztetett. Ezen ok most már megszűnt; de a seregek még sem oszoltak el. A dolgok fordulata arra látszott mutatni, mintha a demo-

71.

Pompeius fe-  
nyegető kato-  
nai diktátor-  
sága.

71.

kratiával szövetkezett két hadvezér egyike kezébe akarná ragadni a katonai dictátorságot, hogy az oligarchákat és demokratákat egyiránt bilincsbe verhesse. Ezt pedig csak Pompeius tehette. Crassus a coalitióban kezdet óta alárendelt szerepet játszott; ő kénytelen volt magát felajánlani és még consulságát is Pompeius büszke pártfogásának köszönte. Pompeius, jóval erősebb társánál, nyilvánvalóképp ura volt a helyzetnek; s úgy látszott, hogy ha kezét a hatalom után kinyújtja, azzá kell lennie, aminek a tömeg ösztöne már most is tekintette: a civilizált világ leghatalmasabb államának korlátlan urává. A szolgálalküek egész tömege már a leendő egyeduralkodó köré tolult. A gyöngébb ellenfelek már egy új coalitióban keresték az utolsó segítséget; Crassus régi és új féltékenységgel eltelten ifjabb és őt minden tekintetben túlszárnyaló vetélytársa ellen, a senátushoz közeledett s a fővárosi tömeget hallatlan ajándékokkal igyekezett magához láncolni — mintha az oligarchia, melyet maga is segített megtörni s a mindig háládatlan tömeg képes lett volna neki a spanyol hadsereg veteránjai ellen bármily védelmet nyújtani. Pillanatra úgy tetszett, mintha Pompeius és Crassus seregei közt a főváros kapui előtt ütközetre kerülne a dolog. — De e katasztróphot a demokraták belátásuk és simulékonyságuk által elhárították. Valamint a senátus és Crassus, úgy ők sem akarták semmi áron, hogy Pompeius dictátorrá legyen; de vezéreik, jól ismervén saját gyöngeségöket és hatalmas ellenök jellemét, megkísértették jó módjával venni elejét a bajnak. Pompeiusban minden előfeltétel megvolt arra nézve, hogy kezét a korona után kinyújtsa, csak egy nem: a személyes királyi bátorság. Már fenntebb jellemeztük ez embert, ki szeretett volna loyális republicánus és egyúttal Róma ura lenni, ki sohsem volt tisztában magával s nem tudott akarni, és kit

önálló elhatározásainak fitogtatása dacára könnyű volt vezetni. A sors most tette őt az első nagy próbára; és ő nem állta meg. Hadseregének elbocsátását Pompeius eddig azon ürügy alatt tagadta meg, hogy nem bízik Crassusban s ennél fogva nem bocsáthatja el seregét előbb nálánál. A demokraták rábírták Crassust, hogy ez irányban tegye meg az első engesztelő lépést és az egész világ szemeláttára nyujtsa békejobbát társának; ezt pedig nyíltan és titokban ostromolták, hogy csatolná azon kettős érdeméhez, hogy az ellenséget legyőzte és a pártokat kibékítette, harmadik és legnagyobb gyanánt azt, hogy a haza belső békéjét fenntartja s a polgárháború ijesztő rémképét eloszlatja. A demokraták mindazt, amivel csak egy hiú, ügyetlen, tétovázó emberre hatni lehet, a diplomátia minden hizelkedését s a hazafiúi lelkesedés egész színpadi apparátusát mozgásba tették, hogy célt érjenek; a földolog azonban az volt, hogy a dolgok Crassus idejekorán tanúsított engedékenysége folytán oly fordulatot vettek, mely Pompeiusnak csak a visszalépés vagy a közt engedett választást, hogy nyíltan Róma tyrannusaként lépjen fel. Erre végre engedett és beleegyezett a sereg elbocsátásába. A mithridatesi háborúban való vezérletet, melyet kétségkívül elnyerhetni remélt, midőn 684-re consullá választatta magát, most már nem kívánhatta, miután a háború Lucullus 683-ki hadjárata által tényleg befejezettnek látszott; a senátus által a semproniusi törvény értelmében neki kijelölt consuláris tartomány elfogadását pedig magához méltatlannak tekintette, és Crassus ebben társa példáját követte. Pompeius ekként, midőn katonáinak elbocsátása után a 684. év utolsó napján consulságát letette, egyelőre teljesen visszavonult a közügyektől és kijelentette, hogy ezentúl mint egyszerű polgár, békés nyugalomban akarja tölteni életét. Oly állásba tette

Pompeius  
visszalép.

70.

71.

70.

magát, melyben kénytelen volt kezét a korona után kinyújtani, s melyben, miután azt mégsem akarta tenni, nem maradt számára más a lemondó trónjelölt semmit mondó szerepénél.

Senátus,  
lovagság és  
populárisok.

Azon férfiúnak a politikai térről való visszalépése, kit a dolgok e helyzetében az első hely illetett meg, közvetlenül a pártoknak körülbelül ugyanazon állására vezetett, melyben azokat már Gracchus és Márius korában láttuk. Sulla a senátus kormányzását csak megerősítette, de nem teremtette meg; most tehát, miután a Sulla által emelt védsáncok ismét lehullottak, a kormány ennek dacára első sorban a senátus kezében maradt, míg másfelől az alkotmány, melylyel kormányoznia kellett, lényegében Gracchus alkotmányának felelevenítése volt és az oligarchia iránt ellenséges szellemtől vala áthatva. A demokratia keresztülvitte a gracchusi alkotmány visszaállítását; de ez egy új Gracchus nélkül fejetlen test volt; az pedig, hogy sem Pompeius sem Crassus maradandólag fejévé nem lehetnek, magában véve is világos volt s a legutóbbi események által még kétségtelenebbé tétetett. A demokrata ellenzéknek tehát nem lévén vezére, ki a kormány gyeplőit egyenesen kezébe vegye, egyelőre be kellett érnie azzal, hogy a kormányt minden lépten akadályozza és bosszantsa. Az oligarchia és demokratia közt pedig új tekintélyre kapott a tökepezések pártja, mely az utolsó válságban az utóbbival állt szövetségben, melyet azonban az oligarchia most buzgón igyekezett a maga részére vonni, hogy a demokratia ellensúlyozására használhassa. A pénzemberek ekként két felől is kényeztetve nem mulasztották el a helyzet előnyeit kizsákmányolni, s most előbbi szabadalmaiknak azon egyetlenét, melyet még nem kaptak vissza, a színházban a lovagrend számára fenntartott tizennégy padot, egy népvégzés

által szintén visszaadták magoknak (687). Egészben véve anélkül, hogy a demokráciával egyenesen szakítának, mégis inkább közeledtek a kormányhoz. Ezzel állnak kapcsolatban már a senátusnak Crassus és annak clientélája iránti viszonyai is; de a senátus és a pénzaristokratia közt létrejött jobb egyetértésben úgy látszik annak volt legnagyobb része, hogy amaz a szenátori tisztek legkitünőbbikétől, Lucius Lucullustól, az általa súlyosan megsértett töképezesek sürgetésére, az ezekre nézve oly nagy fontosságú ázsiai tartomány igazgatását 686-ban visszavette.

Mialatt azonban a fővárosi pártok közt tovább folyt a megszokott viszály, mely végre is valódi eldöntésre a dolgokat sohasem juttathatta, a keleten végzettszerűleg nyomon követték egymást az események, amint már azokat fentebb előadtuk, és most ezek érlelték meg a lassan mászó fővárosi politikában a válságot. Itt úgy a szárazföldi, mint a tengeri háborúban a legkedvezőtlenebb fordulat állt be. A rómaiak pontosi serege 687 elején semmivé volt téve, arméniai seregök teljes felbomlásban visszavonuló félben, minden hódításaik elvesztek, s a tenger teljesen a kalózok hatalmában volt, ami a gabona árát Itáliában oly magasra csigázta, hogy formaszerinti éhségtől kellett tartani. Ez ínségben ugyan, miként láttuk, nagy része volt a hadvezérek hibáinak, nevezetesen Marcus Antonius admirál tökéletes hasznavehetlenségének s a különben kitünő Lucius Lucullus vakmerőségének; és volt a demokráciának is, mely izgatásai által hozzájárult az arméniai sereg felbomlásához. De most természetesen mindenért, amit maga és mások vétkeztek, válogatás nélkül a kormányt tették felelőssé s az elégedetlen, éhes tömeg csak az alkalmat leste, hogy a senátussal leszámolhasson.

A válság elhatározóvá lett. Az oligarchia, bármennyire meg volt alázva és lefegyverezve, még meg nem bukott,

67.

68.

A keleti események és visszahatásuk Rómára.

67.

Pompeius újra fellép.

mert a közügyek vezetése még a senátus kezébe volt létevé; de meg kellett buknia, ha elleneinek sikerül ezeknek, vagyis főkép a katonai ügyeknek fővezetését kezökbe keríteniök; s ez most lehetővé vált. Ha most valaki indítványal lép a comitiumok elé a szárazföldi és tengeri háborúnak máskép és jobban való vezetése iránt, a polgárság hangulata következtében a senátus előreláthatólag nem leendett többé képes annak keresztülvitelét meggátolni; a polgárságnak e legfőbb kormányzati kérdésekbe való beavatkozása pedig tényleg a senátus letételét, s az állam fővezetésének az ellenzék vezéreire való átruházását jelentette. A dolgok láncolata a döntő szerepet ismét Pompeiusnak juttatta. Az ünnepektől több mint két év óta magánzóként élt a fővárosban. Ritkán szólalt fel úgy a tanácsházban, mint a piacon; ott nem szívesen látták és nem bírt döntő befolyással, itt a pártok zajgó üzelvei riasztották vissza. De ha egyszer megmutatta magát, fő- és alrendű védenecinek egész udvara kíséretében jelent meg, és épen ünnepélyes visszavonultsága imponált a tömegnek. Ha ő, szertelen győzelmeinek még meg nem fogyott dicsőségével ajánlkozni talál, hogy elmegy a keletre, kétséget sem szenvedett, hogy a polgárság kész őt oly katonai és politikai teljhatalommal felruházni, aminőt csak követel magának. Az oligarchiára nézve, mely egy népszerű katonai dictátorságban biztos romlását, Pompeiusban magában pedig a 683-ki coalitio óta leggyűlöltebb ellenségét látta, ez megsemmisítő csapás leendett; de a demokratikus pártnak sem lehetett inyére. Bármily kívánatosnak kellett tartania, magában véve, a senátus kormányzatának megbuktatását, ez mégis, ha ily módon megy végbe, nem annyira a demokrata pártnak, mint inkább túlhatalmas frigyársának személyes győzedelme lett volna. A demo-

krata pártnak könnyen sokkal veszélyesebb ellenfele támadhatott Pompeiusban, mint minő a senátus volt. Ha most Pompeius a kelet seregeinek élére áll, akkor azon veszély, melynek a spanyol hadsereg elbocsátása és Pompeius visszalépése néhány év előtt szerencsésen elejét vette, most meghatványozott mértékben volt visszatérendő.

Ezúttal azonban Pompeius lefoglalta magának a hatalmat, vagy legalább elnézte, hogy mások lefoglalják számára. Két törvényjavaslat indítványoztatott 687-ben, melyeknek egyike az ázsiai hadsereg kiszolgált katonáinak a demokratia által már rég követelt elbocsáttatásán kívül e sereg fővezérének, Lucius Lucillusnak visszahívását és ennek helyettesítését a folyó évi consulok egyike, Gaius Piso vagy Manius Glabrio által rendelte el, másika pedig azon tervet, melyet hét év előtt maga a senátus állított fel a tengernek a kalóztól való megtisztítására, nagyobb mértékben felelevenítette. Szerinte egyetlen, a senátus által a consulárisok közül választandó hadvezérnek kellett alkalmaztatnia, hogy vízen az egész földközi tengeren Hercules oszlopaitól a pontosi és syriai partokig kizárólag, szárazon pedig minden partvidék felett tíz mértföldnyire be az ország belsejébe, az illető római helytartókkal párhuzamosan gyakorolja a főparancsnokságot. Hivatala három évre biztosított számára. Oly törzskar adatott melléje, melyhez foghatót Róma még nem látott, s mely huszonöt senátori rendű alparancsnokból, kik mindannyian praetori jelvényekkel és praetori hatalommal ruháztattak fel, és két quaestori hatáskörrel bíró alkinestárnokból állt, oly módon, hogy mindnyájokat a főparancsnokoló hadvezér tisztán saját tetszéséhez képest válaszsza ki magának. Megengedettetett neki, hogy 120,000-ig menő gyalogságot, 7000 lovaszt és 500 hadihajót állíthasson ki s hogy e célra

A senátus  
uralmának  
bukása és  
Pompeius új  
hatalma.  
67.

korlátlan hatalommal rendelkezessék a tartományok és védenc-államok segédforrásaival; ezenkívül a meglévő hadihajók s tekintélyes számú csapatok neki azonnal átadattak. Elrendeltetett, hogy az állam pénztárai úgy a fővárosban, mint a tartományokban, valamint a függő községek pénztárai feltétlenül rendelkezésére álljanak, és a nagy pénzügyi szükség dacára az állampénztárból neki azonnal 144 millio sesterzius (11 mill. tallér) fiztessék ki. — Kézzel fogható, hogy e törvényjavaslatok, főkép a kalózok elleni hadjáratról szóló, ha elfogadtatnak, a senátus kormányzatának azonnal véget vetnek. A polgárság által választott rendes legfőbb hivatalnokok ugyan már eo ipso a község tulajdonképeni hadvezérei voltak, és a rendkívüli hivatalnokoknak, hogy hadvezérek lehessenek, legalább a szigorú törvényes jog szerint, szintén meg kellett a polgárság által erősíttetniök; de az egyes parancsnoki helyek betöltésére a község az alkotmány értelmében nem gyakorolhatott befolyást, s eddig a comitiumok egyszer másszor csakis a senátus előterjesztése, vagy valamely, magában véve a hadvezéri hivatalra jogosított hivatalnok indítványa alapján avatkoztak be és osztogottak külön megszabott hatásköröket is. Sőt amióta római köztársaság létezett, a tényleg döntő szó e tekintetben mindig a senátust illette meg, s e joga az idők folyamában ki is vívta magának a teljes érvényű elismertetést. Igaz ugyan, hogy a demokratia kezét már erre is rátette; de még az eddig előfordult legtöbb kifogás alá eső esetben, az afrikai parancsnokságnak 647-ben Gaius Mariusra ruháztatása alkalmával is csak egy, az alkotmány értelmében a hadvezérségre általában jogosított hivatalnok bízott meg a polgárság végzése útján egy meghatározott hadjárat vezetésével. Most azonban azt akarták, hogy a polgárság valamely

tetszése szerinti magán embert ne csak a legfőbb rendkívüli hivatalos hatalommal, hanem általa meghatározott jogkörrel is ruházzon fel. Hogy a senátusnak ez embert a consulárisok közül kellett kiválasztania, az csak formáját enyhítette a dolognak; miután csak is azért engedtek neki választást, mert nem volt módjában választani, s mert a viharosan felizgatott tömeggel szemben a senátus a tengerek és tengerpartok feletti főparancsnokságot másra, mint épen csak Pompeiusra, nem is ruházhatta. De a senátus uralmának ezen elvi megtagadásánál még veszélyesebb volt annak tetteleges megsemmisítése egy majdnem korlátlan katonai és pénzügyi jogkörrel bíró hivatalnak felállítása által. Míg a hadvezéri hivatal különben egy esztendőre, valamely meghatározott tartományra, szigorúan kiszabott katonai és pénzügyi segédforrásokra korlátoztatott, addig az új rendkívüli hivatal előre három évi tartammal ruháztatott fel, ami természetesen annak további meghosszabbítását nem zárta ki; az összes tartományok legnagyobb része, sőt még maga Itália is, mely különben ki volt véve minden katonai hivatalos hatalom alól, neki alája rendeltetett s az állam katonái, hajói, pénztárai majdnem korlátlanul rendelkezése alá adattak. Még a köztársasági-római állam azon imént említett ősrégi alaptételét is, mely szerint a legfőbb katonai és polgári hivatal a polgárság közreműködése nélkül be nem tölthető, megszegették az új fővezér kedvéért: midőn a törvény azon huszonöt segédtisztnek, kiket ő magának kinevezendő lesz, a praetori rangot és jogokat előre megadta\*); s a köztársasági Róma legfőbb hivatalát alá-

---

\*) A rendkívüli hivatalos hatalom (*pro consule, pro praetore, pro quaestore*) a római államjog szerint háromféleképp keletkezhetett. Vagy azon, a nem városi hivatalos működésre nézve fennálló elvből származott, mely szerint a hivatal törvényes határidejének lejártáig,

rendelte egy újon teremtettnek, melynek illő elnevezését kitalálni a jövőre bízott, mely azonban a dolog lényegét tekintve, már a monarchiát jelentette. E törvényjavaslat a fennálló rend tökéletes felforgatásának vetette meg alapját.

E rendszabályok oly ember részéről, ki nemrég oly feltűnő bizonyosságát adta felségének és gyöngeségének, átható erélyességekkel méltán meglepők. Egyébiránt meg-

a hivatalnok hatalma azonban utódjának megérkezéséig tart, s ez annak legrégebb, legegyszerűbb és leggyakoribb esete. Vagy úgy támadt, hogy az arra jogosított közegek, nevezetesen a comitiumok, későbbi korban kétségkívül a senátus is, az alkotmányban előre nem rendszeresített főhivatalnokot neveztek ki, aki ugyan más tekintetben egyenlő volt a rendes hivatalnokkal, de mégis hivatala rendkívüli voltának ismertető jeléül magát csak „praetor“- vagy „consul-helyettes“-nek nevezte. Ide tartoznak a rendes úton quaestorra nevezett, azután pedig rendkívüli módon praetori vagy éppen consuli hatalommal felruházott hivatalnokok is (*questores pro praetore* vagy *pro consule*); Becker-Marquardt 3, 1, 284), amely minőségben mentek például Publius Lentulus Marcellinus 679-ben Kyrenébe (Sallust. *hist.* 2, 39 Dietsch), Gnaeus Piso 689-ben az innenső Spanyolországba (Sallust. *Cat.* 19), Cato 696-han Kyprosba (Vell. 2, 45). Vagy végre a rendkívüli hivatalos hatalom a legfőbb hivatalnok megbízási jogán alapszik. Ennek, ha hivatalkerületét elhagyja, vagy más oknál fogva maga nem láthatja el hivatalát, joga van valamelyik emberét helyettesévé nevezni, kinek címe aztán *legatus pro praetore* (Sallust. *Jug.* 36, 37, 38), vagy ha quaestor volt, *quaestor pro praetore* (Sallust. *Jug.* 103). Hasonlóképen joga van, ha quaestora nincs, ennek teendőit kiséretének valamely tagja által végeztetni, kinek címe aztán *legatus pro quaestore*, s kívül ezen cím alatt először alkalmasint Surának, a makedoniai 665—667. helytartó alparancsnokának makedoniai tetradrachmáin találkozunk. Az azonban ellenkezik a megbízási természetével és ez okból a régiebb államjog szerint meg nem történhetett, hogy a legfőbb hivatalnok, anélkül hogy működésében gátoltatva volna, mindjárt hivatalának átvétele alkalmával egy vagy több alattasát előre ruházza fel a legfőbb hivatalos hatalommal; és a proconsul Pompeius *legati pro praetore*-i e tekintetben újítást képeznek, és már egyműiek azokkal, kik a császári korban oly nagy szerepet játszanak.

Pompeius a  
gabinusi  
törvényekkel  
szemben.

75. Publius Lentulus Marcellinus 679-ben Kyrenébe (Sallust. *hist.* 2, 39  
65. Dietsch), Gnaeus Piso 689-ben az innenső Spanyolországba (Sallust.  
58. *Cat.* 19), Cato 696-han Kyprosba (Vell. 2, 45). Vagy végre a rendkí-  
vüli hivatalos hatalom a legfőbb hivatalnok megbízási jogán alapszik.

érthető az is, hogy Pompeius ezúttal határozottabban járt el, mint consulsága korában. Különben is nem arról volt most szó, hogy azonnal monarchaként lépjen fel, hanem csak arról, hogy a monarchiának egy katonai kivételes rendszabálylyal útját egyengesse, ami, bármily forradalmi természetű volt is lényegében, mégis még a fennálló alkotmány formáiban végre volt hajtható, és ami Pompeiust először is vágyainak régi célja, a Mithridates és Tigranes elleni parancsnokság felé vezette. Fontos célszerűségi tekintetek is támogatták a katonai hatalomnak a senátus alóli emancipációját. Pompeius nem feledhette el, hogy néhány év előtt egy, a kalózság elfojtását célzó és teljesen hasonló elveken alapuló terv a senátus hiányos végrehajtásán szenvedett hajótörést; hogy a seregek elhanyagoltatása a senátus által s ennek oktalan pénzügyi gazdálkodása a spanyol háború végkimenetelét komolyan veszélyeztették; nem kerülhette el figyelmét, hogy mily szemmel nézi az arisztokratia őt, az elpártolt Sulla-pártit, s hogy mily sors vár rá, ha mint a kormány hadvezére rendes jogkörrel felruházva küldeti magát keletre. Könnyen megfogható tehát, hogy a parancsnokság átvétele első előfeltételül azt szabta ki, hogy a senátustól független állásba helyeztessék s hogy ebbe a polgárság készségesen beleegyezett. Továbbá nagy mértékben valószínű az is, hogy Pompeiust a körülötte levők, kiket két év előtti visszavonulása alkalmasint nagyon elkedvetlenített, ezúttal gyorsabb cselekvésre ösztönözték. A Lucullus visszahívásáról és a kalózok elleni hadjáratról rendelkező törvényjavaslatokat Aulus Gabinius néptribún, egy anyagilag és erkölcsileg tönkrement ember, de ügyes közbenjáró, vakmerő szónok és vitéz katona, indítványozta. Bármily kevésbé komolyan vette is Pompeius azon bizonygatásait, hogy a kalózháború főparancsnoksá-

gát semmikép sem kívánja, és csak házi nyugalom után vágyódik, ebben valószínűleg mégis volt annyi igazság, hogy a vakmerő és mozgékony védecnek, ki Pompeiuszal és szűkebb körével bizalmas lábon állt s a viszonyokat és embereket tökéletesen ismerte, rövidlátó és nehézkes patronusától úgyszólván ki kellett csalnia beleegyezését.

A pártok,  
szemben a  
gabinusi  
törvénnyel.

A demokratia vezetői, bármily elégedetlenek lehettek is titokban a törvényjavaslattal, nyíltan mégis nem igen léphettek fel ellene. Keresztülvitelét előreláthatólag semmi esetre sem gátolhatták volna meg, Pompeiusszal pedig nyíltan szakítottak s ezzel őt vagy arra kényszerítették volna, hogy az oligarchiához közeledjék, vagy épen arra, hogy mindkét párttal szembe állva, tekintetekre nem hajtva, kövesse személyes politikáját. A demokraták nem tehettek egyebet, mint hogy Pompeiusszal kötött szövetségökhöz, bármily üres volt is az bensőleg, még ezúttal is ragaszkodjanak, s az alkalmat megragadják, hogy a senátust végre véglegesen megbuktassák és az oppositióból a kormányba léphessenek, a többit pedig a jövőre és Pompeius jellemének jól ismert gyöngeségére bízzák. Ennél fogva vezérek, Lucius Quinctius praetor, ugyanaz, ki hét év előtt a tribúni hatalom helyreállítása körül nagy tevékenységet fejtett ki, s Gaius Caesar volt quaestor, szintén támogatták Gabinius javaslatait. — A privilegiált osztályok magukon kívül voltak, és pedig nemcsak a nemesség, hanem ép úgy a kereskedő arisztokratia is, mely a maga külön jogait az államnak ily alapos felforgatása által szintén veszélyeztetve látta, és valódi ótalmat ismét csak a senátusnál keresett. Midőn Gabinius tribún, indítványainak megtétele után a curiában megjelent, kis híja volt, hogy a város atyái sajátkezüleg meg nem fojtották, buzgalmukban meg nem gondolva, mily kedvezőtlen kimenetelű lehet az

argumentáció ezen módja épen reájok nézve. A tribún a vásártérre menekült s felszólította a tömeget, hogy ostromolja meg a tanácsházat, midőn ebben az ülés még épen elég jókor szétoszlott. Piso consul, az oligarchia előharcosa, véletlenül a tömeg kezébe kerülvén, menthetetlenül áldozatául esett volna a nép dühének, ha Gabinius oda nem vetődik és meg nem menti, nehogy időszerűtlen gazzettek biztos diadalát kockára tegyék. A tömeg elkeseredése ezalatt nem apadt s naponként új táplálékot nyert a magas gabnaárakból s azon számos, részben teljesen bolond hírekből, melyek a városban szállongtak, és elmondták például, miszerint Lucius Lucullus a hadviselés számára kapott pénzeket részben kamatra adja ki Rómában, részben velök Quinctius praetort a nép ügyétől elcsábítani igyekszik; hogy a senátus a „második Romulust“ amint Pompeiust nevezték, az elsőnek sorsában szándékozik részesíteni\*), és más efféléket. Eközben megérkezett a szavazás napja. A tömeg sűrű tolongásban lepte el a vásártér-t; a házaknak, melyekből a szószékre látni lehetett, még teteje is tele volt emberrel. Gabinius valamennyi társa megígérte a senátusnak az intercessiót; de a tömeg zajgó hullámaival szemben egy sem mert felszólalni, kivéve az egy Lucius Trebelliust, ki magában és a senátusnak megesküdött, hogy inkább meghal, semhogy meghátráljon. Midőn ez intercedált, Gabinius azonnal félbeszakította a törvényjavaslatai feletti szavazást és az összegyűlt nép előtt indítványozta, hogy úgy bánják el ellenkező társával, miként egykor Tiberius Gracchus indítványára Octaviusszal elbánt, azaz, tegye le azonnal hivatalából. A szavazás megtörtént és megkezdetett a szavazótablák felolva-

Szavazás.

\*) A monda szerint a szenátorok Romulus királyt darabokra szaggatták.

sása ; s midőn az első tizenhét kerület, melynek szavazata kihirdettetett, az indítvány mellett nyilatkozott, s már csak egy igenlő szavazat kellett annak elfogadásához, Trebellius, megfélekedve esküjéről, intercessióját kislelkűen visszavonta. Hiába igyekezett ez után Otho tribún legalább azt kivinni, hogy egy hadvezér helyett kettő — mint a hajóhad egykori kettős urai — választassék ; hiába feszítette meg az agg Quintus Catulus, a senátus legnagyobb tiszteletben álló tagja, minden erejét annak keresztülvitelére, hogy az alvezéreket ne a fővezér nevezze ki, hanem a nép válaszsza. Othot a tömeg zsvijában még meg sem hallgatták ; Catulusnak Gabinius jól kiszámított előzékenységgel kihallgattatást eszközölt s a tömeg tiszteletteljes csöndben hallgatta az aggastyán szavait ; de nem hajtott reájok. A nép nemesak a javaslatokat emelte minden záradékaikkal együtt, változatlanul törvénynyé, hanem azt is azonnal és tökéletesen megszavazta, amit Pompeius némely részletekre nézve még utólagosan kívánt.

Pompeius  
diadalai  
keleten.

Nagyra csigázott remények kísérték a két hadvezért, Pompeiust és Glabriót rendeltetésök helyére. A gabnaárok a gabiniusi törvények elfogadtatása után azonnal rendes magasságokra szálltak alá, jeléül annak, mily nagy reményeket táplált mindenki a nagyszerű expeditio s annak híres vezére iránt. E reményeket a jövő, mint alább látandjuk, nem csak teljesítette, hanem meg is haladta : a tengerek három hónap alatt megtisztultak. A római kormány kifelé a hannibáli háborúk óta nem lépett fel ily erélylyel ; az oligarchia léha és tehetetlen kormányzásával szemben a demokratiko-katonai ellenzék fényesen bebizonyította, hogy ő van hivatva a kormány rúdjának kezelésére. Piso consul ép oly hazafiatlan mint ügyetlen kísérletei, melyekkel a narboi Galliában kicsinyes akadályokat gördített azon intéz-

kedések útjába, melyeket Pompeius a kalózság elnyomására tett, csak a polgárság elkeseredését az oligarchia ellen és Pompeius iránti lelkesülését fokozták; és csupán ennek személyes beavatkozása volt képes meggátolni, hogy a népgyűlés a consult rövid úton le ne tegye hivatalából. — Ez alatt az ázsiai szárazföldön a zavar nőttön nőtt. Glabrio, kinek Lucullus helyében Mithridates Tigranes ellen a fővezérletet át kellett volna vennie, Előázsiában maradt, s habár a katonákat több rendbéli kiáltványok által Lucullus ellen felbizgatta, de a főparancsnokságot nem vette át, úgy, hogy Lucullus kénytelen volt azt tovább viselni. Mithridates ellen természetesen mi sem történt; a pontosi lovasok zavartalanul és büntetlenül fosztogották Bithyniát és Kapadokiát. A kalózháború Pompeiusnak is alkalmat nyújtott rá, hogy seregével Kis-Ázsiába menjen; s most szinte magától értetődött, hogy a pontosi-arméniai háborúban a fővezérlet, melyre oly régóta törekedett, reá ruháztassék. De a demokratikus párt Rómában, könnyen felfogható okokból, nem osztozott hadvezérének vágyaiban és óvakodott e tekintetben kezdeményezőleg lépni fel. Igen valószínű, miszerint ez vette rá Gabiniust, hogy a mithridatesi és a kalózháborút kezdet óta ne együttesen Pompeiusra, hanem az elsőt Glabrióra bízza; és most semmikép sem akarhatta a máris túlhatalmas hadvezér kivételes helyzetét még fokozni és maradandóvá tenni. Pompeius, rendes szokásaként maga is szenvedőlegesen viselte magát, és meglehet, hogy a reá bízott feladat teljesítése után csakugyan haza is tért volna, ha valami közbe nem jő, ami egyiránt váratlanul lepott meg minden pártot. Egy bizonyos Gaius Manilius, teljesen haszontalan és jelentéktelen ember, mint néptribún, ügyetlen törvényjavaslataival úgy az aristokrátiát mint a demokrátiát magára haragította. Azon reményben, hogy,

A maniliusi törvény.

66. ha a hatalmas hadvezérnek azt, amit köztudomás szerint olyepedve óhajtott, de követelni mégsem mert, megszerzi, annak szárnyai alá menekülhet, a polgárság elé azon indítványt terjesztette, hogy Glabrió bithyniai és pontoszi, és Marcius Rex kilikiai helytartók hivassanak vissza, s e két hivatal valamint a keleti háború vezérlete, amint látszik, tartamának meghatározása nélkül s mindenesetre teljes joggal béke- és szövetség kötésre, eddigi hivatalának megtartása mellett a tengerek és partok proconsulára ruháztassék (688 elején). Ez alkalommal kézzel foghatólag kitűnt, mennyire meg volt bomolva a római alkotmány gépezete, amióta a törvényhozó hatalom egyfelől kezdeményezés dolgában minden, bármily silány demagognak, határozat hozatal dolgában pedig a kiskorú tömegnek kezébe volt adva, másfelől a legfontosabb kormányzati kérdésekre kiterjesztett. Manilius javaslata a politikai pártok egyikének sem kellett; mégsem ellenezte komolyan senki. A demokrata vezérek ugyanazon okból nem merhettek komolyan ellenszegülni Manilius törvényének, mely őket Gabiniusénak elfogadására kényszerítette; magokba fojtották haragjokat s aggodalmaikat és nyíltan a demokratia hadvezére mellett emeltek szót. A mérsékelt optimaták azért voltak Manilius indítványa mellett, mert a gabiniusi törvény után már minden ellentállás hiában való volt s mert előrelátóbb emberek már akkor átlátták, miszerint a senátusra nézve a leghelyesebb politika abban áll, ha Pompeiushoz lehetőleg közeledik, hogy a közte és a demokraták közt előre látható szakítás bekövetkeztekor őt a maga részére vonhassa. Az ingatagság rendszerének emberei végre örömmel kaptak az alkalmon, melyen ők is az önálló vélemény színében tűnhettek fel és határozottan léphettek fel, anélkül hogy bármely párt haragját magokra vonják; — jellemző, hogy

Marcus Cicero, először Manilius törvényjavaslatának védelme végett lépett a politikai szószékre. Csak a szigorú optimaták, Quintus Catullusszal élőkön, vallottak legalább szint és szóltak az indítvány ellen. Ez természetesen az egyhangúsághoz közeljáró többséggel emeltetett törvénynyé. Pompeius ezáltal eddig bírt terjedelmes teljhatalmához még a legfontosabb kis-ázsiai tartományok igazgatását kapta, úgy, hogy Róma tág határainak keretén belől már alig volt egy talpalatnyi föld, mely neki ne engedelmeskedett volna; és egy oly háború vezetését, melyről, mint Nagy Sándor hadjárataról, ugyan meg lehetett mondani, hogy hol és mikor kezdődik, de nem azt, hogy hol és mikor fog végződni. Amióta Róma fennállt, soha még ennyi hatalom nem egyesült egy ember kezében.

A gabiniusi és maniliusi indítványok befejezték azon küzdelmet a senátus és populáris párt között, melyet hatvanhét év előtt a semproniusi törvények indítottak meg. Valamint a forradalmi pártot először a semproniusi törvények szervezték politikai ellenzékké, azonképen emelték azt most Gabinius és Manilius törvényei kormányra; és valamint nagy fontosságú pillanat volt az, melyben Octavius intercessiójának megghiúsítása az első rést ütötte a fennálló alkotmányon, azonképen nem csekélyebb jelentőségű volt azon pere, melyben Trebellius visszavonulásával a szenátori kormány utolsó védbástyája is rombadőlt. Mindkét fél teljesen átérezte ezt s a legléhább szenátorok szíve is feldobbant e halálküzdelemben; de azért az alkotmányviszály mégis egészen más és sokkal nyomorúságosabb módon ért véget, mint a hogy kezdődött. A forradalmat egy minden tekintetben nemes ifjú indította meg; szemtelen ármánykodók és silány demagógok fejezték be. Másfelől pedig az optimaták meggondolt ellentállással, s még a ve-

A demokra-  
tiko-katonai  
forradalom.

szett positiókban is komolyan helyt álló védelemmel kezdték a harcot s az ököljog felavatásával, nagy szavú gyöngeséggel, nyomorult esküszegéssel fejezték be. Bekövetkezett végre ami egykor vakmerő ábrándnak látszott: a senátus megszűnt uralkodni. De ha azon egyes aggastyánok, kik még a forradalom első viharainak tanúi voltak s a Gracchusok szavát hallották, ama kort a jelenrel összehasonlították, a kettő közt mindent, az országot s polgárságot, államjogot és hadi fegyelmet, életmódot s erkölcsöket megváltozottanak találtak; és csak fájdalmas mosolylyal hasonlíthatták össze Gracchus korának eszményképeit a jelenrel, melyben valósággyá lettek. Az efféle elmélkedések azonban már a múlthoz tartoztak. A jelenre, és kétségkívül a jövőre nézve is, az aristokratia bukása bevégzett tény vala. Az oligarchák egy teljesen felbomlott hadsereghez hasonlítottak, melynek szétugrasztott töredékei egy másik sereget még erősebbé tehettek, de magok többé sehol sem helyt állani sem saját szakállukra harcba bocsátkozni nem merészelhettek. Mire azonban a régi küzdelem véget ért, egyúttal elvették egy újnak magvai: azon két hatalom harcának egymás ellen, mely eddig az aristokratikus államalkotmány megbuktatására szövetkezve volt, a polgári demokratikus ellenzékének a mind hatalmasabban feltörekvő katonai hatalom ellen. Pompeius kivételes állása már a gabiniusi törvény alapján is összeférhetetlen volt az állam köztársasági rendjével, s annál inkább ezzé lett a maniliusi törvény után. A gabiniusi törvény őt, mint ellenei már akkor teljes joggal mondták, nem admirállá, hanem a birodalom kormányzójává tették; s igaza volt azon, a keleti viszonyokat ismerő görögnek, ki őt „királyok királyának“ nevezte. Ha egykor majd, ismét győzelmesen és fokozott dicsőséggel, tele pénztárral, harcképes és hozzá ragaszkodó seregekkel a keletről

hazatérve kezét a korona után kinyujtandja — valjon ki lesz képes e kezét visszataszítani? Talán Quintus Catulus consuláris szólítsa fegyverbe senátortársait a kor első hadvezére és harcedzett légiói ellen? vagy az aedilnek kijelölt Gaius Caesar a városi tömeget, melynek szemét csak az imént, háromszáz húsz pár ezüstdől ragyogó vivójának látványával gyönyörködtette? Nemsokára ismét kénytelenek lesznek a rómaiak a capitolum sziklájára menekülni, hogy szabadságukat megmentse, kiáltá az öreg Catulus. És nem a próféta hibája volt, hogy a vihar nem keletről jött, honnan ő várta, hanem hogy a sors, szavait még inkább betüszterinti értelmökben beteljesítendő, mint maga is sejtette, néhány évvel utóbb a kelták földéről hozta be a megsemmisítő fergeteget.

## IV. FEJEZET.

### Pompeius és a kelet.

Pompeius  
elfojtja a  
kalózságot.

67.

Előadtuk fentebb, mily szomorúan álltak Róma ügyei a keleten szárazon úgy, mint vízen, midőn Pompeius 687. elején egyelőre a kalózok elleni háború vezetését vette át majdnem korlátlan teljhatalommal. Működését azon kezdte, hogy a reá bízott óriási területet tizenhárom kerületre osztotta és mindenikbe egyegy alvezérét küldte, azon utasítással, hogy ott hajókat és katonaságot szereljenek fel, a partokat felkutassák, a talált kalózokat elfogják vagy társaik valamelyikének hálójába üzzék. Ő maga a meglévő hadihajók legjobb részével, melyek közt ezúttal is a rhodosiak tűntek ki, kora tavasszal tengerre szállt s először is a siciliai, afrikai és sardiniai vizeket tisztította meg, hogy mindenekelőtt az e tartományokból Itáliába való gabonabevitelt ismét régi kerékvágásába visszazökkentse. A spanyol és gall partok megtisztításáról ezalatt alvezérei gondoskodtak. Ez alkalommal történt, hogy Gaius Pisc consul Rómából megkísérté azon katonaszedést meggátolni, melyet Pompeius legátusa Marcus Pomponius a gabiniusi törvény értelmében rendelt el Narbo tartományban, — mire Pompeius rövid időre ismét megjelent Rómában, hogy az oktalan

beavatkozásnak véget vessen, s egyúttal a tömegnek a consul elleni teljesen igazolt elkeseredését a törvény korlátain túllépni ne engedje. Miután a földközi tenger nyugati részének minden zugában a hajózás negyven nap alatt ismét szabaddá és biztossá lett, Pompeius hatvan legjobb járművével tovább ment a tenger keleti részére, közvetlenül pedig a kalózság fő és ősi fészkebe, a lykiai és kilikiai vizekre. A római hajóhad közeledtének hírére a kalózok naszádjai nemcsak hogy mindenütt eltűntek a nyílt tengerről; hanem még Lykia erős várai, Antikragos és Kragos is komoly ellentállás nélkül megadták magokat. Inkább Pompeius jól kiszámított szelídsége, mintsem a félelem, nyitotta meg e nehezen hozzáférhető tengeri várak kapuit. Elődei minden elfogott tengeri rablót keresztrefeszítetttek; ő tétovázás nélkül befogadott mindenkit és nevezetesen az elfoglalt kalóznaszádokon talált közönséges evezősökkel szokatlan elnézéssel bánt. Csak a merész kilikiai tengeri királyok merték megkísérteni legalább saját vizeiket fegyverrel védeni meg a rómaiak ellen: gyermekeiket, nejeiket és gazdag kincseiket a Taurusban fekvő hegyi várakba szállítván, Kilikia nyugati határán, Korakesionnal szemben várták be a római hajóhadat. De Pompeiusnak legénységgel és minden hadi szerrel jól ellátott hajói itt teljes győzelmet arattak. E diadal után minden további akadály nélkül partra szállt és elkezdte a kalózok hegyi várait rohammal bevenni és lerombolni, egyúttal szabadságot és életet ajánlván nekik, ha megadják magokat. A kalózok túlnyomó része csakhamar fel is hagyott a hegyeiben és váraiban vítt reménytelen harccal, és meghódolt. Negyvenkilenc nappal azután, hogy Pompeius a keleti vizeken megjelent, Kilikia meghódolt s a háborúnak vége volt. A kalózság gyors elfojtása nagy jótétemény volt, de nem

nagy tett: a római állam segédeszközeivel, melyek most pazar mérvben alkalmazásba vétettek, a kalózok ép oly kevésbé mérközhetek meg, mint nem mérközhetnek egy nagy város egyesült tolvajbandái a jól szervezett rendőrséggel. — Nagy naivság volt ezen razziát győzelemként ünnepelni. — De a baj hosszú tartamával és napról-napra mindinkább kiterjedő, határtalan nagyságával összehasonlítva, megfogható, hogy a féelmes kalózok meglepően gyors elnyomása óriási hatást gyakorolt a közönségre; annál nagyobb, miután az egy kézben összpontosított kormányhatalom ebben állta meg az első próbát s a pártok feszült figyelemmel lesték, ha jobban fog-e feladatának megfelelni a collegiális kormánynál. Vagy 400 hajót és naszádot, ezek közt 90 tulajdonképeni hadihajót foglalt el Pompeius vagy szolgáltatott ki neki a kalózok; egészben véve állítólag 1300 járművök veszett el s ezenkívül gazdagon megrakott fegyver- és szertáraik a lángok martalékává lettek. A tengeri rablók közül 10,000-en leölettek, 20,000-nél többen pedig élve jutottak a győztes kezébe; Publius Clodius, a Kilikiában álló római hadsereg hajóhadvezére és egy csomó más, a kalózok által elfogott, részben otthon régóta halottnak hitt ember pedig Pompeius által vissza nyerte szabadságát. A 687. év nyarán, három hónappal a hadjárat megkezdése után, a kereskedés és forgalom visszatért ismét régi kerékvágásába, Itália pedig az előbbi éhínség helyett ismét bőségben úszott.

67.

Viszály  
Pompeius és  
Metellus  
közt Kréta  
felett.

Egy bosszantó episod Kréta szigetén azonban a római fegyverek ezen örvendetes sikereit némileg megzavarta. Midőn Pompeius a keleti vizeken megjelent, Quintus Metellus már a második évet töltötte Krétán, a sziget már megtörtént meghódoltatásának végbefejezésével foglalkozva. Könnyen összeütközésre kerülhetett a dolog, mert

a gabiniusi törvény értelmében Pompeius parancsnoksága Metelluséval párhuzamosan az egész hosszán elnyúló, de sehol húsz német mértföldnél nem szélesebb szigetre kiterjedt; Pompeius azonban volt annyi kímélettel Metellus iránt, hogy alvezérei közül senkit sem küldött a szigetre. A még ellentálló krétai községek azonban, látván, mily kegyetlen szigorral vonja Metellus legyőzött honfitársaikat felelősségre, másfelől pedig megtudván, mily mérsékelt feltételeket szabott Pompeius déli Kis-Ázsiában azon helységek elé, melyek neki hódoltak meg, jobbnak találták meghódolásukat Pompeiusnak közösen bejelenteni, ki azt Pamphyliában, hol épen volt, küldötteiktől el is fogadta, s Lucius Octavius nevü legátusát velök küldte, hogy Metellust e szerződések megkötéséről értesítse és az illető városokat átvegye. Ez eljárás természetesen nem volt bajtárs-hoz illő; de a formaszerinti jog teljesen Pompeius részén állt, és Metellus nyilvánvalóképp jogellenesen járt el, midőn a városoknak Pompeiusszal kötött szerződéseivel nem törődve, velök ezentúl is ellenséggként bánt. Octavius hiába protestált; s miután ő maga katonaság nélkül jött a szigetre, hiába hitta át Achaiából Pompeiusnak itt levő alvezérét, Lucius Sisennát. Metellus, sem Octaviusszal, sem Sisennával nem törődve, Eleuthernát ostrom alá fogta s Lappát rohammal bevette, ez utóbbiban magát Octaviust is elfogta és meggyalázva útnak eresztette, a vele együtt elfogott krétaiakat pedig a hóhér kezébe adta. Ennek folytán formaszerinti harcra került a dolog Metellus és Sisenna hadai közt, mely utóbbiaknak élére Sisenna halála után Octavius állt; s Octavius, még miután e sereg Achaiába visszarendeltetett is, folytatta a háborút a krétai Aristionnal egyesülten, s Metellus Hierapytnát, melyben mindketten voltak, csak igen makacs ellentállás után bírta elfog-

lalni. — A valóságban a buzgó optimata Metellus ezzel saját szakállára megkezdte a formaszerinti polgárháborút a demokratia fővezére ellen; és a római állam viszonyainak leírhatatlan ziláltságára mutat az, hogy e jelenetek mindössze csak keserű levélváltásra vezettek a két tábornok között, kik néhány évvel utóbb ismét békésen, sőt „barátságosan“ ültek egymás mellett a senátusban.

Pompeius átveszi a Mithridates elleni fővezérséget.

Mialatt ezek történtek, Pompeius Kilikiában állt, egy a jövő évben teendő hadjáratra szükséges előkészületekkel foglalkozva, melyet a krétaiak vagy inkább Metellus ellen látszott intézni akarni, a valóságban azonban lesve a pillanatot, mely felhívja, hogy a kisázsiai szárazföld alaposan összebonyolódott ügyeibe beavatkozzék. Ami Lucullus seregéből a szenvedett veszteségek és a Fimbria-féle légiók hazabocsátása után még fennmaradt, tétlenül időzött a felső Halys mentén, a trokmerek tartományában, a pontosi terület határán. A főparancsnokságot egyelőre még mindig Lucullus viselte, miután kinevezett utódja, Glabrio, még mindig Kis-Ázsiában késedelmeskedett. Ép ily tétlenül táborozott Kilikiában a Quintus Marcius Rex parancsnoksága alatt álló három légió. Pontos egész területe ismét Mithridates király hatalmában volt, ki a rómaiakhoz csatlakozott egyes embereket és községeket, mint például Eupatoria városát kegyetlen szigorral büntette. Komoly támadást a kelet királyai a rómaiak ellen nem intéztek, vagy mert azt egyáltalában nem szándékozták tenni, vagy, ami szintén állítatott, mert Pompeius partraszállása Kilikiában Mithridates és Tigranes királyokat rábírta, hogy hagyjanak fel a további előnyomulással. Gyorsabban, mint Pompeius maga is remélhette, valósította meg a maniliusi törvény csöndben táplált reményeit; Glabrio és Rex visszahívtak; s Pontus-Bithynia és Kilikia két helytartósága a

bennök álló hadakkal együtt, valamint a pontosi-arméniai háború vezetése Pompeiusra bízott azon joggal, hogy a kelet uralkodóival saját belátásához képest háborút viselhessen vagy békét vagy szerződést köthessen. Ennyi haszon és dicsőség reményével eltelten, Pompeius szívesen megfeledkezett egy roszkedvű és takarékosan gyűjtött babérait úrigyen őrző *optimata* megfélemezéséről, lemondott krétai útjáról s a kalózok további üldözéséről, s hajóhadát is azon támadás előmozdítására szánta, melyet Pontos és Arménia királya ellen forgatott elméjében. E szárazföldi háború azonban még sem vonta el figyelmét teljesen a kalózságról, mely fejét ismét felütötte. Mielőtt Ázsiát elhagyta volna (691), még a kalózok ellen szükséges hajókat felszereltette; indítványa folytán a következő évben a senátus hasonló rendszabályt határozott el Itáliára nézve s a reá szükséges költségeket megszavazta. A partokat továbbra is lovas őrségekkel és kis hajórajokkal fedezték. Habár, mint már az utóbb említendő, Kypros (696) és Egyiptom (699) ellen intézett expedíciók is bizonyítják, Pompeius nem is tudott teljesen úrrá lenni a kalózság felett, ez mégis Pompeius expedíciója után Róma minden politikai válságai és viszontagságai közben nem volt többé képes oly szerepet játszani és a rómaiakat a tengerről oly tökéletesen leszorítani, mint tette az elsatnyult oligarchia kormányzása alatt.

Az új fővezér azon néhány hónapot, mely a kisázsiai hadjárat megkezdése előtt még rendelkezésére állott, megfeszített tevékenységgel használta fel annak diplomatiái és katonai előkészítésére. Követeket küldött Mithridateshez, inkább kémkedés, mintsem komoly egyezkedés megkísérlése végett. A pontusi udvarban azt remélték, hogy azon utóbbi jelentékeny győzelmek, melyeket a szövettek

68.

58.

55.

Pompeius  
hadikészü-  
letei.

Szövetség a  
párthusokkal.

Róma felett nyertek, a párthusok királyát Phraatest rábírandják, hogy Pontos és Arménia szövetségébe lépjen. Ezt meggátolandó Pompeius követeket küldött a ktesiphoni udvarhoz ; s ezeknek kezökre dolgoztak azon belzavarok, melyek az arméniai uralkodóházban kitörtek. Tigranes nagykirály hasonnevü fia fellázadt apja ellen, vagy mert az aggastyán halálát már nem gyözte bevárni, vagy mert ennek gyanakvó természete mellett, mely már több testvérenek életébe került, csak a nyílt fellázadásban vélt módot lelhetni a menekülésre. Apja által legyözetvén, egy csomó előkelő arméniaival az Arsakidák udvarába menekült és itt apja ellen ármánykodott. Részben az ő müve volt, hogy Phraates Mesopotámia birtokának biztosítását, melylyel szövetsége díjául mindkét fél megkínálta, inkább a rómaiak kezéből fogadta el, s hogy Lucullusszal az Euphrát-határra nézve kötött szerződését Pompeiusszal megújította, sőt arra is kész volt, hogy a rómaiakkal közösen működ-jék Arménia ellen. Még nagyobb kárt, mint a rómaiak és a párthusok közti szövetség előmozdítása által, okozott a fiatal Tigranes, Tigranes és Mithridates királyoknak azáltal, hogy felkelése feszültséget idézett elő kettejük között. A nagykirály titokban azon gyanakodott, hogy ipjának keze benne van saját unokájának — az ifjabb Tigranes anyja, Kleopatra, Mithridates leánya volt — lázzadásában, s ha e gyanúja nem vezetett is nyílt szakadásra, a jó egyetértést a két uralkodó közt mégis épen akkor zavarta meg, midön mindkettőnek legnagyobb szüksége volt reá. — Pompeius egyúttal erélyesen fegyverkezett. Az ázsiai szövetséges és védenc-községeket felszólította szerződésileg meghatározott hadjuttalékaik kiállítására. Nyílt falragaszok hívták fel Fimbria légioinak elbocsátott veteránjait, hogy mint önkénytesek álljanak ismét a seregbe, és ezek nagy részét

Feszültség  
Mithridates  
és Tigranes  
közt.

nagy ígéretek és Pompeius neve csakugyan rá is bírták, hogy a felhívást megfogadják. Azon összes haderő, mely Pompeius keze alatt egyesült, a segédhadakat bele nem számítva, vagy 40—50,000 emberre rúghatott\*).

Pompeius 688. tavaszán Galatiába ment, hogy Lucullus hadai felett a főparancsnokságot átvegye és velök Pontos területére benyomuljon, hova a kilikai légióknak meghagyta, hogy utána menjenek. Danalában, a trokme-  
rek egy helységében találkozott a két hadvezér egymással; de a kiengesztelődés, melyet mindkettőnek barátai kieszközölni reméltek, nem jött létre köztök. A bevezető udvariasságok csakhamar keserű fejtegetésekbe s ezek heves szóváltásba csaptak át; rosszabb hangulatban váltak egymástól, mint melyben találkoztak. Miután Lucullus, mintha még mindig hivatalban volna, még ezentúl is osztogatott földeket és tiszteleti ajándékokat, Pompeius, elődének minden, az ő megérkezése után végbevitt hivatalos cselekményét semmisnek nyilvánította. Formailag igaza volt; erkölcsi tapintatot pedig érdemdús és kelletinél rosszabb bánásmódban részesült ellenfele irányában nem volt szabad tőle várni. — A római hadak, amint az időjárás megengedte, átlépték a pontusi határt. Itt Mithridates király állt velök szemben 30,000 gyalog és 3000 lovas emberével. — Frigytársa által cserben hagyatván s Róma részéről az eddiginél nagyobb erővel és erélylyel támadtatván meg, megkísértett békét eszközölni magának; de feltétlen meghódolásról, minőt Pompeius követelt, hallani sem

66.  
Pompeius és  
Lucullus.

Benyomulás  
Pontosba.

\*) Pompeius 384 millió sesterziust (= 16,000 talentom. App. *Mithr.* 116) osztott ki tiszteleti ajándéku katonái közt; és miután a tiszték 100 milliót kaptak, (Plin. *h. n.* 37, 2, 16), a közemberek pedig fejenként 6000 sesterziust (*Plin., App.*), tehát seregének még diadalmenetkor vagy 40,000 főre kellett rúgnia.

akart — mivel tehetette volna sorsát a legszerencsétlenebb háború is rosszabbá? Nehogy jobbára íjászokból és lovasokból álló seregét a római sorgyalogság irtóztató támadásának ki kelljen tennie, lassan visszavonult az ellenség elől s a rómaiakat rákényszerítette, hogy ide-oda barangolásában kövessék; eközben, amint alkalma nyílt rá, a maga túlnyomó lovasságával síkra szállt a római ellen, s az ellenségnek élelmezése megnehezítése által temérdek bajt okozott. Pompeius, türelmét vesztvén, végre felhagyott a pontusi sereg kísérésével s a királyt elhagyva, az ország meghódításához látott; az Euphrát felső részére nyomult, átkelt rajta és a pontusi birodalom keleti tartományainak földére lépett. De Mithridates is utánna ment az Euphrát bal partjára, s az anaisi vagy akilisenumi tartományba érve az erős és vízzel jól ellátott Dasteira várnál, melyből könnyű csapataival a sík földön uralkodott, útjokat állta a rómaiaknak. Pompeius, még mindig nem kapván kézhez a kilikai légiókat s ezek nélkül nem levén elég erős arra, hogy ez állásban magát fenntarthassa, kénytelen volt az Euphráton visszamenni s a király lovasai és íjjászai elől a pontusi Arméniának sziklahasadékok és mély völgyek által keresztül-kasul szeldelt erdős területén keresni ótalmat. Csak midőn a kilikiai hadak megérkeztek s őt oly karba helyezték, hogy túlnyomó hatalommal támadhasson, nyomult Pompeius ismét előre, a király táborát egy majdnem négy német mértföldnyi hosszaságú örvonallal körül vette s őt úgyszólván ostromzár alatt tartotta, mialatt portyázó csapatai a vidéket nagy kiterjedésben bekalandozták. A pontusi táborban nagy szükség állt be; már igás lovaikat is kénytelenek voltak leölni; végre negyvenöt napnyi időzés után a király a maga betegeit és sebesültjeit, miután megmenteni őket nem bírta, az ellenség kezébe juttatni

pedig nem akarta, saját emberei által leölette és éjnek idején, lehető csendben, útnak indult keleti irányban. Óvatosan követte őt Pompeius az ismeretlen vidékeken keresztül; s már mindketten azon határhoz közeledtek, mely Mithridates birodalmát Tigranesétől elválasztotta. Midőn a római hadvezér észrevette, hogy Mithridates nem akarja a harcot saját országában elhatározó ütközetre jutni engedni, hanem őt a kelet végtelen messzeségébe igyekszik maga után vonni, elhatározta, hogy ezt meg nem engedi. A két sereg egymás tőszomszédjában táborozott. A déli pihenés ideje alatt a római sereg anélkül hogy az ellenség észrevette volna, felkerekedett, azt megkerülte és megszállta azon, a Lykos (Jesil Irmak) partján, nem messze a mai Enderestől, ott hol később Nikopolis építettett, fekvő magaslatokat, melyek az ellenség előtt feküdtek s egy szoros felett uralkodtak, melyen neki keresztül kellett mennie. Másnap reggel a pontusiak a szokott módon felkerekedtek és az ellenséget, mint eddig, hátuk mögött véelve, napi menetüket befejezván, épen azon völgyben ütöttek tábor, amelyet körülvevő dombgyűrűt a rómaiak megszállva tartottak. Egyszerre az éj csöndjében körben megszólalt körülöttük a légiók félelmes harckiáltása és a rómaiak lövegei minden oldalról záporként hulltak az ázsiai sereg tömegére, melyben katona és podgyász, kocsi, ló és teve összevissza keveredett s melynek sűrű gomolyában a sötétség dacára minden löveg talált. A rómaiak, midőn hajító fegyvereikből kifogytak, a magaslatokról lerohantak az időközben fölkelt hold világánál láthatóvá lett és majdnem védelem nélkül nekik zsákmányul eső hadakra; akit az ellenség vasa megkímélt, azt az irtózatosságot tolongásban a lovak patkói s a szekerek kerekei taposták el. Ez volt az utolsó csatater, melyen az agg király a rómaiakkal harcolt. Három ember,

Mithridates  
vissza-  
vonulása.

Nikopolisi  
ütközet.

két lovása és egy ágyasa kíséretében, ki megszokta öt fér-firuhában kísérni és vitézül küzdeni mellette, futott el a csataterről Sinoria várába, hol híveinek egy része köréje gyűlt. Itt őrzött kincseit 6000 talentum aranyát (11 millió tallér) ezek közt felosztotta, méreggel látta el őket és magát, azután megmaradt csapatával az Euphrát mentén felfelé sietett, frigyársával, Arménia nagykirályával egyesülendő.

De e reménye is megcsalta; azon szövetség, melyben bízva, Mithridates Arméniának vette útját, nem létezett többé. A Pompeius és Mithridates közti, épen most elbeszélte harcok folyama alatt a párthus király, a rómaiak és mindenekfelett a hazájából menekült arméniai herceg sürgetéseinek engedve, fegyveres kézzel tört Tigranes birodalmába és ezt hozzáférhetetlen hegyeibe visszavonulni kényszerítette. A betörő sereg még a fővárost, Artaxiát is ostrom alá fogta; miután azonban ez hosszan elhúzódott, Phraates király hadainak legnagyobb részével eltávozott, mire Tigranes a hátramaradt párthus hadtestet s a fia által vezérelt arméniai kivándorlókat megverte s egész birodalmát ismét uralkodása alá hajtotta. Ily körülmények közt azonban a királynak könnyen felfoghatólag nem nagy kedve volt az újonnan győzedelmes rómaiakkal megütközni, még kevesebb pedig magát Mithridatesért feláldozni, kiben kevésbé bízott, mint valaha, amióta hírül vette, hogy lázadó fia nagyapjához szándékozik menekülni. Alkudozni kezdett tehát a rómaiakkal egy külön béke megkötése fellett; azon szövetséget pedig, mely Mithridateshez kötötte, az alkudozások végét be nem várva, azonnal megszakította. Mithridates, az arméniai határra érve, itt megtudta, hogy Tigranes nagykirály 100 talentomnyi (150,000 tallér) díjt tűzött ki fejére, követeit pedig elfogatta és a rómaiaknak

kiszolgáltatta. Mithridates birodalmát az ellenség kezében, szövetségeseit pedig ezzel kiegyezkedő félben látta; a háborút lehetetlen volt tovább folytatnia; örülhetett rajta, ha sikerül a fekete tenger keleti és éjszaki partjaira menekülnie, hogy elpártolt és a rómaiakkal összeköttetésbe lépett fiát, Macharest a bosporusi birodalomból esetleg ismét kiszorítsa és a Maeotis partjain keressen új tért új tervek számára. Éjszakkak fordult tehát. Midőn futása közben Kis-Ázsia régi határát, a Phasist átlépte, Pompeius egyelőre felhagyott üldözésével; de ahelyett, hogy az Euphrát forrásának vidékére visszatérne, oldalt fordult az Araxes vidékére, Tigranesszel végezni. Majdnem akadálytalanul ért Artaxata tájára (nem messze Erivantól) és három német mértföldnyire a várostól tábort ütött. Itt felkereste őt a nagykirály fia, ki apjának bukása után a rómaiak kezéből remélte az arméniai koronát elnyerhetni, s ez okból a szerződés megkötését apja és a rómaiak közt minden áron megghiúsítani törekedett. Ez csak új okul szolgált a nagykirálynak arra, hogy a békét minden áron megvásárolja. Lóháton és bitoröltöny nélkül, de a királyi fejszalaggal és turbánnal fején jelent meg a római tábor bejáratánál, kívánva, hogy a római hadvezér elé vezettesék. Miután itt a lictorok felszólítására, amint ezt a római tábori rendtartás megkívánta, lovát és kardját átadta, a barbárok szokásaként lábai elé borult a proconsulnak és feltétlen hódolata jeléül koronáját és tiaráját átnyujtotta neki. Pompeius, megörülve a fáradság nélkül szerzett győzelemnek, a királyok lealázott királyát felemelte, ismét felékesítette méltóságának jelvényeivel és békét dictált neki. E béke értelmében a király 9 millió tallért (6000 talentom) fizetett a római hadipénztárba és ajándékot adott a római katonáknak, melyből minden emberre 50 denár (15 tallér)

Mithridates a Phasison átmegey.

Pompeius Artaxatában.

Béke Tigranesszel.

66. jutott; ezenkívül lemondott minden hódításáról, nemcsak phoenikiai, syriai, kilikiai s kappadokiai birtokairól, hanem Sopheneről és Kordueneről is az Euphrát jobb partján; ismét a tulajdonképeni Arméniára kellett szorítkoznia s nagykirálysága magától elenyészett. Pompeius egyetlen hadjáratban Pontos és Arménia két leghatalmasabb királyát tökéletesen legyőzte. A 688. év elején sehol egy római katona nem volt az órómai birtokok határán túl; végén Mithridates király mint földönfutó, hadsereg nélkül bolyongott a Kaukaszus hegyszakadékaiban, Tigranes király pedig nem többé mint a királyok királya, hanem mint római hűbéres fejedelem ült Arménia trónján. Egész Kis-Ázsia az Euphrattól nyugatnak, feltétlenül engedelmeskedett a rómaiaknak; a győzedelmes sereg e folyótól kelet felé, arméniai földön tért téliszállásra, a felső Euphrattól a Kur folyóig terjedő vidéken, melynek vizében ez alkalommal itatták meg az itáliaiak először paripáikat.

A kaukaszusi  
népek.

Iberek.

De azon új tartományban, melynek földjére a rómaiak itt léptek, új harcok vártok reájok. A közép- és keleti Kaukaszus vitéz népei haragra gyúltak, midőn a távol nyugat fiai földjökön táborozni látták. Itt a mai Georgia termékeny és vízben gazdag fensíkján az iberek laktak; vitéz, jól szervezett földmivelő nemzet, melynek egyes nemzetségi megyéi, az egyes parasztok minden egyéni tulajdonjoga nélkül, legidősbjeik vezetése alatt közösen művelték földeiket. A sereg egy volt a néppel; a nép élén egy tekintetben az úri nemzetségek álltak, melyeknek mindenkori legidősebb tagja az összes iber nemzetnek királya, az utánna következő legidősb pedig birája és hadvezére volt; más tekintetben bizonyos papi családok, melyeknek főkötelességök volt a más népekkel kötött szerződések ismeretét fenntartani s azok megtartására felügyelni. A nem szabadok tömegesen

Albánok.

a király jobbágyainak tekintettek. A műveltségnek jóval alacsonyabb fokán álltak keleti szomszédaik, az albánok vagy alánok, kik a Kur alsó mentén, le egészen a kaspi tengerig lakták a földet. Túlnyomó részben pásztornép létökre, gyalog vagy lóhátról legeltették nagy nyájaikat a mai Sirvan buja rétein; kis terjedelmű szántóföldeiket még a régi, ekevas nélküli faekével művelték. A pénzt nem ismerték és százon felül nem tudtak számlálni. Huszonhat törzsüknek mindegyike saját külön főnökével bírt és más-más tájszólást beszélt. Az albánok, bár számra nézve az ibereket jóval meghaladták, bátorság dolgában korántsem voltak hozzájuk foghatók. A két nemzet harcmodora különben, nagyjában véve ugyanaz volt: leginkább nyíllal és könnyű kopjával harcoltak, melyet indus módra gyakran az erdők sűrűjéből fatörzsek megől vagy a fák tetejéről hajítottak az ellenségre; az albánoknak számos, részben médiái s arméniai modorban nehéz mell- és lábvérttel páncélozott lovasaik is voltak. Mindkét nemzet a maga szántó földjein és legelőin emlékezetet meghaladó idők óta csorbítatlanul megőrzött függetlenségben élt. A Kaukazust mintha maga a természet arra rendelte volna, hogy Európa és Ázsia között védgátul szolgáljon a népek áradatai ellen: ez szabott egykor határt úgy Kyros mint Sándor fegyvereinek; most pedig a válaszfal vitéz őrsége a rómaiak ellen készült magát megvédeni. Felriasztva azon hír által, miszerint a római fővezér a legközelebbi tavaszon a hegységen átkelni és a pontusi királyt a Kaukazuson túl üldözőbe venni szándékozik, — mert Mithridates, mint híre járt, Dioskuriasban (Iskuria, Suchum Kale és Anaklia közt), a fekete tenger partján töltötte a telet — először az albánok még a 688/9-ki tél közepén Oroizes nevű fejedelmök vezetése alatt átkeltek a Kur folyón és a római hadseregére vetették magokat,

Pompeius  
legyőzi az  
albánokat.

mely az élelmezés megkönnyítése végett három nagyobb hadtestre oszlott Quintus Metellus Celer, Lucius Flaccus és maga Pompeius parancsnoksága alatt. Celer azonban, kit a főtámadás ért, bátran helyt állott; maga Pompeius pedig, miután az ellene küldött csapatokat visszaverte, a minden ponton megvert barbárokat a Kurig üldözte. Artokes, az iberek királya békésen viselte magát és békét s barátságot ígért; de Pompeius, hírül vevén, hogy titokban harcra készül, hogy a rómaiakat, majd útközben a Kaukaszus szorosaiban megtámadja, 689. tavaszán, mielőtt még Mithridates üldözésébe újra belefogna, azon két egymástól alig fél német mértföldnyire fekvő vár: Harmozika (Horumziche vagy Armazi) és Seusamora (Csumar) elé nyomult, melyek kevéssel a mai Tiflis felett a Kurnak és mellékfolyójának Araguának folyam-völgyein, s ez által az Arméniából Ibériába vezető egyedüli szorosokon uralkodnak. Artokes az ellenség által meglepetvén, sebtiben felperzselte a Kur hídját és alkudozásra fogva a dolgot, visszavonult országa belsejébe. Pompeius a várakat megszállta s az ibereket a Kur másik partjára követte, azon reményben, hogy ezáltal azonnali meghódulásra bírandja. Artokes azonban mind mélyebbre hátrált az ország belsejébe, s midőn végre Peloros folyónál megállt, ezt nem meghódolás, hanem megütközés végett cselekedte. A légiók támadásának azonban az iber íjászok egy pillanatig sem bírtak ellent állani s Artokes látván, hogy a rómaiak már a Peloroson is átkeltek, végre elfogadta a győző feltételeit és kezesekül saját gyermekeit küldte hozzá. Pompeius ezután, már előbb készített tervét követve, a Kur vidékéről a Sarapana szoroson át a Phasis folyamvidékére ment, s ezen keresztül a folyó mentében lefelé a fekete tengerhez, hol a kolchisi parton Servilius már a hajóhaddal várt reá. De Pompeius tulaj-

Az iberek  
legyőzetnek.

65.

Pompeius  
Kolchisban.

donképen maga sem tudta, mi okból és mi célból vezette seregét és hajóhadát Kolchis mesés partjaira. Azon fáradtságos út, melyet az imént tett ismeretlen és jobbára ellenséges népek földén keresztül, mi sem volt ahoz képest, mely még előtte állt; s ha végre csakugyan sikerül is hadseregét a Phasis torkolatától Krimbe vinnie, szegény és harcias barbár törzseken keresztül, kietlen és ismeretlen vizeken át oly part hosszában, melyen a hegyek helyenként függőlegesen nyúlnak le a tengerbe, s melyeken elkerülhetlenül szükséges lett volna hajóra szállnia; ha sikerül is neki ez út, mely talán több nehézséggel járt Sándor és Hannibál nagy harci meneteinél — valjon, a legjobb esetben is minő eredményt mutathatott volna fel, mely a kiállott veszélyeknek és fáradalmaknak csak némileg is megfeleljen? Igaz ugyan, hogy amíg az öreg király még élt, a háború nem volt befejezve: de ki állt jót róla, hogy csakugyan sikerül a királyi vadat elfognia, kinek kedvéért kellett volna a hallatlan vadászatnak rendeztetnie? Nem volt-e jobb felhagyni az üldözéssel, mely oly kevés sikert és oly sok veszélyt ígért, dacára azon veszélynek, hogy Mithridates még egyszer lángra szíthatja a háborút Kis-Ázsiában? Akadtak ugyan sokan a seregben és még többen a fővárosban, kik Pompeiust biztatták, hogy az üldözést szakadatlanul és minden áron folytassa; de ezek vagy hóbortosan merész hevesvérűek vagy oly hűtlen barátok voltak, kik a túlhatalmas imperátort minden áron a fővárostól távol tartani és a keleten beláthatatlan kimenetelű vállalatokba bonyolulva látni akarták. Pompeius sokkal tapasztaltabb és meggondoltabb katona volt, semhogy dicsőségét és hadseregét ily okatlan *expeditio* makacs folytatása által kockára tegye; az albánoknak egy, a sereg háta megett kitört lázadását ürügyül használta arra, hogy a király további üldö-

Új harc az  
albánokkal.

zésével felhagyjon s a visszatérést elrendelje. A hajóhadat megbízta hogy cirkáljon a fekete tengeren, Kis-Ázsia éjszaki partját minden ellenséges betörés ellen fedezze, a kimmeri Bosporust pedig szigorú tengerzár alá fogja, halálbüntetéssel fenyegetvén minden kereskedő hajó kapitányát, ki a zárvonalon áttör. A szárazföldi hadakat Pompeius nagy fáradsalmak közt Kolchis és Arménia területén keresztül az alsó Kurhoz, és a folyón átkelve, tovább az albáni síkra vezette. A római seregnek a nap forró hevében több napig kellett e vízben szegény síkságon mennie, anélkül hogy ellenségre akadna; az albánok hadereje Kosesnek, Oroizes király testvérének vezetése alatt csak az Abas (valószínűleg a különben Alazoniosnak, ma Alasannak nevezett folyó) bal partján állt szembe a rómaiakkal; s e sereg a Kaukazuson túlról jött sivataglakosok segédhadaival együtt állítólag 60,000 gyalogból és 12,000 lovasból állt. Ennek dacára aligha mert volna megütközni, ha azt nem hiszi, hogy csupán a római lovassággal kellend megívnia; de a rómaiak lovasai csak legelől álltak és amint visszavonultak, hátuk mögé rejtve feltűnt a római gyalogság tömege. A barbárok serege rövid harc után szétugrasztva az erdőbe menekült, melyeket Pompeius körülvétetni és felgyújtatni rendelt. Erre az albánok elhatározták, hogy békét kötnek, és a kur és kaspi tenger közt székelő törzsek a náloknál hatalmasabb népek példáját követve egytől-egyig szintén szerződést kötöttek a római hadvezérrel. Az albánok, iberek és a Kaukazus déli részén valamint alatta lakó népségek egyáltalában, eszerint, legalább pillanatra, függő viszonyba léptek Róma irányában. Amidőn azonban ezeken kívül még a Phasis és a Maeotis közt lakó népeket, a kolchisiakat, soanusokat, heniochusokat, jazygokat, achaiokat, sőt még a távol bastarnusokat is belefoglalták azon nemzetek hosszú laj-

stromába, melyeket Pompeius meghódoltatott, úgy a hódolat fogalmának nyilvánvalókép kelletinél tágasabb magyarázatot adtak. A Kaukaszus ismét jelét adta világtörténeti jelentőségének; határt szabván a rómaiak úgy, mint egykor a perzsák és hellenek hódításának.

Mithridates király ekként magára és sorsára lón hagyatva. Amint egykor őse, a pontosi állam megalapítója, leendő birodalmának földére először Antigonos poroszlói elől menekülve és csak hat lovas kíséretében lépett, azonképen volt most unokája kénytelen birodalmának határait ismét átlépni és hátat fordítani saját és ősei hódításainak. De a végzet szeszélye sohasem részesített még embert gyakrabban és váratlanabban legnagyobb nyerevényeiben és leglesújtóbb veszteségeiben, mint Sinope agg szultánját, és keleten a sors forgandósága kiszámíthatatlan. Mithridates most, élte alkonyán a sors minden újabb változását bátran elviselhette azon gondolattal, hogy ez is csak egy új fordulatnak veti el magvát, s hogy misem állandó e földön, csak a sors örökös változandósága. Hiszen Róma uralma a keletiekre nézve lényének legbensőbb alapjában elviselhetetlen volt s Mithridates maga jóban és roszban telivér fejedelme a keletnek; azon kormány léhasága mellett, melyet a senátus gyakorolt a provinciákban, s a római politikai pártoknak forrongó és a polgárháborúra megérő vizsályaival szemben Mithridates, ha szerencséje még enged neki rá időt, még harmadszor is helyreállíthatta uralmát. És épen azért maradt élte végéig veszélyes a rómaiakra nézve, mert remélt és tervelt, amíg csak egy szikra élet volt benne, s nem kevésbé volt veszélyes földönfutó aggasztán korában, mint akkor, midőn százezreivel útra kelt, Hellast és Makedoniát a rómaiak kezéből kiragadni. A nyugtot nem lelő ősz 689-ben Dioskuriásból szertelen fáradságos

Mithridates  
Pantika-  
paonban.

úton, hol szárazon, hol tengeren, ért Pantikapaeon birodalmába, itt tekintélye és erős pártja segítségével elpártolt fiát Macharest letaszította a trónról s őt öngyilkosságra kényszerítette. Innen még egyszer megkísértette az alkudozást a rómaiakkal; kérte, hogy adják vissza neki apái birodalmát és késznek nyilatkozott Róma fenhatóságát elismerni és neki, mint hűbérese adót fizetni. De Pompeius nem akarta a királyt oly helyzetbe juttatni, melyben eddig üzött játékát újra kezdte volna és személyes meghódolást követelt tőle. Mithridatesnek azonban esze ágában sem volt magát elleneinek kezébe adni, hanem új és mind kicsapongóbb tervekre adta fejét. Minden segédforrásainak kimerítésével, melyeket megmentett kincsei és birodalmának maradványai szolgáltatnak neki, új, részben rabszolgákból álló 36,000-nyi sereget, melyet római módra fegyverezett fel és tanított be, és egy hajóhadat szerelt fel; s a hír azt beszélte róla, hogy Thrákián, Makedonián és Pannonián keresztül nyugatra szándékozik nyomulni, a sarmát pusztaságban lakó skythákat s a Duna-melléki keltákat frigyesekül magával ragadni s a népek ezen lavinájával vetni magát Itáliára. Akadtak, akik ezt nagyszerűnek találták s a pontusi király haditervét Hannibál hadjáratához hasonlították; de ugyanazon terv, mely egy lángeszű ember által kigondolva, geniális, ügyetlen kézben oktalanná válik. A keletieknek ezen Itáliába szándékolt betörésök egyszerűen nevetséges vala és nem volt egyéb a tehetetlenségében ábrándképeket hajhászó kétségbeesés szörnyszülötténél. Vezérök óvatos hidegvérűsége megóvta a rómaiakat attól, hogy kalandos ellenfelöket kalandos útján kövessék, s a távol Krimben verjenek vissza oly támadást, melyet, ha magában meg nem hiúsul, az Alpok lábánál még ideje korán vissza lehetett verni. És csakugyan, mialatt Pompeius,

Végső hadi  
készületek  
Róma ellen.

nem törődve többé a tehetetlen óriás fenyegetődzéseivel, az elfoglalt terület szervezésével foglalkozott, az ősz királyt sorsa a távol éjszakon az ő közreműködése nélkül utolérte. Szertelen hadikészületei szenvedélyes forrongást idéztek elő a bosporusiak közt, kiknek házait lerontatta, marháit az eke mellől kifogatta és leszúratta, hogy a gépeihez szükséges gerendákat és pántokat megszerezze. A katonák is kedvetlenül készültek a reménytelen itáliai hadjáratra. Mithridatest örökké gyanakvás és árulás környékezték; a sors azon adományával ruházta fel őt, hogy ne bírja övéit szeretetre és hűségre indítani. Amint fiatalabb korában kitűnő hadvezérét Archelaost rákényszerítette, hogy a római táborban keressen ótalmat, amint Lucullus hadjáratai alatt legbizalmasabb tisztjei, Diokles, Phoenix, sőt még a nevezetesebb római emigránsok is át-pártoltak az ellenséghez, azonképen most, midőn csillaga kialvó félben volt s a beteg és elkeseredett szultánhoz már csak heréltjei férhettek hozzá, még gyorsabban követte egymást nyomon a sok árulás. Phanagoria (az ázsiai parton, szemben Kercsesel) várának parancsnoka, Kastor tüzte ki először a lázzadás zászlaját; kikiáltotta a város szabadságát és Mithridatesnek a várban levő fiait kiszolgáltatta a rómaiaknak. Mialatt a lázzadás a bosporusi városok közt elharapódzott, s Chersonesos (nem messze Sebastopoltól); Theudosia (Kaffa) és mások a phanagoriaiakhoz csatlakoztak, a király szabad folyást engedett gyanakvásának és kegyetlenségének. Megvetést érdemlő herélték feladásai alapján legbizalmasabb embereit keresztre feszítettette; és saját fiainak élete már legkevésbé volt biztos haragjától. Kedvenc fia, akit valószínűleg utódjának is szánt, Pharnakes végre elszánta magát és élökre állt a felkelőknek. A porosz-lók, kiket Mithridates utána küldött, hogy fogják el, úgy

Felkelés  
Mithridates  
ellen.

mint az ellene küldött hadak átpártoltak hozzá; az itáliai szökevények hadteste, talán legkitünőbb része Mithridates seregének és épen ez okból legkevesébbé hajlandó az Itália ellen szándékolt kalandos hadjáratban részt venni, mely reá nézve még különös veszélyekkel is járt, tömegesen a hereg mellé állott; a sereg többi osztályai és a hajóhad követték az adott példát. Miután a vidék és a hadsereg elpártolt a királytól, végre a főváros, Pantikapaeon is kaput tárt a felkelők előtt s átszolgáltatta nekik a palotájába zárkózott agg királyt. Ez várának magas faláról könyörgött fiának, hogy legalább életének kegyelmezzen és ne mártsa kezét apja vérébe; de e könyörgés rosszul illett annak ajkára, kinek kezeit saját anyjának és csak az imént leölt ártatlan fiának, Xipharesnek vére bemocskolta, és Pharnakes lelketlen kegyetlenség és embertelenség dolgában még apját is felülmúlta. Miután tehát a halált már ki nem kerülhette, a szultán elhatározta, hogy legalább úgy hal meg, amint élt: nejei, ágyasai és leányai, ezek közt Egyiptom és Kypros királyainak ifjú menyasszonyai, mind kénytelenek voltak vele a halált megosztani és a méregkelyhet kiüríteni, mielőtt azt ő is ajkához emelte, s azután, miután az ital nem hatott elég gyorsan, nyakát egy kelta zsoldosnak nyujtotta oda, hogy üsse le fejét. Így halt meg 691-ben Mithridates Eupator, életének hatvannyolcadik, uralkodásának ötvenhetedik évében, huszonhat évvel azután, hogy először szállt síkra a rómaiak ellen. Holtteste, melyet Pharnakes király érdemeinek és loyaltásának bizonyságául Pompeiusnak elküldött, ennek rendeletére a sinopei királyi sírok közt eltemettetett. — Mithridates halála Rómára nézve felért egy győzelemmel: azon hírnökök, kik a Jericho előtti római táborban a hadvezérnek ez esemény hírét meghozták, borostyánkoszorúval jelentek meg előtte,

Mithridates  
halála.

68.

mintha csakugyan győzelmi hírrrel jönnének. Rómának benne nagy ellensége szállt sírba, nagyobb, mint a minőt az elpuhult kelet valaha szült neki. Ösztönszerűleg érezte ezt a tömeg; és amint egykor Scipio inkább Hannibál, mintsem Karthágó legyőzése felett tartott diadalmenetet, azonképen Róma népe a kelet számos törzsének s magának a nagykirálynak legyőzését is majdnem elfeledte Mithridates halála feletti örömeiben, és midőn Pompeius ünnepélyesen bevonult Rómába, a tömeg figyelmét leginkább azon képek vonták magokra, melyek Mithridates királyt ábrázolták, amint futása közben lovát kantárszáron vezet, azután amint leányainak holttetemei közé maga is lerogy. Bármiként ítéljük is meg a király némely sajátságait, annyi áll, hogy jelentékeny, a szó teljes értelmében világtörténelmi alak volt és maradt. Nem volt lángeszű, talán nem is nagy tehetségű ember; de bírt a gyűlölet hatalmas szenvedélyével és e gyűlöletével félszázadon át, sikertelenül bár, de becsülettel vívta az egyenetlen harcot túlhatalmas ellensége ellen. Jelentőségét még inkább növeli azon hely, melyre a történelem állította, mintsem egyéni tulajdonai. Mint a kelet nemzeti reactiójának a nyugat ellen, előhírnöke, indította meg a kelet új harcát a nyugat ellen; s győzők úgy mint legyőzöttek ösztönszerűleg érezték, hogy halála nem a küzdelem végét, hanem kezdetét jelezi.

Pompeius ezalatt, miután 689-ben a Kaukasz népeivel hadakozott, visszatért a pontusi birodalomba és itt az utolsó még ellentálló várakat megvette; ezeket, hogy a rablók fészkeül ne szolgáljanak, leromboltatta, kutaikat pedig sziklákkal telehányatván, használhatatlannokká tette. Innen 690. nyarán Syriába indult, ennek viszonyait rendezni. — Bajos világos képét nyujtani a felbomlás azon állapotának, melyben a syriai tartományok ekkor sínlőd-

65.  
Pompeius  
Syriában.

64.  
Syriai  
állapotok.

tek. Az arméniai helytartó Magadates ugyan Lucullus támadásai következtében a tartományokat 685-ben elhagyta; a Ptolemaeusok pedig, bármint szerették volna is elődeik kísérleteit ismételve a syriai tengerpartot birodalmukhoz csatolni, még is nem akarták Sýria elfoglalása által a római kormányt magokra haragítani, annál kevésbbé, miután ez több mint kétséges jogcímeiket már Egyiptomra nézve sem szabályozta, s a syriai hercegek által még több ízben ostromoltatott, hogy őket, a Lagidák kihalt házának legitim örököseinek elismerje. De habár a nagyobb hatalmak egyelőre kivétel nélkül tartózkodtak minden beavatkozástól Syria ügyeibe, az ország, a fejedelmek, lovagok és városok vég- és cél nélküli viszályai alatt mégis sokkal többet szenvedett, mint szenvedett volna egy nagy háború által. Tényleg ez idő szerint a beduinok, zsidók és nabataeusok voltak az urak a Seleukidák birodalmában. Azon kietlen, forrás és fa nélküli homoksivatag, mely az arábiai félszigeten kezdődve az Euphrátig s azon túl terjedve, nyugat felé a syriai hegyláncig és ennek keskeny partszegélyéig, kelet felé a Tigris és az alsó Euphrát gazdag lapályáig nyúlik, Ázsiának e Saharája képezi Ismael fiainak ősrégi hazáját; amióta hagyomány létezik, a „bedovinnal“ vagyis „a sivatag fiával“ találkozunk e földön, amint sátort üt, tevéit legelteti, s koronként gyors paripájára kapva vadászatra megy, hol törzsének ellensége, hol a vándorló kalmár ellen. A sivatag e fiai, kezdetben Tigranes által segítve, ki őket kereskedelmi politikájának terveire használta fel, utóbb Syria tökéletes gazdátlanságának védpaizsa alatt elárasztották Syriának éjszaki részét; és nevezetesen azon törzsek, melyek a civilisált syriaiak szomszédsága folytán a rendezett életmód első elemeit ezektől már elsajátították, e földön politikai tekintetben majdnem a főszerepet ját-

szották. Ezen emirek legnevezetesebbjei voltak Abgaros, a mardanok arab törzsének főnöke, kit Tigranes a felső Mesopotámiában Edessa és Karrhae környékén letelepített; továbbá az Euphrattól nyugatnak Sampsikeramos, a hemesai (Hems) arabok emirje Damaskos és Antiochia közt és Arethuza erős várának ura; Azizos, egy másik, ugyane vidéken barangoló hordának vezére; Alchaudonios, a rhambaeusok fejedelme, ki már Lucullussal összekötésbe lépett és mások többen. E beduin fejedelmeken kívül mindenféle vakmerő fickók léptek fel, kik a sivatag fiait az utonállás nemes mesterségében utólérték sőt felül is múlták: így az ifjabb Ptolemaeos Mennaeos, talán a leghatalmasabb e syriai rablólovagok közt s e kor leggazdagabb embereinek egyike, ki az ityraeusok — a mai druzok — földén, a Libanos völgyeiben, valamint a parton és az éjszakon kinyúló massyasi síkon, s ennek Heliupolis (Baalbek) és Chalkis nevű városain uralkodott és saját pénztárából 8000 lovast tartott zsolddal; így Dionysios és Kinyras, Tripolis (Tarablus) és Byblos (Tarablus és Beirut közt) tengeri városok urai; így a zsidó Silas, ki Lysiasban, egy az Orontes partján, Apameiától nem messze fekvő várban székelt. — Syria déli részében azonban úgy látszott, mintha e korban a zsidók törzse készülne politikai hatalommá consolidálódni. A Hasmonaeusok vagy a Makkabiak nemzetsége az ősrégi zsidó nemzeti vallás jámbor és bátor védelmezése által, melyet a syriai királyok nivelláló hellelessége fenyegetett, nemcsak örökös főpapságra, s az idők folytán királyi méltóságra is emelkedett, hanem a fejedelmi főpapok egyúttal hódítólag terjeszkedtek éjszak, kelet és dél felé. A bátor Jannaeos Alexandros halálakor (675) a zsidók birodalma délen az egész philistaeus földön át Egyiptom határáig, délkeleten a petrai szomszéd birodalo-

Rabló  
lovagok.

Zsidók.

mig terjedt, melyből Jannaeos a Jordán és a holt tenger jobb partján jókora darabokat elhódított, éjszakon pedig Samareián és a Dekapolison át Genezareth taváig; s itt már készülteket tett Ptolemais (Acco) bevételére és az ityraeusok túlhágásainak hódító visszaverésére. A<sup>1</sup> tengerpart Karmel hegyétől Rhinokoruráig, a fontos Gazát is beleértve — csak Askalon volt még szabad — a zsidóké volt, úgy hogy a tengertől egykor majdnem teljesen elmet-szett zsidó föld most már a kalózság menhelyei közé volt számítható. A hasmonaeusi ház tehetséges uralkodói, főkép miután az Arménia felől jövő zivatart, épen midőn Judaea határához közeledett, Lucullus közbelépése e tartományról elhárította, fegyvereikkel valószínűleg messzebb is elhatoltak volna, ha e nevezetes hódító papiállam hatalmi fejlődését belső szakadásai még csirájában el nem fojtják. A felekezeti és nemzeti függetlenség érzete, melyeknek erélyes egyesülése teremtette meg a Makkabaeusok államát, csakhamar ismét elvált, sőt ellentétbe jutott egymással. A Makkabaeusok korában újonnan megszilárdított zsidó orthodoxság, vagy az úgynevezett pharisaeusság a zsidóknak egy, a világi kormányzástól lényegében idegen, bármely országban tartózkodó orthodoxokból álló közösségét tüzte ki gyakorlati céljokul, melynek látható egyesülési pontjai a vallási iskolák, a papi törvényszékek és azon, a jeruzsálemi templomnak járó adó legyenek, melyet megfizetni minden zsidónak lelkiismeretbeli kötelessége; kánoni feje pedig azon nagy jeruzsálemi templomi consistorium legyen, mely az első Makkabaeusok korában újjáalakított és hatáskörére nézve a római pontifexek collégiumához volt hasonlítható. Ezen mindinkább theologiai gondolat-hiánynya és gyötrelmes cerimonia-kultussá merevedő orthodoxiával az úgynevezett sadduceusok ellenzéke lépett

Pharisaeusok.

Sadduceusok.

szembe, egyfelől dogmai tekintetben, amennyiben ezen újítók csak magokat a szent könyveket ismerték el, az „írastudók hagyományainak“ vagyis a kanoni tradíciónak pedig csak tekintélyt, de nem kánoni erőt tulajdonítottak\*); másfelől a politikai téren, midőn az Úr Zebaoth erős karjának megérkezését leső fatalisticus tétlenség helyett a nemzetet arra tanították, hogy üdvét a világ fegyvereitől várja, és mindenekfelett a Makkabaeusok dicsőségteljes korában ismét helyreállított Dávid-féle birodalom belső és külső megszilárdulásában keresse. Az orthodoxok a papságban s a tömegnél letek támaszra s a gonosz eretnekek ellen azon kíméletlen engesztelhetetlenséggel küzdöttek, melylyel a jámborok mindenütt küzdeni szoktak a földi jónak birtokáért. Az újítók viszont a hellenesség befolyása által érintett értelmiségre, a seregre, melyben számos pisidumi és kilikiai zsoldos szolgált és a jelesebb királyokra támaszkodtak, kik itt ép úgy küzdöttek az egyházi hatalommal, mint egy ezredévvél utóbb a Hohenstaufok a pápasággal. Jannaeos erős kézzel tartotta féken a papságot; de két fia alatt (685. s. köv.) polgár és testvérháborúra került a dolog,

69.

---

\*) Igy vetették el a sadducaeusok az angyalokról, szellemekről s a halottak feltámadásáról szóló tanokat. A legtöbb ránk maradt vitás pont, mely felett a pharisaeusok és sadducaeusok vitáztak, alárendelt rituális, jogi és naptári kérdésekre vonatkozik. Jellemző, hogy a győztes pharisaeusok azon napokat, melyeken ők az egyes vitás kérdésekben véglegesen felülkerültek, vagy melyeken a főconsistorium eretnek tagjait abból kitaszították, a nemzet emlék- és ünnepnapjainak lajstromába igtatták.

Nabataeusok.

arra, hogy beavatkozván, ezáltal a déli Syriában uralkodó állásra vergődhessenek. Elsők voltak e tekintetben a nabataeusok. E nevezetes népet gyakran összetévesztették keleti szomszédjával, a kóborló arabokkal, pedig közelebbi rokonságban áll az aramaei ággal, mintsem Ismael tulajdonképeni gyermekeivel. Ezen aramaei, vagy a nyugatiak elnevezése szerint syriai törzsnek, Babylon körüli legrégebb lakhelyéről valószínűleg kereskedés kedvéért igen régi korban gyarmatot kellett küldenie az arab tengeröböl éjszaki zugába: s e gyarmat lakói voltak a nabataeusok a sínai félszigeten a suezi öböl és Aila közt és Petra vidékén (Wadi Musa). Kikötőikben cserélődtek be a földközi tengerről jött árucikkek az indiaiakkal; azon nagy déli karaván út, mely Gázától az Euphrát torkolatáig s a perzsa öbölíg vezetett, a nabataeusok fővárosán Petrán ment keresztül, melynek még ma is pompás sziklapalotái és sziklasírhajói ékesen szólnak bizonyítékai civilizatiójoknak, mint a majdnem elnémult hagyomány. A pharisaeus párt, mely papi szokásként pártjának győzelmét még az ország függetlenségének és integritásának árán sem drágállotta, a nabataeusok királyához, Aretashoz fordult segélyért Aristobulos ellen, ennek fejében megígérvén neki, hogy mindazt visszakapja, amit Jannaeos hódított el tőle. Erre Aretas állítólag 50,000 emberrel benyomult a zsidók földére és a pharisaeusok pártjával megerősödvén, Aristobulos királyt fővárosában ostrom alá fogta. — Azon belviszály és ököljog alatt, mely ekként Syria egy végétől a másikig uralkodott, leginkább természetesen a nagyobb városok szenvedtek, mint Antiochia, Seleukeia, Damaskos, melyeknek polgárai általa a földművelésben úgy mint tengeri és karaván-kereskedésekben megzavartattak. Byblos és Berytos (Beirut) polgárai sem szántóföldeiket, sem hajóikat

Syriai  
városok.

nem voltak képesek megvédeni az ityraeusok ellen, kik hegyi és tengeri erődeikből a szárazföld és a tenger biztonságát egyiránt veszélyeztették. A damaskosiak azáltal igyekeztek magokat az ityraeusok és Ptolomaeos ellen biztosítani, hogy a távolabb lakó nabataeusok vagy zsidók királyainak tulajdonúl adták magokat. Antiochiában Sampsi-keramos és Azizos beleavatkoztak a polgárság belviszályaiba s kis híjja volt, hogy a hellén nagyváros nem lett már most egy arab emir székhelyévé. Oly állapotok uralkodtak itt, melyek a német középkor királytalan idejére emlékeztetnek, midőn Nürnberg és Augsburg nem a király jogában és törvényszéke előtt, hanem csupán bástyáik mögött találtak ótalmat; Syria kereskedő polgárai türelmetlenül várták azon erős kart, mely nekik ismét békét és forgalmuknak biztosságot adjon. Legitim királynak egyébiránt Syria nem volt híjjával; sőt akadt kettő is vagy akár három. Egy a Seleukidák házából származott Antiochos nevű herceget Lucullus ültetett trónra, a legéjszakibb syriai tartomány-  
nak Kommagenének urául. Az ázsiai Antiochost, kinek a syriai trónra táplált igényeit úgy a senátus mint Lucullus elismerték, az arméniaiak eltakarodása után Antiochia befogadta és királyának elismerte. Itt azonban rögtön egy harmadik Seleukida herceg Philippos lépett fel vetélytárs-ként ellene, s úgy a nagy, az alexandriaival majdnem egyenlő mérvben mozgékony és ellenzékét játszani szerető antiochiai polgárság, mint egyik másik szomszéd arab emir is beleavatkozott a családi viszályba, mely a Seleukidák uralkodásától már elválhatatlannak látszott. Csoda-e, hogy ily körülmények közt a legitimitás gúny és undor tárgyává lett az alattvalók szemében s hogy az úgynevezett jogszerű királyoknál még az apró fejedelmek és a rablólovagok is nagyobb urak voltak az országban?

Az utolsó  
Seleukidák.

Syria  
elfoglalása.

Hogy e chaoszba rendet lehessen hozni, ahhoz sem geniális conceptiókra sem nagy erő kifejtésre nem volt szükség, de volt Róma és alattvalói érdekének világos felismerése és a szükségeseeknek elismert intézmények erőteljes és következetes talpra állítására és fenntartására. A senátus legitimitási politikája már kellőképp pelengérré állította önmagát; azon hadvezérnek, kit az ellenzék juttatott kormányra, nem volt szabad magát dynastikus tekintetek által vezéreltetnie, hanem kizárólag azt kellett szem előtt tartania, hogy a syriai birodalom a jövőben se a trónkövetelők viszályai se a szomszédok bírvágya által Róma védnöksége alól el ne vonassék. Ennek azonban csak egy módja volt: az, hogy a római község egy általa küldött satrapa segélyével erőteljes kézzel ragadja meg a kormány gyepeljét, mely az uralkodó ház királyainak kezéből, inkább saját hibájok, mintsem külső csapások folytán tényleg már régen kisiklott. Pompeius ezen módot választotta. Az ázsiai Antiochosnak kérésére, hogy őt ismerje el örökjoga alapján Syria uralkodójának, Pompeius azt felelte, hogy oly királynak, ki birodalmát sem megtartani sem kormányozni nem képes, még alattvalóinak kérésére sem adná azt vissza, annál kevésbbé teheti ezt azok nyíltan kifejezett kívánata ellenére. A római proconsulnak e levelével Seleukos családja le volt taszítva ama trónról, melyen kétszáz ötven éven át uralkodott. Antiochos kevéssel utóbb Sampsikeramos emír cselvetése következtében, kinek védenca gyanánt adta az urat Antiochiában, meghalt; s ettől fogva ezen árnyékkirályok és igényeik többé szóba sem kerülnek. Az új római uralom megalapítására és az összebonyolódott viszonyok elviselhető rendbe szedésére azonban még hadsereggel kellett Syriába benyomulni, s az ország békéjének mindazon háborítóit, kiket a hosszú anarchia nevelt fel, a

Syria katonai  
lecsendesíté-  
se.

római légiók által megfélemlíteni vagy eltiporni. Pompeius már a pontosi birodalomban és a Kaukaszban tett hadjáratai alatt figyelmet fordított Syria ügyeire, és ahol szükségét látta, egyes megbizottai és hadosztályai által beavatkozott. Aulus Gabinius — ugyanaz, ki mint néptribún Pompeiust a keletre küldte — már 689-ben a Tigrishez, azután Mesopotámiát keresztben átmetszve Syriába ment seregével, a zsidók országának összezavarodott viszonyait rendezni. A keményen szorongatott Damaskost hasonlóképp megszállták már Lollius és Metellus. Kevéssel utóbb Pompeiusnak egy másik segédtsíztje, Marcus Scaurus érkezett Judaeába, az itt minduntalan megújuló viszályokat kiegyenlíteni. Lucius Afranius, ki Pompeiusnak kaukazusi hadjárata alatt az Arméniában álló római hadak parancsnokságát viselte, Kordueneből (az éjszaki Kurdistan) szintén a felső Mesopotámiába ment és, miután a Karrhaeban letelepedett hellenek segélyével a sivatagon át vezető veszélyes utat szerencsésen megtette, az arabokat Osroeneben meghódította. A 690. év vége felé Pompeius végre maga is megérkezett Syriába\*) s a következő év nyaráig maradt ott, határozottan, gyökeresen rendezvén a viszonyokat a jelenben úgy, mint a jövőre nézve. Visszatérve a birodalomnak a Seleukidák uralkodásának jobb idejében fennál-

65.

64.

\*) A 689/90-iki telet Pompeius még a káspi-tenger közelében töltötte (Dio 37, 7). A 690. évben először a pontosi birodalomban még ellenálló utolsó várakat foglalta el, azután mindenütt rendet csinálva, lassan haladt dél felé. Hogy Syria rendezése 690-ben kezdetett meg, bizonyítja az, hogy a syriai tartományi időszámítás ez évvel kezdődik, valamint Ciceronak Kommagenere vonatkozó szavai (*ad Q. fr.* 2, 12, 2; v. ö. Dio 37, 7). A 690/1-iki télen Pompeius úglátszik Damaskosban tartotta főhadiszállását (József 14, 3, 1, 2, mely helyen, az igaz, sok dolog össze van zavarva; Diodor *fr. Vat.* 139. l.).

65/4.

64.

64/3.

lott állapotaira, minden bitorolt hatalomnak véget vetett, a rabló lovagokat felszólította, hogy adják át váraikat, az arab seikeket ismét sivatag hazájokba szorította s az egyes községek viszonyait véglegesen szabályozta. A legiók kétszen álltak a szigorú rendeleteknek érvényt szerezni és felépések főképp a vakmerő rabló lovagok ellenében, szükségesnek is bizonyult. Lysias ura Sila, Tripolis ura Dionysios, Byblos ura Kinyras váraikban elfogattak és kivégeztettek, az ityraeusok hegyi és tengeri várai leromboltattak, az ifjabb Ptolemaeos Mennaeos pedig kénytelen volt szabadságát és uralkodását 1000 talentomon (1.827,000 tallér) megvásárolni. Ezeken kívül az új úr parancsainak a legnagyobb rész ellentmondás nélkül engedelmeskedett. Csak a zsidók ingadoztak. Pompeiusnak előbb hozzájuk küldött közvetítői, Gabinius és Scaurus — mindketten, állítólag, jelentékeny összegekkel megvesztegettetvén — a két testvér, Hyrkanos és Aristobulos közti viszályt ez utóbbinak javára döntötték el, s Aretas királyt is rábírták, hogy hagyjon fel Jeruzsálem ostromával és menjen haza, mely alkalommal útközben Aristobulos által még megveretett. Pompeius azonban Syriába érkezvén, megsemmisítette alattasainak intézkedéseit s a zsidóknak meghagyta, hogy egykori főpapi alkotmányukat, amint azt a senátus 593-ban elismerte, ismét életbe léptessék s mondjanak le úgy magáról a fejedelemségről, mint minden a hasmonaeus fejedelmek alatt tett hódításaikról. A pharisaeusok küldtek volt egy kétszáz legtekintélyesebb emberökből álló követséget a római hadvezérhez és eszközöltették ki tőle a királyság eltörlését; nem saját nemzetök, de igen is a rómaiak hasznára, kiknek állások természeténél fogva ebben is fel kellett a Seleukidák egykori jogait eleveníteniök, és kik hódító államot, minő a Jannaeosé volt, birodalmuk határain belől meg

A rablólovagok megfékeztetnek.

Alkudozás és harc a zsidókkal.

nem türhettek. Aristobulos habozott, ha valjon tanácsosabb-e azt ami elkerülhetetlen, türelmesen elviselni, vagy pedig fegyveres kézzel bukni el a végzet csapásai alatt; hol úgy látszott, mintha meghódolni készülne Pompeiusnak, hol, mintha a zsidó nemzeti pártot akarná harcra szólítani a rómaiak ellen. Midőn végre, miután a legiók már a város kapui előtt álltak, ő magát az ellenségnek megadta, seregének elszántabb és fanatizáltabb része megtagadta a szabadságát vesztett királytól az engedelmességet. A főváros meghódolt; de a meredek templomhegyet ama fanatikus csapat három hónapon át halált megvető makacssággal védelmezte, mígnem végre az ostromlottak szombati pihenése alatt az ostromlók felrohantak a sziklára, a szentséget kézre kerítették s a kétségbeesett ellentállás szerzőit, amennyiben a római kardoktól még el nem hulltak, a lictorok bárdjai alá küldték. Ezzel véget ért az utolsó ellentállás is azon tartományokban, melyek most újonnan csatoltattak a római birodalomhoz.

Lucullus megkezdett művét Pompeius befejezte: amint a senátus megbukott és a Gracchus-féle párt jutott kormányra, az eddig formá szerint önálló Bithynia, Pontus és Syria a római állammal egyesítettett, a gyöngé védnöki viszonynak a közvetlen uralom általi helyettesítése pedig, mely több mint egy század óta szükségesnek ismertetett el, a fontosabb függő tartományokra nézve, végre valósággá lett. Róma új határokat, új szomszédokat, új baráti és ellenséges viszonyokat kapott a keleten. A közvetve római területek sorába újonnan Arménia és a kaukazusi fejedelemségek, továbbá a kimmeri Bosporus melléki birodalom léptek be, ez utóbbi Mithridates Eupator nagy terjedelmű hódításainak szegényes maradványa, mely most fiának és gyilkosának Pharnakesnek uralkodása alatt római védenc

Róma új viszonyai a keleten.

állammá lett; csak Phanagoria városát, melynek parancsnoka Kastor tűzte ki Mithridates ellen a lázzadás zászlaját, ismerték el a rómaiak jutalmul ezért, szabadnak és függetlennek. A nabataeusokkal szemben azonban a rómaiak nem mutathattak fel ily sikert. Aretas király, a rómaiak kívánatára ugyan odahagyta a zsidók földét; de Damaskos még kezében volt, a nabataeusok földére pedig római katona még nem tette a lábát. Ezt meghódítandó, vagy legalább az arab földön lakó új szomszédoknak megmutatandó, hogy az Orontes és Jordán partján ezentúl a római sasok uralkodnak s hogy lejárt azon idő, melyben a syriai tartományokat mint uratlan jószágot bárki szabadon fosztogathatta, Pompeius 691-ben hadjáratot indított Petra ellen; de a zsidók felkelése által késleltetvén, mely ezen expedíciója alatt tört ki, szívesen utódjára Marcus Scaurusra hagyta e sok nehézséggel járó vállalat megvalósítását a távol, a sivatag kellő közepében fekvő nabataeus város ellen. \*) És Scaurus csakugyan csakhamar kénytelen volt is, mitsem végezve, visszatérni. Be kellett érnie azzal, hogy a Jordán bal partján, hol a zsidókra támaszkodhatott, hadakozzék a nabataeusokkal, de itt is csak igen jelentéktelen sikerrel. Végre egy ügyes zsidó minister, az idumaeai Antipatros rábeszélte Aretast, hogy összes birtokainak, Damaskost is

---

\*) Orosius (6, 6) és Dio (37, 15) ugyan, mindketten kétségkívül Livius nyomán, Pompeiust Petráig juttatják, a várost is bevételük vele sőt még a veres tengerig is elviszik; hogy azonban Pompeius, ezzel ellentétben, kevéssel Mithridates halála hírének vétele után, mely Jeruzsálembé mentében érte utól, Syriából visszatért Pontosba, azt Plutarch (*Pomp.* 41, 42) mondja, s Florus (1, 39) és József (14, 3, 3, 4) is megerősítik. Ha a hadi jelentésekben Aretas király is a Pompeius által legyőzöttek sorában szerepel, ezt eléggé indokolta az, hogy Pompeius kívánatára vonult el Jeruzsálem alól.

beleértve, biztosítását a római helytartótól pénzen megvásárolja; és ebből állt azon béke, melynek emlékét Scaurus pénzei örökítették meg, melyeken Aretas király, tevését kantárszáron vezetve, a római előtt térdreborul s neki olajágat nyújt át. A rómaiak ezen új viszonyainál az arméniaiak, iberek, bosporusiak és nabataeusok irányában sokkal következménydúsabbá lett azon szomszédság, melybe Syria elfoglalása által a párthusok birodalmával jutottak. Amily simulékonyan lépett fel a római diplomatia Phraates-sel szemben, midőn a pontosi és arméniai államok még fennállottak, amily készségesen átengedték neki akkor Lucullus úgy mint Pompeius az Euphráton túl fekvő tartományok birtokát, oly rideg állást foglalt most az új szomszéd az Arsakidák mellett; s ha azon királyi erény, mely a koronás főket saját hibáik feledésére megtanítja, megengedte, Phraates most ugyancsak megemlékezhetett Mithridates intő szavairól, melyek szerint a párthus, ha a nyugatiakkal szövetkezik a vele törzsrokon birodalmak ellen, előbb ezeket, de utánok önmagát is romlásba sodorja. A rómaiak és párthusok, szövetkezve tették tönkre Arméniát; s midőn ez megbukott, Róma, híven régi politikájához, szerepet cserélt és a megalázott ellenfélnek kedvezett a hatalmas szövetséges rovására. Ide vág már azon feltűnő kedvezés is, melyben Pompeius az idősb Tigranest, fia, a párthus király szövetségesé és veje ellenében részesítette; az pedig már közvetlen sértés volt, midőn kevéssel utóbb az ifjabb Tigranes családjával együtt Pompeius rendeletére fogságba vettetett, s még akkor sem bocsáttatott szabadon, midőn Phraates járt közben leánya és veje érdekeiben a vele szövetségben álló hadvezérnél. Pompeius azonban itt nem állapodott meg. Korduene tartományt, melyre úgy Phraates mint Tigranes igényt tartottak, római hadak által ez utóbbi

65.

számára elfoglaltatta s a birtokban levő párthusokat a hátrából kiverette, sőt az Adiabenében fekvő Arbeláig üldöztette, anélkül, hogy a ktesiphoni kormánynyal előbb ez ügyben csak szót is váltott volna (689). De legaggasztóbb volt erre nézve az, hogy a rómaiak semmikép sem látszóttak hajlandóknak a szerződésileg megállapított Euphrát-határt tiszteletben tartani. Arméniából Syriába menő római hadosztályok több ízben egyenesen keresztül mentek Mesopotámián; az osroenei arab emir, Abgaros, feltünően kedvező feltételek alatt felvétetett Róma védnökségébe; sőt Oruros, mely felső Mesopotámiában, körülbelül Nisibis és a Tigris közt, a kommagenei Euphrát-átkeléstől 50 német mértföldnyire fekszik, Róma uralmának, és pedig alkalmasint közvetett uralmának keleti végpontjává jelöltetett ki, amennyiben Mesopotámiának nagyobb és termékenyebb éjszaki felét a rómaiak úgy, mint Korduenét, az arméniai birodalomhoz csatolták. Ezáltal az Euphrát helyett a nagy syriai-mesopotámiai sivatag lett a rómaiak és párthusok közt határrá; s ez is, úgy látszott, csak egyelőre. Azon párthus követeknek, kik Pompeiushoz jöttek, az Euphrát-határra vonatkozó, bár úgy látszik, csak szóval kötött szerződések megtartását sürgetni, ez azon kétértelmű feleletet adta, hogy Róma területe annyira terjed, amennyire joga. E szavakhoz commentáruul látszott szolgálni Pompeiusnak feltünő közlekedése Média, sőt még a távol fekvő Elymais (Susiana, Media és Perzsia közt a mai Luristanban\*) tarto-

---

\*) E felfogás Plutarch elbeszélésén alapszik (*Pomp. 36.*) melyet Strabo is támogat, midőn Elymais satrapájának helyzetét leírja (16, 744). Ennek csak felcícomázása az, hogy a Pompeius által legyőzött tartományok és királyok lajstromában Médiával és ennek királyával, Dareiossal is találkozunk (Diodor *fr. Vat. 140. l.*, Appian. *Mithr. 117*); s ebből van kimagyarázva Pompeiusnak a médusokkal vitt hábo-

mányok párthus satrapáihoz. Ez utóbbi hegyes, harcias és félreeső ország helytartói örök idők óta azon törekedtek, hogy a nagy királytól függetlenekké tehessék magokat, ami annál sértőbbé és fenyegetőbbé tette a párthus kormányra nézve Pompeius eljárását, ki edynasták felajánlott hódolatát elfogadta. Nem kevésbé jellemző volt az is, hogy a rómaiak a „királyok királya“ címét, melyet eddig a párthus királynak a hivatalos érintkezésben magok is megadtak, most egyszerre az egyszerű királyi címmel cserélték fel. Ez inkább volt fenyegetés, mintsem a hivatalos illem megsértése. Amióta Róma a Seleukidák örökségébe beült, majdnem úgy látszott, mintha egy alkalmas pillanatban vissza akarna nyúlni ama régi korba, melyben Antiochia urai egész Iran és Turan felett uralkodtak, s melyben párthus birodalom még nem, csak egy párthus satrapaság létezett. A ktesiphoni udvarnak eszerint elég oka lett volna háborút indítani Róma ellen; s ennek bevezetéseül tűnt fel az, midőn 690-ben a határkérdés miatt Arméniának háborút izent. De Phraates még sem mert a rómaiakkal nyíltan szakítani, épen most, midőn félelmes vezérok erős hadseregével birodalmának határain állott. Midőn Pompeius biztosokat küldött ki a párthus birodalom és Arménia közti viszály békés kiegyenlítésére, Phraates meghajolt a reá kényszerített római közbenjárás előtt, és el-túrte hogy a biztosok Korduenét és az éjszaki Mesopotámiát

64.

rúja (Vell. 2. 40. Appian. *Mithr.* 106, 114) sőt még ekbatánai hadjárata is (Oros. 6, 5.). Ez aligha tévesztette ezt össze a Karmelen fekvő hason nevű mesés várossal; az egész egyszerűen egy, amint látszik, Pompeius nagyszavú és szándékosan kétértelmű hadi jelentéseiből keletkezett túlzás, mely egy a gaetulok elleni razziából Afrika nyugati partjára intézett hadjáratot (Plut. *Pomp.* 38), a nabateusok elleni nem sikerült expedíciójából Petra elfoglalását, az arméniai határkérdésben hozott döntő ítéletéből pedig a római birodalmi határnak Nisibisen túl való megállapítását csinálta.

Arméniának itéljék oda. Phraates leánya kevéssel utóbb, fia és férje társaságában a római hadvezér diadalmenetének pompáját növelte. A párthusok is remegtek Róma túlhatalmától; s annak, hogy nem sujtattak le Róma fegyverei által úgy mint Pontos és Arménia, oka úgy látszik, az volt, hogy nem mertek ellene síkra szállani.

A tartományok szervezése.

Ezek után Pompeiusnak feladata volt még az újonnan nyert tartományok belviszonyait szabályozni s a tizenhárom éves pusztító háború nyomait lehetőleg elenyésztetni. A szervezés azon művét, melyet Kis-Ázsiában Lucullus és a melléje rendelt bizottság, Krétán pedig Metellus kezdett meg, Pompeius fejezte be. Az eddigi ázsiai provincia, mely Mysiát, Lydiát, Phrygiát, Kariát és Lykiát foglalta magába, határszéli tartományból belsővé lett; újonnan szerveztettek Bithynia és Pontus tartomány, mely Nikomedes egész egykori birodalmából s az egykori pontusi államnak a Halysig s azon túl terjedő nyugati feléből alakított; Kilikia tartomány, mely ugyan már régibb volt, de nevének megfelelő kiterjedést és szervezetet mégis csak most kapott, s melyhez Pamphylia és Isauria is csatoltatott; Syria és Kréta provinciák. Annak természetesen még sok híja volt, hogy az országok e tömege a szó mai értelmében római területbirtoknak legyen tekinthető. A kormányzat alakja és rendje lényegében a régi maradt; csak hogy az eddigi uralkodók helyét a római község foglalta el. Ezen ázsiai tartományok, mint eddig, az uradalmi birtokok tarka vegyülékéből álltak; tényleg vagy jogilag autonóm városokból, fejedelmi és papi birtokokból és királyságokból, melyek belkormányzat dolgában többé vagy kevésbé mindnyájan magokra voltak hagyatva, egyebekben pedig, hol enyhébb hol szigorúbb alakban függtek a római kormánytól és ennek proconsulaitól, azon módon, mint függtek előbb a

nagykirálytól és satrapáitól. A függő dynasták közt, leg-  
alább rangra nézve első helyen Kappadokia királya állt, kinek területét Melitene (Malatia körül) vidékének adományozása által már Lucullus kiterjesztette az Euphrátig, s kinek Pompeius még egyfelől nyugati határán néhány Kili-  
kiából kihalított, Kastabalától az Ikonion melletti Derbeig terjedő kerületet, másfelől keleti határán az Euphrát bal partján Melitenével szemben fekvő Sophene tartományt adta, melyet kezdetben az arméniai Tigranes hercegnek szánt, miáltal az Euphráton átvezető legfontosabb út teljesen e fejedelemnek kezébe jutott. A Syria és Kappadokia között fekvő kis Kommagene tartomány, Samosata (Samsat) fővárossal, mint függő királyság megmaradt a már említett Seleukida, Antiochos birtokában\*); ennek adta Pompeius még Seleukeia (Biradjik mellett) fontos várát, mely az Euphráton átvezető déli úton uralkodott, valamint az Euphrát balpartjának emellett fekvő széleit; s ezáltal gondoskodott róla, hogy az Euphráton átvezető két legfontosabb út, a keleti parton megfelelő területtel együtt két, Rómától mindenben függő uralkodó kezében maradjon. Kappadokia és Kommagene királyai mellett, s valódi hatalom dolgában jóval felettök állva uralkodott Kis-Ázsiában az új Deiotarus király. Deiotarus, a tolistobogiusok Pessinus környékén letelepedett kelta törzse négyes fejedelmének egyike, Lucullus és Pompeius által a többi apró római védenekkel együtt segédhadak kiállítására felszólíttatván,

Hübékirá-  
lyok.  
Kappadokia.

Kommagene.

Galatia.

\*) Azon háború, melyet ezen Antiochos Pompeiussal állítólag viselt volna (Appian. *Mithr.* 106, 117), igen kevésbé áll öszhangzásban azon szerződéssel, melyet ugyanaz Lucullussal kötött (Dio 36, 4) és zavartalan trónon maradásával; alkalmasint ez is csak az által jutott az illetők eszébe, hogy a kommagenei Antiochos szintén felvétellett a Pompeius által legyőzött királyok lajstromába.

e hadjáratokban, ellentétben a kelet többi renyhe fiai-  
val, oly fényes jeleit adta megbízhatóságának és tett-  
erejének, hogy a római hadvezérek, galatai örökségéhez s  
az Amisos és a Halys torkolata közti gazdag vidéken fekvő  
birtokaihoz még hozzácsatolták az egykori pontosi birodal-  
lom keleti felét, Pharnakia és Trapezus tengerparti váro-  
sokkal, és a pontusi Arméniát Kolchis és Nagy-Arménia  
határáig, kisarméniai királyság címe alatt. Kevéssel utóbb  
máris tekintélyes birodalmát még a kelta trokmerek földé-  
vel toldotta meg, kiknek négyes fejedelmeit helyökből ki-  
szorította. Ekként lett a kis hűbéres Kis-Ázsia leghatal-  
masabb uralkodóinak egyikévé, kire a birodalmi határ egy  
fontos részének őrzését rá lehetett bízni. Csekélyebb jelen-  
tőségű hűbéresei voltak Rómának a többi nagyszámú galatiai  
négyes fejedelmek, kiknek egyikét, a trokmerek feje-  
delmét Bogodiatarust Pompeius a mithridatesi háborúban  
szerzett érdemeiért az egykor pontosi Mithradation nevű  
határvárossal ajándékozta meg; Paphlagonia fejedelme,  
Attalos, ki családját a Pylaemenidák régi uralkodó házából  
származtatta: Aristarchos és más apró urak Kolchis föld-  
én; Tarkondimotos, ki a keleti Kilikiában az Amanos hegy-  
völgyeiben parancsolt; az ifjabb Ptolemaeos Mennaeos, ki  
tovább uralkodott Chalkisban a Libanoson; a nabataeus  
király Aretas, mint Damaskos ura; végre az Euphráton  
innen és túli tartományok arab emirjei, Abgaros Osroene-  
ben, kit a rómaiak, hogy mint előre tolt őrszemet a pár-  
thusok ellen felhasználhassanak, minden módon saját érde-  
keikhez láncolni igyekeztek, Sampsikeramos Hemesában, a  
rhambaeus Alchaudonios és egy más bostrai emir. Ezek-  
hez járultak továbbá azon papi urak, kik a keleten gyakran  
világi despoták módjára uralkodtak országok és népek  
felett, s kiknek a fanatizmus e hazájában szilárdan álló

Fejedelmek s  
urak.

Papfejedelmek.

tekintélyét megingatni, vagy csak templomaik kincseit elrabolni is, a rómaiak nagy eszélyesen óvakodtak: az anya-istennő főpapja Pessinusban; Ma istennő két főpapja a kappadokiai Komanában (a Saros felső mentén) és a hasonló nevű pontosi városban (Gümenek, Tokat mellett), mely két pap a maga országában hatalom dolgában csak a királynak állt alatta, s kiknek mindenike még sokkal későbbi korban is terjedelmes fekvő birtokokkal, saját törvényhatósággal s vagy hatezer templomi rabszolgával bírt — a pontosi főpapi hivatalt Pompeius Archelaosnak, a Mithridatestől a rómaiakhoz átpártolt hasonló nevű hadvezér fiának adta; — a venasusi Zeus főpapja a Morimene nevű kappadokiai kerületben, kinek jövedelme évi 23,300 tallérra (15 talentum) rúgott; azon földnek „főpapja és ura“ a zord Kilikiában, melyen Teukros, Aias fia Zeus számára templomot alapított, melynek élén örökjoguk alapján ivadékaik álltak; a zsidók „népének főpapja és ura“, kinek Pompeius visszaadta nemzetében a főnökséget, komolyan intvén őt, hogy maradjon békében s ne járjon többé hódítani. E világi és papi potentátok mellett a városközségek álltak. Ezek részben nagyobb kötelékekbe voltak egyesítve, melyek némi viszonylagos önállósággal bírtak, minő például a huszonhárom lykiai városnak jól rendezett és például a sivár kalózkodástól mindig tartózkodó szövetsége volt; ellenben a nagyszámú magokban álló városok, még ha önkormányzatuk okmányilag biztosított is, tényleg mindenben a római helytartóktól függtek.

Városközségek.

A rómaiak átlátták, hogy ha a keleten a hellenséget képviselni és Nagy Sándor határait megvédeni s küljebb terjeszteni akarják, mindenekfelett a városi ügy felvirágzását kell előmozdítaniok; mert míg a városok mindenütt a művelődés hordozói, addig keleten a keletiek és nyugatiak

A városi ügy előmozdítása Ázsiában.

közi antagonismus még ezenfelül legélesebben a keleti katonai-despotikus hűberi hierarchiában és a hellén-itáliai iparúzó és kereskedő városi életben öltött testet. Lucullus és Pompeius, bármily kevésbé törekedtek is különben a kelet viszonyainak egyformásítására, s bármily hajlandó volt is ez utóbbi elődének rendelkezéseit a részletekben javíthatni és módosítani, mégis mindketten tökéletesen megegyeztek azon elvben, hogy a városi életet Kis-Ázsiában és Syriában tőlök telhetőleg elő kell mozdítaniok. Kyzikosnak, melynek erőteljes ellentállásán törött meg az utolsó háború első dühe, Lucullus tetemesen megnagyobbította területét. A pontosi Herakleias, dacára a rómaiak elleni erélyes ellentállásának, területét és kikötőit mégis visszakapta s a senátus Cotta barbár dühöngését a szerencsétlen város ellen keményen megróttta. Lucullus mélyen és őszintén sajnálta, hogy a sors megtagadta tőle azon szerencsét, hogy Sinopét és Amisost a pontosi úgy mint római katonaság pusztításaitól megmenthesse; és legalább minden lehetőt megtett, hogy őket ismét helyreállítsa, tetemesen megnagyobbította területöket, újra benépesítette őket részint régi lakosaikkal, kik hívó szavára tömegesen visszatértek szeretett hazájokba, részint új, hellen származású települőkkel és gondoskodott a lerombolt épületek új felépítéséről. Hasonló értelemben és még nagyobb mértékben működött Pompeius. Már a kalózok legyőzése után a kézrekerült foglyokat, kiknek száma a 20,000-et meghaladta, ahelyett, hogy elődeinek példájára keresztrefeszíttette volna, részint a sík Kikilia elpusztult városaiban, mint Mallosban, Adanában, Epiphaneiaiában s főkép Soloiban, mely ettől fogva Pompeiusváros (Pompeupolis) nevet viselt, részint az achaiiai Dymében, sőt még Tarentben is

letelepítette. E kalóztelepítést sokan gáncsolták \*), miután mintegy megjutalmazni látszott a bűnt; de a valóságban politikai ügy, mint erkölcsi tekintetben teljesen igazolva volt, mert az akkori viszonyok közt a kalózkodás nem volt igazi rablás és méltányos volt a foglyokkal a harci jog alapján bánni el. Mindenekfelett azonban lelkén viselte Pompeius a városi élet felvirágoztatását ez új római tartományokban. Említettük már, mily szegény volt városok dolgában a pontosi birodalom; Kappadokia legtöbb kerületének még egy századdal utóbb sem voltak városai, csak hegyi várai, menhelyül a földművelő népnek háború idején; s ez időben így lehetett ez egész keleti Kis-Ázsiában, kivéve a partokon csekély számmal elszórt görög gyarmatokat. Azon városok számát, melyeket Pompeius e tartományokban újonnan alapított, s melyek közül többen a virágzás magas fokára emelkedtek, a kilikiai telepítéseket beleértve, harminkilencre teszik. E helységek legnevezetesebbjei az egykori pontosi birodalomban Nikopolis, a „diadalváros“, azon helyen alapítva, melyen Mithridates az utolsó elhárító vereséget szenvedte — legszebb győzelmi emléke a diadalmi jelekben oly gazdag hadvezérnek; Megalopolis, Pompeius előneve után nevezve el, Kappadokia és Kis-Arménia határán, a későbbi Sebasteia (ma Siwas); Ziela, melynél a rómaiak egy szerencsétlen csatát vívtak, egy az Anaitis ottani temploma körül keletkezett és eddig a templom főpapjának tulajdonát képező helység, melynek Pompeius adott városi formát és városi jogot; Diospolis,

---

\*) Alkalmassint erre céloz Cicero szemrehányása (*de off.* 3, 12, 49): *piratas immunes habemus, socios vectigales*; a mennyiben Pompeius a maga kalózgyarmatait alkalmassint már alapításukkor adómentességgel ruházta fel, míg a Rómától függő tartományi községek, mint tudjuk, általában adót fizettek.

azelőtt Kabeira, utóbb Neokaesareia (Niksar), szintén az utolsó háború egyik csatateré; Magnopolis vagy Pompeiopolis, vagyis a helyreállított Eupatoria a Lykos és Iris összefolyásánál, mely eredetileg Mithridates által építettett, de a rómaiakhoz történt átpártolása miatt általa ismét leromboltatott; Neapolis, másként Phazemon, Amasia és a Halys közt. E városok legtöbbje nem távolból hozott települők által, hanem úgy alapítottatott, hogy egy csomó falu leromboltatván, lakóik az új falgyűrűn belől egyesítettettek; csak Nikopolisban telepítette le Pompeius seregének azon rokkant és öreg katonáit, kik jobb szerettek itt azonnal, mint Itáliában utóbb alapítani hazát magoknak. De Pompeius egy intésére egyebütt is keletkeztek új központjai a hellen civilisátiónak. Paphlagoniában egy harmadik Pompeiopolis jelölte meg azon helyet, melyen Mithridates serege a 666-iki nagy győzelmet vívta a bithyniaiak felett. Kappadokiában, mely talán minden más tartománynál többet szenvedett a háború által, Pompeius a székvárost Mazakát (utóbb Kaesareia, ma Kaisarieh) és hét más helységet helyreállított és városilag szervezett. Kilikiában és Koileysyriában húsz Pompeius által alakított várost számláltak meg. A zsidók által elhagyott kerületekben a Dekapolisban Gadara emelkedett ki Pompeius parancsára romjaiból, és vettetett meg Seleukis városának alapja. Pompeiusnak az ázsiai szárazföldön rendelkezésére állott uradalmi földeknek legeslegnagyobb részét új telepítései számára kellett fordítania, míg Krétán, melylyel Pompeius keveset vagy mitsem törődött, úgy látszik, hogy a római uradalmi birtok meglehetősen terjedelemben megmaradt. — Valamint új helységek alapítására, úgy gondja volt Pompeiusnak a fennállóknak rendezésére és emelésére is. Az elharapódzott visszaéléseknek és bitorlásoknak tőle telhetőleg véget vetett;

kimerítő és a különböző tartományok számára nagy gondal készített községi szabályzatok szabályozták a municipális élet részleteit. A legtekintélyesebb városok nagy része új szabadalmakat kapott. Autonomiát nyertek Antiochia az Orontes parján, a római Ázsia legnagyobb városa, mely csak kevéssel állt mögötte az egyiptomi Alexandreianak és az ókor Bagdadjának, a párthus birodalomban fekvő Seleukeiának; továbbá Antiochia szomszéd városa: a pierosi Seleukeia, mely ezzel jutalmaztatott Tigranes elleni bátor önvédelméért; Gaza és egyáltalában a zsidó uralom alá nem tartozó városok mind; Elő-Ázsiában Mytilene; a fekete tenger partján pedig Phanagoria.

Ekként be volt fejezve az ázsiai római állam épülete, mely hűbérkirályaival s hűbéreseivel, fejedelmi papjaival és egy csomó egészen vagy félig szabad városával élénken emlékeztet a németek szent római birodalmára. Nem volt csodamű, sem a legyőzött nehézségeket, sem a tökély elért fokát tekintve, s nem is bírták azzá tenni azon nagy szavak, melyeket Rómában az előkelő világ Lucullus, a nagy tömeg pedig Pompeius dicsőítésére pazarolt. Nevezetesen Pompeius oly módon ünnepeltette és ünnepelte magát, hogy könnyű lett volna őt még vízeszübbnek tartani, mint volt valóban. Ha a mytileneiek szobrot emeltek neki, mint megváltójuknak és alapítójuknak, mint aki az egész föld kerekességét elborító háborút szárazon úgy mint tengeren befejezte, a hódolat e mértéke nem tetszhetett túlzóan felengzőnek, a kalózok és a kelet birodalmainak legyőzőjével szemben. De a rómaiak ezúttal túltettek a görögökön. Pompeius saját diadalmeneti felírásai tizenkét millió meghódított lelket és 1538 elfoglalt várost és várat sütöttek ki — mintha a mennyiséggel akarnák pótolni a minőség hiányait — és győzelmeinek körét a maeotisi tótól a káspi, s

Össz-  
eredmény.

ettől a veres tengerig terjesztették ki, mely három tenger közül egynek sem látta még színét sem ; és ha nem is állította egyenesen, mégis okot adott a közönségnek azon hitre, miszerint Syria lefoglalása, mely csakugyan nem volt hőstett, az egész keletet Baktriáig és Indáig a római birodalomhoz csatolta, oly ködös távolba enyészett keleti hódításainak határa saját előadásáiban. A demokratikus szolgáltság, mely minden időben versenyzett az udvaroncokéval, készségesen fogadta az efféle ízetlen szemfényvesztést.

61. Ez nem érte be azon fényes diadalmenettel, mely 693. sept. 28. és 29-kén a nagy Pompeiusnak negyvenhatodik születése napján vonúlt végig Róma utcáin, felékesítve, hogy a mindennemű drágaságokat ne is említsük, Mithridates koronázási jelvényeivel és Ázsia leghatalmasabb három királyának, Mithridatesnek, Tigranesnek és Phraatesnek gyermekeivel ; hanem hadvezérét, amiért huszonkét királyt győzött le, királyi kitüntetésekkel jutalmazta meg, az arany koszorúval s a hivatalos hatalom jelvényeivel életfogytiglanra felruházta. A tiszteletére vert pénzeken pedig épen a világgömbjét látjuk, három világrészben szerzett hármass babér között, fölötte lebegve pedig azon arany koszorút, melylyel a polgárság tisztelte meg Afrika, Spanyolország és Ázsia legyőzőjét. Ily gyermekes hódolatokkal szemben nem csuda, hogy akadtak, kik ellenkező értelemben is felszólaltak. A római előkelő világban általjában azt beszélték, hogy a kelet meghódításának tulajdonképeni érdeme Lucullust illeti meg, s Pompeius csak azért ment a keletre, hogy Lucullust helyéből kiszorítsa s az idegen kéz által aratott babért a maga halántékai köré fűzze. Egyikben sem volt egy szikra igazság sem ; nem Pompeius, hanem Glabrio küldetett Azsiába Lucullust felváltani, és bármily derekasan harcolt is Lucullus, tény volt,

hogy, midőn Pompeius vette át a főparancsnokságot, a rómaiak már minden előbbi vívmányaikat elvesztették volt és Pontusnak egy talpalatnyi földjét sem bírták. Találóbbról volt a fővárosi közönség gúnyja, mely a földteke hatalmas legyőzőjét gúnynevűl az általa legyőzött nagyhatalmak nevével ruházta fel s őt hol „salemi győzőként“ hol „emirként“ (*Arabarches*), hol a római Sampsikeramosként üdvözölte. Az elfogulatlan ítélő azonban sem ama nagyításokat, sem e kissebbítéseket nem fogja magáévá tenni. Lucullus és Pompeius, midőn Ázsiát meghódították és rendbe szedték, nem ugyan hősöknek és állam-alapítóknak, de igen értelmes és erélyes hadvezéreknek és helytartóknak bizonyították magokat. Lucullus mint hadvezér nem közönséges tehetségnek és a vakmerőséggel határos önbizalomnak adta tanújelét, Pompeius pedig katonai belátásának és ritka tartózkodásának; és aligha létezett is hadvezér, ki ily haderővel s ily teljesen szabad helyzetben oly óvatosan lépett volna fel, mint Pompeius a keleten. Mindenfelől a legfényesebb feladatok mintegy önkényt tárultak eléje: mehetett a kimmeri Bosporusra és a veres tenger felé; volt alkalma háborút izenni a párthusoknak; Egyiptom fellázadt tartományai felszólították, hogy a Róma által el nem ismert Ptolemaeos királyt taszítaná le a trónról és hajtaná végre Sándor végrendeletét; de Pompeius nem ment sem Pantikapaeonba sem Petrába, sem Ktesiphonba sem Alexandriába; mindenütt csak azon gyümölcsöket szedte le, melyek magoktól hullottak ölébe. Hasonlóképen, minden csatáját, tengeren úgy mint szárazon, roppant túlhatalommal vívta. Ha e mérsékletnek forrását a kiadott utasítások, mint Pompeius mondani szokta, vagy legalább annak belátása képezte volna, miszerint Rómának hódításaiban végre is meg kell valahol állapodnia, s hogy az új területnöveke-

dés nem válnék az államnak előnyére, akkor nagyobb dicséretet érdemelne, mint minőben a történelem a legtehetségesebb katonát részesítheti; de Pompeius természete mellett, tartózkodásának egyetlen forrását kétségkívül a biztonságnak és kezdeményezésnek azon hiánya képezte, mely jellemének tulajdona volt, — bár igaz, hogy e hiányai ez esetben sokkal többet használtak az államnak, mintsem elődének ellenkező természetű erényei. Igaz ugyan, hogy Lucullus ép úgy követett el nagy hibákat, mint Pompeius. Lucullus a magáéinak gyümölcseit maga szedte, miután meggondolatlan eljárása győzelmeinek minden eredményétől ismét megfosztotta; Pompeius utódaira hagyta, hogy a párthusok elleni tévesztett politikájának következményeit viseljék. Vagy háborút indíthatott volna ellenök, ha bízott magában, vagy fenntarthatta volna velök a békét, és igéretéhez képest az Euphrátot határuul elismerhette; azt nem tette tétovázásból, ezt nem hiúságból, s ez vezette azon együgyű perfidiára, melylyel azon jó szomszédi viszonyt, melyet a ktesiphoni udvar kívánt s a maga részéről fenn is tartott, mértéktelen túlkapásai által lehetetlenné tette, de az ellenfélnek mégis megengedte, hogy a szakításra és megtorlásra maga válaszszon alkalmas időt magának. Ázsia igazgatásában Lucullus több mint fejedelmi vagyont szerzett magának, és Pompeius is, szervezési munkája jutalmául Kappadokia királyától, a gazdag Antiochia várostól s más uraktól és községektől nagy összegeket kapott készpénzben s még nagyobbakat kötelezvényekben. Az ily zsarolások azonban már megszokott adóvá váltak s mindkét hadvezér, fontosabb kérdésekben végre is nem volt egyenesen megvásárolható s lehetőleg csak azon párt által fizettette meg magát, melynek érdekei Rómáéival megegyeztek. Az akkori körülmények álláspontjáról ítélve mindkettőnek igazgatását

ennek dacára dicséretesnek, s első sorban Róma, másodikban a tartományok érdekével megegyezőnek mondhatjuk. A védeneknek alattvalókká átalakítása, a keleti határ helyesebb szabályozása s egy erős és egységes kormányrendszer életbeléptetése üdvös volt úgy az uralkodókra, mint az alattvalókra nézve. Róma pénzügyi nyeresége óriási volt; az új vagyoni adó, melyet egyes különösen felmentett községek kivételével mindezen fejedelmeknek, papoknak és városoknak Rómába fizetniök kellett, a római állam jövedelmeit eddigi összegöknek majdnem felével megszaportotta. Ázsiára természetesen súlyos terhek rovatnak. Pompeius pénzben és drágaságokban 15 millió tallérnyi (200 mill. sest.) összeget tett le az állampénztárba, 29 milliót (16,000 talentom) pedig katonái és tisztjei közt kiosztott; s ha ezekhez a Lucullus által hazahozott jelentékeny összegeket, a római hadsereg nem hivatalos zsarolásait s magát a hadi károk összegét is hozzászámítjuk, természetesen fogjuk találni az ország anyagi kimerültségét. Ázsiának a rómaiak általi megadóztatása talán nem volt terhesebb előbbi uralkodóinak adórendszerénél, de annyiban mégis súlyosabban nehezedett az országra, amennyiben adójának nagyobb része ettől fogva a külföldre ment és csak kisebb része költetett el Ázsiában; és úgy a régi, mint az újonnan szerzett tartományokban tisztán az országnak Róma javára való kizsákmányolására volt alapítva. De a felelősség ezért nem annyira személyesen a hadvezéreket, mint az otthon lévő pártokat illeti, melyekre azok kénytelenek voltak tekintettel lenni; sőt Lucullus erélyesen igyekezett a római tőkepénzesek uzsoráskodó üzelvei elébe Ázsiában gátat vonni, ami nagy részben oka volt bukásának is. Mily komolyan törekedett mindkettő az elszegényedett tartományokat ismét felvirágoztatni, bizonyítja tevékenységök ott,

a hol a pártpolitika iránti tekintetek kezeiket meg nem kötötték, nevezetesen gondoskodásuk a kisázsiai városokról. Habár nem egy romban fekvő ázsiai falu még évszázadok múlva is emlékeül szolgált a nagy háborúnak, mégis Sinope fennállásának új korszakát bátran azon évtől számlálhatta, melyben Lucullus által helyreállított s a pontosi birodalom majdnem minden tekintélyesebb beföldi városa Pompeiust, mint alapítóját, hálás tiszteletben részesíthette. A római Ázsiának Lucullus és Pompeius általi szervezését, minden tagadhatatlan hiányai dacára egészben véve észszerűnek és dicséretesnek mondhatjuk; de bármily nagy bajok és terhek jártak is vele, Ázsia sokat szenvedett népének már csak azért is örömmel kellett azt fogadnia, mert meghozta magával az országnak oly régóta s oly keservesen nélkülözött bel- és külbékéjét.

A kelet  
Pompeius  
eltávoztása  
után.

És nagyjában véve fenn is állt a kelet békéje mindaddig, míg Róma urainak új triarchiája azon, Pompeius által csak a sajátságát képező tétovázással megpendített tervet, hogy az Euphráttól keletnek fekvő tartományok is a római birodalomhoz csatoltassanak, erélyesen, de szerencsétlenül fel nem elevenítette, s kevéssel ezután a polgárháború mint minden más, úgy a keleti tartományokat is bele nem sodorta végzetes örvényébe. Hogy időközben Kilikia helytartóinak az Amanos hegyi népeivel, a syriaiaknak pedig a sivatag hordáival szakadatlanul hadakozniok kellett s e háborúban, nevezetesen a beduinok ellen nem egy római hadosztály veszett el, mindez nem bír további jelentőséggel. Figyelemreméltóbb azon makacs ellentállás, melyet a szívós zsidó nemzet fejtett ki a hódítók ellenében. Részint a trónjáról letaszított Aristobulos király fia, Alexandros, részint Aristobulos maga, kinek nemsokára sikerült fogságából megszökni, Aulus Gabinius helytartósága alatt

(697—700) három ízben csináltak felkelést az ország új urai ellen, és Hyrkanos főpaprak Róma által életbeléptetett kormánya mindannyiszor elbukott a felkelés előtt. Nem politikai meggondoltság, hanem a keletieknek legyőzhetetlen ellenszenve a természetellenes járom ellen kényszeríté őket saját ösztönük ellen rúgódozni; amint például a felkelések utolsója és legveszélyesebbike, melyre közvetlen alkalmul az szolgált, hogy a syriai megszálló sereg az egyiptomi válságok következtében az országból kivonatott, a Palaestinában lakó rómaiak legyilkolásával kezdődött. Nagy fáradtsággal sikerült csak a derék helytartónak azon csekélyszámú rómaiakat, kik e sorsot elkerülték és ideiglenes menhelyre találtak Garizim hegyén, a felkelők kezéből, kik őket itt körülkerítették, megmenteni s a felkelést több, sokáig kétes nyílt ütközet és hosszadalmas ostromlások után leverni. Ennek következtében a főpapi monarchia eltöröltetett s a zsidó föld, mint egykor Makedonia, öt önálló, aristokratiai alapon szervezett kormányzótestületek által igazgatott kerületre osztatott; másfelől Samareia és a zsidók által lerombolt más községek Jeruzsálem ellensúlyozása végett helyreállítottak, végre nagyobb adó rovatott a zsidókra, mint amekkorát Syria többi római alattvalói fizettek.

57—54.

Még Egyiptom királyságára és melléktartományára, Az egyiptomi birodalom. a szép Kypros szigetre kell egy tekintetet vetnünk, az utolsóira, mely a Lagidák terjedelmes hódításai közül még birtokában maradt. Egyiptom most a hellen keletnek egyetlen, legalább névleg függetlennek maradt állama volt; valamint egykor a perzsák, midőn a földközi tenger keleti felében magokat megfészkeltek, Egyiptomot utóljára hódították meg, azonképen a nyugat hatalmas hódítói is legtovább késtek e gazdag és sajtáságos ország elfoglalásával.

81.

Ennek oka, mint már jeleztük, sem Rómának Egyiptom ellentállásától való félelmében, sem a kellő alkalom hiányában nem rejlett. Egyiptom körülbelül ép oly tehetetlen volt mint Syria, és már 673-ban teljesen jogos módon örökül szállt Rómára; a királyi testőrségnek az alexandriai udvarban való uralkodását, mely ministereket s alkalmilag királyokat tett meg és tette, mely zsebre dugta amit szemezája megkívánt, és ha zsoldjának felemelése megtagadtott, a királyt saját palotájában ostrom alá fogta, az ország, vagy inkább a főváros — mert a vidék, mezei rabszolgákból álló népességével egyáltalán mitsem nyomott a latban — semmikép sem szerette, s volt benne legalább egy párt, mely Egyiptomnak Róma általi lefoglalását óhajtotta, sőt még lépéseket is tett ennek megvalósítására. De minél kevésbé gondolhattak is Egyiptom királyai arra, hogy fegyverrel szállhassanak síkra Róma ellen, annál erélyesebben állt ellen az egyiptomi arany Róma egyesítési terveinek; és az egyiptomi nemzetgazdaság sajátos despotico-communistikus centralisációjára következőben az alexandriai udvar jövedelmei a római állam jövedelmeivel még akkor is körülbelül egyenlők voltak, midőn ezeket Pompeius oly jelentékenyen megszorította. Ehez járult az oligarchia gyanakvó féltékenysége, mely Egyiptomnak úgy meghódítását, mint kormányzását egy emberre bízni nem akarta. Ekként Egyiptom és Kypros tényleges urai, a senátus vezérlő tagjainak megvesztegetése által ingadozó trónjukat nem csak megtartották, hanem még meg is erősíthették, és királyi címök helybenhagyását a senátustól megvásárolhatták. De ezzel még nem értek célt. A formszerinti államjog a római polgárság végzését tette szükségessé; amíg ilyet nem nyertek, addig a Ptolomaeusok minden demokrata kormányembernek szeszélyétől függtek,

aminek folytán a megvesztegetés háborúját Rómának más-  
 sik pártja ellen is viselniök kellett, mely mint a hatalma-  
 sabbik, sokkal drágábbra tartotta magát. Az ügy kimenetele  
 különböző volt. A nép, azaz a demokratia vezérei 696-ban  
 elrendelték Kypros lefoglalását; hivatalos okául annak,  
 hogy miért kell ennek épen most megtörténnie, azt adván,  
 hogy a kyprosiak a kalózságot előmozdították. Marcus  
 Cato, ellenfelei által e rendszabály végrehajtásával megbí-  
 zatván, sereg nélkül ment a szigetre; de nem is volt rá  
 szüksége. A király mérget ivott; a lakosok ellentállás nél-  
 kül meghódoltak a kikerülhetetlen végzet előtt és a kilikiai  
 helytartó alá rendeltettek. A majdnem 7000 talentomot  
 (majd 13 millió tallér) magában foglaló kincstár, melyhez  
 hogy a koronája megmentésére szükséges megvesztegeté-  
 sek végett hozzányúljon, az ép oly kapzsi, mint fősvény  
 király nem bírta magát elhatározni, ezzel együtt a rómaiak  
 kezébe jutott és örvendetes módon megtöltötte kincstáruk  
 üres termeit. Egyiptomban uralkodó testvérének azonban  
 sikerült Róma új uraitól egy népvégzés általi elismerteté-  
 sét 695-ben megvásárolni, és pedig állítólag 6000 talento-  
 mon (11 millió tallér). A polgárság azonban, mely a roszt  
 kormányzás ellen már rég el volt keseredve, most pedig  
 Kypros végleges elvesztése és a rómaiakkal történt egyez-  
 kedések folytán elviselhetlenné vált adók miatt fellázadt  
 (696), őt emiatt kikergette az országból. Midőn a király  
 erre, mintha megvett árújának elértéktelenedéséről volna szó,  
 azokhoz fordult, kiktől azt megvásárolta, ezek elég méltá-  
 nyosak voltak belátni, hogy mint becsületes üzletemberek-  
 nek, kötelességök Ptolemaeost birodalmába visszahelyezni;  
 csak afelett nem tudtak megegyezni a pártok, ki bizassék  
 meg ama fontos feladattal, hogy Egyiptomot haddal meg-  
 szállja és az ezzel járó nyereséget zsebretegye. Csak midőn

Kypros  
 lefoglalatik.  
 58.

Ptolemaeus  
 Egyiptomban  
 elismertetik.

59.

Ptolemaeust  
 alattvalói  
 elűzik.

58.

a triarchia a lucai értekezleten ismét megszilárdult, intéz-  
tetett el egyúttal ezen ügy is, miután Ptolemaeus késznek  
nyilatkozott további 10,000 talentomot (18 millió tallér)  
fizetni: az állam urai most Syria helytartójának, Aulus  
Gabiniusnak meghagyták, hogy azonnal tegye meg a kellő  
lépéseket a király visszahelyezésére. Az alexandreiai pol-  
gárság ezalatt a koronát az elűzött király legidősb leányá-  
nak, Berenikének fejére tette s neki a római Ázsia papfeje-  
delmei egyikének, Archelaos komanai főpapnak személyé-  
ben férjet adott, kiben elég nagyravágyás volt arra nézve,  
hogy biztos és tekintélyes állását azon remény fejében,  
hogy a Lagidák trónjára ülhet, kockára tegye. Megkísér-  
tette Róma urait a maga ügyének megnyerni, de hiába;  
azonban Archelaos azon gondolattól sem rettent vissza,  
hogy új birodalmát fegyveres kézzel védje meg, még akár a  
rómaiak ellen is. Gabinius, kinek nem volt nyílt felhatal-  
mazása Egyiptom ellen háborút indítani, de kinek Róma  
urái ezt meghagyták, ürügyül azt használta, hogy az egyip-  
tomiak a kalózoknak állítólag kezökre járnak s hogy Ar-  
chelaos hajóhadat épít, és haladéktalanul útnak indult  
Egyiptom határa felé (699). A Gaza és Pelusion közti ho-  
moksivatagon, melyen már annyi Egyiptom ellen szándé-  
kolt hadjárat hajótörést szenvedett, szerencsésen áthaladt,  
ami főkép a lovasság gyors és ügyes vezetőjének, Marcus  
Antoniusnak volt köszönhető. Pelusion határvárát a benne  
levő zsidó őrség ellentállás nélkül átadta. E várostól tovább  
haladva találkoztak a rómaiak az egyiptomiakkal, megver-  
ték őket, mely alkalommal Antonius ismét kitüntette ma-  
gát, és a Nilhoz értek, mely római sereget még eddig nem  
látott. Itt állt ki az egyiptomiak hadserege és hajóhada az  
utolsó elhatározó harcra; de a rómaiak ismét győztek, s  
Archelaos maga is, számos emberével, harcolva esett el.

Gabinius  
visszahelyezi.

55.

A főváros ez ütközet után azonnal megadta magát s ezzel vége szakadt minden ellentállásnak. A szerencsétlen ország átadatott jogszerű zsarnokának: az akasztás és fejezés, melylyel ha a lovagias Antonius közbe nem lép, Ptolemaeos már Pelusionban elkezdte volna a legitím kormány helyreállítását ünnepelni, most gátolatlanul megindult és az apa mindenekelőtt saját ártatlan leányát küldte a vérpadra. A rómaiakkal kialkudott vételárat azonban Ptolemaeos nem bírta megfizetni, azon egyszerű okból, mert a kimerült országból teljes lehetetlenség volt a megkívántató óriási összegeket kiszivattyúzni, dacára annak, hogy a szegény néptől utolsó fillérét is elvették; arra azonban, hogy az ország legalább nyugton maradjon, gondot viselt azon a fővárosban maradt, római gyalogságból és kelta s német lovasságból álló őrség, mely a hazai praetoriánusokat felváltotta, egyebekben azonban nem sikeretlenül lépett nyomdokaikba. Róma eddigi Egyiptom feletti hegemoniája ezzel közvetlen katonai megszállássá alakult át, és a hazai királyság névleges fennmaradása ettől fogva nem annyira kedvezmény, mint inkább kettős teher volt az országra nézve.

Római őrség  
marad Ale-  
xandriában.

## V. FEJEZET.

### A pártok küzdelmei Pompeius távolléte alatt.

A megvert  
aristokratia.

A gabiniusi törvénynyel a fővárosi pártok szerepet cseréltek. Amióta a demokratia választott hadvezérének kezébe került az állam hadereje, pártja vagy ami pártjának tekintetett, túlhatalomra kapott a fővárosban is. A nemesség ugyan még erősen összetartott s a comitiumok gépezete úgy mint azelőtt, most is csak oly consulokat gyártott, kik, mint a demokraták mondani szokták, már pályáikban ki voltak szemelve a consulságra; a választásokat irányozni s a régi családok befolyását e téren megtörni még a hatalom új birtokosai sem voltak képesek. De másfelől a consulság, épen midőn az aristokrátiának már sikerült oda vinnie a dolgokat, hogy az „új embereket“ úgy szólván teljesen kizárhassa belőle, maga is homályba kezdett borulni a kivételes katonai hatalom újonnan felkelő napja előtt. Az aristokratia érezte ezt, ha egyenesen nem is vallotta be magának; és lemondott önmagáról. Quintus Catuluson kívül, ki mint egy legyőzött párt előharcosa, e hálátlan állomáson tiszteletet érdemlő kitartással haláláig (694) helyt állt, a nemesség legmagasabbán álló köreiből nem találunk senkit, ki az aristokratia érdekeit bátran és kitaróan képviselte

volna. Épen legtehetségesebb és legünnepeltebb emberei, mint Quintus Metellus Pius és Lucius Lucullus tényleg lemondtak a harcról, és amennyire csak illendő módon megtehették, nyaralóikba vonultak vissza, hogy kertjeik s könyvtáraik, madaras házaik és halastavaik közepette a vásártért és a tanácsházat lehetőleg elfeledjék. Még inkább áll ez természetesen az aristokratia fiatalabb nemzedékéről, mely vagy teljesen belemerült a fényűzésbe és az irodalomba, vagy a felkelő nap felé fordult. Csak egy kivételt mutathatott fel ez alól a fiatal nemzedék: Marcus Porcius Catot (szül. 659), ki a legjobb akaratú és ritka odaadású ember létére mégis a legkalandosabb és legkietlenebb jelenségek egyike e politikai torzképekben oly dúsgazdag időben. Becsületes és kitartó, akarat úgy mint tett dolgában komoly, mély ragaszkodással volt eltelve hazája és ennek ősi alkotmánya iránt; de lassú eszű s erkölcsileg úgy mint érzékileg szenvedélytelen ember létére mindenesetre jó politikai számvető lehetett volna belőle. Szerencsétlenségére azonban csakhamar hatalma alá került a phrásisnak, és eltelve egyfelől a stoa ünnepélyes mondásaival, melyek elvont ürességgel és szellemtelen szakadozottságukkal az e korbéli előkelő világban forgalomban valának, másfelől dédapjának példájával, kit különös feladatának tartott második kiadásban mutatni be a világnak, mintapolgár és erénytükör módjára kezdett bolyongani a fővárosban; mint az öreg Cato, szidta a kort, nem lóháton járt hanem gyalog, kamatot nem vett, a katonai kitüntetések visszautasította, s a régi jó idők helyreállítását azon kezdte, hogy Romulus király példájára nem viselt inget. E fiatal hűvös eszű tudós, kinek az iskolamesteri bölcsesség csak úgy csurgott a szájából s ki mindig csak könyvvel kezében ülve volt látható, e bölcsész, ki sem a harci sem bármely más mesterséghez nem értett, e fellengős

alvajárója az elvont morálphilosophia birodalmának, furcsa torzképe volt ősenek, az agg parasztnak, kit gyűlölet és harag szónokká tettek, ki egyiránt mesterileg kezelte az ekét s a kardot, ki a maga korlátolt, de eredeti s egészséges józan eszével mindig fején találta a szöveget. Ennek dacára társadalmi s ez által még politikai jelentőségre is vergődött. Bátorsága és negatív erényei e minden ízében nyomorult és gyáva korban imponáltak a tömegnek; sőt még iskolát is teremtett, és akadtak — természetesen olyan a milyen — követői is, kik ez élő bölcsészeti chablont lemásolták és ismét eltorzították. Ugyanezen okon alapúl politikai befolyása is. Miután ő volt az egyetlen ismertebb conservatív, kiben ha tehetség és belátás nem is, de volt becsületesség és bátorság, s ki, ahol szükség volt vagy nem volt személyének kockáztatására, mindig készen állt: csakhamar ő lett az optimaták pártjának elismert fejevé, dacára annak, hogy sem kora, sem rangja, sem esze nem adtak neki jogot a vezérségre. Ahol egyetlen elszánt ember kitartása dönthetett, ott csakugyan bírt is sikert felmutatni s részletes, főkép pénzügyi természetű kérdésekben nem egyszer célszerű módon érvényesítette befolyását; nem is hiányzott a senátus egy üléséből sem, quaestorságát csakugyan korszakot alkotóvá tette, a közköltségvetést pedig élte végeig részleteiben mindig ellenőrizte, amiért is szakadatlan háborúságban állt az adók bérlőivel. Különben nem bírt az államférfinak egyetlen szükséges tulajdonával sem. Képtelen volt valamely politikai célt csak felfogni s a politikai viszonyokat csak áttekinteni is; egész mestersége abból állt, hogy ellene fordult mindenkinek, ki az aristokratia hagyományos erkölcsi-politikai katekismusától eltért vagy ki-ről ő azt hitte, hogy eltér; amivel természetesen ép annyiszor dolgozott ellenfeleinek mint saját párt és elvtársainak ke-

zökre. Mint az aristokratia Don Quixoteja, egyénisége és tevékenysége által bebizonyította, hogy aristokratia e korban ugyan még létezett, de hogy az aristokratikus politika többé nem volt egyéb üres ábrándnál.

Nem nagy dicsőséggel járt az efféle aristokratia elleni Demokratikus  
bujtogatások. küzdelem. Ennek dacára a demokratia természetesen nem hagyott fel a legyőzött ellenfél elleni támadásaival. Mint a tábori csöcselék egy elfoglalt táborra, úgy vetette magát a populáris csürhe a szétugrasztott nemességre, és ezen izgatás tájétköző hullámokat vert a politikai életnek legalább felszínén. A tömeg annál készségesebben részt vett ez üzemekben, mert főkép Gaius Caesar, játékainak pazar pompája által (689), melyekben minden használt szerszám, még a vadállatok ketrecei is tömör ezüstből voltak készítve, és általjában bőkezűsége által, mely annyival fejedelmibb volt, mert egyetlen forrását az adósság-csinálás képezte, folyvást jó kedvben tartotta. A nemesség a legkülönfélébb nemű támadásoknak volt kitéve. Bő anyagot nyújtottak ezekre az aristokratikus kormány visszaélései; szabadelvű vagy a szabadelvűség külszínétől csillogó hivatalnokok és ügyvédek, mint Gaius Cornelius, Aulus Gabinius, Marcus Cicero nem szüntek meg az aristocraticus gazdálkodás legbotrányosabb és legszegyenletesebb ágait rendszeresen leleplezni és ellenök törvényeket indítványozni. A senátus, hogy a kihallgattatások szokásos késleltetésének vége szakadjon, oda utasított, hogy a külföldi küldötteket bizonyos meghatározott napokon fogadja. Az idegen követek által Rómában felvett kölcsönökre nézve a kereseti jog eltöröltetett, miután ez volt, állítólag, az egyetlen eszköz arra, hogy a senátusban napi renden lévő megvesztegetéseknek eleje vétessék (687). A senátus azon joga, melynél fogva egyes esetekben a törvények rendeletei alól felmentést adhatott (687), vala-

65.

67.

67.

mint azon visszaélés is, hogy minden előkelő római, kinek a tartományokban valami magán ügyét kellett elintéznie, evégre a senátus által római követi minőséggel ruháztatta fel magát, megszorítottatott (691). A szavazatok vásárlására és a választási üzelmekre rótt büntetések súlyosabbakká tétettek (687. 681), mely utóbbiak nevezetesen botránys módon fokoztattak azáltal, hogy a senátusból kitaszítottak új választás útján igyekeztek abba visszajutni. Törvényesen kimondatott, ami eddig csak alattomban értetődött, hogy a törvényszéki urak kötelesek azon szabályok alapján szolgálatni az igazságot, melyeket hivataloskodásuk kezdetén római szokás szerint előre megállapítottak (687). — Leginkább azonban arra törekedett a demokratia, hogy a demokratikus restaurációt minél tökéletesebbé tehesse és a gracchusi kor vezéreszméit korszerű alakban megvalósíthassa. A papoknak a comitiumok általi választatását, amint azt Gnaeus Domitius életbe léptette, Sulla pedig ismét eltörölte, Titus Labienus néptribún 691-ben egy törvény által ismét helyreállította. Minduntalan hangsúlyozták, mennyi hiányzik még a semproniusi gabona-törvényeknek egész kiterjedésökben való helyreállításából, de azt elhallgatták, hogy ezeknek visszaállítását a megváltozott viszonyok, a kinstár szorult helyzete, és a teljes jogú római polgárok nagyban felszaporodott száma egyszerűen lehetetlenné tette. A Po és az Alpok közti vidéken buzgón táplálták az itáliaiakkal valópolitikai egyenjogúsításra irányuló izgatást. Gaius Caesar e végből már 686-ban helységről helysére járt e tartományban; Marcus Crassus 689-ben mint censor, a lakosokat egyenesen a polgárlajstromba bejegyezni készült, amiben csak társának ellentmondása gátolta meg; s a reá következett censorok, úgy látszik, e kísérletet rendszerint ismételték. Amint egykor Gracchus és

Transpadanusok.

Flaccus a latinok patronusai voltak, úgy csaptak fel a demokratia mostani vezérei a transpadanusok szószólóivá, és Gaius Piso (consul 687) keservesen megbánhatta, hogy Caesar és Crassus egy ily védencét bántalmazni merészelte. Ellenben ugyane vezérek semmi hajlandóságot sem mutat-  
tak a szabadon bocsátottak politikai egyenjogúsításának támogatására; Gaius Manilius néptribúnt, ki a szabadon bocsátottak szavazati jogáról szóló sulpiciusi törvényt egy kevesek által látogatott gyűlésben megújította (687. dec. 31.), a demokratia irányadó emberei azonnal desavouálták, és ezek beleegyezésével semmisítette meg a senátus e törvényt mindjárt másnap keresztülvitele után. Hasonló szel-  
lemben kelt azon 689-iki népvégzés, mely mindazon ide-  
geneket, kik sem római sem latin polgárjoggal nem bírtak, a fővárosból kiutasította. Amint látjuk, azon ellenmondás, mely a gracchusi politikában rejlett, midőn előmozdította a kirekesztettek törekvését a szabadalmazottak körébe való felvételük után, és ezzel együtt e szabadalmazottakat is támogatta különjogaik fenntartásában, a gracchusi kor utódjaira is átszállt: Caesar és társai, mialatt egyfelől a transpadanusoknak kilátást nyújtottak a polgárjog elnyerésére, másfelől beleegyeztek abba, hogy a szabadonbocsátottak ezentúl is háttérbe maradjanak szorítva, s azon versenynek barbár megakadályozásába, melyre a hellenek és keletiek iparos és kereskedő ügyessége kelt magában Itáliában is az itáliaiakkal. Jellemző a mód, melyen a demokratia a comitiumok régi fenyítő törvényhatósága 'dolgában eljárt. Sulla ezt nem törölte el tulajdonképen, de tényleg mégis a felségárulás és gyilkosság elítélésére hivatott esküdt-bizottságokat tette helyébe, arra pedig, hogy a régi, már jóval Sulla előtt teljesen gyakorlatiatlanná vált eljárás komolyan visszaállíttassék, józanul gondolni sem lehetett.

67.

Szabadon-  
bocsátottak.

67.

65.

Rabirius pöre.

63.

Miután azonban úgy látszott, hogy a népsouverainitás eszméje mégis megkívánja a polgárság fenyítő törvényhatóságának legalább elvi elismerését, Titus Labienus néptribún 691-ben azon öreg embert, ki harmincnyolc év előtt Lucius Saturninus néptribúnt valóban vagy állítólag agyonütötte, ugyanazon halálos törvényszék elé idézte, mely által Tullus király, ha a krónikának igaza volt, a testvérgyilkos Horatiust elítéltette. A vádlott egy bizonyos Gaius Rabirius volt, ki, ha nem is ölte meg Saturninust, de legalább ennek levágott fejével dicsekedett a nagyurak asztalánál, s ki embervadászatai és véres kihágásai folytán különben is rossz hírben állt az apuliai földbirtokosok közt. Ha nem is magának a vádlónak, de azon eszélyesebb embereknek, kik háta mögött álltak, nem az volt céljok, hogy e haszontalan embert a keresztre feszíttessék; és nem bánták, hogy a senátus először a vád formáját lényegesen enyhébbé tette, másodsor pedig az ellenpárt az elítélésére hivatott népgyűlést valamely ürügy alatt feloszlattatta s ezzel elejét vette az egész eljárásnak. De ezáltal legalább a római szabadság két palládiuma, a polgárság provocatio-joga és a néptribúntság sérthetlensége érvényes jogként még egyszer megállapítottak s a demokratikus jogok alapja újonnan kijavítottatott. — Még nagyobb szenvedélyességgel lépett fel a demokratikus reactio minden személyes kérdésben, melyben ezt lehetséges vagy szabad volt tennie. Az eszélyesség ugyan azt tanácsolta neki, hogy ne igen hangsúlyozza a Sulla által elkobzott javaknak előbbi tulajdonosaik részére való visszaadatását, nehogy tulajdon szövetségeseivel meghasonlásba jusson s egyúttal az anyagi érdekekkel oly harcba keveredjék, melyben az irány-politika ritkán képes helyt állani; a kivándorlottak visszahivatása is oly szorosan függött össze e vagyoni kérdéssel, hogy ha-

Személyes  
támadások.

sonlóan célszerűtlennek látszott. Ellenben nagy erőfeszítéssel törekedett arra, hogy a kiátkozottak gyermekei elvesztett politikai jogaikat visszanyerjék (691), s a szenátori párt vezéreit folytonosan személyes támadásokkal üldözte. Így akasztott Gaius Memmius 688-ban egy iránypört Marcus Lucullus nyakába. Így várokozatták ennek híresebb testvérét három évig a főváros kapui előtt jól megérdemelt diadalmenetére (688—691). Hasonlókép bántalmazták Quintus Rexet és Kréta meghódítóját, Quintus Metellust. Még nagyobb feltűnést okozott az, midőn a demokratia ifjú vezére Gaius Caesar 691-ben a legfőbb papi hivatalra pályázása alkalmával elég vakmerő volt nemcsak versenyre kelni a nemesség két legtekintélyesebb tagjával, Quintus Catulusszal és Publius Serviliusszal, az isaurai győzővel, hanem őket a polgárságnál le is győzni. Sulla örökösének, nevezetesen fiának Faustusnak folytonosan fejük felett lebegett a pörfogatásnak veszélye, a kormányzó által állítólag elsikkasztott közpénzek visszafizetése végett. Még azon, a váriusi törvényen alapuló demokratikus vádak fel-  
 elevenítéséről is volt szó, melyek 664-ben abbahagyattak. A törvényszéki üldözés legerősebben természetesen azok ellen irányult, kik a Sulla-féle executiókban részt vettek. Midőn Marcus Cato quaestor, esetlen becsületességében maga volt az első, ki a kapott gyilkolási díjakat tőlök, mint az államnak jogellenesen elidegenített tulajdonát, visszakövetelte (689) úgy nem lephet meg az, hogy a rákövetkező évben (690) Gaius Caesar, mint a gyilkolási törvényszék elnöke a Sulla-féle törvényszéki rendtartás azon záradékát, mely egy kiátkozott embernek megölését büntelenné nyilvánította, egyszerűen semmisnek tekintette és a legnevezetesebbeket Sulla poroszói közül, Lucius Catilinát, Lucius Bellienust, Lucius Lusciust, esküdtjei elé állította és rész-

68.

66.

66—68.

68.

90.

65.

64.

Saturninus és Márius rehabilitációja. ben el is íteltette. Végre nem mulasztották el a demokratia hőseinek és vértanúinak sokáig átok alá vetett neveit ismét nyilvánosan hangoztatni és emlékezetüket ünnepelni. Miként rehabilitáltatott Saturninus a gyilkosa ellen indított pör által, már elmondottuk. De még külön hangzású neve volt Gaius Máriusnak, melynek hallatára egykor minden római szív feldobogott; és a véletlen úgy akarta, hogy ugyanazon ember, ki Itáliát az éjszak barbáraitól megmentette, egyúttal nagybátyja legyen a demokratia mostani vezérének. A tömeg hangosan újongott, midőn Gaius Caesar 68. 686-ban Márius özvegyének temetése alkalmával a hős tiszteletben álló arcképét a fennálló tilalom dacára a piacon nyilvánosan megmutatni merészelt. Midőn pedig három 65. évvel utóbb (689) azon diadalmi jelek, melyeket Márius a capitoliumon felállított, Sulla azonban ledöntetett, egy reggelén egészen váratlanul ismét régi helyökön pompáztak aranyban és márványban, ekkor az afrikai s a kimber háborúk rokkantjai könnyes szemekkel toltak szeretett hadvezérök képéhez és szemben az újjongó tömeggel a senátus nem merte a diadalmi jeleket bántani, melyeket ugyane merész kéz a törvények ellenére helyreállított.

A demokratia győzelmeinek értéktelensége.

Mindezen üzelmek és viszályok azonban, bármily lármát ütöttek is, politikai szempontból tekintve csak igen alárendelt jelentőséggel bírtak. Az oligarchia le volt győzve, a demokratia jutott a kormányra. Hogy a kis és legkisebb emberek is odasiettek az elbukott ellenséget még egyszer oldalba rúgni; hogy a demokratáknak is megvolt jogalapjuk és elv-cultusok; hogy doctrinaerjeik mindaddig nem nyugodtak, míg a község összes szabadalmi mindenben helyre nem voltak állítva, s e közben alkalmilag nevetségessé is tették magokat, mint szokták a legitimisták — mindez ép oly természetes mint közömbös dolog volt. —

Egészben véve ezen izgatás céltalan, s meglátszik rajta, hogy az izgatók nem igen tudják, hol keressenek tárgyat tevékenységök számára, mely ennél fogva szinte kivétel nélkül lényegökben már elintézett vagy mellékes kérdések körül forog. Nem is lehetett máskép. Az aristokratia elleni küzdelemben a demokraták győztek; de nem győztek egyedül s a tűzpróbát még ki nem állták — nem számoltak még le, nem eddigi ellenségekkel, hanem túlhatalmas szövetségesökkel, kinek leginkább köszönhatték győzelmöket az aristokratia elleni harcukban s kinek most maguk adtak példátlan katonai és politikai hatalmat kezébe, csak azért, mert nem merték azt tőle megtagadni. A kelet és a tengerek hadvezére most még királyok megtételével és letételével volt elfoglalva; s hogy mennyi időt fog ott tölteni, mikor fogja a háború művét befejezettnek nyilvánítani, azt senki rajta magán kívül meg nem mondhatta, miután mint minden egyéb, úgy Itáliába való visszatérésére vagyis a végeldöntés idejének meghatározása is tőle függött. A pártok ezalatt Rómában időztek és vártak. Az optimáták természetesen aránylag nyugodtan néztek a félelmes hadvezér megérkezése elé; a Pompeius és a demokratia közti szakítás, melynek közeledése az ő figyelmöket sem kerülhette ki, nekik kárakra nem, csak hasznukra válhatott. A demokraták ellenben kínos aggodalommal várták, s azon időhaladék alatt, melyet Pompeius távolléte nekik még nyújtott, ellenaknákat igyekeztek készíteni a fenyegető kitorés ellen. Ebben ismét összetalálkoztak Crassusszal, ki számára, hogy irigyelt és gyűlölt vetélytársával szemben helyt állhasson, nem maradt fenn egyéb, mint új és az eddiginél szorosabb szövetségre lépni a demokratiával. Caesar és Crassus, mint a két gyöngébb fél, már az első coalitio alkalmával különösen közel álltak egymáshoz; a

Összeütőközés  
készül a  
demokraták  
és Pompeius  
közt.

Tervek egy  
demokratikus  
katonai dictá-  
torság felállí-  
tására.

közös érdek és közös veszély most még szorosabbá tette azon köteléket, mely Róma leggazdagabb emberét szoros szövetségbe hozta Róma legeladósodottabb emberével. — A demokraták, mialatt a távollevő hadvezért nyíltan pártjok fejének és büszkeségének hirdették, és minden nyilaikat az aristokratia ellen látszottak intézni, titokban Pompeius ellen készültek harcra; s a demokratia e kísérletei, melyekkel a feje felett lebegő katonai dictátorságtól menekülni igyekezett, történelmi tekintetben sokkal nagyobb jelentőséggel bírnak, mint a nemesség elleni lármás és jó részben csak álarcúl használt izgatásai. Igaz ugyan, hogy azon homályba, melyben működtek, hagyományaink csak egyes világsugarakat vetnek; mert nemcsak a jelennek, hanem a rákövetkezett kornak is volt oka fátyolt borítani ez évek történteire. Egészen véve azonban e törekvéseknek úgy menete mint célja teljes világosságban áll előttünk. A katonai hatalmat sikeresen csak más katonai hatalommal lehetett ellensúlyozni. A demokraták szándéka az volt, hogy Márius és Cinna példájára kezökbe kerítsék a kormány gyepöljét, azután vezéreik egyikét vagy Egyiptom meghódításával, vagy Spanyolország helytartóságával, vagy bármely más rendes vagy rendkívüli hivatallal ruházzák fel, hogy benne és seregében ellensúlyra leljenek Pompeius és hadserege ellen. Evégből forradalomra volt szükségök, mely közvetlenül a névleges kormány, a valóságban azonban Pompeius, mint a kijelölt egyeduralkodó ellen legyen intézve\*); és e forradalom előidézése véget a gabiniusi és

---

\*) Aki e kor politikai viszonyait a magok összességében áttekinti, nem fog különös bizonyítékokra szorulni, hogy átlássa, miszerint a demokratikus mesterkedéseknek 688-ban s a rákövetkezett években, végcélját nem a senátus, hanem Pompeius megbuktatása képezte. De azért bizonyítékokban sincs hiány, melyek emellett

maniliusi törvények meghozatalától kezdve Pompeius visszatérteig (688—692) az összeesküvés állandóvá lett Rómában. A főváros aggodalmas feszültségben élt; a tőkepenzesek nyomott hangulata, a fizetések fennakadása, s a gyakori csődök előhírnökei voltak a forrongó forradalomnak, mely úglátszott, hogy egyúttal a pártok helyzetét is teljesen újjá fogja alakítani. A demokratia tervei, melyek a senátus vállain keresztül Pompeius ellen valának intézve, közel hozták e kettő közt a kiegyenlítés lehetőségét. A demokratia azonban, midőn Pompeius dictátorságával egy kedvesebb emberének dictátorságát igyekezett szembe állítani, szigorúan véve már maga is elismerte a katonai uralmat és a valóságban Belzebubot használta fel az ördögűzésre; az elvi kérdés személyes kérdéssé vált kezében.

A demokratia vezérei által tervezett forradalomnak bevezetéseül eszerint a fennálló kormány megbuktatásának kellett szolgálnia egy felkelés által, melyet a demokrata összeesküvők leginkább Rómában készítettek elő. A fővárosi társadalom úgy legalacsonyabban, mint legmagasabban álló rétegeinek erkölcsi állapota, e célra sajnos bőséggel nyújtott anyagot. Miféle volt a főváros szabad- és rabszolga-proletársága, felesleges volna e helytt ismételnünk. Már szájról-szájra járt ama jellemző jelszó, miszerint a szegény embert csak szegény ember képviselheti — tehát már élni kezdett a tömegben azon gondolat, hogy a

66—62.

A demokraták és anarchisták szövetsége.

tanúskodnak. Sallust mondja (*Cat.* 39), hogy a gabinusi és maniliusi törvények halálos dőfés voltak a demokratiára nézve; s az is be van bizonyítva, hogy a 688—9-iki összeesküvés és a serviliusi rogáció különösen Pompeius ellen voltak irányozva (*Sallust. Cat.* 19; *Val. Max.* 6, 2, 4; *Cic. de lege agr.* 2, 17, 46). Egyébiránt Crassusnak az összeesküvés irányában elfoglalt állása már maga is eléggé bizonyítja, hogy az Pompeius ellen volt intézve.

66—65.

szegények tömege úgy, mint a gazdagok oligarchiája önálló hatalommá alakulhat és ahelyett hogy magát tyrannisáltassa, maga is képes volna a tyrannus szerepére. És hasonló eszmék már az előkelő ifjúság köreiben is viszhangra találtak. A fővárosi divatos élet nemcsak a vagyont, hanem egyúttal a test és szellem erejét is aláásta. Az illatos hajfűrtök, divatos nyírott szakáll és kézelők elegáns világa, bármily vígan élt is tánc és citherajáték s korán reggeltől késő estig csengő poharak közt, az erkölcsi és anyagi romlásnak, jól rosszul titkolt kétségbeesésnek s örjöngő vagy gyermekes terveknek ijesztő örvényét rejtette magában. E körök nyíltan sovárogtak Cinna korának visszatérte után, mely újra kezdje a kiátkozásokat, jószágelkobzásokat és az adóssági könyvek megsemmisítését; voltak sokan, s köztök feles számmal nem közönséges származású és tehetségű emberek, kik csak a jelt várták, hogy rabló csordaként támadhassák meg a polgári társadalmat s eltékozlott vagyonukat visszarabolhassák magoknak. Ahol banda támad, vezére is akad; s itt is csakhamar támadtak a rablóvezérek szerepére alkalmas emberek. Lucius Catilina volt praetor, Gnaeus Piso quaestor, nem csupán előkelő származásuk és magasabb rangjok által tűntek ki társaik között. Teljesen felszedték magok megett a hidat és cimboráiknak ép úgy imponáltak elvetemedettségek, mint képeségeik által. — Mindenekfelett Catilina e gaz kor leggazabbjainak egyike volt. Idétlen csínjei a büntető igazságszolgáltatás levéltárába, nem a történelembe tartoznak; és már külseje, sápadt arca, vad tekintete, hol lomha, hol sietős járása is kietlen multjának áruló jelei valának. Nagy mértékben bírt azon tulajdonokkal, melyekre az ily banda vezérének szüksége van: képes volt mindent élvezni és mindent nélkülözni, bírt bátorsággal, katonai tehetséggel,

emberismerettel, a gonosztevő erélyével s a bűn azon irtóztató paedagogiájával, mely tudja, miként kell a gyöngét levenni lábáról s az egyszer elbukottból gonosztevőt csinálni. — Oly embereknek, kiknek pénzők és politikai befolyásuk volt, nem nagy fáradságukba kerülhetett ezen elemekből összeesküvést hozni létre a fennálló rend felforgatására. Catilina, Piso és cimboráik készségesen magokévá tettek bármely tervet, mely őket kiátkozásokkal s az adóssági könyvek megsemmisítésével kecsegtette; amaz ezenkívül még különös ellensége volt az aristokrátiának, mely ez elvetemedett és veszélyes ember ellen fellépett, midőn a consulságra mert pályázni. Catilina, valamint egykor, mint Sulla poroszlója egy kelta csapat élén vadászatot tartott a kiátkozottakra és a többi között saját öreg sógorát saját kezével ledöfte, azonképen volt kész most hasonló szolgálatokra vállalkozni az ellenpárt részére. Titkos szövetség alakult. A beléje felvettek száma a 400-at meghaladta; voltak affiliáltjai Itália minden vidékén és városközségében; s ezenkívül magától értődött, hogy azon felkelésnek, mely az adósságok eltörlésének korszerű programját írta zászlajára, a korhely fiatalság soraiból számos újone fog zászlaja alá tolni.

A 688. év decemberében — így szól az elbeszélés — a szövetség vezetői alkalmasnak vélték a pillanatot a felkelésre. A 689-re megválasztott két consulra Publius Cornelius Sullára és Publius Autronius Paetusra rövid idő előtt a választási megvesztegetés bűne a törvény útján rájuk bizonyítottatott, minek folytán a törvény rendelete értelmében mindketten a legfőbb hivatalra táplált igényeiket elvesztetteknek nyilvánítottak. Erre mindkettő belépett a szövetségbe. Az összeesküdtek elhatározták, hogy a consulságot erőszakkal megszerzik nekik s ez úton az állam leg-

66.

Az első összeesküvési tervek megghiúsulása.

65.

65. felsőbb hatalmát saját kezökbe kerítik. Elvégeztetett, hogy azon napon, melyen az új consulok hivatalukat elfoglalandják, 689. január 1-jén egy fegyveres csapat a curiát meg-rohanja, az új consulokat és a többi kiszemelt áldozatokat leölje s Sullát és Paetust, az őket a consulságból kizáró törvényszéki ítélet megsemmisítése után, consuloknak kiáltta ki. Ez megtörténvén, Crassus vegye át a dictátorságot, Caesar pedig a lovasok vezérségét, kétségkívül azért, hogy mialatt Pompeius a távol Kaukazusban van elfoglalva, tekintélyes katonai hatalmat teremtsen. A kapitányok és közemberek már fel voltak bérelve s megkapták a kellő utasításokat; Catilina a meghatározott napon a tanácsház közelében leste a megállapított jelt, melyet Crassus intésére Caesar volt neki megadandó. De hiába várt; Crassus az elhatározó senátusi ülésben nem jelent meg s a tervezett felkelés ezáltal hajótörést szenvedett. Hasonló s még nagyobb terjedelmű gyilkolási tervet készítettek tehát február 5-dikére; de ez is meghiúsult, mert Catilina keltinél korábban adta meg a jelt, mielőtt a megrendelt banditák még valamennyien összegyűltek volna. Ez által híre ment a titoknak. A kormány ugyan nem mert nyíltan fellépni az összeesküvés ellen, de a leginkább fenyegetett consulok mellé mégis őrséget rendelt és az összeesküvők bandájával egy másikat állított szembe, melyet maga bérelt fel. Piso eltávolítása végett indítványoztatott, hogy mint quaestor; praetori jogkörrel küldessék az innenső Spanyolországba; amit Crassus el is fogadott, azon reményben, hogy ezáltal e fontos tartomány segélyforrásai a felkelés számára meg lesznek nyerve. Messzebb menő indítványokat azonban a tribúnok megakadályoztak. — Így szól a hagyomány, mely nyilvánvalókép a történeteknek a kormánykörökben forgalomban volt előadási módját tükrözi vissza

s melynek hitelessége felett a részletekben, minden ellenőrzés hiányában, itéletet nem mondhatunk. Ami a földolgot, Caesarnak és Crassusnak részvételét illeti, annyi áll, hogy politikai ellenfeleik állítását teljes érvényű bizonyítéknak nem tekinthetjük. De köztudomású tevékenységek e korszakban mégis feltűnő módon megfelel azon titkos működésnek, melylyel ezen elbeszélés vádolja őket. Hogy Crassus, ki ez évben censor volt, mint ilyen, megkísértette a transpadanusokat a polgárlajstromba beírni, az már egyenesen forradalmi eljárás vala. Még jellemzőbb az, hogy Crassus ugyanezen alkalommal Egyiptomot és Kyprost is be készült jegyezni a római uradalmak jegyzékébe\*), s hogy Caesar ugyanez idő tájt (689 vagy 690) néhány tribún által azon indítványt tétette a polgárság előtt, hogy küldessék ő maga Egyiptomba, az alexandreiaiak által elűzött Ptolemaeus királyt trónjára visszahelyezni. E mesterkedések gyanús módon megegyeznek az ellenfeleik által ellenök emelt vádakkal. Bizonyosságot e tekintetben nem nyerhetünk; de a valószínűség nagy mértékben szól amellett, miszerint Crassusnak és Caesarnak tervök volt Pompeius távolléte alatt a katonai dictátorságot hatalmukba keríteni;

65. 64.

\*) Plutarch. *Crass.* 13; Cicero *de l. agr.* 2, 17, 44. Ez évbe tartozik (689) Ciceronak *de rege Alexandrino* tartott beszéde, melyet hibásan tettek a 698. évre. Cicero e beszédben, mint töredékei világosan mutatják, Crassus azon állítását cáfolja, mely szerint Alexandros király végrendelete által Egyiptom Róma birtokává lett volna. E jogi kérdést 689-ben lehetett és kellett is tárgyalni; 690-ban azonban a 695-iki juliusi törvény által már elvesztette jelentőségét. Nem is arról volt szó 698-ban, hogy kié Egyiptom, hanem a felkelés által elűzött király visszahelyezéséről, és ezen, előttünk részletesen ismert tárgyalásban Crassus nem szerepelt. Végre, Cicero a lucai értekezlet után nem volt azon helyzetben, hogy a triumvirek valamelyikének komolyan ellene szegüljön.

65.

56.

65. 56.

59.

56.

65. hogy e demokratikus katonai hatalom alapjául Egyiptomot szemelték ki; hogy végre a 689-iki felkelési kísérletnek célját e tervek megvalósítása képezte, hogy tehát Catilina és Piso eszközök voltak Crassus és Caesar kezében.

64. Az összeesküvés egy pillanatra megfeneklett. A 690-iki választások végbementek anélkül, hogy Crassus és Caesar ismét megkísértették volna a consulságot elnyerni; amiben része lehetett annak is, hogy ezúttal a demokratia vezérének egy rokona, a gyöngye és rokoni barátja által gyakran eszközül használt Lucius Caesar pályázott a consulságra.

Az összeesküvés felelevenítése.

64. Az Ázsiából érkezett hírek eközben sietésre nógatták az összeesküdteket. A kis-ázsiai és arméniai ügyek már tökéletesen rendezve voltak. Bármily világosan be is bizonyították a demokratikus hadászok, hogy a mithridatesi háború csak a király elfogásával tekinthető befejezettnek, s hogy ez okból Pompeiusnak a fekete tenger körüli hajtó vadászatot meg kell kezdenie s mindenekfelett hogy kénytelen Syriától távol maradni, — Pompeius, nem törődve ez üres szóbeszéddel, 690. tavaszán Arméniából felkerekedve Syriába ment. Ha a demokratia Egyiptomot csakugyan főhadiszállásává szemelte ki, úgy nem volt több veszteni való ideje; különben Pompeius könnyen megelőzhette Caesart

66. Egyiptomban. A 688-iki összeesküvés, melyet a kormány gyöngye és félénk megtorló rendszabályai nem voltak képesek szétrobbantani, ismét mozogni kezdett, midőn a 691-iki consulsválasztások ideje közeledett. A szereplő emberek nagyjában alkalmasint a régiiek voltak s tervök is csak csekély módosításon ment keresztül. A mozgalom vezetői ismét a háttérben maradtak. A consulságra pályázókul ezúttal magát Catilinát, és Gaius Antoniust, a szónok ifjabb fiát, a Krétában magának rossz hírt szerzett hadvezér testvérét állították fel. Catilina felől biztosak lehettek; Anto-

66. Egyiptomban. A 688-iki összeesküvés, melyet a kormány gyöngye és félénk megtorló rendszabályai nem voltak képesek szétrobbantani, ismét mozogni kezdett, midőn a 691-iki consulsválasztások ideje közeledett. A szereplő emberek nagyjában alkalmasint a régiiek voltak s tervök is csak csekély módosításon ment keresztül. A mozgalom vezetői ismét a háttérben maradtak. A consulságra pályázókul ezúttal magát Catilinát, és Gaius Antoniust, a szónok ifjabb fiát, a Krétában magának rossz hírt szerzett hadvezér testvérét állították fel. Catilina felől biztosak lehettek; Anto-

68. szónok ifjabb fiát, a Krétában magának rossz hírt szerzett hadvezér testvérét állították fel. Catilina felől biztosak lehettek; Anto-

nius, ki eredetileg Sulla híve volt úgy mint Catilina, s emiatt úgy mint ez, néhány évvel előbb a demokratikus párt által törvényszék elé állítottatott s a senátusból kitzasztított, különben léha, jelentéktelen, semmi tekintetben vezérségre nem termett, tökéletesen tönkrejutott ember volt, s a consulság és a vele járó előnyök árán szívesen eszközül adta magát a demokratáknak. E consulok segélyével szándékozták az összeesküvés fejei a kormányt kezökbe kerithetni, Pompeiusnak a fővárosban maradt gyermekeit kezesekül elfogatni s Itáliában és a tartományokban Pompeius ellen fegyverkezni. Elvégeztetett, hogy a fővárosban történt kísérlet első hírére Gnaeus Piso helytartó az innenső Spanyolországban kitűzze a felkelés zászlaját. A tengeren keresztül nem lehetett vele összeköttetésbe lépni, mert ezen Pompeius uralkodott; tehát a transpadanusokra számítottak, a demokratia régi védenecire, kik közt nagy volt a forrongás és kik a polgárjogot természetesen azonnal elnyerendők voltak, továbbá különféle kelta törzsekre\*). E szövetezés szálaí egészen Mauretániáig elértek. — Az összeesküvés egyik tagja, a Nuceriából származott Publius Sittius római nagykereskedő, ki pénzügyi zavarai folytán kénytelen volt Itáliát kerülni, itt és Spanyolországban egy csapat kétségbeesett embert felfegyverzett, és ezekkel guerillavezérként kóborolt a nyugati Afrikában, hol régi kereskedelmi összeköttetésekkel bírt. — A párt a választási küzdelemben minden erejét megfeszítette. Crassus és Caesar — saját vagy kölcsönvett — pénzöket kockáztatták, hogy Catilinának és Antoniusnak a consulságot megszerezzék; Catilina cimborái minden erejöket megfeszítették, hogy azon embert állíthassák a kormány rúdjához, ki nekik ellenfe-

Consul-  
választások.

\*) Az *Ambrani* (Suet. *Caes.* 9) aligha a ligur ambronok, (Plutarch. *Mar.* 19), hanem hibásan írva az *arvernusokat* jelentik.

leik hivatalait és papságait, palotáit és nyaralóit, és ami födolog volt, adósságaik eltörlését ígerte, s kiről mindenki tudta, hogy szavát meg fogja tartani. Az aristokratia nagy bajban volt, főkép azért, mert még ellenjelölteket sem bírt felállítani. Hogy az ilyen életét kockáztatta, az nyilvánvaló volt; s lejárt már azon idő, melyben a veszély csáberővel hatott a polgárokra — most a félelem még a nagyravágyást is elnémitotta. A nemesség tehát mindössze egy gyöngé kísérletet tett arra, hogy egy, a szavazatok vásárlásáról szóló új törvény által elejét vegye a választási rendetlenségeknek — mely kísérletét különben egy néptribún intercessiója megghiúsította — és szavazatát egy oly pályázóra adja, ki ugyan szintén nem volt ínyére, de legalább ártalmatlan ember volt. Marcus Cicero volt ez, kit mindenki kétkülcso politikusnak ismert\*), s ki hol a demokratákkal, hol Pompeiussal, hol valamivel távolabbról az aristokratiával szokott kacérkodni, és minden befolyásos vádlottnak, személy és párt különbség nélkül — Catilinát is cliensei közé számította — kész volt ügyvédi szolgálatokat tenni; ki tulajdonképen egyik párthoz sem, vagy, ami ezzel körülbelül egyremegy, az anyagi érdekek pártjához tartozott, mely a törvényszékekben uralkodott s benne az ékesszóló ügyvédet, az udvarias és élecs társalgót kedvelte. Bírt elég összeköttetéssel a fővárosban úgy, mint a vidéki városokban, hogy a demokratia jelöltje mellett kilátása lehessen a sikerre; s miután Pompeius hívein kívül, bár nem szívesen,

Cicero választatik Catilina helyett consullá.

64.

\*) Ezt naivabb módon aligha lehet kifejezni, mint ahogy saját testvére cselekszi (*de pet. cons.* 1, 5. 13, 51, 53; a 690. évről). Ennek bizonyosságául elfogulatlan emberek nem fogják érdeklődés nélkül olvasni Rullus elleni második beszédét, melyben az „első demokrata consul“ tisztelt közönségét igen épületes módon orránál fogva vezetve, előtte az „igazi demokratia“ elveit fejtegeti.

a nemesség is rá szavazott, nagy többséggel megválasztott. A demokratia két jelöltje majdnem egyenlő számú szavazatokat kapott, Antonius azonban, kinek családja tekintélyesebb volt Catilináénál, nehánynyal többet. E véletlen hiúsította meg Catilina megválasztatását és mentette meg Rómát egy második Cinnától. Piso, mint beszéltek, politikai és személyes ellenségének, Pompeiusnak ösztönzése folytán, Spanyolországban, benschülöttekből álló kísérete által már valamivel előbb megöletett\*). Az egy Antonius consullal mire sem lehetett menni; Cicero széttépte azon laza kapcsolatot, mely ezt az összeesküvéshez fűzte, még mielőtt mindketten hivatalba léptek volna, midőn lemondva a consuláris tartományokra vonatkozólag őt törvényesen megillető sorshúzásról, mélyen adósságokba süllyedt társának Makedonia jövedelmező helytartóságát átengedte. Ekként ezen merénylet lényeges előfeltételei is megghiúsultak.

Ezalatt a keleti viszonyok a demokrátiára nézve mind fenyegetőbb alakot öltöttek. Syria rendezése gyorsan haladt; Egyiptomból Pompeius már felszólítást kapott, hogy nyomuljon be az országba és foglalja le Róma számára; s féltő volt, hogy nemsokára híre jő, miszerint Pompeius még magát a Nil völgyét is elfoglalta. Alkalmassint épen ez szolgált indokul Caesar azon kísérletére, hogy magát egyenesen a nép által küldesse Egyiptomba a királynak fellázadt alattvalói elleni támogatására; de hajótörést szenvedett, és pedig úgy látszik azon, hogy úgy a nagyok mint a kicsinyek vonakodtak bármit is kezdeni Pompeius érdekei ellenére. Pompeius hazatérése s ezzel a valószínű katastrof

Az összeesküdtek új tervei.

\*) Még meglevő sirirata így szól: *Cn. Calpurnius Cn. f. Piso quaestor pro pr. ex. s. c. provinciam Hispaniam citeriorem optinuit.*

ideje mind közelebb jutott; és akárhányszor elpattant már a húr, mégis meg kellett kísérteni, nem lehetne-e ugyanazon ívet nagyobb sikerrel megfeszíteni. A város tompa forrongásban állt: a mozgalom fejeinek gyakori értekezletei elárulták, hogy ismét készülöben van valami. Hogy mi legyen az, kiviláglott akkor, midőn az új néptribúnok hivatalukat elfoglalták (690. dec. 10), és egyikök, Publius Servilius Rullus, azonnal egy szántóföldtörvényt indítványozott, melynek célja volt a demokraták vezetőinek hasonló állást nyújtani ahoz, melyet a gabiniusi és maniliusi törvények alapján Pompeius elfoglalt. Névleges célját gyarmatok alapítása képezte Itáliában, amihez azonban nem kisajátítás útján akarta a szükséges földeket megszerezni — sőt minden fennálló magánjogot biztosított, s még a legújabb kor jogellenes occupatióit is teljes tulajdonná alakította át. Csak a bérbe adott campániai uradalmat akarta, feldarabolván, betelepíteni; ezenkívül elrendelvé, hogy a kormány az assignátiókra szánt földeket közönséges vétel útján szerezzze meg. Az e célra szükséges összegek előteremtésére a többi itáliai, és mindenkifelett az Itálián kívüli uradalmi földek egymásután való eladását mondta ki; mi alatt nevezetesen az egykori királyi asztaljóságok Makedoniában, a thrák Chersonesoson, Bithyniában, Pontusban, Kyrenében, továbbá a Spanyolországban, Afrikában, Siciliában, Hellasban, Kilikiában a hadi jog alapján teljes tulajdonul nyert városok határai értettek. El akart továbbá adatni mindent, ami ingó és ingatlan vagyont az állam 666 óta szerzett, s amivel eddig még nem rendelkezett, ami főképp Egyiptomra és Kyprosra céltzott. Ugyane végből magasra csigázott illetekeket és tizedeket rótt minden alattvaló községre, a latin jogú és más szabad városok kivételével. Végre szintén e vételek fedezésére szánta az új tartományi illetekek jövedelmét

A serviliusi  
szántóföld-  
törvény.

64.

88.

692-től számítva, és az összes, törvény által még valamely célra nem fordított zsákmány eladási árát; mely rendelkezései a Pompeius által a keleten nyitott új adóforrásokra és a Pompeiusnak és Sulla örököseinek kezeiben levő közpénzekre vonatkoztak. E rendszabály végrehajtására decemvireket akart kineveztetni saját törvényhatósággal és impériummal felruházva, kik öt évig maradjanak hivatalban és 200, a lovagrendből kiválasztott hivatalnokot vegyenek magok mellé; a decemvirek választásában azonban csak a személyesen jelentkező jelöltek vétessenek figyelembe és úgy mint a papok választása alkalmával, a választásban csak a harmincöt kerület közül sorshúzás útján kiszemelendő tizenhét kerület vegyen részt. Nem sok éles ész kellett annak belátására, hogy e tizes collegiumban, egy Pompeius hatásköre mintájára alakított, bár valamivel kevésbé katonai és inkább demokratikus színezetű hatalmat akartak megteremteni. A törvényhatóság főképp azért volt szükséges, hogy az egyiptomi kérdést eldönteni, a katonai hatalom azért, hogy Pompeius ellen harcra készülni lehessen; azon záradék, mely távollevőnek választását eltiltotta, Pompeiust kizárta, a szavazásra jogosított kerületek száma leszállításának, és a kisorsolásnak célja pedig az volt, hogy könnyebbé tegyék a választásnak a demokratia kívánatai szerinti vezetését. — E kísérlet azonban célját tökéletesen eltévesztette. A tömeg, mely kényelmesebbnek találta gabonáját magának a római csarnokok árnyékában a közraktárakból kiméretni, mintsem azt arca verejtékével személyesen termesztetni, az indítványt már magában véve is teljes közönnyel fogadta. Csakhamar ösztönszerűleg érezte azt is, hogy Pompeius egy ily, öt sértő végzést semmiképp nem fog megtérni, s hogy nem jól állhatnak azon párt dolgai, mely félelmében ily kiesapongó ajánlatokra vetemedik.

63.

Ily körülmények közt a kormánynak nem nagy fáradságába került az indítványt megbuktatni; az új consul Cicero felhasználta az alkalmat azon tehetségét, melylyel kész dolgokat befejezni tudott, itt is érvényesíthetni; s az indítványozó maga vonta vissza javaslatát, még mielőtt az intercessióra készen álló tribúnok beavatkozhattak volna (691. jan. 1). A demokratia nem nyert általa egyebet azon kevéssé örvendetes tanúságnál, hogy a nagy tömeget ragaszkodása vagy félelme még mindig Pompeiushoz csatolja, s hogy minden indítványnak, melyet a közönség Pompeius ellen intézettnek tart, bukása bizonyos.

Az anarchis-  
ták fegyver-  
kezése  
Etruriában.

E hiába való bujtogatásokba és megghiúsult tervezgetésekbe belefáradván, Catilina elhatározta, hogy kieroszakolja a dolog eldöntését s azt egyszer mindenkorá befejezi. A nyár folytán megtette intézkedéseit a polgárháború megindítására. Ismét Faesulae (Fiesole), igen erős város az elszegényedett és összeesküdött emberektől hemzsegő Etruriában és tizenöt év előtt a lepidusi felkelés tüzhelye, szemeltetett ki a lázadás főhadi szállásául. Ide irányoztattak a pénzküldemények, melyekhez nevezetesen az összeesküvésbe belekevert fővárosi előkelő hölgyek nagy összegekkel járultak, itt gyűjtetett össze a fegyver és az ember; és Sulla egykori katonája Gaius Manlius, ki oly vitéz s annyira ment volt minden lelkiismeretbéli töprengéstől, amennyire zsoldos csak lehetett, vette át egyelőre a főparancsnokságot. Hasonló, habár kevésbbé nagy mérvű fegyverkezésnek színhelyévé lett több más pontja Itáliának. A transpadanusok annyira fel voltak izgatva, hogy csak a jeladást látszottak várni a felkelésre. A bruttius földön, Itália keleti partján, Capuában, hol a rabszolgák mindenütt nagy tömegekben éltek, új rabszolgazsáradás látszott keletkező félben lenni a Spartacusé mintájára. A fővárosban is készült

valami; aki azon dacos magatartást látta, melyet a törvénybe idézett adósok a városi praetor előtt tanúsítottak, meg kellett emlékeznie azon jelenetekről, melyek Asellio meggyilkoltatását megelőzték. A tökepenzeseket kimondhatatlan aggodalom fogta el; szükségesnek látszott az arany és ezüst kivitelének titalmát megújítani és a fő kikötőket őrizet alá helyezni. Az összeesküvők terve az volt, hogy a 692-re szóló consulválasztáskor, melyre Catilina ismét jelentkezett, a választást vezető consult az alkalmatlan versenytársakkal együtt rövid úton leölik s Catilinát minden áron megválasztatják, szükség esetében pedig Faesulaeból és más gyűlhelyeikről még fegyveres csapatokat is hoznak a fővárosba, hogy ezek segítségével minden ellentállást megtörhessenek. — Cicero, kit női és férfi ügynökei az összeesküvők tárgyalásairól rendszerint, gyorsan és tökéletesen értesítettek, a választás kitűzött napján (okt. 20.) az összeesküvést a senátus teljes ülésében és főintézőinek jelenlétében leleplezte. Catilina nem is fogta tagadásra a dolgot; hanem dacosan azt felelte, hogy ha ő választatnék consullá, akkor a nagy fejetlen párt többé kétségkívül nem lesz vezér híjával a másik kicsiny, nyomorult főnökök által vezetett párt ellenében. Miután azonban kézzel fogható bizonyítékok nem voltak bemutatva, az aggodalmaskodó senátustól nem lehetett egyebet kinyerni, mint azt, hogy a szokásos módon előre szentesítését adta azon kivételes rendszabályokra, melyeket a hivatalnokok szükségesnek fognak találni (okt. 21). Így közeledett a választási ütközet, s ezúttal inkább ütközet, mint választás; mert Cicero is alakított magának egy fegyveres testőresapatot főkép a kereskedő osztály ifjabb tagjaiból; és október 28-kán, mely napra a senátus a választást halasztotta, az ő fegyveresei lepték el a Mars mezejét és uralkodtak rajta. Az összeesküdteknek sem a

62.

Catilina választása ismét  
meghiúsítottik.

választást vezető consult agyonvernők, sem a választást a magok kívánatához képest eldönteniök nem sikerült. — Ezalatt azonban már kitört a polgárháború. Október 27-én Gaius Manlius Faesulae mellett kitűzte azon sást, mely köré a felkelő seregnek csoportosulnia kelljen — Márius sassainak egyikét a kimber háborúból — s a hegyekben lakó rablókat úgy mint a vidéki népet felszólította, hogy csatlakozzanak hozzá. Proklamációi, a néppárt régi tradícióiból kiindulva az adósság terhétől való megszabadítást és az adóssági pör enyhítését követelték, mely, ha az adósságok összege az adós tiszta vagyonát tényleg meghaladta, jogilag az adóst még mindig szabadságának vesztével sújtotta. A fővárosi csöcselék, midőn mintegy az egykori plebeius parasztság legitím utódjaként lépett fel, és a kimber háború dicsőséges sassai alatt szállt csatára, mintha csak Rómának nem csupán jelenét, de múltját is be akarná szennyezni. E felkelés azonban elszigetelve maradt; a többi gyűlhelyeken az összeesküvés nem tudott többre menni, mint hogy fegyvert gyűjtött és titkos összejöveleket rendezett, miután elszánt vezetők sehol sem találkoztak. Ez szerencse volt a kormányra nézve; mert bármily nyíltan be volt is jelentve már régóta a küszöbön álló polgárháború, mégis saját határozatlansága és a közigazgatás megrozsdásodott gépezetének nehézkessége folytán nem volt képes bármily katonai előkészületeket tenni. Csak most szólította fegyverre a népfelkelést és küldött magasabb rangú tiszteket Itália egyes vidékeire, hogy ezek mindenike a maga kerületében a felkelést elfojtsa, s egyúttal a vívó rabszolgákat kiutasította a fővárosból és gyujtogatásoktól tartván, éjjeli őrjáratokat rendelt el. Catilina helyzete kínos volt. Szándéka az volt, hogy a consul-választásokkor a fővárosban és Etruriában egyszerre törjön ki a harc; s

A felkelés  
kitörése  
Etruriában.

A kormány  
megtörő  
rendszabályai.

Az össze-  
esküdtek  
Rómában.

az első mozgalom megghiúsulása és a másodiknak kitörése úgy saját személyét, mint vállalatának egész sikerét nagyban veszélyeztette. Miután övéi Faesulae mellett a kormány ellen már fegyvert fogtak, neki nem lehetett több maradása Rómában; és ennek dacára, nemcsak attól függött ránézve minden, hogy a fővárosi összeesküvést legalább most gyors feltámadásra bírja, hanem ennek meg is kellett történnie még mielőtt ő Rómából távoznék — mert sokkal jobban ismerte cimboráit, semhogy e tekintetben bennök megbízhatott volna. Az összeesküvés tekintélyesebb tagjai, Publius Lentulus Sura 683-ki consul, ki utóbb a senátusból kitzasztatott és most ismét praetorrá lett, hogy beléje visszajuthasson, s a két volt praetor Publius Autronius és Lucius Cassius tehetség nélküli emberek voltak. Lentulus nagyszavú és nagy igényű közönséges aristokrata, de nehéz felfogású és a cselekvésben lassú ember volt, Autroniust hatalmas rikácsoló hangján kívül mi sem tüntetette ki; Lucius Cassiusról pedig senki sem bírta megérteni, mikép juthatott ily potrohos és együgyű ember az összeesküdtek közé. Tehetségesebb társait pedig, mint a fiatal Gaius Cethegus senátort s Lucius Statilius és Publius Gabinius Capito lovagokat Catilina nem merhette a dolog élére állítani, mert a hagyományos rendi hierarchia még az összeesküdtek körében is szilárdan állt, s még az anarchisták sem reméltek győzelmet, ha csak egy volt consul vagy legalább volt praetor nem áll élökön. Bármily sürgetőleg kívánta tehát a felkelő sereg vezérét magánál láthatni, s bármily veszélyes volt is rá nézve a felkelés kitörése után továbbra is a kormány székhelyén időzni, Catilina mégis elhatározta, hogy egyelőre Rómában marad. Hozzá levén szokva, hogy hetyke vakmerőségével imponáljon gyáva ellenfeleinek, nyilvánosan megjelent a vá-

71.

sártéren úgy mint a tanácsházban s azon fenyegetésekre, melyeket itt hallania kellett, azt felelte, hogy óvakodjanak őt végletekre kényszeríteni; mert akinek feje felett a házat felgyújtják, az kénytelen a tüzet romokba fojtani. És csakugyan, sem egyesek, sem hatóságok nem merték kezöket a veszélyes emberre rátenni; az pedig mitsem nyomott a latban, hogy egy fiatal nemes ember erőszakoskodás miatt törvényszék elé idézte, mert mielőtt a pör be volt fejezhető, az ügynek már rég és más téren el kellett döntetnie. De Catilina tervei is hajótörést szenvedtek, és pedig főképen azon, hogy a kormány ügynökei az összeesküdtek körébe betolakodtak s azt az összeesküvés minden részleteiről folytonosan értesítették. Midőn például az összeesküdtek Praeneste nagyfontosságú vára előtt megjelentek (nov. 1.) azt váratlanul meglependők, az őrseget már értesülve és megerősítve találták; s hasonló módon hiúsult meg minden vállalkozásuk. Catilina minden vakmerősége dacára most már mégis tanácsosnak látta elutazását a következő napok egyikére kitűzni; előbb azonban sürgető intései folytán az összeesküvők utolsó összejövetelén, a nov. 6-áról 7-kére szolgáló éjjelen elhatározottat, hogy Cicero consul, ki az ellenakna fővezetője volt, még Catilina elutazása előtt meggyilkoltassék, és hogy minden árulásnak útja bevágassék, e határozat rögtön hajtassék végre. A kiszemelt gyilkosok november 7-kén korán reggel csakugyan be is kopogtattak a consul házánál; de itt az örök meg voltak szaporítva, ők pedig egyszerűen visszautasítottak — a kormány kémjei ezúttal is túljártak az összeesküdtek eszén. Másnap (nov. 8.) Cicero összehitta a senátust. Catilina még most is meg merészelt jelenni, és a consul haragos támadásával szemben, ki az utolsó napok eseményeit előtte leleplezte, védelmét megkísérteni; de nem hallgat-

tak többé reá s ülőhelye körül a padok megürültek. Oda-hagyta tehát az ülést, és, amit különben ezen episod nélkül is kétségkívül megtett volna, a létrejött megegyezéshez képest Etruriába ment. Itt önmagát kikiáltatta consulnak és beváró helyzetet foglalt, hogy amint hírért veszi, miszerint a felkelés a fővárosban kitört, hadaival azonnal útra keljen Róma felé. A kormány a két vezért, Catilinát és Manliust, valamint azon társaikat, kik egy meghatározott határidő alatt fegyvereiket le nem teszik, kiátkozta és új polgárkatonaságot szólított fegyverre; de a Catilina ellen szánt seregnek élére Gaius Antonius consul állíttatott, ki köztudomás szerint maga is bele volt keveredve az összeesküvésbe, s kinek jelleme mellett tisztán a véletlentől függött, ha seregét Catilinához, vagy ellene fogja-e vezetni. Mintha egyenesen azt akarták volna, hogy Antóniusból egy második Lepidust csináljanak. Ép így nem tettek semmit az összeesküvésnek a fővárosban maradt vezetői ellen, dacára annak, hogy mindenki újjal mutatott reájok, s hogy a fővárosban való felkelés szándékával nem csak fel nem hagytak, sőt annak tervét még maga Catilina Rómából eltávozása előtt megállapította. El volt végezve, hogy egy tribún egy népgyűlés összehívása által adja meg a jelt, hogy Cethegus a reá következő éjjelen Cicero consult láb alól eltegye, Gabinius és Statilius a várost egyszerre tizenkét helyen felgyújtsák és Catilinának ezalatt közeledő seregével lehető gyorsan összeköttetésbe lépjenek. Ha Cethegus sürgető rábeszéléseinek sikere lett volna, és Lentulus, ki Catilina elutazása után az összeesküvők élére állt, el tudta volna magát szánni a gyors cselekvésre, a merénylet még most is sikerülhetett volna. De az összeesküvők épen oly tehetségtelen és gyáva emberek voltak, mint ellenfeleik; hetek múltak el és nem tettek semmit.

Catilina  
Etruriába  
megy.

A fővárosi  
összeesküvők  
felfedezése és  
elfogatása.

Végre az ellenakna döntötte el a dolgot. Lentulus a maga hosszadalmas modorában, melylyel a legközelebbi és legszükségesebb teendőkben való késedelmeskedését távolfekvő és messzire kiterjedő tervek koholásával igyekezett elföldni, egy kelta megyének, az allobrogoknak épen Rómában levő követeivel kezdett alkudozni, s ezeket, egy alapos zavarokba dőlt közállomány küldötteit, kik magok is nyakig el voltak adósodva, megkísértette belevonni az összeesküvésbe, s midőn elutaztak, cinkosaihoz intézett leveleket és küldötteket is adott át nekik. Az allobrogok elhagyták Rómát, de a római hatóságok őket a december 2-káról 3-kára szolgáló éjjelen a kapukhoz közel feltartóztatták és papirjaikat elvették. Kisült, hogy az allobrog küldöttek a római kormány kémjei voltak s csak azért alkudoztak Lentulusszal, hogy a kormánynak az összeesküvés fővezetői ellen a kívánt bizonyítékokat megszerezzék. Másnap reggel Cicero lehető csendben elfogatási parancsokat adott ki az összeesküvés legveszélyesebb fejei ellen, s Lentuluson, Cetheguson, Gabiniuson és Statiliuson azokat azonnal végre is hajtatta, mialatt néhány másnak szökés által sikerült az elfogatók elől menekülnie. Az elfogottak úgy mint a menekültek bűnössége kétségbe nem volt vonható. A kézrekerített levelek azonnal az elfogatók után a senátus elé terjesztettek, s a foglyok kénytelenek voltak azok írását és pecsétjét a magukénak elismerni; mire a tanúkkal együtt kihallgattattak; csakhamar napvilágra kerültek további bizonyító tények, az összeesküvők házaiban felhalmozott fegyverekészletek, s általok tett fenyegető nyilatkozatok is; az összeesküvés tényálladéka tökéletesen és jogérvényesen megállapított, a legfontosabb okmányok pedig Cicero rendeletére röpívek útján azonnal nyilvánosságra hozattak. — Az elkeseredés ezen anarchis-

tikus összeesküvés felett általános volt. Az oligarcha párt szerette volna a leleplezéseket arra felhasználni, hogy velők a demokráciának egyáltaljában, főkép pedig Caesarnak nyakát szegje, de már sokkal alaposabban szét volt robbantva, semhogy ezt keresztülvihette s őt azon sorsa juttathatta volna, melyben egykor a két Gracchust és Saturninust részécsítette; e tekintetben jó szándéka csak szándéknak maradt. A fővárosi tömeget leginkább az összeesküdtek gyujtogatási tervei lázították fel. A kereskedőosztály s általjában az anyagi érdekek pártja átlátta, hogy az adósok e harcában a hitelezők ellen létezéseért kell küzdenie; ifjúsága, karddal kezében, szenvedélyes izgatottságban tolongott a tanácsház körül, fegyvereit Catilina nyilvános és titkos pártfelei ellen villogtatva. És legalább pillanatra, az összeesküvés csakugyan meg is volt bénítva; habár legtávolabbi szerzői még szabadon jártak, mégis az összeesküvésnek a végrehajtással megbízott egész törzskara vagy fogságban volt vagy elmenekült; a Faesulae melletti had pedig, ha a főváros fellázadása nem támogatja, egymagában nem sokra mehetett.

Bármely türhetőleg rendben levő államban a dolog ezzel a politikai téren be lett volna fejezve, s a többit a katonaság és a törvényszékek végezték volna el. De Rómában már annyira jutottak a dolgok, hogy a kormány egy pár tekintélyes nemes embert már nem is volt képes biztos őrizet alatt tartani. Lentulusnak s a többi elfogottaknak rabszolgái és szabadon bocsátottai mozogni kezdtek; híre járt, miszerint terveket csináltak, hogy őket azon magán házából, melyekben fogva tartattak, kiszabadítsák; az utóbbi évek anarchistikus üzelmei következtében voltak Rómában bandavezetők, kik meghatározott árszabás mellett bármikor vállalkoztak erőszakoskodások elkövetésére és

Senátusi tárgyalás az elfogottak kivégzésétése felett.

utcai zenebonák rendezésére ; végre Catilina már megtudta a történeteket és elég közel volt arra nézve, hogy embereivel valamely merényletet megkísérthessen. Mennyi igazság volt e hírekben, azt el nem dönthetjük ; de az aggodalom alapos volt, miután a kormány az alkotmány értelmében a fővárosban sem katonasággal, sem még némi tiszteletet parancsoló rendőrséggel sem rendelkezett, és a valóságban zsákmányul volt vetve minden rablócsorda elé. Némelyek azon gondolatra jöttek, hogy minden netaláni megszábadítási kísérletnek a foglyok azonnali kivégeztetése által kell elejét venni. Az alkotmány értelmében ez nem volt lehetőség. A századok által szentesített provocatio jogánál fogva Róma polgára felett halálos ítéletet csak az összes polgárság, és más semmiféle hatóság nem hozhatott ; s amióta a polgárság törvényszéke maga a régiségtárba vándorolt, halálra többé egyáltalján nem ítélték. Cicero szeretne volna e veszélyes követelést visszautasítani ; bármily közönyös lehetett is a jogi kérdés magában véve az ügyvéd szemében, azt jól tudta, mily hasznára válik épen annak, ha szabadelvűnek tartják, és nem igen volt kedve e vérontás által örökre elválasztani magát a demokraták pártjától. Környezete azonban, főkép előkelő származású neje, sürgették, tetézné a haza körül szerzett érdemeit még e bátor tettel is ; és a consul, ki mint minden gyáva ember, aggodalmasan igyekezett a gyávaság külszínét magáról elhárítani, és mégis reszketett az iszonyú felelősség előtt, e szorongatásában összehívta a senátust és erre bízta, hogy a négy fogoly élete vagy halála felett ítéletet mondjon. Ennek természetesen nem volt értelme ; mert miután az alkotmány értelmében a senátus e kérdésben még sokkal kevésbé dönthetett, mint a consul, jogilag mégis elhárításának összes felelőssége erre hárult vissza ; de mikor

is volt a gyávaság valaha következetes? Caesar mindent elkövetett a foglyok megmentésére, és beszéde, mely telve volt a demokratia elháríthatatlan bosszújára célzó fenyegetésekkel, mely benyomást tett a hallgatókra. Habár a consulárisok valamennyien s a senátus nagy többsége már a kivégeztetés mellett nyilatkoztak, erre a legtöbben, élőkön Ciceróval, mégis ismét hajlandóbbaknak látszottak a törvényes korlátok tiszteletben tartására. Catonak azonban, midőn az enyhébb vélemény szószólóit rabulista módon azzal gyanúsította, hogy be voltak avatva a merényletbe, és ráutalt, hogy előkészületek történnek a foglyoknak egy utcai lázzadás segélyével való kiszabadítására, az ingadozó lelkekbe ismét sikerült új és másnemű félelmet önteni és a többséget rábírní a gonosztevők azonnal való kivégeztetésének kimondására. A határozat végrehajtása természetesen a consul teendője volt, ki azt kezdeményezte. A foglyok december ötödikén késő este elvitettek eddigi foghelyeikről és az emberekkel még mindig zsúfolva telt vásártéren keresztül azon börtönbe kísértettek, melyben a halálra ítélt gonosztevőket szokták őrizni. Ez egy tizenkét lábnyi mélységű boltozatos hézag volt a Capitol alján, mely egykor kútházul használtatott. Lentulust a consul maga, a többieket praetorok vezették, mindannyian erős őrségek kíséretében; de megszabadításukat, várakozásuk ellenére, senki sem kísértette meg. Senki sem tudta, valjon a foglyokat biztos börtönbe, vagy pedig a vesztő helyre viszik-e. A börtön ajtajánál átadattak azon hármaknak, kik a kivégeztetést intézték, és a földalatti helyiségben fáklyafény mellett megfojtattak. A consul az ajtó előtt várakozott, míg a kivégeztetésnek vége nem volt, azután csengő, jól ismert hangjával a piacon néma csendben várakozó tömegnek kikiáltotta: „Meghaltak“. A tömeg késő éjjelig hullám-

A catilináriusok kivégeztése.

zott az utcákon, s ujjongva üdvözölte a consult, kinek azt hitte, hogy házainak és tulajdonának biztosságáért halára van kötelezve. A tanács nyilvános hálaünnepélyeket rendelt el s a nemesség első emberei, Marcus Cato és Quintus Catulus a halálos ítéletek szerzőjét a haza atyjának nevével üdvözölték, mely ez alkalommal mondatott ki először. — Ez azonban iszonyú egy tett volt, és csak annál iszonyúbb, mert egy egész nép nagynak és dicséretesnek találta. Talán még soha állam nyomorultabb módon be nem vallotta saját tehetetlenségét, mint tette Róma, midőn egy végzés által, melyet a kormány többsége hideg vérrrel hozott s a közvélemény megtapsolt, néhány politikai fogolyt, kik a törvények értelmében ugyan büntetést, de nem halált érdemeltek, sebtiben megöletett, csak azért, mert nem bíztott börtöneinek biztosságában s mert nem volt kielégítő rendőrsége! A dolog komikus oldalát, és ily oldaluk a történelmi tragédiáknak ritkán hiányzik, az képezte, hogy a legbrutálisabb zsarnokság e tényét Rómának éppen legingatagabb és legfélénkebb államfőfija volt kénytelen végrehajtani, s hogy a sors az „első demokrata consult“ szemelte ki arra, hogy a régi római községi szabadság palladiumát, a provocatio jogát semmivé tegye.

Miután a fővárosban az összeesküvés el volt fojtva, mielőtt még merényletét végrehajtani megkísérthette volna, hátra volt még a felkelésnek Etruriában véget vetni. Azon 2000-nyi katonaságnak, melyet Catilina itt talált, száma a tömegesen hozzá toluó újoncokkal majdnem öt akkorára emelkedett, s már két meglehetősen teljes számú légiót képezett, melyben, az igaz, a legénységnek körülbelül csak negyedrésze volt elegendőkép felfegyverezve. Catilina e néppel a hegyek közé vette magát és került az Antonius hadaival való megütközést, hogy csapatainak szervezését

Az etrusk felkelés elfojtása.

befejezhesse és a felkelés kitörését Rómában bevárja. Az ennek meghíúsulásáról érkezett hír azonban a felkelők seregét is szétugrasztotta: a kevésbé compromittáltak nagy tömege azonnal haza széledt. A megmaradt elszántak, vagy inkább kétségbeesettek megkísérették magokat az Appennin szorosain keresztül átvágni Galliába; de midőn kis csapatuk Pistoria mellett (Pistoja) a hegység aljához ért, egyszerre két sereg fogta közre. Előtte Quintus Metellus hadteste volt, mely Ravenna és Ariminum felől jött, az Appennin éjszaki lejtőjét megszállni; mögötte Antonius serege, ki hajtott végre tisztjeinek sürgetésére és rászánta magát a téli hadjáratra. Catilina két oldalról közre volt fogva s élelmi szereiből már kifogyott; nem tehetett egyebet, mint hogy legközelebb álló ellenfelét, azaz Antoniust megtámadja. Egy sziklahegyek által elzárt szűk völgyben került a felkelők és Antonius hadai közt ütközetre a dolog, mely utóbbiak vezérletét Antonius, hogy egykori szövetségesein legalább ne neki magának kelljen a végítéletet végrehajtani, e napra valami ürügy alatt egy vitéz és szolgálatban megőszült tisztre, Marcus Petreiusra bízta. A kormány seregének túlnyomó száma a csatatér minősége folytán keveset nyomott a latban. Catilina úgy mint Petreius, legmegbízhatóbb embereiket a legelső sorokba állították; kegyelmet senki sem nem kért, sem nem adott. Sokáig tartott a harc és mindkét félen számos vitéz elhullott már; Catilina, ki az ütközet kezdete előtt a maga valamint valamennyi tisztjének lovát visszaküldte, e napon bebizonyította, hogy nem közönséges dolgokra volt hivatva, s hogy tudott mint hadvezér vezényelni és egyúttal közemberként harcolni. Végre Petreius, gárdájával szétrobbantotta az ellenfél centrumát, s ezt visszanyomván, két szárnyát belső oldalaikon támadta meg; s ezzel a győzelem meg volt nyerve. Catilina

embereinek holttetemei — 3000-et számláltak meg — mint egy rendes sorban fekve fedték be a csatatért ott, ahol álltak; a tiszték és vezérok, miután minden veszve volt, az ellenség közé rohantak, s ott keresték és meg is találták a halált (692 elején). Antoniust a senátus, jutalmúl e győzelmeért, az imperatori címmel bélyegezte meg, és új hálaünnepek bizonyították, hogy a kormány úgy, mint az alattvalók, kezdik a polgárháborút megszokni.

Crassus és  
Caesar állása  
az anarchis-  
tákkal szem-  
ben.

62. Az anarchisták összeesküvése ezzel a fővárosban úgy, mint Itáliában véres erőszakkal le volt verve; s már csak azon bünyenyítő perek emlékeztettek reá, melyek a megvert párt hívei közt az etrusk vidéki városokban és a fővárosban jókora pusztítást vittek végbe; és a felszaporodó itáliai rablóbandák, amelyek közül például egy, mely Spartacus és Catilina hadseregének maradványaiból keletkezett, 694-ben Thurii vidékén katonai erő által tétetett semmivé. Nem szabad azonban szem elől tévesztenünk, miszerint e csapás nem csupán azon tulajdonképeni anarchistákat érte, kik a főváros felgyújtására összeesküdtek és Pistoria mellett harcoltak, hanem egyúttal az egész demokrata pártot is. Hogy ennek, nevezetesen Crassusnak és Caesarnak e dolgokban 60. úgy, mint a 688-ki összeesküvésben, részök volt, az nem ugyan jogi, de történelmi szempontból kicsinált dolognak tekinthető. Azt ugyan, hogy Catulus és a szenátusi párt többi fejei a demokratia vezérét azzal vádolták, hogy tudomással bírt az anarchisták terveiről, és hogy ez mint szenátor az oligarchia által szándékolt brutális törvényszéki gyilkosság ellen felszólalt és szavazott, csak a pártármány hozhatta fel annak bizonyítékául, hogy részt vett Catilina terveiben. Súlyosabban esik egy csomó más tény a mérlegbe. Világos és megcáfolhatatlan bizonyítékok szerint mindenkifelett Crassus és Caesar pártolták Catilinát a consulságra

való pályázásában. Midőn Caesar 690-ben Sulla poroszlóit a gyilkolási törvényszék elé idézte, valamennyit elítéltette, csak a legbűnösebbet és legalávalóbbat mindjájok közül, Catilinát mentette fel. December harmadikán tett lelepszései alkalmával Cicero a nála feljelentett összeesküvők nevei közt a két nagy befolyású emberét ugyan nem említette; de köztudomású dolog volt, hogy a feladók nemcsak azokat jelentették fel, kik ellen utóbb a vizsgálat megindított, hanem kívülök még „sok ártatlant” is, kiknek neveit Cicero consul jónak látta a lajstromból kitörölni; évekkal utóbb pedig, midőn nem volt oka az igazságot elhallgatni, épen ő nevezte meg Caesart nyíltan azok közt, kik az összeesküvésről tudomással bírtak. Közvetett de igen érthető vád rejlik abban is, hogy a december harmadikán elfogott négy ember közül a két legkevesebbé veszélyes, Statilius és Gabinius, Caesar és Crassus senátoroknak adatott át őrizet végett; nyilvánvalókép azért, hogy ha menekülni engedik őket, a közvélemény előtt bűnrészesekként, ha pedig csakugyan megörzik őket, összeesküdt társaik előtt árulókként compromittáltassanak. Jellemző a helyzetre nézve a következő jelenet, mely a senátusban fordult elő. Közvetlenül Lentulus és társainak elfogatása után a kormány ügynökei elfogtak egy küldöttet, kit a fővárosban levő összeesküdtek küldtek Catilinához; s ez, tökéletes büntetlenségéről biztosítatván, rávétetett, hogy a senátus teljes ülésében kimerítő vallomást tegyen. Amint azonban vallomásaiban kényes dolgokat kezdett pengetni s nevezetesen Crassust említette, mint azt, kitől megbízásait vette, a senátorok azonnal félbe szakították és Cicero indítványára elhatározták, hogy egész vallomása, további vizsgálat nélkül semmisnek tekintessék, maga a küldött pedig, a megígért bűnbocsánat dacára mindaddig fogva tartassék, míg nem csak ezen állítását

vissza nem vonja, hanem azt is meg nem vallja, ki biztatta fel a hamis tanúskodásra! Ebből világosan kitünik, nemcsak, hogy az, ki felszólíttatván, támadná meg Crassust, azt válaszolta, hogy semmi kedve a csorda bikáját magára bősztíteni, igen jól ismerte a viszonyokat, hanem az is, hogy a senátus többsége, Ciceroval élén megegyezett abban, miszerint a leleplezéseket bizonyos korlátokon túlterjedni nem engedik. A közönség nem volt ily finnyás; azon fiatalság, mely a gyujtogatók ellen fegyvert fogott, leginkább Caesar ellen volt elkeseredve; ezek december ötödikén, midőn a curiából eltávozott, kardjaikat mellének szegezték, és kis híjja volt, hogy Caesar már most el nem vérzett ugyanazon helyen, melyen tizenhét évvel utóbb a halálos döfést kapta; hosszabb időn át nem jelent meg a curiában. Aki az összeesküvés menetét mindenben figyelemmel kíséri, nem fogja távol tarthatni magától azon gyanút, miszerint Catilina hátra megett ezen egész időn keresztül hatalmasabb emberek álltak, kik teljes jogi erejü bizonyítékok hiányára s a csak félig beavatott és a tétlenségnek minden ürügye után mohón kapkodó senátusi többség lanyhaságára és gyávaságára támaszkodva képesek voltak a hatóságoknak minden komoly fellépését meggátolni, a felkelők fejének szabad elvonulhatást eszközölni, s még a felkelés elleni hadizenetet és seregküldést is oly módon hajtani végre, hogy az majdnem egyre ment a felkelés fegyveres támogatásával. Midőn ekként maga az események menete azt bizonyítja, hogy a Catilina-féle összeesküvés számai sokkal magasabbra nyultak Lentulusnál és Catilinánál, úgy az is figyelmet fog érdemelni, hogy sokkal későbbi időben, midőn Caesar az állam élére jutott, Catilina egyetlen még életben levő emberével, a mauretániai guerilla-vezérrel, Publius Sittiussal a legszorosabb frígyben állt, s hogy az adóssági jogot teljesen

azon értelemben enyhítette, amint azt Manlius kiáltványa követelte. — Mindezen egyes bünjelek elég hangosan beszélnek; de ha mindezek nem léteznének is, a demokratia kétségbeesett helyzete, melyben a gabinius-maniliusi törvények óta fenyegetőbben mint valaha felemelkedő katonai hatalommal szemben állt, már magában véve is szinte bizonyossá teszi, hogy, mint ily körülmények közt történni szokott, végső menekvését titkos összeesküvésekben és az anarchiával való szövetségben kereste. A viszonyok sokban hasonlítottak Cinna korának viszonyaihoz. Amíg a keleten Pompeius körülbelül oly állást foglalt el, mint akkor Sulla, azonképen igyekezett Crassus és Caesar vele szemben oly hatalomra tenni szert Itáliában, minővel Marcus és Cinna bírtak, hogy azt, hacsak lehet, ezeknél jobban használják fel. E hatalomhoz az út most is csak a terrorizmuson és anarchián vezetett keresztül, és ez út megtörésére Catilina kétségkívül születve vala. A demokratia jó hírű vezérei ez üzelmekben természetesen lehetőleg a háttérben maradtak, s a tisztátalan munka elvégzését, melynek gyümölcseit utóbb magok remélték szedhetni, tisztátalan társaik kezére bízták. Midőn pedig a vállalat hajótörést szenvedett, magasabban álló részesei még inkább elkövetek mindent, hogy részvételüket benne eltitkolhassák. Utóbb pedig, midőn az egykori összeesküvő maga is politikai összeesküvés céltablájává lett, ugyanez okból még sűrűbb lett a fátyol, mely a nagy ember életének e homályos éveit befödte, sőt ez értelemben még külön apologiák is készültek dicsőítésére.\*)

\*) Ilyen Sallustius Catilinája, melyet szerzője, köztudomás szerint Caesar híve, 708 után vagy Caesar egyeduralma vagy, ami valószínűbb, örököseinek triumvirátusa alatt bocsátott nyilvánosságra; kétségkívül mint politikai iránymunkát, mely a demokratikus

A demokrata-  
párt tökéle-  
tes veresége:

71. Öt év óta állt Pompeius a keleten seregeinek és hajóhadainak élén; öt év óta conspirált otthon a demokratia megbuktatására. Az eredmény csüggesztő volt. Szertelen erőfeszítéseivel nem csak nem mehetett semmire, hanem erkölcsi úgy mint anyagi tekintetben roppant veszteséget szenvedett. A telivér demokratia már a 683-ki coalitióban keményen megbotránkozhatott, habár ez alkalommal a demokratia csak az ellenpárt két tekintélyes emberével szövöttek s ezeket saját programjának elfogadására kötelezte. Most azonban a demokrata párt egy gyékényen árult egy csomó gyilkossal és tönkrement emberrel, kik majdnem egytől-egyig szintén az ellenpárt táborából szöktek meg, s ezeknek programját, vagyis a Cinna-féle terrorizmust, legalább egyelőre, magáévá tette. Ez az anyagi érdekek pártját, a 683-ki coalitio fő alkatelemeinek egyikét, elidegenítette a demokratia-tól és egyelőre az optimátáknak, általjában pedig bármely hatalomnak, mely az anarchia ellen védelmet akart és bírt nyújtani, karjai közé kergette. Még maga a fővárosi tömeg is, melynek ugyan semmi kifogása nem volt egy vagy más utcai zenebona ellen, mely azonban mégis kellemetlen dolognak tartotta, ha feje felett a házat felgyújtják, némileg megrökönyödött. Figyelemre méltó, hogy a semproniusi gabnakiosztás épen ez évben (691) léptettetett ismét életbe teljes kiterjedésében
- 68.

pártnak, melyre a római monarchia támaszkodott, becsületét helyreállítani, s Caesar emlékét a legsötétebb folttól, mely reá tapadt, megtisztítani, mellesleg pedig Marcus Antonius triumvir nagybátyját is lehetőleg fehérre mosni törekedett (v. ö. pl. 59. fej. Dióval 37, 39). Hasonlóképp célja ugyane szerző Jugurthájának egyfelől az oligarcha kormányzat nyomorult voltát leleplezni, másfelől a demokratia koryphaeusát Gaius Máriust dicsőíteni. Az, hogy az ügyes író e könyveiben azoknak apologiai és vádlói iránya háttérbe szorul, nem azt bizonyítja, hogy nem, hanem azt, hogy jó pártiratok.

és pedig Cato indítványára a senátus által. Világos volt, hogy a demokrata vezérek szövetezése az anarchiával válaszfalat emelt közök és a városi polgárság közé, és hogy az oligarchia, legalább pillanatnyi sikerrel, e válaszfalat mind magasabbra emelni és a tömeget a maga részére vonni igyekezett. Végre Gnaeus Pompeiust mindezen ármányok egyfelől óvták, másfelől elkeserítették; a demokratia a történetek után, és miután azon kötelékeket, melyek Pompeiussal összekapcsolták, maga úgy szólván széttépte, nem igen kívánhatta tőle többé amit 684-ben még némi méltányossággal követelhetett, hogy a demokratiai hatalmat, melyet ő s mely őt emelte fel, kardjával maga ne tegye semmivé. A demokratia ekként meg volt gyalázva és elgyöngülve; de mindenekfelett, nevetségessé tétetett tehetlenségének s gyöngeségének kérlelhetetlen leleplezése által. Amiben a megbuktatott kormány lealázásáról és más efféle semmiségekről volt szó, abban nagy volt és hatalmas; de valahányszor megkisérté, valódi politikai eredményt vívni ki, egyszerűen hasra esett. Pompeius iránti viszonya ép oly ferde mint szájalmas volt. Mialatt dicsérettel és hódolattal halmozta el, titokban szakadatlanul ármánykodott ellene, és minden ármányai szappanbuborékként magoktól semmivé lettek. A kelet és a tengerek hadvezére, távol attól, hogy védené magát ellenök, úgy látszott, mintha mindezen üzelmeket észre sem venné, és úgy nyerne felettök diadalt, mint Herakles a pygmaeusok felett, anélkül hogy maga tudna róla valamit. A polgárháború felszítására tett kísérlet nyomorúságosan megghiúsult; míg az anarchista töredék legalább némi erélyt fejtett ki, azalatt a tiszta demokratia tudott ugyan bandákat felbérelni, de nem volt képes azokat sem vezetni, sem megmenteni, sem velök együtt meghalni. Még maga a halálos gyöngeségben

sínylődő oligarchia is képes volt, a demokratia soraiból hozzá átpártolt tömegek és mindenekfelett azon körülmény által támogatva, hogy érdekei ez ügyben tökéletesen meggyeztek Pompeius érdekeivel, a forradalmi kísérletet levetni, s ezzel még egy utolsó győzelmet vívni a demokratia felett. Időközben Mithridates király meghalt, Kis-Ázsia és Syria rendbe volt hozva, s Pompeius hazatérése Itáliába minden percben várható vala. A kockának rövid idő alatt el kellett dőlnie; de valjon lehetett-e a valóságban még csak szó is elhatározó küzdelemről ama hadvezér közt, ki dicsőségben s hatalomban gazdagabban, mint valaha, jött vissza, és a példátlanul megalázott és teljesen tehetetlen demokratia között? Crassus családját és kincseit hajóra készült rakni, hogy valahol a keleten keressen menhelyet magának; és még a ruganyos és erélyes természetű Caesar is úgy látszott, mintha le készülne mondani a reményről.

63. Ezen évben (691) pályázott a főpontifexsége; s midőn a választás reggelén lakásából eltávozott, kijelentette, hogy ha e szándéka sem sikerül, nem lépi át többé saját házának küszöbét.

## VI. FEJEZET.

---

### **Pompeius visszalépése és a trónra törekvők szövetkezése.**

Midőn Pompeius a reá bízott teendők elvégzése után tekintetét ismét hazájára fordította, másodszer látta a koronát lábai előtt heverni. A római állam fejlődése már régóta ily katastróph felé irányult; minden elfogulatlan ember előtt világos volt és ezerszer el volt mondva, hogy, amint az aristokratia uralma megbukik, a monarchia kikerülhetlenné válik. Most a szabadelvű polgári ellenzék s a katonai hatalom egyesülten megbuktatták a senátust; most már csak az lehetett a feladat, hogy a dolgok új rendje számára az illő személyek, nevek és formák megállapíttassanak, melyek különben az átalakulás részben demokratikus részben katonai elemeiben már elég világosan meg valának jelölve. Az utolsó öt év eseményei mintegy végkép megpecsételték az állam e küszöbön álló átalakulását. Az újonnan szervezett ázsiai tartományokban, melyek szervezőjökben Nagy Sándor utódját király módjára tisztelték és kedvenc szabadon bocsátottait már hercegekként fogadták, Pompeius erős alapot vetett uralkodásának, s egyúttal meg-

Pompeius  
keleten.

szerezte azon kincseket, azon hadsereget és azon nimbust, melyre a római állam leendő fejedelmének szüksége volt. A fővárosi anarchista összeesküvés a vele kapcsolatban álló polgárháborúval együtt pedig mindenkinek, kinek politikai vagy csak anyagi érdekei is voltak, érezhetőleg megmutatta, hogy az oly, tekintélylyel és katonai hatalommal nem bíró kormány, minő a senátusé volt, az államot a politikai iparlovagok ép oly nevetséges mint borzasztó zsarnokságának teszi ki, és hogy elkerülhetlen szükséggé vált az alkotmányt akként módosítani, hogy a katonai hatalom szorosabban csatoltassék a kormányzó hatalomhoz, ha a társadalmi rend fennmaradását biztosítani akarják. Ekként Keleten feltámadt az uralkodó, Itáliában pedig készen állt a trón ; s minden arra mutatott, hogy a 692. év a köztársaság utolsó s a monarchia első éve lesz.

62.

A jövő monarchia ellenei.

Küzdelem nélkül azonban a cél nem volt elérhető. Azon alkotmányról, mely félezredéven át fennállt, s mely alatt ama kis város a Tiberis partján példátlan nagyságra és dicsőségre emelkedett, nem lehetett tudni, mily mély gyökereket vert a földbe, és senki sem számíthatta ki, hogy aki fel akarja forgatni, a polgári társadalmat lefelé mely rétegekig fogja feldúlni. Pompeius a nagy cél felé törekvéseben több vetélytársát megelőzte, de nem győzte le teljesen. Épen nem volt elképzelhetetlen, hogy mindezen elemek szövetkezzenek az új úr megbuktatására, s hogy Pompeius Quintus Catulust és Marcus Catot Marcus Crassussal, Gaius Caesarral és Titus Labienussal egyesülten találja szemben magával. De a kikerülhetetlen és kétségkívül komoly küzdelmet nem egy könnyen lehetett a mostaniaknál kedvezőbb viszonyok közt megkezdeni. Nagy mértékben valószínű volt, hogy a catilinai felkelés közvetlen benyomása alatt, oly kormány előtt, mely, habár a szabadság árán, rendet és

biztosságot ígért neki, az összes középpárt, még inkább a csupán a maga anyagi érdekeivel törődő kereskedőség, és nem kevésbé az arisztokratia nagy része is kész lesz meghajolni, melynek, belső szakadozottságában és politikai tekintetben minden reménytől megfosztva levén, meg kellett vele elégednie, ha ideje korán kiegyezvén a fejedelemmel, legalább gazdagságát, rangját és befolyását biztosíthatja; sőt talán még az utóbbi csapások által mélyen lesújtott demokratia egy része is hajlandó lett volna követeléseit egy részének megvalósítását egy általa felmagasztalt katonai főnöktől remélni. De bármiként álltak légyen is a pártviszonyok, vajjon mit nyomtak az itáliai pártok egyáltalában, legalább e pillanatban, a mérlegben, melynek másik csészéjébe Pompeius győzedelmes serege nehezedett? Húsz év előtt Sulla, miután Mithridatesszel szükségből ideiglenes békét kötött, őt légiójával képes volt a mérsékelt arisztokratákon és a szabadelvű kereskedőkön kezdve egészen az anarchistákig az összes, évek óta tömegesen harcra készülő szabadelvű párt ellenében, megvalósítani azon restauratiót, mely a dolgok természetes fejlődésével egyenes ellentétben állt. Pompeius feladata sokkal kevesebb nehézséggel járt. Visszatért, miután különféle teendőit tengeren és szárazon teljesen és lelkiismeretesen elvégezte. Joggal várhatta, hogy komoly oppositóra nem fog találni, a különböző szélső pártokon kívül, melyeknek mindegyike egymagában véve tehetetlen volt s melyek még egyesülten sem képezhettek egyebet oly párttörödékek szövetezésénél, melyek még csak az imént is szenvedélyesen küzdöttek egymás ellen és bensőleg alaposan meg voltak hasonolva. Teljesen készületlenek valának, nem volt seregök s fejük, nem voltak szervezve Itáliában, nem bírtak támaszszal a tartományokban, és ami földolog, nem volt hadvezérök; alig

akadt köztök említésre méltó katona, nem hogy akadt volna oly tiszt, ki merészelhette volna a polgárokat harcra szólítani Pompeius ellen. Azt is tekintetbe lehetett venni, hogy a forradalomnak most már hetven év óta szüntelenül lángoló és saját lángját felemésztő vulkánja szemmelláthatólag kiégett s már önmagában el kezd hamvadni. Nagyon kétséges volt, ha valjon sikerülne-e most az itáliaiakat pártcélok érdekében úgy fegyverbe állítani, mint sikerült még Cinnának és Carbonak. — Ha Pompeius komolyan akarta, valjon nem lehetett-e biztos benn e, hogy sikerül keresztülvinnie azon állami átalakulást, melyet a római állam organikus fejlődése bizonyos természeti szükségességgel előre kijelölt ?

Nepos küldetése Rómába.

63. Pompeius megragadta az alkalmas pillanatot, midőn a keleti küldetést elvállalta ; s most úgy látszott, mintha tovább akarna menni a megkezdett úton. A 691. év őszén Quintus Metellus Nepos Pompeius táborából a fővárosba érkezett, és a tribúnságra lépett fel pályázóul, azon nyíltan kijelentett szándékkal, hogy mint néptribún Pompeiusnak 61. 693-ra a consulságot, addig pedig különös népvégzés útján a Catilina elleni háború vezérletét megszerezze. Az izgatottság roppant nagy volt Rómában. Azt nem lehetett kétségbevonni, hogy Nepos Pompeius egyenes vagy közvetett megbízása alapján járt el ; Pompeius kívánságát, ki Itáliában ázsiai légióinak élén hadvezérként akart szerepelni és a legfőbb katonai és legfőbb polgári hatalmat egyszerre gyakorolni, csak új lépesnek tekintették a trón felé vezető úton ; Nepos küldetésében pedig a monarchia félhivatalos bejelentését látták. — Minden attól függött, mily magatartást tanúsít a két nagy politikai párt e nyilatkozatokkal szemben ; ez volt döntendő jövőbeli állásuk s a nemzet jövője felett. Azon fogadtatást magát pedig, melyben Nepos

részesült, viszont a pártok akkori viszonya Pompeiushoz határozta meg, mely igen sajátságos természetű volt. Pompeius a demokratia hadvezéréként ment keletre. Elég oka volt elégedetlennek lennie Caesarral és híveivel, de nyílt szakadás nem állt be köztök. Valószínű, hogy a távollevő és más dolgokkal elfoglalt Pompeius, ki különben is sehogy sem volt képes magát a politikai téren tájékozni, az ellenszótt demokratikus ármányok kiterjedésén és összefüggésén, legalább akkor még nem bírt áttekinteni, sőt gögijében és rövidlátásában talán még büszkeségét is találta benne, ha e vakandokmunkát észre nem veszi. Ehez járult, ami egy Pompeius-féle jellemnél sokat nyomott a latban, hogy a demokratia sohsem vesztette szem elől a nagy ember iránti tartozó külső tiszteletét, sőt éppen most (691), és pedig felszólítás nélkül, amint ő szerette, egy külön népvégzés által hallatlan megtiszteltetésekben és decoratiókban részesítette. Egyébiránt, ha mindezt nem teszi is, maga Pompeiusnak jól felfogott érdeke megkövetelte, hogy legalább külsőleg, folyvást a populáris párt részén álljon; a demokratia és monarchia oly benső válrokonságban álltak egymással, hogy Pompeius, midőn kezét a korona után kinyújtotta, szinte kénytelen volt magát, mint addig, a népjogai előharcosának állítani. Amíg ekként személyes és politikai okok közreműködtek arra, hogy Pompeius és a demokratia minden történetek dacára eddigi szövetségökhöz ragaszkodjanak, azalatt a másik fél nem tett semmit azon szakadás betemetésére, mely Pompeiust, amióta a demokratiához át-pártolt, Sulla-párti elvbarátaitól elválasztotta. Személyes feszültsége Metellus és Lucullus irányában átterjedt ezeknek nagy terjedelmű és befolyásos cotteriáira is. A senátusnak kicsinyes, de ily kicsinyes szabású jellemre nézve éppen ezáltal mélyen elkeserítőleg ható oppositioja kísérte egész

hadvezéri pályáján. Fájdalmasan hatott rá, hogy a senátus mitsem tett, amivel őt, a rendkívüli embert érdeme szerint, azaz rendkívüli módon tisztelje meg. Végre nem szabad szem elől tévesztenünk, hogy az aristokratia épen ekkor új diadalától meg volt ittassodva, a demokratia pedig mélyen meg volt alázva, s hogy az aristokratiát a merev és félbolond Cato, a demokratiát pedig az ármány simulékony mestere, Caesar vezette. — Ezek voltak a viszonyok, midőn Pompeius küldötte Rómába megérkezett. Az aristokratia nem csak hogy azon indítványokat, melyeket ez Pompeius érdekében bejelentett, a fennálló alkotmány elleni hadizenetnek tekintette, hanem nyíltan is mint ilyenekkel bánt velök és csepp fáradságot sem fordított aggodalmainak és boszankodásának eltitkolására: Marcus Cato magát Nepossal együtt néptribúnná választatta, azon, nyíltan kifejezett szándékkal, hogy ez indítványok ellen küzdjön, és Pompeius kísérleteit, ki ismételten igyekezett hozzá közelíteni, ridegen visszautasította. Könnyen megmagyarázható, hogy Nepos ily körülmények közt nem látott rá okot, hogy az aristokratiát kimélje, ellenben annál készségesebben csatlakozott a demokratákhoz, miután ezek, megszokott simulékonyságukkal meghajoltak az előtt, amit ki nem kerülhettek, és az itáliai hadvezérséget a consulsággal együtt inkább önkényt megadták Pompeiusnak, sem-hogy ezt rákényszerítsék, hogy fegyveres kézzel vívja ki magának. A szívélyes egyetértésnek csakhamar volt is alkalma nyilvánulni. Nepos nyíltan magáévá tette a demokraták felfogását, kik a senátus többsége által nemrég kimondott kivégzéseket alkotmányellenes törvényszéki gyilkosságoknak tekintették; s hogy ura és mestere sem volt más véleményen, azt azon sokat mondó hallgatása bizonyította, melylyel a Cicero által neki átküldött terjedelmes igazoló

Szakítás  
Pompeius és  
az aristokra-  
tia közt.

iratra válaszolt. Másfelől Caesarnak, midőn praetorságát elfoglalta, első dolga volt Quintus Catulust a capitoliumi templom újból történt felépítése alkalmával általa állítólag elsikkasztott pénzek miatt felelősségre vonni s a templom-építés befejezésével Pompeiust bízni meg. Ez mesteri egy fogás volt. Catulus most már tizenhat év óta folyvást épített a templomon, és úgy látszott, hogy mint a capitoliumi építkezések főfelügyelője szeretne élni és meghalni is; és ezen nyilvános megbízatással tűzött visszaélést, melyet csak az előkelő megbízott tekintélye takart el eddig, megtámadni, anyagilag véve teljesen igazolt s azon felül szerfelett népszerű dolog vala. Midőn azonban ezáltal egyúttal Pompeiusnak kilátást nyújtott arra, hogy a föld kerksége legbüszkébb városának e legbüszkébb helyén Catulus nevét letörölve, helyébe a magáét vésethesse be, épen olyat adott neki, amit ez leginkább óhajtott s ami a demokratiának nem ártott semmit, túlesapongó, de üres megtiszteltetésben részesítette őt, és egyúttal az aristokrátiával, melynek lehetetlen volt a maga legkülönb emberét elejtenie, a legbozsantóbb módon összevesztette. — Ezalatt Nepos, Pompeiusra vonatkozó indítványait a polgárság elé terjesztette. A szavazás napján Cato s barátja és társa Quintus Minucius, intercedáltak. Midőn Nepos ezzel nem törődve a felolvastatást folytatta, formázerint birokra került a dolog: Cato és Minucius társukra vették magokat s őt félbeszakították; egy fegyveres csapat ugyan kiszabadította és az aristokratikus töredéket a vásártérről elkergette; de Cato és Minucius, most már szintén fegyveres nép kíséretében visszajöttek és a csatatérnek végre a kormány nevében urai maradtak. Bandájának az ellenfél bandája felett vítt ezen győzelme által felbátorodva, a senátus Nepos tribúnt a praetor Caesarral együtt, ki őt törvényjavaslata előterjesztésében tőle

telhetőleg támogatta, hivatalaiktól felfüggesztette; letételeket, mely a senátusban indítványoztatott, Cato alkalmassint inkább e rendszabály alkotmányellenes, mintsem célszerűtlen volta miatt, meggátolta. Caesar nem törődött a végzéssel és folytatta hivatalos működését mindaddig, míg a senátus erőszakhoz nem nyúlt ellene. Amint ennek híre ment, a tömeg háza előtt megjelent és rendelkezésére bocsátotta magát; csak tőle függött volna megkezdeni az utcai harcot vagy legalább a Metellus által tett indítványokat most feleleveníteni és Pompeiusnak az óhajtott itáliai hadi parancsnokságot megszerezni; de ez nem állt érdekében, minélfogva a tömeget rábírta, hogy széledjen haza, mire a senátus is visszavonta a reá rótt büntetést. Nepos maga, azonnal felfüggesztetése után odahagyta a várost és hajóra ült Ázsia felé, Pompeiusnak hírt vinni küldetésére eredményéről.

Pompeius  
visszalépése.

Pompeius a dolgok e fordulatával teljesen meg lehetett elégedve. A trónhoz végre is csak a polgárháború útján lehetett eljutni; s hogy ezt teljes joggal megindíthatta, azt Cato javíthatatlan ügyetlenségének köszönhetette. Catilina híveinek jogellenes elítélése s a Metellus néptribún ellen elkövetett hallatlan erőszakoskodások után Pompeius a polgárháborút mint a római községi szabadság két palládiumának, a felebbezési jognak és a néptribúnuság sérthetlenségének védője és egyúttal mint a rend pártjának előharcosa a cataliniai banda ellen, viselhette. Szinte lehetetlennek látszott, hogy Pompeius ezt elmulasztja, és józan észszel másodszor is azon kínos helyzetbe tegye magát, melybe hadseregének hazabocsátása 684-ben juttatta, s melyből csak a gabiniusi törvény szabadította ki. De bármily könnyűvé tették is a körülmények rá nézve a fehér szalagot homloka köré fűzhetni s bármint epedett is

érte lelkében, midőn kenyértörésre került a dolog, bátorsága ismét elhagyta. Ezen mindenben, csak igényeiben nem, közönséges ember szerette volna ugyan magát a törvényeken kívül helyezni, csak megtehetette volna anélkül, hogy a törvényes térről lelépjen. Ezt már Ázsiában való késedelmezése is sejtette. Ha akarta volna, könnyen megérkezhetett volna már 692. januárban hajóhadával és hadseregével Brundisium kikötőjébe, hogy Nepost itt fogadja. Hogy az egész 691/2-iki telet Ázsiában töltötte, annak első hátrányos következése az volt, hogy az aristokratia, mely a Catilina elleni hadjáratot természetesen tőle telhetőleg siettette, időközben ennek bandájával végkép elbánt, s ezzel Pompeius elvesztette a legillőbb ürügyet, mely alatt ázsiai légióit Itáliában együtt tarthatta volna. Oly embernél, minő Pompeius volt, ki nem tudott hinni önmagában és szerencsecsillagában, ki a közéletben aggodalmasan kapaszkodott a formaszerinti joghoz, s kinél az ürügy körülbelül ugyanannyit nyomott a latban, mint az ok, e körülmény nagy súlylyal nehezedett a mérlegbe. Elhitethette továbbá magával, hogy seregét, ha hazabocsátja is, nem ereszti ki végkép kezéből, s hogy szükség esetén mégis bármely más pártvezérnél gyorsabban teremthet magának harcképes sereget; hogy a demokratia, alázatos magatartásában csak egy intését lesi, az ellenkező senatussal pedig katonaság nélkül is el lehet bánni, és elhíhetett még sok effélet, amiben épen elegendő igazság volt arra nézve, hogy azt, aki önmagát meg akarja csalni, meggyőzhesse. Döntő súlylyal természetesen ismét Pompeius természetének legsajátabb vonásai estek a mérlegbe. Azon emberek közé tartozott, kik képesek ugyan bünt, de nem insubordinátiót elkövetni; testtel lélekkel katona volt a szó jó úgy mint rossz értelmében. Kiváló egyéniségek a törvényt mint erkölcsi szüksé-

62.

63/2.

gességet, közönséges lelkek mint hagyományos mindennapi szabályt tisztelik; s épen ez oka annak, miért képes a katonai rend, melyben a törvény inkább, mint bármiben másban, lép fel a megszokás alakjában, minden önmagában nem egészen szilárd embert mintegy varázshatalommal lekötni. Gyakran feltűnt, miszerint a katona, még ha már elhatározta is magában, hogy előjárójától az engedelmességet megtagadja, mégis, amint követelik tőle az engedelmességet, önkénytelenül beáll ismét a sorba; ezen érzelem ingatta meg Lafayettet és Dumouriezt a hitszegés küszöbén, s ezen szenvedtek hajótörést, és ez előtt hajlott meg Pompeius is. — Pompeius 692. őszén szállt hajóra Itália felé. Mialatt a fővárosban mindenki az új uralkodó fogadására készült, egyszerre híre jött, hogy Pompeius, amint Brundisiumban partra szállt, légióit feloszlatta és csekély kísérettel útra kelt a főváros felé. Ha szerencse fáradtság nélkül jutni koronához, úgy a szerencse soha halandónak még jobban nem kedvezett, mint Pompeiusnak; de akiben a bátorság hiányzik, arra hiába pazarolják az istenek kegyöket és adományaikat.

62.

Pompeius befolyástalansága.

A pártok újra fellélegzettek. Pompeius másodszor is lemondott; a már legyőzött versenytársak újra kezdhették a versenyt, melynek legsodálatosabb vonása az lett, hogy Pompeius ismét részt vett benne. Januárban (693) érkezett Rómába. Helyzete ferde volt s ő oly tétovázva ingadozott a pártok közt, hogy Gnaeus Cicero gúnynévvel ruházták fel. Magára is haragította valamennyit. Az anarchisták ellenségét, a demokraták alkalmatlan barátot, Marcus Crassus vetélytársat, a vagyonos osztály megbízhatatlan védőt, az aristokratia nyilvános ellenségét látott benne\*). Igaz ugyan,

61.

\*) Azon első beszéd benyomását, melyet Pompeius hazatérése

nogy még mindig a leghatalmasabb ember volt az államban; egész Itáliában elszórt katonai hívei, a tartományokban, nevezetesen a keletiekben bírt befolyása, hadvezéri hírneve s óriási gazdagsága oly súlyt kölcsönöztek személyének, minővel senki más nem bírt; de azon lelkesült fogadtatás helyett, melyre számított, fogadtatása kevesebb volt a hűvösnél, és még hidegebben fogadtattak tett követelései. A maga számára, miként Nepos által már előre bejelentette, a második consulságot, s ezenkívül természetesen a keleten tett rendelkezéseinek megerősítését és katonái részére tett ígéreteinek teljesítését kívánta, kiknek fekvő javakat helyezett kilátásba. A senátusban rendszeres oppositio támadt e követelések ellen, melyben fő szerepet Lucullus és Metellus Creticus személyes elkeseredettsége, Crassus régi irigysége és Cato lelkiismeretes hóbortossága játszottak. A kívánt második consulságot azonnal és kereken megtagadták tőle. A senátus, már a hazatérő hadvezérnek azon első kérését, melyet hozzá intézett, hogy t. i. a 693-iki consulok választását a fővárosba érkezéséig halasztaná el, megtagadta, és még kevésbé remélhette, hogy a senátus megadja neki azon dispensatiót Sulla törvénye alól, melyre másodszeri megválasztására szüksége volt. A keleti tartományokban tett rendelkezéseinek Pompeius természetesen egészben való helybenhagyását kívánta; Lucullus azonban kieszközölte, hogy minden egyes intézkedése felett külön tárgyalás és szavazás történjék, ami tág tért nyitott az ingerkedés és temérdek aprólékos megveretések számára. Ígéretét, melylyel az ázsiai hadsereg katonáinak földado-

61.

---

után a polgársághoz intézett, Cicero (*ad Att.* 1, 14) így rajzolja: *prima contio Pompei non iucunda miseris* (a csöcseléknek), *inanis improbis* (a demokratáknak), *beatiss* (a vagyonosoknak) *non grata, bonis* (az arisztokratáknak) *non gravis; itaque frigebat.*

mányokat helyezett kilátásba, a senátus általjában ugyan helybenhagyta, de egyúttal kiterjesztette Metellus krétai légioóra is, és ami fődolog volt, az ígélet nem teljesítettet, miután a községpénztára üres volt s a senátus nem akart e célra az uradalmakhoz nyúlni. Pompeius, lemondva a reményről, hogy a tanács szívós és ármányos oppositóját le tudja győzni, a polgársághoz fordult. De e téren még kevésbé tudott mozogni. A demokratia vezéreinek, habár nyíltan nem léptek fel ellene, semmi okuk nem volt érdekeit a magokéivá tenni és félrevonultak. Pompeius saját eszközei, mint például az ő befolyása és részben pénze által megválasztott consulok Marcus Pupius Piso 693, és Lucius Afranius 694, ügyetleneknek és használhatatlanoknak bizonyultak. Midőn végre Lucius Flavius néptribún a Pompeius régi katonái számára foganatosítandó földosztás iránti indítványát egy általános szántóföldtörvény alakjában a polgárság elé terjesztette, az indítvány, melyet a demokraták nem támogattak, az aristokraták pedig nyíltan elleneztek, leszavaztatott (694 elején). A nagy hadvezér most szinte alázatosan kezdte a tömeg kegyét hajhászni, és az itáliai vámok, egy, Metellus Nepos által indítványozott törvény által csakugyan az ő ösztönzésére töröltettek el (694). De a demagog szerepét ügyetlenül és szerencse nélkül játszotta; tekintélyében vesztett általa, és célját mégsem érte el. Pompeius tökéletesen zátonyra jutott. Ellenfeleinek egyike ekkori politikai helyzetét abba foglalja össze, miszerint igyekszik „hímzett triumphális köpenyét hallgatás által megőrizni.“ És csakugyan, a boszankodáson kívül egyebet már nem tehetett.

Caesar  
emelkedése.

Ekkor egy új combináció kínálkozott neki. A demokratikus párt vezére azon politikai szélesöndet, mely Pompeius visszalépésének közvetlen eredménye vala, buzgón

felhasználta a maga érdekében. Midőn Pompeius Ázsiából visszajött, Caesar kevéssel volt több, mint ami Catilina is volt: egy majdnem összeesküvők clubjává olvadt politikai párt vezére s tönkre jutott ember. Azóta azonban praetorságát (692) kiszolgálván, átvette a túlsó Spanyolország helytartóságát s ezáltal módot nyert úgy adósságainak törlesztésére, mint arra, hogy megvesse katonai állásának és hírnevének alapját. Régi barátját és szövetségesét Crassust azon remény, hogy Pompeius elleni támaszára, melyet Pisoban elvesztett, most Caesarban fog találni, rábírta, hogy még mielőtt tartományába elment volna, adósságainak legnagyobb részétől megszabadítsa. Ő maga tevékenyen felhasználta azon kevés időt, melyet e tartományban töltött. Midőn 694-ben teli pénztárral és imperator létére a diadalmenetre táplált alaposan indokolt igénynyel tért vissza Spanyolországból, pályázóul lépett fel a következő évi consulságra, melynek kedvéért, miután a senátus megtagadta tőle az engedélyt, hogy mint távollétó jelentkezzék a consulsválasztásra, habozás nélkül lemondott a diadalmenet dicsőségéről. A demokratia évek óta küzdött érte, hogy a maga emberei közül ültethessen valakit a legfőbb hivatalba, hogy ez úton jusson egy sajátját képező katonai erő birtokába. Az értelmesebbek minden párton már úgyszólván régóta tisztában voltak az iránt, hogy a pártok viszályait többé nem polgári küzdelem útján, hanem csak katonai erőhatalommal lehet eldönteni; a demokratia és a hatalmas hadi főnök közt létrejött coalitio lefolyása pedig, mely a senátus uralmának véget vetett, kérlelhetlen világossággal megmutatta, hogy minden ily szövetség végelemzésben a polgári elemeknek a katonaiak alá rendelésére megy ki, s hogy a néppárt, ha valóban uralkodni akar, nem szövethetik rá nézve tulajdonképen idegen, sőt vele ellenséges táborno-

62.

60.

kokkal, hanem kénytelen saját vezéreit tenni azokká. Kísérletei e téren: midőn Catilinát consullá választatni, Spanyolországban vagy Egyiptomban katonai támaszt teremteni igyekezett magának, meghíusultak; most lehetővé vált legjelentékenyebb emberének a consulságot s egy consuli tartományt az alkotmány rendes útján megszereznie és magát egy, ha e kifejezéssel élnünk szabad, demokratikus házi hatalom megalapítása által, megbízhatatlan és veszélyes szövetségesétől, Pompeiustól függetlenné tenni.

Második coalitio Pompeius, Caesar és Crassus közt.

— De minél több súlyt kellett a demokratiának arra helyeznie, hogy ezen utat maga előtt megnyithassa, mely nem annyira a legkedvezőbb, mint inkább az egyetlen reményt nyujthatta neki valódi győzelmekre, annál biztosabban számíthatott politikai ellenfeleinek határozott ellentállására. Attól függött minden, ki fog vele e küzdelemben szemben állani. Az aristokratia, magára hagyatva nem volt félelmes, de azért csak az imént, Catilina ügyében kitűnt, hogy ha az anyagi érdekek emberei és Pompeius hívei által többé-kevésbé támogattatik, még mindig számbavehető ellenfél. Catilina pályázását a consulságra több ízben meghíusította, afelett pedig, hogy ugyanezt Caesar ellenében is meg fogja kísérteni, alig lehetett kételkedni. De ha Caesar az aristokratia ellenére meg is választatik, a választással magával a demokratia be nem érhetne. Hogy szilárd katonai állást teremthessen magának, legalább egynehány évi zavartalan tevékenységre volt szüksége Itálián kívül; az pedig bizonyos volt, miszerint az aristokratia ezen előkészületi idő alatt minden eszközt fel fog használni terveinek meggátlására. Ily körülmények közt magától felötlött ama gondolat, valjon nem lehetne-e az aristokratiát ismét elszigetelni, mint történt 683/4-ben, és egyfelől a demokraták és frígytársuk Crassus, más felől Pompeius és a pénzvilág közt egy, az ér-

dekek közösségében szilárd alappal bíró szövetséget hozni létre. Pompeiusra nézve ez ugyan egyjelentésű volt a politikai öngyilkossággal. Eddigi fontos állása az államban azon alapult, hogy ő volt az egyetlen pártvezér, ki egyúttal legiókkal is rendelkezett, melyek felett, bár e pillanatban fel voltak oszlatva, mégis birt némi hatalommal. A demokratia tervének célja épen az volt, hogy őt e túlsúlyától megfoszsza, és a maga vezérében vetélytársat teremtsen neki a katonai téren. Ebbe semmi áron nem volt szabad beleegyeznie, s legkevésbé segíthette ő maga fővezéri rangra azon Caesart, ki már mint pusztán politikai igazgató is elég dolgot adott neki, és csak az imént Spanyolországban katonai tehetségének is fényes tanúságát adta. Másfelől azonban a senátus ármánykodó oppositíója s a tömegnek Pompeius és követelései iránt tanúsított közönyössége, ennek helyzetét, főkép régi katonáival szemben oly kínossá és lealázóvá tették, hogy a demokraták, ismerve jellemét, bátran számíthattak rá, miszerint hajlandó lesz egy ily coalitíóra, ha segítségével kellemetlen helyzetéből kivergődhetik. Ami pedig az úgynevezett lovagpártot illeti, ez mindig és mindenben a hatalom részén állt, és magától értetődött, hogy, ha Pompeiust és a demokratiát újra és komolyan látandja egymással szövetségre lépni, nem fog többé sokáig várni magára. Ehez járult, hogy a pénzvilág, Catonak az adóbérlők ellen tanúsított, különben igen dicséretre méltó szigora folytán, épen most ismét heves viszályban állt a senátussal. — A második coalitio ekként 694 nyarán megkötetett. Caesar a jövő évi consulságot s utánna a helytartóságot biztosította magának; Pompeiusnak megígértetett, hogy keleten tett rendelkezései helyben hagyatnak és az ázsiai hadsereg katonái megkapják az ígért földeket; a lovagságnak Caesar szintén megígérte, hogy azt, amit a

60.  
Caesar meg-  
változott  
helyzete.

senátus tőle megtagadott, a polgárság útján megszerzi neki; a kikerülhetetlen Crassusnak végre megengedettett, hogy a szövetséghez csatlakozzék, természetesen anélkül, hogy csatlakozása fejében, melyet lehetetlen volt megtagadnia, valami határozott ígéretet nyerjen. Ugyanazon elemek, sőt

60. ugyanazon emberek szövetkeztek most 694 nyarán, kik  
71. 683 őszén az első coalitiót megkötötték; de minő egészen más volt akkor és most a pártok helyzete! Akkor a demokratia nem volt egyéb politikai pártnál, szövetségesei pedig seregeik élén álló győzedelmes hadvezérek; most maga a demokraták vezére egy diadalmas és nagy szabású hadi tervekkel eltelt imperator, szövetségesei pedig sereg nélküli tábornokok voltak. Akkor a demokratia elvi kérdésekben győzött és ez áron átengedte a legfőbb állami hivatalokat két frígytársának: most gyakorlatiasabb szelleművé lett s a legfőbb polgári és katonai hatalmat magának foglalta le, amivel szemben frígytársainak csak alárendelt dolgokban tett engedményeket és, eléggé jellemzőleg, még Pompeiusnak a második consulságra támasztott régi követelését sem vette tekintetbe. Akkor a demokratia adta oda magát szövetségeseinek; most ezek voltak kénytelenek magokat rábízni. A viszonyok mindenben gyökeresen megváltoztak, leginkább azonban maga a demokratia jelleme. Ez ugyan, amióta egyáltalában létezett, lénye legmélyében mindig némi monarchikus elemeket rejtett magában; de alkotmányeszményképe, amint az legkülönb embereinek többé-kevésbé határozott körvonalakban szemök előtt lebegett, mindig egy polgári közállomány, az államnak bizonyos Periklesféle rendje volt, melyben a fejedelem hatalma azon alapult, hogy maga volt a polgárság legnemesebb és legtökéletesebb képviselője, s hogy a polgárság legnemesebb és legtökéletesebb része benne találta fel bizalmának valódi emberét.

Caesar is ily eszmékből indult ki ; de ezek végre is eszményképek voltak, melyek vannak ugyan befolyással a valóságra, de magok meg nem valósíthatók. Sem az egyszerű polgári hatalom, minővel Gaius Gracchus bírt, sem a demokratikus párt felfegyverzése, amint azt Cinna, bár szerfelett hiányos módon megkísértette, a római államban maradandó súlypontként fenn nem tarthatták magokat; a hadseregnek nem egy pártért, hanem egy hadvezérért harcoló gépezete, a zsoldosok nyers ereje, miután először a restauratio szolgálatában lépett a politikai színpadra, csakhamar feltétlenül hatalmasabbnak bizonyult minden politikai pártoknál. Caesarnak is meg kellett erről a pártélet mindennapos üzelmében győződnie, és ez érlelte meg lelkében azon végzetes eltökélést, hogy magát a seregnek e gépezetét eszményképeinek szolgálatába hajtsa s az állam azon rendjét, mely lelke előtt lebegett, a kard hatalmával valósítsa meg. E szándékkal kötötte meg az ellenpárt tábornokaival a 683-ki szövetséget, mely, dacára annak, hogy ezek a demokratia programját magokévá tették, mégis ezt, sőt Caesart magát is a romlás szélére sodorta. Ugyane szándékkal lépett fel tizenegy évvel utóbb ő maga a kard embereként. Mindkét esetben a naivság bizonyos neme, azon hit vezérelte, hogy ha nem is a más, de a maga fegyverével meg fogja vethetni egy szabad államnak alapját. Könnyű belátni, hogy e hite megesalta, s hogy a rossz szellemet senki szolgálatába nem fogadhatja anélkül, hogy maga annak szolgájává ne legyen ; de a legnagyobb emberek nem azok, kik legritkábban csalódnak. Ha még mi is, évezredekkel utóbb, tiszteletteljesen meghajlunk az előtt amit Caesar akart és tett, ezt nem azért tesszük, mert koronát keresett s azt meg is kapta, ami magában véve ép úgy nem nagy dolog, mint nem az maga a korona, hanem azért, mert hatalmas eszményképe:

71.

szabad állam egy uralkodóval élén — őt sohsem hagyta el és még mint monarchát is megőrizte attól, hogy közönséges királylyá süljedjen alá.

59.  
Caesar  
mint consul.

Caesarnak 695-re consullá választatását az egyesült pártok minden nehézség nélkül keresztül vitték. Az aristokrátiának be kellett érnie azzal, hogy olymértvű szavazatvásárlás segélyével, melyre az összes úri osztály adakozott s mely még a legmélyebb romlottság e korában is feltűnést okozott, Marcus Bibulus személyében oly társat állíthatott melléje, kinek korlátolt nyakasságát az előkelő világ conservatív erélynek tekintette, és kit legalább a nagy urak nem vádolhattak a jóakarát hiányával, amiért hazafias költségeik meg nem térítették. — Mint consul, Caesar először is frígytársainak kívánatait vette tárgyalás alá, melyek közt a legfontosabb az ázsiai sereg katonái közt kiosztandó föld adományozása volt. Azon szántóföldtörvény, melyet Caesar evégből javasolt, általános körvonalaiban ahoz ragaszkodott, mely egy évvel előbb Pompeius megbízásából indítványoztatott, de akkor megbukott. Felosztásra csupán az itáliai uradalmi földet, vagyis főkép Capua vidékét, azon esetre pedig, ha ez nem volna elegendő, más itáliai földet jelölt ki, melyek az új keleti tartományok jövedelméből a censori lajstromokban foglalt becslési áron vásároltassanak össze; tehát minden fennálló tulajdoni és örök-birtoki jogot érintetlenül hagyott. Az egyes földrészleteket kicsinyre szabta. Csak szegény polgároknak, kiknek legalább három gyermekök volt, adott ily földet; azon veszélyes elvet, miszerint a katonai szolgálat jogigényt nyújt fekvő birtokra, nem állította fel, hanem csupán az öreg katonákat valamint egyszersmind a birtokokból kiutasítandó időre bérlőket ajánlotta a földkiosztók különös figyelmébe, ami méltányos volt és minden időben így is történt. Végrehajtása egy húsz

Caesar szántóföld-törvénye.

tagból álló bizottságra bízott, és Caesar határozottan kijelentette, hogy nem akar e bizottságba beválasztatni. — Az oppositio helyzete e javaslattal szemben igen kényelmetlen volt. Azt józanul tagadni nem lehetett, hogy az állampénztár Pontus és Syria tartományok szervezése után azon helyzetben van, hogy lemondhat a campániai bérösszegekről, hogy mivel sem lehet igazolni azt, hogy Italia legszebb és épen a kisbirtokra legalkalmasabb vidékeinek egyike a magánforgalomból kivonassék; hogy végre most, midőn a polgárjog már egész Itáliára kiterjesztetett, már ép oly igazságtalan mint nevetséges dolog Capua helységétől a municipális jogokat megtagadni. Az egész javaslat magán viselte a mérséklet, becsületesség és soliditás bélyegét, melylyel annak demokratikus pártermészete igen ügyesen össze volt kapcsolva; mert lényegében véve az végre is egyre ment a Márius korában alapított és Sulla által ismét eltörlött capuai gyarmat visszaállításával. Caesar a forma dolgában is lehetőleg kiméletesen járt el. — A szántóföldtörvény javaslatát, s ezzel együtt azon indítványát, mely Pompeiusnak keleten tett intézkedéseit egészben véve helybenhagyatni kívánta, valamint az adóbérlők folyamodását, kik bérösszegök egy harmadrészének elengedését kérték, egyszerre és először a senátus elé terjesztette véleményének kimondása végett, s késznek nyilatkozott annak netaláni módosítványait elfogadni és tárgyalás alá bocsátani. A collégiumnak most módjában volt belátni, mily oktanul cselekedett, midőn Pompeiust és a lovagságot e kívánságainak megtagadása által ellenségének karjaiba üzte. Talán ennek csendes érzete ösztönözte a nemes urakat arra, hogy Caesar mérsékelt fellépésére ennek rosszul megfelelő, hangos zugással válaszoljanak. — A szántóföldtörvényt egyszerűen, sőt minden vita nélkül,

Az aristo-  
kratia oppo-  
sitiója.

elvetették. A Pompeius ázsiai intézkedéseiről szóló végzés hasonlókép nem kapott kegyelmet. Az adóbérlőkre vonatkozó indítványt Cato a római parlamentarismus ízetlen szokása szerint megkísértette agyonbeszélni, azaz beszédét az ülés törvényes zárójáig akarta kinyújtani; s midőn a senátus észrevette, hogy Caesar a nyakas embert el akarja fogatni, végül ezen indítványát is elvetette. — Erre természetesen mindhárom a polgárság elé vándorolt. Caesar, az igazság minden nagyobb elferdítése nélkül elmondhatta a tömegnek, miszerint a senátus a legjózanabb és legszükségesebb, a legtiszteletteljesebb alakban elébe terjesztett indítványokat ridegen visszautasította, csak azért, mert a demokrata consultól eredtek. Hozzátette, és ez is semmikép sem volt koholmány, miszerint az aristokraták összeküldtek, hogy ez indítványok megbuktatását kieszközöljék; és a polgárságot, nevezetesen Pompeiust magát és ennek régi katonáit felszólította, hogy támogassák őt az ellenfél ármányai és erőszakoskodása ellenében. Az arisztokrátiának, élén az önfejű, de hígvelejű Bibulusszal és az elvek állhatatos bolondjával Catoval, csakugyan szándéka volt a dolgot nyílt erőszakoskodásra juttatni. Pompeius, Caesar által rábírattván, hogy a szóban forgó kérdés irányában elfoglalt helyzetéről nyilatkozzék, szokása ellenére hátrározottan kijelentette, miszerint, ha valaki kardot mer rántani, ő is ki fogja húzni a magáét; s ugyanígy nyilatkozott Crassus is. Pompeius egykori katonáinak meghagyott, hogy a szavazás napján, melyen különben is főképez az ő ügyökről volt szó, öltönyük alá rejtve fegyvereiket, nagy számban jelenjenek meg a szavazás helyén. — A nemesség ennek dacára mindent mozgásba tett Caesar indítványainak megghiúsítására. Azon napon, melyen Caesar a nép elé lépett, társa Bibulus előállt az ismeretes politikai

zivatarselekkel, melyek, ha észrevétettek, minden közügy tárgyalását lehetetlenné teszik; de Caesar nem törődött az éggel és folytatta földi dolgait. A tribúni intercessio sem maradt el; de Caesar egyszerűen nem hajtott reá. Bibulus és Cato a szószekre rohantak, beszéltek a néphez és szerencsésen megcsinálták a szokásos zenebonát; Caesar őket törvényszéki szolgák által elvitette a vásártérről, és egyúttal gondoskodott róla, hogy bajuk ne történjék — neki is érdekében állt, hogy e politikai komoedia komoedia maradjon. A polgárság a szántóföldtörvényt, az ázsiai szervezések helybenhagyását s az adóbérlőknek adandó elengedést a nemesség minden ármánykodása és zajongása dacára megszavazta; a huszas bizottmányt, élén Pompeiusszal és Crassusszal, megválasztotta és hivatalába beigtatta; az aristokratia minden erőfeszítésével csak azt nyerte, hogy vak és gyűlöletes ellenkezése által a coalitio összekötő kapcsolatait még szorosabbakká tette, a maga erejét pedig, melyre fontosabb kérdésekben csakhamar rászorulandó volt, ezen, alapjukban véve közönyös ügyekben kimerítette. A nemes urak egymás közt szerencsét kívántak egymásnak kifejtett hősiességökért; nagy hazafiúi tettként dicsőítették azt, hogy Bibulus kijelentette, miszerint inkább meghal, sem hogy meghátráljon, s hogy Cato még a poroszlók kezei közt is folyton perorált; egyébiránt pedig belenyugodtak sorukba. Bibulus consul az év hátralevő részére házába zárkózott, egyúttal nyilvános falragaszok által tudtára adván a közönségnek, hogy kegyes szándéka ez évnek minden, népgyűlések tartására alkalmas napján az égi jeleket kutatni. Társai ismét csodálták a nagy embert, ki, miként Ennius az öreg Fabiusról mondá: „az államot késlekedésével menti meg“, és követték példáját; legnagyobb részök, közté Cato, nem jelent meg többé a senátusban és négy

A szántóföldtörvény elfogadtatása.

Az aristokratia passiv ellentállása.

falai közt támogatta a maga consulát afeletti boszankodásában, hogy a világtörténet a politikai csillagászat ellenére is haladni merészel. — A közönség a consulnak, valamint általjában az aristokrátiának e szenvedőleges magatartását, teljes joggal, politikai abdicatióknak tekintette; a coalitio pedig természetesen szerfelett meg volt elégedve, hogy további teendőit szinte zavartalanul végezhetné el. Ezeknek legfontosabbikát Caesar jövődöbéli helyzetének szabályozása képezte. Az alkotmány értelmében a senátus dolga volt a második consuli hivatalos év hatásköreit még a consulok megválasztatása előtt megállapítani; s e joga alapján, előre látva Caesar megválasztatását, e célra 696-ra két oly tartományt szemelt ki, melyek a helytartónak útépítésen és más efféle hasznos teendőkön kívül egyéb dolgot nem adtak. Ennyiben a dolog természetesen nem maradhatott; a szövetkezettek egymást közt már kicsinálták, hogy Caesarnak népvégzés útján egy, a gabiniusi és mani-liusi törvények mintájára megszabott, rendkívüli parancsnokságot kell kapnia. Caesar azonban nyíltan kijelentette, miszerint a maga javára nem fog semmit indítványozni; mire Publius Vatinius néptribún vállalkozott az indítvány megtételére a polgárság előtt, mely természetesen feltétlenül engedelmeskedett. Caesar ezáltal megkapta a cisalpin Gallia helytartóságát, s a főparancsnokságot a benne levő, s a határharcban Lucius Afranius alatt már megedzett három légió felett, segédtszetei számára pedig a praetori rangot, melylyel Pompeiuséi is bírtak; s e hivatal neki öt évre, tehát hosszabb időre biztosított, mint amennyire meghatározott időre korlátolt hadvezér még valaha alkalmaztatott. Helytartóságának színét a tanspadanusok képezték, kik a polgárjogra táplált reményökben már évek óta a római demokrata pártnak, s mindenekfelett Caesarnak véden-

Caesar mint  
a két Gallia  
helytartója.

58.

cei voltak. Kerülete délnek az Arnusig és Rubicoig terjedt, magába foglalva Lucát és Ravennát. Utólag azután még Narbo tartomány egy benne állomásozó légióval együtt Caesar hivatalkerületéhez csatoltatott, amit Pompeius indítványára a senátus határozott el, legalább azt meggátlandó, nehogy e parancsnokság is rendkívüli polgársági végzés által ruháztassék Caesarra. Ezzel a coalitio célját elérte. Miután az alkotmány értelmében a tulajdonképeni Itáliában seregek nem volt szabad állania, az éjszaki itáliai és galliai légiók parancsnoka a következő öt éven át egyúttal Itálián és Rómán is uralkodott; s aki öt évre úr, az élete fogytáig is. Caesar consulsága elérte célját. Magától értetik, hogy a hatalom új birtokosai nem mulasztották el a tömeget játékok és mindenféle mulatságok által jó kedvben tartani s hogy minden alkalmat felhasználtak pénztáruk megtöltésére; aminthogy például Egyiptom királya azon népvégzést, mely őt jogszerinti uralkodónak elismerte, nagy áron vásárolta meg a coalitiótól, mely alkalommal más uralkodók és községek is szabadalomlevelet és privilegiumokat szereztek magoknak.

A tett intézkedések tartóssága is kellőképp biztosított-nak látszott. A consulság; legalább a legközelebbi évre, biztos kezekbe volt letéve. A közönség kezdetben azt hitte, hogy ezt Pompeius és Crassus magoknak szánták; a helyzet urai azonban inkább pártjuknak két alárendelt, de megbízható emberét, Aulus Gabiniust, Pompeius legjobb segéd-tisztjét és a kevésbbé jelentékeny Lucius Pisot, ki azonban Caesarnak apósa volt, választották 696-ra consullá. Pompeius személyesen magára vállalta Itália őrzését, hol a huszas bizottság élén a szántófldtörvény végrehajtásán dolgozott és vagy 20,000 polgárt, legnagyobb részben hadseregének régi katonáit, Capua határából földbirtokkal ellá-

A szövettek biztosítási rendszabályai.

tott; a fővárosi ellenzék ellen Caesar éjszaki itáliai legióira támaszkodott. Szakításra magok a hatalom birtokosai közt, legalább egyelőre, nem volt kilátás. A Caesar mint consul által kiadott törvények, melyek fenntartására Pompeius legalább ép annyi súlyt helyezett, mint Caesar, a Pompeius és az aristokratia közti szakadás maradandóságát, melynek fejei, nevezetesen Cato e törvényeket ezentúl is semmisenek tekintették, s ezzel a coalitio fennmaradását biztosították. Ehez járult, hogy annak fejei közt most a személyes kötelékek is szorosabbakká lettek. Caesar híven és becsületesen megtartotta frígytársainak adott szavát, anélkül hogy őket az ígért dolgokban megrövidítette vagy boszszantotta volna, s nevezetesen a Pompeius érdekében indítványozott szántófldtörvényt oly ügyességgel és erélylyel vívta ki, mintha csak saját ügyéről lett volna szó; Pompeius pedig fogékony volt becsületes eljárása és szótartása és jóindulattal viseltetett az iránt, ki őt egy csapással kiségitette szegényes folyamodó helyzetéből, melyben három év óta sínlődött. Gyakori és bizalmas érintkezése Caesarral pedig, kinek szeretetreméltósága ellenállhatatlan volt, az érdekek szövetségét köztök baráti frigygyé alakította át. E barátság eredményét és zálogát, mely egyúttal természetesen bajosan félreérthető bejelentése volt az újonnan megalapított társas uralkodásnak, azon házasság képezte, melyre Pompeius Caesar egyetlen huszonhárom éves leányával lépett. Julia, ki apjának elragadó kedvességét örökölte, a legboldogabb családi életet élte magánál kétszerte idősebb férjével s az annyi válság és viszontagság után rendet és békét áhító polgárság e házasságot egy jobb és békésebb jövő zálogának tekintette. — Minél szorosabbá és szilárdabbá lett ekként a viszony Pompeius és Caesar között, annál reménytelenebbé lett az aristokratia ügye. Feje felett

érezte lebegni a pallost, és eléggé ismerte Caesart, hogy ne kételkedjék benne, miszerint azt, ha rászorúl, tétovázás nélkül használni fogja. „Minden oldalról a falhoz vagyunk szorítva; már a haláltól vagy a száműzetéstől való félelmünkben a „szabadságról“ is lemondtunk; mindenki sohajtozik, de szólni senki sem merészel,“ — írja egyikök. Ennél többet a szövetkezettek nem kívánhattak. De habár az aristokratia többségén erőt is vett e kívánatos hangulat, hevesebb természetű embereknek természetesen e párt sem volt híjjával. Alig tette le Caesar a consulságot, s már néhány szenvedélyes aristokrata, Lucius Domitius és Gaius Memmius teljes senátusi ülésben a juliusi törvények megsemmisítését indítványozták. Ez természetesen csak oktalanság volt, mely csupán a coalitióknak vált hasznára; mert, miután erre Caesar maga követelte, hogy a senátus a megtámadott törvények érvényességét vegye vizsgálat alá, ez kénytelen volt azok törvényszerűségét formászerint elismerni. A hatalom birtokosaira nézve azonban ez, könnyen megfoghatólag csak új felszólítás volt arra, hogy az opposito néhány legtekintélyesebb és leglármásabb tagján példát nyujtsanak a többinek, mely ezeket ama szerfelett üdvös sohajtozásban és hallgatásban megtartsa. Kezdetben azt remélték, hogy a szántóföldtörvény azon záradéka, mely, szokás szerint minden senátornak, politikai jogai elvesztésének terhe alatt kötelességévé tette, hogy az új törvényre megesküdjék, leghevesebb ellenzőit rá fogja bírni, hogy Metellus Numidicus példáját követve az eskü megtagadása által önmagokat számkivetésbe küldjék. De ezt a szívésséget ezek mégsem tették meg elleneiknek; még a szigorú Cato is ráadta fejét az esküvésre és Sanchói követték példáját. Egy második nem igen tisztességes kísérlet: az aristokratia fejeit egy állítólag Pompeius ellen ter-

vezett gyilkolási merénylet miatt bűnfenyítő váddal fenyegetni s őket ezáltal menekülésre kényszeríteni, az eszközök ügyetlenségén szenvedett hajótörést; a feladó, egy bizonyos Vettius, annyira túlzott és oly ellenmondásokba keveredett, Vatinius tribún pedig, ki a tisztátalan vállalatot vezényelte, oly világosan elárulta, hogy egy gyékényen árul Vettiussal, miszerint tanácsosnak látszott ez utóbbit a börtönben megfojtatni s az egész dolgot abban hagyni. Egyébiránt a coalitio ez alkalommal alaposan meggyőződhetett az aristokratia tökéletes ziláltságáról és az előkelő urak határtalan félelméről; még Lucius Lucullus is személyesen lábai elé borult Caesarnak és nyíltan kijelentette, miszerint előhaladott kora folytán kénytelen a nyilvános élettől visszavonulni. Végre a coalitio beérte néhány egyes áldozattal. Födolog volt Catot eltávolítani, ki nem csinált titkot belőle, hogy az összes juliusi törvényeket semmiseknek tartja, s kitől kitelt, hogy úgy eselekedjék, amint beszélt. Cicerótól ez természetesen nem telt ki s a coalitio nem is vette magának azt a fáradságot, hogy féljen tőle. De a demokratikus párt, mely a coalitióban a főszerepet játszotta, a 691. dec. 5-ki törvényszéki gyilkosságot, melyet oly hangosan és annyi joggal kárhoztatott, győzelme után megtorlatanul nem hagyhatta. Ha ama végzetes határozatnak valódi szerzőit akarta volna számadásra vonni, természetesen nem a gyöngyelelkű consul, hanem a szigorú aristokratia azon töredéke ellen kellett volna fordulnia, mely az aggodalmaskodó embert ama kivégzésekre kényszerítette. A formaszerinti jog szerint azonban nem a consul tanácsadói, hanem maga a consul volt érték felelős, ami pedig födolog vala, enyhébb eljárás volt csak a consult magát vonni számadásra, a senátus collegiumát pedig teljesen mellőzni, amiért

Cato és Cicero  
eltávolítása.

is a Cicero ellen intézett indítvány indokolása azon senátusi végzést, melynek alapján ő a kivégeztetést elrendelte, egyenesen koholtnak nyilvánította. A hatalom birtokosai még maga Cicero ellenében is szerettek volna minden feltűnést okozó lépést kerülni; de ez nem bírta magát elszánni sem arra, hogy nekik a kívánt biztosítékokat megadja, sem arra, hogy a különféle, kezére adott illő ürügyek valamelyike alatt önkényt száműzetésbe menjen, sem arra, hogy legalább hallgasson. Mindenkép igyekezett, hogy ne adjon okot a kifogásra maga ellen és őszintén félt, de azért még sem volt elég lelki nyugalma arra, hogy óvatos tudjon lenni; midőn pezsgő élce fürta oldalát, vagy midőn annyi nemes úrnak dicsérete által majdnem megbolondult önérzete a plebeius ügyvéd szépen kikerekített körmondatainak vitorláit megdagasztotta, nem bírt nyelvén uralkodni. A Cato és Cicero ellenében elhatározott rendszabályok végrehajtása a könyelmű és léha, de ravasz, és mindennekfelett vakmerő Publius Clodiusra bízott, ki Ciceróval évek óta a legelkeseredettebb ellenségeskedésben élt, és hogy gyűlöletét kielégíthesse és mint demagog szerepet játszhasson, Caesar consulsága alatt rögtönös adoptio útján patriciusból egyszerre plebejust csinált magából, azután 696-ra néptribunná választatta magát. Clodius támogatására a proconsul Caesar mindaddig, míg a két áldozat ellen a tervelt csapás nem sikerült, a főváros közvetlen közelében időzött. Clodius, nyert megbízatása alapján azt indítványozta a polgárság előtt, hogy bizza meg Catot a byzantioniak bonyolódott községi viszonyainak szabályozásával és Kypros királyság lefoglalásával, mely úgy, mint Egyiptom, II. Sándor végrendelete által szállt Rómára és nem váltotta meg magát pénzen az elfoglalás alól, mint Egyiptom; s melynek királya

különben is Clodiust egykor személyesen megsértette. Cicero ellen Clodius egy törvényjavaslatot terjesztett elő, mely valamely polgárnak jog és ítélet nélküli kivégeztetését oly bűnnek nyilvánította, melyet számkivetéssel kell büntetni. Cato ekként egy megtisztelő küldetés segélyével távolíttatott el, Cicero legalább a lehető legenyhébb büntetéssel sujtatott, s ezenfelül még névleg meg sem nevezett az indítványban. De azt az örömet a coalitio tagjai nem tagadták meg magoktól, hogy egy általánosan tétovázónak ismert és a politikai szélkakasok közé sorozott embert, amiért a conservatívek érdekében egyszer erélyt mert kifejteni, megbüntessenek; másfelől hogy azt, ki legdühösebben ellenezte a polgárságnak minden beavatkozását az igazgatásba és minden rendkívüli parancsnokság felállítását, most a polgárság végzése által magát is felruháztassák egy ily küldetéssel; s ugyanez értelemben, a Catora vonatkozó indítvány e férfiú szertelen erényeivel indokoltatott, melyek őt bárki másnál alkalmasabbá teszik arra, hogy oly kényes megbízatást, minő a tekintélyes kyprosi koronai kincstár lefoglalása volt, minden lopás nélkül végrehajtson. Mindkét indítványon, általjában rajta van a kiméletes megbecsülés és hűs gúny azon bélyege, mely Caesarnak a senátus iránti magatartását mindenben jellemzi. Ellentállásra nem találtak. Az természetesen nem használt semmit, miszerint a senátus többsége, hogy a catilinai ügyben hozott végzésének kigúnyolása és megbélyegzése ellen legalább némileg protestálhasson, nyilvánosan gyászruhában jelent meg, s hogy Cicero maga, midőn már késő volt, Pompeius előtt térdreborulva kegyelmet kért; még mielőtt a törvény, mely őt hazájából száműzte, meg lett volna szavazva, kénytelen volt önkényt számkivetésbe menni

(696 apr.) Cato szintén nem akart a rábizott feladat visszautasítása által okot szolgáltatni maga ellen intézendő élesebb rendszabályokra, hanem elfogadta a megbizatást és hajóra szállt kelet felé. A pillanat követelményeinek ekként elég volt téve; s most Caesar is elhagyhatta Itáliát, hogy komolyabb feladatoknak szentelje idejét.

## VII. FEJEZET.

### A nyugat meghódítása.

A nyugat  
rómaisítása.

Midőn most a történet folyama a politikai önzésnek azon szegényes egyhangúságától, mely a főváros curiájában és utcáin vívta csatáit, ismét oly dolgokhoz fordul, melyek fontosabbak ama kérdésnél, valjon Gnaeus, Gaius vagy Marcus legyen-e Róma első monarchájának neve: egy oly esemény küszöbén, melynek következményei még most is irányadólag uralkodnak a világ sorsán, helyén lesz egy pillanatra széllyelnéznünk és megjelölnünk azon összefüggést, melyben a mai Franciaországnak a rómaiak általi meghódítását s ezek első érintkezéseit Németország és Nagybritannia lakóival a világtörténet szempontjából felfognunk kell. — Azon törvény erejénél fogva, mely szerint az államra fejlődött nép maga politikailag kiskorú, a civilisált nép pedig szellemileg kiskorú szomszédait magába olvasztja — e törvéynél fogva, mely ép oly általános érvényű és ép úgy természeti törvény, mint a nehézség törvénye, az itáliai nemzetnek, az ókor egyetlen nemzetének, mely képes volt a magasabb politikai fejlettséget és a fensőbb civilisációt, habár ez utóbbit csak tökéletlen és külső

módon, egymással összekapcsolni, joga volt a keletnek az elbukásra megért görög államait alattvalóivá tenni és a mivé-  
 lődés alacsonyabb fokán álló népségeket a nyugaton, a libyai-  
 akat, ibereket, keltákat, germánokat a maga települői által  
 helyökből kiszorítani — ép úgy, amint Anglia Ázsiában egy  
 vele egyenrangú, de politikai tekintetben tehetetlen civili-  
 sátiót ugyane joggal tett alattvalójává, amint Amerikában  
 s Ausztráliában nagy terjedelmű barbár vidékekre ráütötte  
 saját nemzetisége bélyegét s azokat megneemesítette, s  
 amint ezt ma is szakadatlanul cselekszi. E feladat előfel-  
 tételét, Itália egyesítését, a római aristokratia beteljesít-  
 tette; de magát a feladatot nem oldotta meg, hanem az  
 Itálián kívül fekvő hódításokat mindig vagy csak szüksé-  
 ges rosznak, vagy egy, mintegy az állam körén kívül eső,  
 hasznot hajtó birtoknak tekintette. A római demokratiának  
 vagy monarchiának — mert e kettő egyre megy — halha-  
 tatlan dicsőségére válik, hogy az állam ama legfőbb hiva-  
 tását helyesen felfogta és erőteljesen betöltötte. Amit a  
 viszonyok ellenállhatatlan hatalma a senátus által, mely  
 Róma jövő ualmának alapjait keleten és nyugaton,  
 saját akarata ellenére megvetette, előkészített, amit továbbá  
 a római emigráció a tartományokban, melyekbe ugyan sás-  
 kaseregként csapott le, de a nyugatiakban egyúttal a maga-  
 sabb mivéltég előharcosaként lépett fel, ösztönszerűleg  
 átértzett, azt a római demokratia megteremtője, Gaius  
 Gracchus, államférfíui éleslátással és biztossággal felismerte  
 és végrehajtani megkezdte. Az új politika azon két alap-  
 eszméje: hogy Róma hatalmának területét, ameddig hellén,  
 ismét egyesíteni, ahol pedig nem hellén, gyarmatosítani  
 kell, az attalosi birodalom lefoglalása és Flaccus transalpin  
 hódításai által már Gracchus korában a gyakorlatban elis-  
 mertetett; de az újra fölül kerekedő reactio által ismét

enyészetnek indult. A római állam az országok zagyva tömege maradt, belterjes occupatio és kellő határok nélkül; Spanyolországot és a görög-ázsiai birtokokat terjedelmes tartományok választották el az anyaországtól, melyeknek csak partszegélyei voltak a rómaiak birtokában; Afrika éjszaki partján csak Karthágó és Kyrene területe volt egy-egy szigetként elfoglalva, sőt magán a meghódított területen is, főképp Spanyolországban, voltak terjedelmes vidékek, melyek csak névleg álltak Róma hatalma alatt; a kormány épen semmit sem tett uralmának központosítására és kikerekítésére, a hajóhad sülyedése pedig végre az utolsó kapcsot is fel látszott oldani az egymástól távol eső birtokok között. A demokratia ugyan, amint csak fejét ismét felemelhette, megkísértette a külpolitikát is Gracchus szellemében átalakítani, és nevezetesen Márius ily eszméket forgatott agyában; de miután nem bírt maradandólag kormányra jutni, tervei tervek maradtak. Csak midőn a demokratia a Sulla-féle alkotmány bukásával 684-ben tényleg kezébe vette a kormány gyeploít, állt be e téren is a fordulat. Először is a földközi tengeren állíttatott vissza Róma hatalma, ami oly államra nézve, minő Róma volt, életkérdés vala. Kelet felé továbbá az Euphrát-határ a pontosi és syriai tartományok elfoglalása által biztosíttatott. De még hátra volt az Alpokon túl a római területnek szilárd határokat adni éjszak és nyugot felé s egyúttal a hellen civilisáció, az itáliai törzs még semmikép meg nem tört ereje számára itt új, szűz talajt szerezni. E feladatra vállalkozott Gaius Caesar. Több mint tévedés, valódi bűn a történelemben uralkodó gondviselés ellen, ha Galliát csupán gyakorló térnek tekintjük, melyen Caesar magát és légióit a bekövetkezendő polgárháborúra előkészítette. Habár a nyugot meghódítása Caesarra nézve annyiban a célra használt eszköz volt, amennyiben

70.

Caesar hódító  
hadjáratainak  
történelmi je-  
lentősége.

későbbi hatalmának a transalpin háborúkban vetette meg alapját, épen az egyik kiváltsága a politikai lángésznek, hogy minden eszköze magában véve megannyi célt képez. Caesarnak a maga pártcéljaira elkerülhetlen szüksége volt katonai hatalomra; de Galliát nem mint pártember hódította meg. Rómára nézve közvetlen politikai szükség volt a németek örökké fenyegető betörésének már az Alpokon túl gátat vetni s ott sáncot rakni, mely a római világ békéjét biztosítsa. De még e nagyfontosságú cél sem volt a legmagosabb és a legvégső, mely Caesart Gallia meghódításában vezérelte. Midőn a római polgárság nem fért meg többé régi hazájában és az elsatnyulás veszélye fenyegette, a senátus itáliai hódító politikája mentette meg a romlástól. Most azonban már itáliai hazája is szűk lett neki; s az állam ismét hasonló módon, csakhogy nagyobb szabású viszonyok közt megújuló társadalmi bajokban sínlődött. Egy lángelmű gondolat, egy nagy remény vezette át Caesart az Alpokon: azon eszme és azon remény, hogy ott polgártársai számára egy új és végtelen hazát fog szerezni, s az államot másodszer teremti újjá azáltal, hogy szélesebb alapokra fekteti.

Némileg már a nyugat meghódítására célzó vállalatok közé számítható azon hadjárat is, melyet Caesar 693-ban tett a túlsó Spanyolországban. Bármily régóta engedelmeskedett is már Spanyolország a rómaiaknak, annak nyugati partja mégis, még Decimus Brutusnak a gallaekusok elleni expedíciója után is, a valóságban független volt tőlök, az éjszaki partvidékre pedig még rá sem tették lábukat; s azon rabló hadjáratok, melyeket a két vidék népei szakadatlanul intéztek a meghódolt tartományokba, jelentékenyen hátráltatták Spanyolország civilisálását és rómaisítását. Ezek ellen irányult Caesar hadjárata a nyugati part mentében

Caesar Sp-  
nyolország-  
ban.  
61.

felfelé. A Tájót éjszokról elzáró herminiai hegyláncon (Sierra de Estrella), miután ennek lakosait megverte és egy részöket a síkra átköltöztette, átkelt; a Duero mindkét partjának vidékét meghódította és a félsziget északnyugati csúcsáig hatolt, hol egy Gadesből magához vont hajóraj segélyével Brigantiumot (Coruna) bevette. Ezáltal az atlanti óceán partjának lakosait, a lusitániaiakat és gal-laekusokat a római fennhatóság elismerésére kényszerítette, s egyúttal gondoskodott róla, hogy a Rómába fizetendő adók leszállítása és a községek anyagi viszonyainak rendezése által az alattvalók helyzetét egyáltalján türhetőbbé tegye. — Azonban, habár a nagy hadvezér és államférfi már ezen első katonai és igazgatási fellépése alkalmával is jelét adta ugyanazon képességeknek és ugyanazon vezéreszméknek, melyeket később nagyobb téreken érvényesített, mégis az ibériai félszigeten való működése sokkal mulandóbb volt, semhogy mély gyökereket verhessen, annál inkább miután itt, annak sajátságos természeti és nemzeti viszonyai folytán csak hosszabb időn át következetes kitartással folytatott tevékenység vezethetett maradandó eredményekre.

A kelta föld.

Sokkal jelentékenyebb szerepre volt a nyugat római fejlődésében hivatva azon föld, mely a Pyrenaek és a Rajna, a földközi tenger és az atlanti óceán közt elterjed, s melyen a kelta föld, vagy Gallia neve az augustusi kor óta kiválóképen rajta maradt, dacára annak, hogy a kelta föld szorosán véve részben kisebb, részben nagyobb kiterjedésű nálánál s hogy ama föld soha nemzeti, Augustus előtt pedig még politikai egységet sem képezett. Épen ez okból nem is könnyű világos képet alkotnunk magunknak azon, magokban véve igen különböző nemű állapotokról, melyeket Caesar ideérkeztekor 696-ban talált. — Azon vidéken a

földközi tenger partján, mely a Rhonetól nyugatnak körül-  
 belül Languedocot, keletnek tőle Dauphinét és Provenctet  
 foglalta magában és hatvan év óta római provincia volt, a  
 kimber zivatar óta, mely e földet is megjárta, a római fegy-  
 verek ritkán pihentek. Gaius Caelius 664-ben Aquae Sextiae  
 körül a salyusokkal, Gaius Flaccus 674-ben, Spanyolországba  
 mentében, más kelta megyékkel harcolt. Midőn a sertoriusi  
 háborúban Lucius Manlius helytartó, kénytelen levén tár-  
 sának a Pyrenaeken túl segélyére menni, Ilerda (Lerida)  
 mellett megveretvén, visszatért, és hazatérő útjában a római  
 tartomány nyugati szomszédai, az aquitanusok által má-  
 sodszor is legyőzetett (676 körül), ez, úgy látszik, a tarto-  
 mánylakosok általános felkelésére vezetett a Pyrenaek és a  
 Rhone, sőt talán még a Rhone és az Alpok közt is. Pom-  
 peius a fellázadt Gallián keresztül fegyverrel volt kénytelen  
 utat törni magának Spanyolországba, mely alkalommal a  
 lázzadokat megbüntető, a volkus-arekomikusok és a  
 helviusok (Gard és Ardèche dep.) határait Massaliának  
 ajándékozta; Manius Fonteius (678—680) helytartó ez  
 intézkedéseket végrehajtotta, és, a vocontiusokat (Dep.  
 Drôme) megvervén, Massaliát a felkelők ellen megvédvén s  
 az általok megtámadott római fővárost Narbot, tőlök meg-  
 szabadítván, a békét ismét helyreállította a tartományban.  
 Azonban a kétségbeesés és azon gazdasági zavar, melybe  
 a gall birtokok egyfelől a spanyol háború viszontagságaiban  
 való részvételök, másfelől a rómaiak hivatalos és nem hiva-  
 talos zsarolásai által döntettek, ismét felzavarta nyugal-  
 mukat, és nevezetesen az allobrogoknak Narbótól legtávo-  
 labbra fekvő cantona, szakadatlan forrongásban állt, mely-  
 ről Gaius Pisonak itt 688-ban eszközölt „békeszerzése,”  
 valamint az allobrog követségnek magaviselete Rómában  
 az anarchisták összeesküvése alkalmával (691) tanúskodik,

A római tar-  
tomány.

Háborúk s  
felkelések.

90.

80.

78.

76—74.

66.

68.

61. s mely kevéssel ez után (693) nyílt lázzadásba tört ki. Catagnatust, ki az allobrogokat a kétségbeesés e harcában vezette, miután kezdetben nem siker nélkül küzdött, Gaius Pomptinus helytartó Solonium mellett hősies ellentállás után legyőzte. — Mindezen háborúk dacára a római határok nem terjesztettek lényegesen tovább; a római terület végpontjai nyugat és éjszak felé még mindig Lugudunum Convenarum, hol Pompeius a sertoriusi hadsereg maradványait letelepítette, Tolosa, Vienna és Genava voltak. E gall birtokok jelentősége az anyaországra nézve azonban szakadatlanul emelkedett. A tartománynak pompás, az itáliaival rokon éghajlata, kedvező talajviszonyai, a kereskedelemre nézve oly előnyös nagy és gazdag hátvidéke egészen Britanniáig elnyúló kereskedelmi útjaival, s a hazával való kényelmes szárazföldi és vízi összeköttetése a déli kelta földet csakhamar gazdaszatilag oly fontossá tették Itáliára nézve, minővé annak sokkal régibb birtokai, mint például a spanyolok, századokon át sem váltak; és valamint a politikában hajótörést szenvedett rómaiak e korban leginkább Massáliában kerestek menhelyet magoknak és itt is azon itáliai műveltséggel és fényűzéssel találkoztak, melyet ott-hon elhagytak, azonképen az Itáliából önkényt kivándorlók is mindinkább a Rhone és a Garonne partjai felé vették útjukat. „Gallia tartomány, — így olvassuk egy tíz évvel Caesar odaérkezése előtt keletkezett leírásban — tele van kereskedőkkel; csak úgy hemzseg római polgároktól. Nincs Galliában ember, ki valamely rómainak közvetítése nélkül üzletet kötne; minden fillér, mely Galliában egy kézből másba megy át, a római polgárok számoló könyvein vándorol keresztül.“ — Ugyanezen leírásból kitűnik, hogy Galliában a narbói települőkön kívül is nagy számmal tartózkodtak római mezei gazdák és marhatenyésztők; amiben

Határok.

Viszonyok  
Rómával.

egyébiránt nem szabad szem elől tévesztenünk, hogy a tartományi földnek római birtokban levő túlnyomó része, úgy mint a legrégebbi korban az angol éjszakamerikai birtokok legnagyobb része, az Itáliában élő fő nemesség kezében volt, s ama földművesek és marhatenyésztők leginkább ezeknek jószágkezelői, rabszolgái vagy szabadonbocsátottai voltak. Természetes, hogy ily körülmények közt a művelés és a rómaisodás gyorsan haladt a benszülöttek között. A kelták nem szerették a földművelést; új uraik azonban rákényszerítették őket, hogy a kardot az ekével cseréljék fel, és igen hihető, miszerint az allobrogok elkeseredett ellenszegülését részben épen erre vonatkozó intézkedések okozták. Régebbi időkben a hellenesség bizonyos mértékben e vidékeken is uralkodott; a felsőbb polgárosodás elemeit, a bor- és olaj termelésre, az írás használatára\*) s a pénzverésre az első ösztönzéseket Massaliából kapták. A rómaiak is épen nem szoritották ki itt a hellén műveltséget; Massalia többet nyert, mint veszített általok befolyás dolgában, s görög orvosok és rhetorok a gall cantonokban hivatalosan még a római korban is alkalmaztattak. De könnyen felfoghatólag, a hellenesség a déli kelta földön a rómaiak által ugyanazon jelleget öltötte magára, melylyel Itáliában bírt: a specíficus hellen civilisatio átengedte a tért a latin-görög vegyes műveltségnek, melynek hívei itt csakhamar nagyban felszaporodtak. A „nadrágos gallok“ amint a déli kelta föld lakói, megkülönböztetésül az éjszaki itáliai „tógában járó galloktól“ neveztettek, nem voltak ugyan még teljesen elrómaisítva, mint ezek, de mégis már igen

A rómaisodás kezdete.

\*) Így például Vaisonban a vocontiusok megyéjében egy kelta nyelven, közönséges görög betűkkel írt felírás találtatott, mely így hangzik: *σεγομαξος ὀιλλοιεις τουουτιους ιαμαυρατιο ειωξουβηλησαμισοειν εμητον*. Az utolsó szó „szent“-et jelent.

szembeötlő volt az eltérés köztök és a „hosszú hajú gallok“ közt, kik a még meg nem hódított éjszaki tartományokat lakták. A nálok meghonosodó félmíveltség ugyan elég anyagot nyújtott a gúnyclódásra barbár latinságuk felett, s a rómaiak nem is mulasztották el annak, kit a kelta származás gyanúja terhelt, szemére hányni „nadrágos atyafiságát“; de e rossz latinság is elég volt arra, hogy még a távollakó allobrogok is képesek legyenek a római hatóságokkal hivatalos érintkezésbe lépni; sőt még a római törvényszékek előtt is tolmács nélkül tanúskodni. — Habár ekként e vidékek kelta és ligur lakossága már veszteni kezdte nemzetiségét, s amellet azon politikai és gazdasági nyomás alatt sínlődött és elnyomorodott, melynek elviselhetetlen voltát eléggé tanúsítják reménytelen lázzadásai, itt legalább a bensülött népség romlása karöltve járt azon felsőbb műveltség meghonosodásával, melyet e korban Itáliában találunk. Aquae Sextiae és még inkább Narbo, tekintélyes helységek voltak, melyeket bátran lehetett Benevent és Capua mellé sorolni; Massalia pedig, a rómaiaktól függő görög városok legrendezettebbje, legszabadabbja, legvédeképesebbje és leghatalmasabbja, a maga szigorúan arisztokratikus kormánya alatt, melyre a római conservatívek mint egy helyes város-alkotmány mintaképére hivatkoztak, tekintélyes, és a rómaiak által még tetemesen megnagyobbított területével és nagy terjedelmű kereskedésével, úgy állt ama latin városok mellett, miként Itáliában álltak Rhegion és Neapolis, Capua és Benevent oldalán.

A szabad  
kelta föld.

Más kép tárul szemünk elé, ha a római határon átlépünk. A nagy kelta nemzet, melyet a déli tartományokban az itáliai bevándorlás már el kezdett nyomni, a Cevennektől éjszak felé még öröklött szabadságában élt. Nem először találkozunk most vele; ez óriási törzs egyes kiágazásaival

és előőrseivel az itáliaiak már a Tiberis és a Po partján, Castilia és Karantán hegyei közt, sőt mélyen Kis-Ázsia bensejében is harcoltak; de zömét csak itt érte el támadásuk. A kelta törzs, midőn Közép-Europában letelepedett, főkép a mai Franciaországnak, Németország és Sveic nyugati részeinek gazdag folyamvölgyeit és kies dombvidékét árasztotta el, s innen szállta meg Angliának legalább déli részét, vagy talán már ekkor egész Nagy-Britanniát és Irhont\*), s inkább mint bárhol egyebütt, képezte itt a népeknek egy nagy, földiratilag körülhatárolt tömegét. Dacára a nyelv és erkölcsök azon eltéréseinek, melyekben e nagy területen belől természetesen nem volt hiány, úgy látszik, hogy a Rhonetól és Garonnetól a Rajnáig és Themséig lakó népségeket élénk kölcsönös forgalom s az összetartozásnak erkölcsi érzése fűzte össze; míg ellenben a Spanyolországban és a mai Ausztriában lakott keltákkal helyi tekintetben némikép összefüggtek ugyan, azonban egyfelől a Pyrenaek s az Alpok hatalmas válaszfalai, másfelől a rómaiaknak és germánoknak itt szintén elharapódzott túlkapásai a törzsrokonok egymásközti forgalmát és szellemi összefüggését egészen más módon szakították félbe, mint a keskeny tengerszoros a szárazföldi és a britt keltákét. Fájdalom, nem vagyunk képesek e nevezetes nép belső fejlődésének történetét e főfészkében lépésről-lépésre kisérni; be kell ér-

---

\*) Hogy belgiumi kelták hosszabb időn át folytonosan vándoroltak át Britanniába, arra némely, a Themse mindkét partján lakó angol népségeknek belga megyéktől kölcsönzött nevei mutatnak, mint az atrebatosoké, a belgáké sőt maga a britanniaiaké is, mely, úgy látszik, a Somme partján, Amienstől lefelé fészkelte brittonokról, először egy angol megyére, azután pedig az egész szigetre átszállt. Az angol aranypénzverés is a belgából származik s eredetileg vele azonos.

nünk vele, ha művelődéstörténeti és politikai helyzetét, amint az Caesar korában szemünk elé tárul, legalább körvonalalaiban előadhatjuk.

Népesség.

Gallia népessége a régiek jelentései szerint aránylag sűrű volt. Egyes adatokból azon következtetésre juthatunk, miszerint a belga kerületekben mintegy kilencszáz lélek jutott egy négyszög mértföldre — mely arány ma körülbelül áll Wallisra és Lieflandra nézve — a helvét cantonban pedig vagy 1100;\*) és valószínű, hogy a belga földnél jobban művelt és a helvétiaiánál kevésbé hegyes vidékeken, mint pl. a biturigoknál, az arvernusoknál, a haedusoknál, az arány még kedvezőbb volt. A földművelés Galliában virágzó állapotban volt, miután már Caesar kortársai előtt feltűnt a rajnai tartományokban a trágyázás\*\*) divata, s

Földművelés  
és marha  
tenyésztés.

\*) A belga cantonok első fölkeltsége a remusok kivételével, tehát a Szajna és Selde közt fekvő s keletnek Reimsig és Andernachig, tehát mintegy 2000—2200 négyszögmérföldre terjedő földön, 300,000 emberre tétetik; ami szerint, ha azon viszonyt, mely az első fölkeltség s az összes fegyverfogható lakosság közt a bellovakerekről feljegyztetett, általános érvényűnek tekintjük, a fegyverfogható belgák száma 500,000-re, az összes lakosság pedig ennek alapján legalább 2 millióra lesz tehető. A helvetiusok, társnépeikkel együtt kivonulásuk előtt 336,000 főre rúgtak; s ha felvesszük, hogy a Rajna jobb partjáról ekkor már ki voltak szorítva, területüket mintegy 300 négyszög mérföldre tehetjük. Valjon a szolgák is belefoglalvák-e e számba, azt annál kevésbé dönthetjük el, miután nem tudjuk, mily alakot öltött a rabszolgaság a keltáknál; amit Caesar (1,4) Orgetorix rabszolgáiról, jobbágyairól és adósairól mond, az inkább amellett szól, hogy beleszámítvák. — Hogy azonban minden ily kísérletet, mely azt, amiben a régi történet a legnagyobb hiányt szenvedí, a statistikai alapot, combinációkkal igyekszik pótolni, illő óvatossággal kell fogadni, azt az értelmes olvasó ép oly kevéssé fogja szem elől tévesztetni, mint nem fogja ez okból végkép elvetni.

\*\*) „Galliában, az Alpokon túl a benföldön a Rajna mentén,

miután a kelták azon ösrégi szokása, hogy árpából sört (*cervesia*) készítettek, szintén a gabnamívelés régi és nagy mérvű elterjedését bizonyítja; de tiszteletben nem részesült. A szabad kelta még a polgárosodottabb déli vidékeken is magához méltatlan dolognak tartotta a föld művelését. Sokkal nagyobb becsben állt nálok a marhatenyésztés, melyre a római földbirtokosok e korban úgy a kelta marhafajt, mint a vitéz, nyargalni tudó és az állatok ápolásában járta kelta rabszolgákat legszívesebben használták.\*) Nevezetesen az éjszaki kelta vidékeken a marhatenyésztés mindenütt túlnyomó volt. Bretagne Caesar korában gabnaszegény vidék volt. Éjszakkéleten az Ardennek zöméhez csatlakozva sűrű erdők borították el a tartományt az éjszaki tengertől szinte megszakadás nélkül a Rajnáig; Flandria és Lotharingia ma áldott téerein pedig e korban a menapusi és treveri pásztor átjárhatatlan tölgyesekben legeltette félvad sertéseit. Valamint a Po völgyében a kelták makkolta-

---

midőn ott paranesnokoltam, néhány oly vidékre jutottam, hol sem a szőlő, sem az olaj, sem a gyümölcsfa meg nem terem, hol a szántóföldeket fehér kőkrétával trágyázzák, hol a lakosoknak sem kő- sem tengeri sójuk nincs, hanem némely elégett fák sós szénjét használják só helyett“ — úgymond Scrofa Varrónál *de r. r.* 1, 7, 8. E leírás valószínűleg a Caesar előtti korra és a régi tartomány keleti vidékeire, mint például az allobrogok földére vonatkozik; utóbb Plinius (*h. n.* 17, 6, 42 s. köv.) részletesen leírja a gall-britanniai trágyázási módot.

\*) „Jó fajták Itáliában főkép a gall ökrök, t. i. a mezei munkára; ellenben a liguriaiakkal nem sokra lehet menni.“ (Varro *de r. r.* 2, 5, 9.) Itt ugyan a cisalpín Galliát érti, de az itteni baromtenyésztés kétségkívül a kelta korszakból ered. A „gall paripákat“ (*Gallici canterii*) már Plautus is említi (*Aul.* 3, 5, 21). „Nem minden faj alkalmas a pásztorokodásra; sem a bastulus, sem a turdulus (mindkettő Andalusiában) nem való rá; legjobb a kelta, főkép háta- és igásbarmok (*iumenta*) számára“. (Varro *de r. r.* 2, 10, 4.)

tási gazdaságát a rómaiak gyapjú- és gabnatermeléssel helyettesítették, azonképen a Selde és a Maas síkjain istőlök ered a birkatenyésztés és a földművelés. Britanniában még a gabona kicsépelése is ismeretlen dolog vala s az éjszakai vidékeken a földművelés tökéletesen megszűnt s a marhatenyésztés képezte egyetlen szokásos módját a talajhasználatának. A szőlőt és olajfát, mely Massaliának oly gazdagon jövedelmezett, a Cevenneken túl Caesar korában még nem termelték. — Az összeköltözésre a gallok kezdetől fogva hajlammal bírtak; nyílt falvaik mindenütt voltak, s a helvét cantonban egy magában 696-ban négyszáz falu létezett számos egyes udvaron kívül. De nem voltak híjjával kerített városoknak sem, melyeknek fiókHzatosan épített falai a rómaiaknak úgy célszerűségök, mint a gerendák és kövek csinos egybeillesztése által szemökbe tűntek, míg természetesen magokban az allobrogok városaiban a házak pusztán fából voltak építve. Ily városuk a helvetiusoknak tizenkettő, s a suessionoknak ugyanannyi volt; míg ellenben az éjszakai vidékeken, mint például a nerviusoknál, voltak ugyan városok, de azért a lakosság háború idején mégis nem annyira ezeknek falai mögött, mint inkább az ingoványokban és erdőkben keresett menedéket, a Themsén túl meg épen mindenütt az erdővágás kezdetleges védbásztája lépett a városok helyébe és volt háború esetén egyetlen menhelye az embereknek úgy, mint nyájaiknak. A városi életnek aranylag jelentékeny fejlettségével szoros összeköttetésben áll a szárazföldi és vízi forgalom elevenésege. Mindenfelé voltak utak és hidak. A folyambajózás, melyre oly folyók, mint a Rhone, Garonne, Loire és Szajna, magoktól rávezették az embert, tekintélyes és jövedelmező volt. De jóval nevezetesebb nálánál a kelták tengeri hajózása. Nemesak, hogy minden jel oda mutat, miszerint a

Városi élet.

58.

Forgalom.

kelták voltak az első nemzet, mely rendszeren bejárta az atlanti óceánt, hanem a hajóépítés és irányzás mesterségét is már nevezetes magasságra látjuk náluk emelkedve. A földközi tenger melléki népek tengerészete, amit az általaok bejárt vizek minősége meg is magyaráz, aránylag sokáig megállapodott az evező használatánál: a phoenikiaiak, hellenek és rómaiak hadihajói minden időben evező gályák voltak, melyek a vitorlát csak alkalmilag használták az evezés támogatására; csak a kereskedő hajók voltak az antik civilizáció kifejttségének korszakában tulajdonképeni vitorlás hajók.\*) A gallok ellenben Caesar korában és még jóval utánna ugyan a csatornán a hordozható bőrladikok egy nemét használták, melyek, úgy látszik, tulajdonképen közönséges evezős csónakok voltak; Gallia nyugati partján azonban a pictonok, a santonok és mindenekfelett a venetusok nagy, bár esetlen formájú hajókkal jártak a tengeren, melyek nem evezők, hanem bőrvitorlák segélyével haladtak és horgonyláncokkal voltak ellátva, és e hajókat nemcsak a Britanniával való kereskedésre, hanem a tengeri harcban is használták. Tehát nem csak először találkozunk itt a nyílt oceánon való hajózással, hanem itt foglalta el egyzersmind a vitorlás hajó teljesen az evezős hajó helyét — mely haladásnak az óvilág csökkenő félben levő életrevalósága természetesen nem tudta hasznát venni, s melynek beláthatatlan eredményeit csak a mi megifjodott míveltségi

---

\*) Erre mutat a kereskedő vagyis a „kerek“ hajó elnevezése ellentétben a „hosszú“ vagyis a hadihajóval, s az „evezőshajók“ (ἐπιχωπιοὶ νῆες) és „kereskedőhajók“ (ὀπλαδεις, Dionys. 3, 44) hasonló szembeállítására egymással; továbbá a kereskedő hajók csekély legénysége, melynek száma a legnagyobb hajókon sem haladta meg a 200-at (Rhein. Mus. N. F. 11, 625), míg már a közönséges három emeletes gályán is már 170 evezős volt. V. ö. Movers. Phön. 2, 4, 167 s köv.

korszakunk zsákmányolja ki fokenként. — E rendes tengeri forgalom a britt és gall partok közt ép úgy megmagyarázza a csatorna két partja lakóinak szerfelett szoros politikai összeköttetését, mint a tengeri kereskedés és halászat felvirágzását. A cornvallisai bányák ónját Angliából leginkább a bretagnei kelták hozták el és szállították a kelta föld vízi és szárazföldi útain Narboba és Massáliába. Azon állítás, mely szerint Caesar korában a Rajna torkolatánál lakó egyes népségek halakból s madártojásból éltek, alkalmasint arra magyarázandó, hogy a tengeri halászatot s a tengeri madarak tojásainak szedését nagy mértékben űzték. Ha azon kevés és egyedül álló adatokat, melyek a kelták kereskedelméről és forgalmáról ránk maradtak, gondolatban kiegészítve, összefoglaljuk, meg fogjuk érteni, miként játszhattak egyes cantonok, mint például a haedusok és venetusok költségvetésében a tengeri- és folyamkikötők vámjai oly nagy szerepet, s hogy a nemzet a maga fő istenét az utak és a kereskedés védnökének és egyúttal a kézimesterségek feltalálójának tekintette. Teljesen jelentéktelen ennél fogva a kelták ipara sem lehetett; és Caesar is kiemeli rendkívüli ügyességöket, és saajtszerű képességöket, amelylyel minden eléjük adott mintát utánozni és minden nyert utasítást teljesíteni tudtak. Ennek dacára úgy látszik, hogy a kézi mesterségek legtöbb ágában mégsem emelkedtek a közönségesnek mértékén felül; a vászon- és gyapjúkémeknek utóbb közép és éjszaki Galliában virágzó gyártását bizonyíthatólag csak a rómaiak hozták divatba. Kivételt, és amennyire mi tudjuk, egyedüli kivételt csak a fémek feldolgozása képez. Azon technikai szempontból gyakran kitünő és még ma is hajlekony réz-eszközök, melyeket a kelta föld sírjaiban találunk, és a gondosan súly-egyenített arvernus aranypénzek még ma is élő tanúbizonyságai a

Kézi  
mesterségek.

kelta réz- és aranyművesek ügyességének ; s ezekkel teljesen megegyeznek a régiak azon jelentései, melyek szerint a rómaiak az ónozást a biturigoktól, az ezüstözést pedig az alesi-nusoktól tanulták, — mely két találmány valószínűleg még a kelták szabadságának korába esik, s melyek közül az elsőre az önkereskedés meglehetősen rávezetett. A fémek feldolgozásában tanúsított ügyességekkel karöltve járt azok fejtésének művészete, mely részben, nevezetesen a Loire melléki vasbányákban oly bányászati magasságra emelkedett, hogy a bányamunkások városok ostromainál előkelő szerepet játszottak. Azon a rómaiaknál e korban forgalomban levő véleményt, miszerint Gallia a föld aranyban leggazdagabb országainak egyike, az országjól ismert talajviszonyai és a kelta sírokban tett leletek természetesen megcáfolják, melyekben arany csak kis mértékben és sokkal ritkábban fordul elő mint az arany valódi hazáiban napvilágra került hasonnemű leletekben ; s e téves fogalmak forrása kétségkívül csak is abban rejlik, amit görög utazók és római katonák, mindenestre meglehetősen túlozva, földieiknek az arvernus királyok fényűzéséről s a tolosai templom kincseiről beszéltek. De teljesen koholtak e hírek mégsem voltak. Igen hihető, hogy azon folyamatban és partjaikon, melyek az Alpokból s a Pyrenaekból folynak alá, az aranymosás és aranykeresés, melyet a munkaerő mai értéke jövedelmezőségétől megfosztott, nyersebb korban és rabszolgamívelés mellett haszonnal és nagy mérvben üzetett ; s ehez járulhatott az is, hogy Galliának, mint ez a félmíveltségű népeknél gyakran előfordul, kereskedelmi viszonyai nemes fémből álló holt tőkék felhalmozását előmozdították. — Figyelemre méltó a képző művészet alacsony foka, melyet a fémek feldolgozásában tanúsított mechanikai ügyességek annál szembeötlőbbé tesz. Tarka és

Bányászat.

Művészet és tudomány.

ragyogó ékességek iránti előszeretetők a szépiészeti érzék hiányát árulja el, s ezt a gall pénzek is bizonyítják, hol túlzottan egyszerű, hol kicsapongó, de mindig gyermekesen kigondolt és, majdnem kivétel nélkül, hasonlíthatlanul nyersen kivitt ábrákkal. Az talán példátlanul áll a művészet történetében, hogy nép, mely századokon át bizonyos technikai ügyességgel űzte a pénzverést, ebben lényegében csak két vagy három görög pénzbélyegnek mindinkább eltorzított másolására szorítkozott. A költészetet ellenben a kelták nagyra becsülték, s az szorosán össze is nőtt a nemzet vállalási, sőt még politikai intézményeivel is; az egyházi ügy, mint az udvari és kolduló poézis virágzásban állt nálok. A természettudományt és philosophiát, habár a nemzeti theologia alakjaiban és korlátai közt, némileg szintén művelték, s a hellen humanismust, bárhol és bármiképp találkoztak vele, készségesen fogadták. Az írás ismerete, legalább a papoknál, általános volt. Caesar korában a szabad Galliában leginkább a görög írással éltek, mint a többi közt a helvetiusok tették; csak az ország déli vidékein volt már ekkor, az elrómaisodott keltákkal való közlekedés folytán a latin írásmód túlnyomó, melylyel például az e korbéli arvernus pénzekben találkozunk.

Állami rend.

A kelta nemzet politikai fejlődésében is figyelemre méltó jelenségekkel találkozunk. Az állam alkotmánya nála, mint mindenütt, a nemzetségi megyén alapszik, mely a fejedelemből, a legidősebbek tanácsából és a szabad, fegyverfogható férfiak községéből áll; azonban sajátosságát képezi az, hogy e megyei alkotmányon sosem bírt túlemelkedni. A görögöknél és rómaiaknál már igen jókor a falgyűrű lépett, mint a politikai egység alapja, a megye helyébe: két megye, ha ugyanazon falakon belül egyesült, már egy közállományyá olvadt össze; ha valamely polgárság polgártársai

Megyei alkotmány.

egy részét új falgyűrűbe utasította, ezáltal rendszerint egy új állam keletkezett, melyet csak a kegyelet és legfeljebb még a védenesség kötelékei csatoltak az anyaközséghez. A keltáknál azonban a „polgárság“ mindig a clan marad; a fejedelem s a tanács a megyének, nem pedig valamely városnak áll élén s az általános megyegyűlés képezi a végső forumot az államban. A város úgy, mint keleten, csak kereskedelmi és stratégiai, nem politikai jelentőséggel bír; amiért is a görögök és rómaiak a gall helységeket, még ha fallal körítvék és igen tekintélyesek is, mint pl. Viennát és Genavát, csak faluknak tekinték. Az eredeti clan-alkotmány Caesar korában még lényegében változatlanul fennállt a szigeti keltáknál és a szárazföld éjszaki megyéiben: a megyei község volt a legfőbb tekintély; a fejedelem fontos ügyekben végzéseéhez tartozott alkalmazkodni; a községi tanács számos — néhány clanban hatszáz — tagból állt, de úgy látszik, nem bírt nagyobb jelentőséggel, mint a római senátus a királyok korában. Ellenben az ország mozgékonyabb déli részében egy vagy két emberkorral Caesar előtt — az utolsó királyok gyermekei az ő korában még életben voltak — legalább az arvernusok, haedusok, sequanusok, helvetiusok nagyobb clanjai oly átalakuláson mentek keresztül, mely a királyok uralmát megbuktatta s a hatalmat a nemességnek adta kezébe. A városi közállományok teljes hiányának, melyet fentebb említettünk, csak másik oldalát képezi a keltáknál az, hogy a politikai fejlődésnek azzal ellenkező sarka, a lovagság a clan-alkotmányban oly nagy túlnyomóságra vergődött. A kelta aristokrátiát, miként minden jel erre mutat, egy magosan álló nemesi osztály, nagyrészen talán a királyi vagy egykor királyi családok tagjai képezték, és figyelemre méltó, miszerint az egymással ellentétben álló pártok fejei valamely

A lovagság  
kifejlődése.

clanban gyakran ugyanazon nemzetségnek tagjai. E nagy családok kezében egyesült a túlnyomó hatalom gazdasági úgy mint katonai és politikai tekintetben. Ők monopolisáltak az állam hasznot hajtó jogainak bérletét. A szabad népet, melyet az adó terhe elnyomott, rákényszerítették, hogy nálók keressen kölcsönt, s ezután mint adósa tényleg, végre pedig mint jobbagya jogilag is lemondjon szabadságáról. Nálók fejlődött ki a kíséreték rendszere, vagyis a nemesség azon előjoga, melynek alapján egy csomó lovas szolgálval, úgynevezett ambaktusokkal\*) vehette magát körül és ezzel

---

\*) E nevezetes szónak a Po völgyi keltáknál már Róma hatodik századában szokásban kellett lennie; mert már Ennius is ismeri és csak innen juthatott már oly régi korban az itáliaiakhoz. Ez azonban nemcsak kelta, hanem egyúttal német szó is, gyökszava az „Amt“-nak; amint különben maga a kíséreti rendszer is közös a keltákkal s a németekkel. Nagy történelmi fontossággal bírna, ha ki volna mutatható, valjon e szó, és tehát a dolog is, melyet jelent, a németekről szállt-e át a keltákra, vagy pedig a keltákról a németekre. Ha, mint közönségesen felvételik, a szó eredetileg német és kezdetben azon szolgát jelenti, ki a csatában urának „háta felé“ áll (*and* = felé, iránt, *bak* = hát), ez nem épen összeegyeztethető azzal, hogy e szó a keltáknál oly feltűnőleg régi korban fordul elő. Minden analogia arra mutat, miszerint a kelta nemesség azon jogot, melynél fogva ambaktusokat, vagyis *δοῦλοι μισθωτοί* tarthatott, nem bírhatta kezdet óta, hanem csak az idők folyamában szerezhette meg, ellenében a régibb királysággal úgy, mint a közönséges szabadok jogegyenlőségével. Ha ekként az ambaktusság a keltáknál nem régi nemzeti, hanem viszonylag új intézmény, akkor azon viszony folytán, mely a kelták és németek közt századokon át fennállott s melyről alább még lesz szó, az is nemcsak lehetséges, hanem valószínű is, hogy a kelták, Itáliában úgy mint Galliában főképp németeket használtak ily bérlett fegyveres szolgálakul. Ez esetben a „sveicziai“ egy pár évezreddel régibb dolog volnának, mint közönségesen gondoljuk. — Ha azon név, melylyel a rómaiak, talán a kelták példáját követve a németeket, mint nemzetet felruházzák, a *Germani* név csakugyan

államot alkothatott az államban; s a nemesek e fegyveres jobbágyaikra támaszkodva dacoltak a törvényes hatóságokkal és a községi fölkeltséggel és tették semmivé tényleg a közállományt. Midőn egy, mintegy 80,000 fegyverfogható embert magában foglaló clanban egy magános nemesember, nem számítva jobbágyait és adósait, 10,000 szolgával jelenhetett meg a megye gyűlésén, világos, hogy az inkább volt független dynasta, semmit clanjának polgára. Ehez járult, hogy a különböző clanok előkelő családai szorosán összetartottak és összeházasodván s külön szerződéseket kötven egymással, mintegy elzárt szövetséget képeztek, melylyel szemben az egyes clanok tehetetlenek valának. Ez okozta hogy a községek nem voltak képesek a közbékét tovább fenntartani, s hogy mindenfelé az ököljog uralkodott. Ótalmat már csak a jobbágy talált uránál, kit kötelessége és érdeke kényszerített rá, hogy a védencein ejtett bántalmakat megtorolja; a szabadok megvédésére az államnak már nem volt többé ereje, minek folytán ezek nagy számmal valamelyik nagy úrnak tulajdonul adták magokat mint jobbágyai. A községi gyűlés elvesztette politikai jelentőségét; s a fejedelemség, melynek feladata lett volna a nemesség túlkapásait meggátolni, szintén elbukott alattok a keltáknál úgy, mint Latiumban. A király helyébe a „jogeszközlő“ vagy Ver-

A régi megye  
alkotmány  
felbomlása.

A királyság  
eltörlése.

kelta eredetű volna, ez azzal, mint látjuk, teljes öszhangzásban áll. — E feltevésnek természetesen háttérbe kellene szorulnia, ha sikerülne az *ambactus* szót kielégítő módon kelta gyökszóból származtatni; amit Zeuss (gramm. 761. l.) meg is kísért, midőn azt erre: *ambi* = körül, és *aig* = *agere*, = körülmozgó, vagy körülmozgatott, tehát kíséző, szolgál, vezeti vissza. Az, hogy e szó kelta tulajdonnévként is előfordul (Zeuss. 89. l.) s talán a cambri *amaeth*-ben = paraszt, fenn van tartva (Zeuss 179. l.) a kérdést egy irányban sem döntheti el.

gobretus\*) lépett, ki úgy, mint a római consul, csak egy évre alkalmaztatott. Amennyiben a megye egyáltalában összetartott, annyiban a községi tanács által vezetett, melyben a kormányt természetesen az aristokratia fejei ragadták kezökbe. Magától értetik, hogy ily viszonyok közt az egyes clanok ép oly forrongásban álltak, minőben Latium élt századokon át a királyok elűzetése után, míg a különböző községek nemessége egy, a községi hatalommal ellenségesen szemben álló különszövetségben egyesült; a tömeg nem szűnt meg a királyság helyreállítását követelni, és nem egyszer megtörtént, hogy egyik másik előkelő nemes, mint Spurius Cassius tette Rómában, a megyei lakosok tömegére támaszkodva megkísértette rangtársainak hatalmát megtörni s a koronát, a maga javára, egykori jogaiba visszahelyezni. — Míg ekként az egyes megyék feltartóztatlanul enyészetnek indultak, másfelől hatalmasan megmozdult a nemzetben az egység érzete és különféle módon igyekezett alakot ölteni és támaszra találni. Az összes kelta nemességnek ama szövetkezése, az egyes megyei kötelékek ellenében, a dolgok fennálló rendjét ugyan aláásta, de egyúttal a nemzet összetartozásának érzetét is felkeltette és táplálta. Ugyanezen hatásuk volt a kívülről a nemzet ellen intézett támadásoknak, valamint annak is, hogy a szomszédokkal vítt háborúkban területe folytonosan megsorbíttatott. Valamint a hellenek a perzsák, s az itáliaiak a kelták, úgy látszik, azonképen jutottak a transalpini gallok a rómaiak elleni harcaikban nemzeti egységök létezésének és erejének öntudatára. A versengő clanok viszályainak s a mindenféle feudális civakodásoknak közepette

A nemzeti  
egységi törek-  
vések.

---

\*) E kelta szavakból: *guerg* = eszközlő és *breth* = törvényszék.

mégis érvényt tudott magának szerezni azoknak szava is, kik a nemzet függetlenségét készek voltak nemcsak az egyes megyék önállásának, hanem még a lovagi önállásnak árán is megvásárolni. Mily népszerű volt mindenütt a kelta földön az idegen uralom elleni oppositio, mutatják Caesar háborúi, kivel szemben a kelta hazafipárt ép oly helyzetet foglalt el, minőt a német hazafiak Napoleon ellen; elterjedtségét és szervezetét a többi közt azon távirdai gyorsaság is bizonyítja, melylyel a kapott híreket a maga kebelében tovább szállítani tudta. — A kelta nemzeti önérzet általánossága és ereje talány volna előttünk, ha a nemzet, a politikai elforgácsoltság legnagyobb foka mellett, vallási, sőt még theologiai tekintetben is már régóta központosítva nem lett volna. A kelta papság, vagy, hazai nevén nevezve, a druidák testülete, minden kétségen felül a britt szigeteket és egész Galliát, s talán még más kelta országokat is, közös vallási-nemzeti kapcsolással fűzött egymáshoz. Sajat főnöke alatt állt, kit a papok önmagoknak választottak, voltak saját iskolái, melyek a nagy terjedelmű hagyományt nemzedékről nemzedékre átszállították, saját privilégiumai, nevezetesen adó- és katonai szolgálat alóli mentessége, melyeket minden clan tiszteletben tartott, évi zsinatai, melyek Chartres mellett „a kelta föld középpontján“ tartattak, mindenekfelett pedig hívő községe, mely lelkiismeretes jámborság és vak engedelmesség dolgában, úgy látszik, mivel sem állt a mai írek mögött. Megfogható, hogy az ily papság megkísérettette a világi uralmat is kezébe ragadni, s hogy azt részben meg is tette: ahol évi királyság létezett, ott interregnum esetében ő vezette a választásokat; magának igényelte, és sikerrel, azon jogot, hogy egyes embereket és egész községeket a vallási, és következésképp a polgári közösségből is kizárhasson; magához tudta ragadni a

A nemzet  
vallási egye-  
sülése.

Druidák.

legfontosabb polgári ügyek, nevezetesen a határ- és örököségi pörök eldöntését; támaszkodva, úgy látszik, azon jogára, melynél fogva valakit a községből kitzaszíthatott, s talán azon hazai szokásra is, mely szerint a szokásos emberáldozatokra leginkább gonosztevők használtattak, lassanként nagy kiterjedésű bünyenyítő hatáságra tett szert, melyet a királyokéval és a vergobretusokéval párhuzamosan gyakorolt; sőt magának követelte még a háború és béke kérdésének eldöntését is. Nem sok hiányzott az egyházi államból, pápájával és zsinataival, immunitásaival, interdictumaival és papi törvényszékeivel egyetemben; csak hogy ezen egyházi állam nem állt kívül a nemzeteken, mint az újkori, hanem mindenekfelett nemzeti volt. — Habár azonban az összetartozás érzete a kelta törzsek közt ekként a maga teljes elevenységében feltámadt, a sors mégsem engedte meg a nemzetnek, hogy oly támpontra leljen a politikai centralisatio terén, aminővel Itália a római polgárságban, a hellenek és germánok a makedoniai és frank királyokban bírtak. A kelta papság úgy mint nemesség, habár bizonyos értelemben mindkettő a nemzetet képviselte és összekapcsolta, mégis, rendi-particularisticus érdekeik folytán egyfelől képtelenek voltak azt egyesíteni, másfelől elég hatalmasak voltak arra, hogy sem valamely királynak sem valamely megyének ne engedjék meg az egyesítés művét megvalósítani. A kiindulási pontok erre nézve meg voltak, és pedig, amint irányukat a megyei alkotmány kijelölte, a hegemonia-rendszer felé irányultak. A hatalmasabb canton a gyöngébbet rábírta, hogy rendelje magát neki oly módon alája, miszerint a vezérlő canton kifelé egyúttal a másikat is képviselje s államszerződéseiben egyszersmind az ő nevében is egyezkedjék, míg viszont a védenc megye a zászlója alatti hadi szolgálatra, sőt alkalmasint még adó-

A politikai  
központosítás  
hiánya.

A megyeszö-  
vetségek.

fizetésre is kötelezte magát. Ily úton támadt egy csomó külön szövetség: de oly megye, mely az egész kelta földnek élén állott volna, s bármily laza kötelék, mely az összes nemzetet átölelte volna, nem létezett. Említettük már, miszerint a rómaiak, transalpín hódításaik kezdetén itt éjszakra egy britt-belga szövetségre akadtak a suessionok vezetése alatt, a középső és déli Galliában pedig az arvernusok confoederációjára, mely utóbbiaknak versenytársa voltak a haeduusok a magok gyöngébb clientélájával. Caesar korában még a belgákat találjuk Gallia éjszakkéleti részében a Szajna és a Rajna közt ily közösségben élve, mely azonban úgy látszik, Britanniára többé ki nem terjed; mellettök a mai Normandiában és Bretagneban az aremoricanusok, vagyis a tengeri megyék szövetsége tűnik szemünkbe; a középső vagy a tulajdonképeni Galliában, mint azelőtt, úgy e korban is két párt küzd a hegemoniáért, melyek egyikének a haeduusok, másikának pedig, miután az arvernusok, Rómával vítt harcaikban meggyöngülve, háttérbe szorultak, a sequanusok álltak élén. E különféle szövetségek függetlenül álltak egymás mellett, a középső Gallia vezérlő állami hegemoniájokat, úgy látszik sohasem terjesztették ki Gallia éjszakkéleti, s komolyan alkalmasint éjszaknyugati részére sem. A nemzet egységi törekvéseit e megyei szövetségek némileg ugyan kielégítették, de azért mégis minden tekintetben elégtelenek voltak. Belső kapcsolatuk a leglazább nemű volt, mely folytonosan ingadozott a szövetség és hegemonia között, s az összeségnek képviseltetése békében a szövetség gyűlése, háborúban a herceg\*) által, a leg-

A belga szövetség.

Tengeri megyék.

A középgall szövetség.

E szövetségek jelleme.

\*) Mily állása volt az ily szövetségi hadvezérnek embereivel szemben, mutatja azon hazaárulási vád, mely Vercingetorix ellen emeltetett (Caes. b. g. 7, 20).

nagyobb mértékben gyarló volt. Csak a belga szövetségről látszik, mintha szorosabban összetartott volna; meglehet hogy azon nemzeti fellepezsdülés vált hasznára, mely a kimberék szerencsés visszaverését eredményezte. A hegemonia utáni versengés minden egyes szövetségben szakadást idézett elő, melyet az idő nem temetett be, hanem elmérgesített, miután még az egyik vetélytársnak győzelme is sértetlenül hagyta a másíknak létezését, s ennek, habár alája vetette is magát a védnökségnek, mégis mindig lehető volt a küzdelmet utóbb újra kezdenie. A hatalmasabb megyék versengése nemcsak ezekben okozott meghasonlást, hanem átvitte azt minden függő clanba, minden faluba, sőt gyakran még az egyes házakba is, mert minden egyes ember a maga személyes körülményeihez képest csatlakozott az egyik vagy másik párthoz. Valamint Hellas erejét nem annyira Athén harca Spárta ellen, mint inkább azon belviszályok emésztették fel, melyekben az athéni és lakedaemoni pártok minden függő községben, sőt még magában Athénben is álltak egymással: azonképen semmisítette meg az arvernusok és haedusok versengése, midőn mind kisebb és kisebb téreken és mértékben ismétlődött, a kelták nemzetét.

A kelta had-  
ügy.

E politikai és társadalmi viszonyok visszahatottak a nemzet harcképességére is. Erejük túlnyomó része mindennütt a lovasságban rejlett, mely mellett a belgáknál és még inkább a britt szigeteken a régi nemzeti harci szekerek a tökéletesedés figyelemreméltó fokán állanak. Ezen ép oly nagy számú mint kitünő, lovon és szekeren harcoló csapatok a nemességből és ennek embereiből alakultak, melynek telivér lovag módra nagy kedve telt a kutyában és lóban, és sokat költött rá, hogy külföldi fajú nemes méneken nyargalhasson. E nemesek szellemére és harcmodo-

rára nézve jellemző, hogy, amint a harci felszólítás elhangzott, aki csak bármikép meg bírta ülni a lovat, még az aggastyán is, felült, és hogy, ha kevésre becsült ellenséggel készültek ütközetbe bocsátkozni, fejenként megesküdtek, hogy át nem lépik többé házuk küszöbét, ha csapatuk legalább kétszer keresztül nem töri az ellenség haresorát. A bérlett katonaságban a zsoldosság szelleme uralkodott azon erkölcsiségéből és szellemiségéből kivetkőzött közönyével, mely a zsoldost úgy a maga mint a más élete irányában jellemzi — ezt bizonyítják azon, bár adomaszerű színezetű elbeszélések, melyekben a kelták ama szokása szerepel, hogy lakomaközben gyakran tréfából kardot húztak és néha életre-halálra vívtak; vagy azon másik szokásuk, mely még a római vívójátékokon is túltesz és abban állt, hogy valaki egy bizonyos pénzösszegért vagy meghatározott számú hordó borért önmagát lemészárlásra eladta s az összegyűlt tömeg szemeláttára pajzsán végigfekve önkénytelenül fogadta a halálos csapást. — E lovasok mellett a gyalogság háttérbe szorult. Egészben véve még lényegesen egyenemű volt azon kelta hadakkal, melyekkel a rómaiak Itáliában és Spanyolországban harcoltak. A nagy pajzs volt, mint akkor, úgy most is fő védelmi eszközük; fegyvereik közt azonban a kard helyett most a hosszú taszító dárda játszott a főszerepet. Midőn több megye szövetkezve viselt háborút, minden clan természetesen külön harcolt és táborozott; annak nem akadunk nyomára, hogy az egyes megyék fegyveres népét katonailag tagokba osztották s belőle kisebb és szabályosabb taktikai osztályokat alakítottak volna. A szekerek hosszú sora még mindig utánna hordta a kelta seregnek podgyászát; az elsáncolt tábor helyett, minőt a rómaiak minden este ütöttek magoknak, még mindig a szekértábor gyarló kiségitő eszközével éltek. Egyes

Gyalogság.

megyékről, mint például a nerviusokról, kivételkép megjegyztetik, hogy gyalogságok kitünő volt; és figyelemreméltó, hogy épen ezeknél lovagság nem létezett, s hogy ezek talán nem is kelta, hanem bevándorlott német törzs voltak. Egészben véve azonban az e korbéli kelta gyalogság nem harcias és nehézkes népfölkeléshez hasonlít; és pedig leginkább a déli tartományokban, hol a kelták nyereségökkel együtt bátorságukat is elvesztették. A kelta a harcban nem mer a germánok szeme közé nézni, úgymond Caesar; s még ez állításnál is élesebb kritikájául szolgál a kelta gyalogságnak az, hogy Caesar, amint vele első hadjáratában megismerkedett, soha többé a rómaival összeköttetésben nem használta.

A kelta civilizatio fejlettségi foka.

Ha a kelták összes viszonyait, melyekben őket Caesar a transalpin tartományokban találta, összehasonlítjuk a míveltség azon fokával, melyen másfél századdal előbb a Po völgyében jelennek meg előttünk, félreismerhetlen haladást látunk civilisatiojokban. Akkor seregeikben aránytalanul túlnyomó volt a maga nemében kitünő honvédségök; most első helyen a lovagság áll benne. Akkor a kelták nyílt falvakban laktak, most jól épített falak kerítették be helységeiket. A lombardiai sírokban talált leletek, nevezetesen a réz- és üvegeszközök szintén messze mögöttük állnak az éjszaki kelta földön találtaknak. Az emelkedő míveltségnek talán legbiztosabb mértékét a nemzet összetartozásának érzete képezi; s ez, amennyire nem akadunk nyomára a mai Lombardia földén vitt kelta harcokban, oly élenken szól hozzánk a Caesar elleni háborúkból. Minden jel arra mutat, hogy a kelta nemzet, midőn Caesar szállt síkra ellene, már elérte volt a míveltség azon fokát, melyet elérnie megadatott, és ismét hanyatlásnak indult. A transalpini kelták civilisatiojának Caesar korában még mi is,

kik őket csak igen tökéletlenül ismerjük, nem egy tiszteltreméltó s még több érdekes oldalával találkozunk; nem egy tekintetben: vitorlás hajóival, lovagságával, egyházalkotmányával, s mindenekfelett azon, bár tökéletlen kísérleteivel, melyekben az államot nem a városra, hanem a törzsre és felsőbb hatványban a nemzetre igyekezett alapítani, közelebb áll a modern, mintsem a római hellen civilizációhoz. De épen, miután a kelta nemzettel itt fejlődésének főfokán találkozunk, annál határozottabban lépnek előtérbe csekélyebb erkölcsi adományai, vagy, ami ezekkel egyre megy, csekélyebb művelődési képessége. Sem nemzeti művészetet, sem nemzeti államot nem bírt önmagából teremteni, s mindössze nemzeti theológiáját és saját nemességét volt képes alkotni magának. Egykori naiv vitézsége már elenyészett: azon, fensőbb erkölcsi fogalmakon és célszerű intézményeken alapuló katonai bátorság, mely a civilizáció emelkedését nyomon szokta követni, a lovagságban csak igen szegényes alakban nyilatkozott. — A tulajdonképeni barbárságon ugyan már túl volt; lejárt már azon kor, melyben kelta földön a pecsenye legkövérebb falatja a vendégek legvitézebbikét illette meg, és a meghívottak mindenikének, ki ezáltal sértve érezte magát, szabadságában állt a kitüntettet emiatt haragra szólítani; s melyben a meghalt főnökkel együtt leghívebb kísérőit is megégették. De az emberáldozat még tartott, s azon jogi tétel, mely szerint a szabad férfit nem szabad a kínpadra vonni, de a szabad nőt úgy mint a rabszolgát, igen, szomorú világot vet azon helyzetre, melylyel a nők a keltáknál, még műveltségök korszakában is, bírtak. A kelták azon előnyeiket, melyek a nemzetek kezdetleges korszakának sajátjai, elvesztették, de nem bírták megszerezni azokat,

melyek akkor járnak a polgárosodással, ha az bensőleg és teljesen áthatott valamely nemzetet.

Külviszonyok.

Ezek voltak a kelták nemzetének belviszonyai. Még külviszonyaikat kell előadnunk szomszédaik irányában, és elmondanunk, mily szerepet játszottak e pillanatban a nemzetek hatalmas versenyfutásában és versenyharcában, melyben valamely népnek mindig könnyebb lételét kivívnia, mint fenntartania. A Pyrenaek mentén a népek már régóta békés lábbon éltek egymással, s azon idők már rég lejártak, melyekben a kelták itt az iber, vagyis bask őslakoságot szorongatták s helyenként ki is szorították helyéből.

Kelták és  
iberek.

A Pyrenaek völgyei úgy mint Bearn és Gascogne hegyei a Garonnetól délnek terjedő partsíkkal együtt Caesar korában kétségbe nem vont birtokát képezték az aquitanusoknak, egy jó csomó ibériai eredetű kis népségnek, melyek egymással keveset s a külfölddel még kevesebbet érintkeztek; itt csak maga a Garonne torkolata a nagyfontosságú Burdigala (Bordeaux) kikötővel volt egy kelta törzsnek,

Kelták s  
rómaiak.

a biturigok-viviskusoknak kezében. — Sokkal fontosabb volt a kelta nemzet érintkezése a rómaiak népével s a németekkel. Nem akarjuk e helyt ismételni, amit már fentebb elmondtunk, hogy a rómaiak lassan előre nyomulva, a keltákat mindinkább visszaszorították, végre még az Alpok és a Pyrenaek közti partszegélyt is megszállták s ezáltal őket Itáliától, Spanyolországtól és a földközi tenger-től végkép elmetsették, miután a Rhone torkolatánál fekvő

A római kereskedelem és közlekedés előnyomulása a szabad kelta földre.

hellen erősségnek megalapítása e katastrophot már századok előtt előkészítette; de azt ki kell e helyt emelnünk, hogy a keltákat nem csupán a római fegyverek, hanem ugyanoly mértékben a római műveltség túlnyomó hatalma is szorongatta, melynek a hellen civilisationak kelta földön lévő tekintélyes csirái végelemzésben szintén kezére dol-

goztak. Itt is, mint annyiszor máskor a történelemben, a kereskedés és közlekedés egyengette a hódításnak útját. A kelta, éjszaki népek szokásaként, szerette a tüzes italt; hogy a nemes bort, mint a skytha, tisztán itta és vele leitta magát, az a mérsékelt déliben bámulatot és undort keltett, de a kereskedő szívesen szolgál az ily vevőknek. A kelta földre való borkereskedés csakhamar aranybánya lett az itáliai kereskedők számára; s nem ritka dolog volt, hogy a kelták egy korsó borért egy rabszolgát adtak cserébe. Más fényűzési cikkeknek, mint például az itáliai lovaknak, szintén nagy keletők volt a kelták földén. Sőt már az is megtörtént, hogy római polgárok földbirtokot szereztek magoknak a római határon túl s azt itáliai módorban hasznosították, amint például már 673 körül említetnek a segusiavusok cantonában (Lyon mellett) fekvő római falusi jószágok. Kétséggkívül ennek következése volt az is, hogy miként már említettük, a római nyelv még a szabad Galliában, például az arvernusoknál, már a hódítás előtt is ismeretes volt; habár természetesen még csak kevesen érthették, s habár a rómaiak még a haeduusok szövetségét meggyéjének előkelő embereivel is tolmács segélyével voltak kénytelenek érintkezni. Valamint a pálinkakereskedők s a squatterek készítették elő éjszaki Amerika megszállását, azonképen egyengették útját a római borkereskedők és földbirtokosok Gallia jövendőbéli meghódításának. Mily élénk öntudatával bírt ennek a másik fél is, mutatja azon tilalom, melyet a kelta föld legkitünőbb törzseinek egyike, a nerviusok meggyéje, úgy mint egyes német népségek, a rómaiakkal való kereskedelmi forgalom ellen kibocsátott. — Még erőszakosabban, mint a rómaiak a földközi tenger felől, szorongatták a keltákat a balti és éjszaki tenger felől a németek, egy új törzs, mely a népek

81.

Kelták és  
németek.

nagy keleti bölesőjéből kiindulva ifjúi erővel és természetesen ifjúi nyerseséggel is, helyet hódított magának idősebb testvérei mellett. Habár a törzsnek a Rajnához legközelebb lakó népségei, az usipetek, tencterusok, sugamberek, ubiusok némileg civilisálódni kezdtek is, és legalább megszűntek lakhelyeiket önkényt változtatni, mégis minden rólok szóló hír megegyezik abban, hogy messzebb az ország belsejében a földművelés még csekély jelentőséggel bírt s az egyes törzsek még nem igen jutottak állandó letelepedésre. Jellemző erre nézve, hogy a belső Németországnak alig volt népe, melyet nyugati szomszédai e korban a maga megyei nevével bírtak volna megjelölni, hanem őket csak a suebek vagyis kóborlók, nomádok s a marcomanok, vagyis a honvédek\*) általános neve alatt ismerték — mely nevek Caesar korában még aligha voltak egyes megyék nevei, habár a rómaiak által ilyeneknek tartattak s utóbb sok esetben azzá is lettek. E nagy nemzet legsúlyosabban a keltákra nehezedett. Azon harcok, melyeket a németek a keltákkal a Rajnától keletnek fekvő tartományok birtokáért vívhattak, előttünk teljesen homályba burkolvák. Csak

A kelták a  
Rajna jobb  
partját  
elvesztik.

---

\*) Igy Caesar suebjei valószínűleg a chattok; de bizonyos, hogy ugyane név megilletett Caesar korában és még jóval később minden más német törzset is, melyet rendszerint vándorlónak lehetett tekinteni. Ha tehát, amit nincs okunk kétségbevonni, a „suebek királya“ Melánál (3, 1) és Pliniusnál (*h. n.* 2, 67, 170) Ariovist, ebből még korántsem következik az, hogy Ariovist chatt legyen. A marcomanoknál Marbod előtt nem lehet bebizonyítani, hogy egy meghatározott nép lettek volna; s igen lehetséges, hogy e szó addig nem bírt másféle, mint etymologiai jelentésével, azaz hon- vagy határvédőket jelentett. Ha Caesar (1, 51) az Ariovist seregében harcoló népek közt marcomanokat is említ, lehet, hogy a pusztán appellatív megjelölést rájuk vonatkozólag ép úgy félreértette, amint bizonyos, hogy így járt a suebekkel.

annyi áll világosan előttünk, hogy Róma hatodik századának végén a kelták már a keletről a Rajnáig terjedő egész földet elvesztették, a boiusok, kik egykor körülbelül Bajor- és Csehországban lakhattak, hontalanul bolyongtak, sőt még az egykor a helvetiusok birtokában volt Feketeerdő is, habár a közelében lakó német törzsek által még nem is foglaltatott el végkép, mégis pusztá, vitás határszéli tartomány volt — valószínűleg már e korban az, aminek utóbb neveztetett: a helvét pusztaság. A németek, úgy látszik, itt óriási mérvben alkalmazták barbár stratégiájokat, mely abban állt, hogy a szomszéd földek számos mértföldre való elpusztítása által igyekeztek magokat szomszédjaik támadásai ellen biztosítani. — De a németek nem álltak meg a Rajnánál. A kimberok és teutonok azon nagy hadserege, mely leginkább német törzsekből alakult és ötven évvel előbb oly viharos erőszakkal dühöngött át Pannonián, Gallián, Itálián és Spanyolországon, úgy látszott, nem volt egyéb egy nagyszerű szemlejáratnál. A Rajnától nyugatnak, főképp a folyó alsó részének partjain már több rendbéli német törzs állandóan letelepedett; s ezen hódítókként betolakodott települők gall szomszédjaiktól, mint alattvalóktól, rendszeren kezeseket követeltek be és évi adót szedtek. Ezekhez tartoztak az aduatukusok, kik a nagy kimber tömeg egy csekély töredékéből tekintélyes megyévé szaporodtak, és egy csomó más, utóbb a tungrusok neve alá foglalt népség a Maas mentén, Lüttich vidékén; sőt figyelemre méltó tekintélyek még a treverusokat (Trier körül) és a nerviusokat (Hennegauban), e vidék két legnagyobb és leghatalmasabb népségét is egyenesen germánnak mondják. Ez adatok tökéletes hitelességét azonban bebizonyítottuk mégsem tekinthetjük, miután, mint Tacitus a két legutóbb említett népre nézve megjegyzi, későbbi időkben,

Német törzsek a Rajna balpartján.

legalább e vidékeken, dicsőségnek tartatott német vérből s nem a kevésre becsült kelta nemzetből származni; azonban úgy látszik, hogy a Selda, Maas és Mosel mentének lakossága egy vagy más módon nagy mértékben összevegyült német elemekkel vagy legalább a németek befolyása alatt állt. Magok a német telepek talán csekélyek voltak; jelentéktelenek azonban nem, miután még azon zavaros homályban is, melyben ez időtájt a Rajna jobb partján a népeket fel s alá hullámozni látjuk, elég világosan kivehetjük, miszerint nagyobb német tömegek készültek, amaz előőrsök nyomába lépve, a Rajnán átkelni. Két oldalról fenyegettetvén az idegenek uralma által, s belsejében zavarokba levén sülyedve, alig volt várható, hogy a kelták szerencsétlen nemzete még képes legyen magát megemberelni és öneréjéből megmenteni. Erejének elforgácsolása, és ez elforgácsoltság általi hanyatlása képezte eddig egész történetét; miként lett volna képes oly nemzet, melynek nem volt oly napja, mint a marathoni és salamisi, az ariciai s a raudiumi, oly nemzet, mely még életerejének tetőpontján sem kísértette meg erejét egyesítve Massaliát semmivé tenni, most, élte alkonyán, magát a félelmes ellenségek ellen megvédeni?

Minél kevésbbé voltak képesek a kelták magokra hagyatva, a németekkel megmérkőzni, annál több okuk volt a rómaiaknak a két nemzet közt fennforgó bonyodalmakat szorgos figyelemmel kísérni. Habár az ezekből fakadó mozgalmak Rómát eddig közvetlenül nem érintették, kimenetelek mégis szoros összefüggésben állt legfontosabb érdekeivel. Természetes, hogy a kelta nemzet belső magatartása csakhamar és maradandóan összefonódott külviszonyaival. — Amint Görögországban a lakedaemoniai párt Athén ellen Perzsiával szövetségelt, azonképen a rómaiak,

Róma politi-  
kája a germán  
betöréssel  
szemben.

amióta az Alpokon túl először megjelentek, az arvernusok ellenében, kik a déli kelták közt [akkor a vezérlő hatalom valának, a haedusokban, kik velök a hegemoniáért versenyeztek, találtak támaszra és „a római nemzet“ ezen új „testvéreinek“ segélyével tették nemcsak az allobrogokat és az arvernusok közvetett területének nagy részét alattvalóikká, hanem befolyásuk által még a szabadnak maradt Galliában is kieszközölték, hogy a hegemonia az arvernusokról átszálljon ezen haedusokra. De míg a görögök nemzetiségét csak egy oldalról fenyegette veszély, a keltákat két ellenség szorongatta egyszerre, és természetes volt, hogy az egyik ellen a másiknál kerestek ótalmat, és hogy, midőn az egyik kelta párt a rómaiakhoz csatlakozott, ellenfelei siettek a németekkel szövetkezni. Legkönnyebben tehették ezt a belgák, kik szomszédságuk és sokszoros vegyülésök folytán közelebb álltak már a Rajnán túli németekhez, és csekélyebb fejlettségű míveltségöknél fogva különben is legalább ép oly közel rokonoknak érezhették magokat a törzsre nézve tőlök idegen suebekkel, mint mívelt allobrog vagy helvetiai földieikkel. De a déli keltáknak is, kiknél most, mint már említettük, a rómaiak iránt ellenséges párt élén a sequanusok tekintélyes megyéje (Besançon táján) állt, teljes okuk volt az őket első sorban fenyegető rómaiak ellen épen most hívni a németeket segélyül: a senátus hanyag kormányzása és a Rómában készülő forradalom előjelei, melyek a kelták előtt nem maradtak ismeretlenek, épen e pillanatot alkalmasnak tüntették fel rájuk nézve avégre, hogy a római befolyás alól megmenekülhessenek, s ezeknek védenecit, a haedusokat megálázzák. A Saonén szedett vámok feletti vitában, mely folyó a haedusok területét a sequanusokétól elválasztotta, a két megye közt szakításra került a dolog, és Ariovist

71. német fejedelem 683 körül mint a sequanusok condittierje, vagy 15,000 fegyveressel átkelt a Rajnán. A háború hosszú éveken át változó szerencsével folyt, egészben véve kedvezőtlenül a haeduusokra nézve. Vezérok Eporedorix végre öszszes védenc népöket kiállította a síkra és roppant túlnyomó számmal a germánok ellen indúlt; de ezek állhatatosan kerültek a harcöt s mocsárokba és erdökbe vonultak előlok. Csak midön a clanok, megúnva a várakozást, felkerekedni és elszéledni kezdtek, jelentek meg a németek a síkon, és most Ariovist kényszerítette Admagetobriga mellett az ellenséget ütközetre, melyben a haeduusok lovagságának színe a csatatéren maradt. A haeduusok, e vereség folytán kénytelenek levén az ellenség által eléjük szabott feltételek alapján a békét megkötni, abban lemondtak a hegemoniáról és minden hozzátartozóikkal együtt a sequanusok védnöksége alá adták, és egyúttal kötelezték magokat, hogy a sequanusoknak, vagy inkább Ariovistnak adót fizetnek és legelőkelőbb nemeseik gyermekeit kezesekül adják; végre esküvel fogadták, hogy sem e kezeseket soha vissza nem követelik, sem a rómaiakat beavatkozásra fel nem szólítják. E béke, úgy látszik, 693 körül köttetett meg\*). A becsület úgy mint az érdek megkívánta volna Rómától, hogy lépjen fel e béke ellen; Divitiacus előkelő haeduus, a maga clanjában a római pártnak feje, ki mint ilyen most honfitársai által száműzetett, személyesen ment Rómába ennek beavatkozását kikérni; s még komolyabb intés volt erre nézve az allobrogoknak, a sequanusok szomszédainak 693-iki felkelése, mely kétségkívül ezen eseményekkel állt összefüggésben.

Ariovist a kö-  
zép Rajnánál.

61.

A rómaiak  
passivitása.

61.

---

\*) Ariovistnak Galliába érkezését Caesar (1, 36) nyomán

71. 683-ra, az admagetobrigai ütközötet (mert így hitták a helyet, melyet most egy álfelírás kedvéért rendszerint Magetobrigának neveznek)

61. pedig Caesar (1, 35), és Cicero (*ad Att.* 1, 19) nyomán 693-ra tettük.

És csakugyan el is ment a gall helytartókhoz a rendelet, hogy támogassák a haedusokat; szó volt róla, hogy consulok és consuli seregek küldessenek az Alpokon túlra; de a senátus, mely elé ez ügy eldöntés végett terjesztetett, a nagy szavak után, ebben is beérte apró tettekkel: az allobrog felkelést a rómaiak fegyverrel elfojtották, a haedusokért azonban nemcsak hogy nem tettek semmit, hanem Ariovistot 695-ben még a rómaiakkal barátságban élő királyok lajstromába is bejegyezték\*). A német hadúr ezt természetesen arra magyarázta, hogy a rómaiak az általak el nem foglalt kelta földről lemondanak, minélfogva a megszállt területen otthoniasan berendezte magát és egy német hercegség alapításához fogott a gallok földén. Azon nagyszámú rajokat, melyeket magával hozott, azon még nagyobb tömegekkel együtt, melyek felhívása folytán később jöttek szülőföldről utánna — a kortársak úgy számították, hogy 696-ig vagy 120,000

59.

Német birodalom alapítása Galliában.

58.

\*) Nehogy a dolgok ezen menetét hihetetlennek tartsuk, vagy épen az államférfíui tudatlanságnál és lomhaságnál mélyebb indokokat tulajdonítsunk a senátus eljárásának, jó lesz megemlékeznünk róla, mily könnyelmű hangon nyilatkozik egy oly tekintélyes senátor, minő Cicero volt, levelezéseiben e nagyfontosságú transalpin ügyekről.

pel bánt, és nem tett különbséget az egyes megyék közt. Magok a sequanusok, kiknek felbérlett hadvezéreként lépte át a Rajnát, kénytelenek voltak, mintha ők is legyőzött ellenség volnának, emberei számára határuk egy] harmadrészét átengedni — alkalmasint a később a tribokerek által lakott Elsasst, melyben Ariovist övéivel maradandóan letelepedett; sőt mintha még ez sem volna elég, utóbb Ariovist, az utána jött harudok számára még birtokuk második harmadrészét is elkövetelte tőlök. Úgy látszott, mintha Ariovist a kelta földön a makedoniai Fülöp szerepét akarná játszani, s úrkodni akarna úgy a germán érzelmű, mint a rómaiakhoz ragaszkodó kelták felett. — Az erős német fejedelemnek ily veszélyes közelben való fellépését, melynek a rómaiaknál már magában véve is a legkomolyabb aggodalmakat kellett fölkeltenie, még fenyegetőbb színben tüntette fel az, hogy nem állt magában. A Rajna jobb partján lakó usipetek és tencterek, megúnva területök szakadatlan pusztítását a bőrükbe nem férő sueb törzsek által, egy évvel Caesarnak Galliába érkezése előtt (695) szintén felkerekedtek eddigi lakhelyeikről, hogy a Rajna torkolatánál újakat keressenek magoknak. Itt a menapiusoktól birtokuknak a folyó jobb partján fekvő részét már elfoglalták s előre látható volt, hogy a balpartnak megszállását is meg fogják kísértetni. Ezenkívül sueb rajok gyűltek össze Köln és Mainz közt és a treverusok ezekkel szemben fekvő kelta megyéjét fenyegették hivatlan látogatásukkal. Végre a germánok a kelták legkeletibb ]clanjának, a harcias és nagyszámú helvetiusoknak területét is mind nagyobb erővel támadták meg, úgy hogy a helvetiusok, kiknek hazája talán már is a túlnépesedés bajában szenvedett azon települők sereges hazatérése folytán, kik a Rajnától éjszaknak fekvő területről elűzettek, s kiket ezenkívül, midőn Ariovist a

A németek az alsó Rajnán.

59.

A németek a felső Rajnán.

sequanusok földén magát megfészkelte, azon veszély fenyegetett, hogy törzsrokonaitól egészen elszigeteltetnek, azon kétségbeesett határozatra szánták el magokat, hogy addigi területöket önkényt átengedik a germánoknak, s a Jurától nyugat felé tágasabb és termékenyebb hazát keresnek s egyúttal, ha lehet, a belső Galliában a hegemoniát is megszerzik magoknak — mely terv néhány kerületöknek agyában már a kimber betörés korában megfogamzott, s melyet ezek meg is kísértettek megvalósítani. A raurakusok, kiknek földét (Basel és Elsass déli része) hasonló veszély fenyegette, továbbá a boiusok maradványai, kiket a germánok már előbb hazájok elhagyására kényszerítettek s kik most állandó lakhely nélkül kóboroltak, és más kisebb törzsek a helvetiusokkal szövöttek. Ezeknek portyázó hadaik már 693-ban átkeltek a Jurán s még a római tartományba is behatoltak; s az összes tömeg felkerekedése már sokáig nem késhetett; aminek elháríthatatlan következménye leendett, hogy germán települők nyomuljanak a bodeni és a genfi tó közti nagyfontosságú és védőtől odahagyott tartományba. A német törzsek a Rajna forrásaitól kezdve az atlanti óceánig mozgásban voltak és a Rajna egész vonalát fenyegették; oly napok jártak, mint amelyeken az alemannok és frankok a caesarok hanyatló birodalmára vetették magokat, s úgy látszott, mintha a németek most rögtön meg akarnák a keltákon kísérteni azt, ami fél ezredévvel utóbb a rómaiak ellen sikerült.

Ily körülmények közt érkezett 696. tavaszán az új helytartó Gaius Caesar a narbói Galliába, melyet a senátusnak egy végzése csatolt eredeti, az innenső Galliát, Istriával és Dalmatiával együtt magába foglaló helytartóságához. Hivatala, mely először öt (700 végeig), azután 699-ben további öt évre (705 végeig) ruháztatott reá, jogot

A helvét betörés előkészítése belső Galliába.

61.

58.  
Caesar  
Galliában.

54.  
55. 49.

adott neki arra, hogy tiz praetori ranggal bíró alparancsnokot nevezzen ki, és — legalább saját értelmezése szerint — hogy légióit a főkép az innenső Galliában nagy számú polgárlakosságból kiegészítse, vagy ebből akár újakat is alakítson. Azon sereg, melyet a két tartományban átvett, sorgyalogság dolgában négy jól begyakorolt és harcedzett legióból, a hetedikből, nyolcadikból, kilencedikből és tizedikből, vagyis legfeljebb 24,000 emberből állt, kikhez még szokás szerint az alattvalók hadjutalékai járultak. Lovasságát és könnyű csapatait spanyol lovasok és numidiai, krétai baleári íjjászok és parittyások képezték. Törzskarában, melyben a fővárosi demokratia színe java egyesült, egy csomó hasznavehetetlen előkelő úrfin kívül volt néhány tehetséges tiszt is, mint Publius Crassus, Caesar régi politikai frigy-társának íjabbik fia, és Titus Labienus, ki mint hű adjutáns követte a demokratia fejét a forumról a haretérre. Határozott megbízatást Caesar nem kapott, de akinek esze és bátorsága volt, annak a körülmények megmutatták, mit kell tennie. Itt is helyre kellett ütni a senátus mulasztását, s mindenekelőtt a német népvándorlás áradatát megakasztani. Épen most indult meg a némettel szorosán összefonódott és évek óta előkészített helvét betörés. A helvetiusok, nehogy elhagyott kunyhaikat a germánok felhasználhassák s hogy önmagokra nézve a visszatérést lehetetlenné tegyék, városaikat s falvaikat felgyújtották, és szekereik hosszú sorai, nejeikkel, gyermekeikkel és ingóságaik legjavával megrakva, minden oldalról — a Genava (Genf) mellett a Lemán tóhoz értek, hol társaikkal ez év március 28-kára\*)

A helvetiusok  
visszavérése.

---

\*) A ki nem igazított naptár szerint. Az elfogadott kiigazítás szerint, mely azonban ez esetben nem támaszkodik eléggé megbízható adatokra, e nap a juliani naptár szerinti április 16-nak felel meg.

találkozót adtak egymásnak. Az egész tömeg, saját számításuk szerint 368,000 főre rúgott, melynek körülbelül egy negyedrésze állt fegyverfogható emberekből. A vezetők elhatározták, hogy a Jura hegységet, mely a Rajnától a Rhonéig elnyúlva a helvét tartományt nyugat felől majdnem egészen elzárta s melynek szűk szorosai ép oly nehézzé tették egy ily karaván keresztül vonulását, amely könnyűvé az átjáratok megvédését, dél felé kanyarodva megkerülik és ott törnek magoknak utat nyugat felé, ahol a Rhone, a Jura délnyugati és legmagosabb része s a savoyai hegyek közt a mai Fort de l'Ecluse mellett a hegláncot ketté szakította. De itt a jobb parton a sziklák és mélységek oly közel nyulnak le a vízig, hogy csak egy keskeny, könnyen elzárható ösvény vonul el mellettök, s hogy a sequanusok, kik e partot bírták, könnyű szerivel útjokat állhatták a helvétiusoknak. Ez okból a Rhone átszakadása fölött inkább át mentek a balpartra, melyet az allobrogok bírtak, hogy lejjebb, ott, ahol a Rhone lapályra ér, térjenek ismét vissza a jobb partra, s úgy menjenek tovább Gallia nyugati sík részébe, melyben a vándorlók a santonok termékeny cantonát (Saintonge, a Charente völgye) az atlanti tenger partján, szemelték ki új hazájokul. Ezen útjok, amidőn a Rajna bal parjára tért át, római területen vezetett keresztül; s Caesar, különben sem levén szándékában megengedni, hogy a helvetiusok Gallia nyugati részében letelepedjenek, szilárdan el volt tökévelve, hogy nem ereszti át őket. De négy légiója közül három távol innen Aquileia mellett állt; és habár a túlsó Gallia népkatonáságát sebtiben fegyverre szólította, mégis alig látszott lehetségesnek, hogy e csekély haderővel a nagy kelta tömegnek a Rhonén való átkelését, onnan kezdve ahol e folyó Genf mellett a Lemán tóból kifolyik, egészen addig, hol a hegységet áttöri, tehát több

mint három német mértföldnyi vonalon képes legyen megakadályozni. Caesar azonban a helvetiusokkal folytatott alkudozások segélyével, kik a folyón való átkelésöket és az allobrogok földén teendő útjokat szerették volna békés módon végrehajtani, tizenöt napot nyert, mely idő alatt a Genava (Genf) melletti rhonei hidat felszedette s a Rhone déli partját egy majdnem négy német mértföldnyi hosszúságú sánc által az ellenség elől elzárta, — ami első alkalmazása volt azon, a rómaiak által utóbb oly óriási mérvben megvalósított rendszernek, melynek alapján egyes, töltések és árkok által egymással összekötött sáncok láncolata által a birodalom határait katonailag elzárták. A helvetiusok kísérleteit, kik ladikon, vagy gázlókon keresztül különböző helyeken át igyekeztek jutni a túlsó partra, a rómaiak e vonalak segélyével szerencsésen megghiúsították és a helvetiusokat rákényszerítették, hogy mondjanak le az átkelésről. Ez ellenében a Rómaellenes párt Galliában, mely a helvetiusokban hatalmas támaszt remélt nyerhetni a maga számára, nevezetesen a haedus Dumnorix, Divitiacus testvére, ki a maga megyében ép úgy élén állt a nemzeti, amint ez utóbbi a római pártnak, kieszközölték nekik, hogy a Jura szorosain s a sequanusok földjén átmehessenek. Ennek megtiltására jogi okuk a rómaiaknak nem volt; de a helvét hadjárat más és magosabban álló érdekeiket veszélyeztette, mint csupán a római terület formaszertinti sértetlenségének megőrzését — mely érdekeket csak úgy lehetett megvédeni, ha Caesar ahelyett, hogy mint a senátusnak minden helytartója, Máriust sem véve ki, a határok őrzésének szerény feladatára szorítkozzék, egy tekintélyes hadsereg élén átlépi a birodalom addigi határát. Caesar nem a senátus, hanem az állam hadvezére volt, és nem ingadozott. Már Genavától azonnal személyesen Itáliába sietett, és azon gyorsasággal,

A helvetiusok  
Galliában.

mely sajátságát képezi, az ott táborozó három légiót, újoncokból újonnan alakított más kettővel együtt magával vitte. E hadakat a Genava mellett álló hadtesttel egyesítette és ezen egyesült sereggel átkelt a Rhonén. Váratlan megjelenése a haeduusok földén itt természetesen a kormányt azonnal visszaadta a római párt kezébe, ami a sereg élelmezése tekintetéből nem volt közönyös dolog. A helvetiusok épen ekkor a Saonén keltek át s a sequanusok földéről a haeduusokéra nyomultak be; akik közülök még a Saone bal partján voltak, azokat nevezetesen a tigrinusok hadtestét, a gyorsan előnyomuló rómaiak elmentsették és megsemmisítették. A tömeg zöme azonban már elérte volt a folyó jobb partját, Caesar utána ment, és míg a helvetiusok nehézkes karavánja húsz nap alatt sem volt képes egészen átkelni a folyón, huszonnégy óra alatt túl volt rajta. A helvetiusok, kiket a római seregnek ezen a vízen történt átkelése utjoknak nyugati irányban való folytatásában meggátolt, éjszakkak fordultak, kétségkívül azon hitben hogy Caesar nem fogja merni őket mélyen bekísérni Gallia belsejébe, s azon szándékkal, hogy majd ha elmarad sarkukból, ismét eredeti céljok felé fordítandják útjokat. A római sereg tizenöt napon át körülbelül egy német mértföldnyi távolságban, nyomában járt az ellenségnek, nyakába varrva magát és lesve a kedvező pillanatot, melyben azt a győzelem biztos reményében megtámadhatja és semmivé teheti. De hiába leste. Bármily nehézkesen vonszolta is magát a helvét karaván előre, vezetői mégis megtudták azt óvni a megtámadtatástól, és úgy élelmi szerekkel bőven el voltak látva, mint kémeik által a legpontosabban értesültek minderről, ami a római táborban történt. Ellenben a rómaiak már a legszükségesebb dolgokban is szükségét kezdték szenvedni, főkép midőn a helvetiusok a Saonetól

A helvét  
háború.

eltávolodtak és a vízi szállítás megszűnt. A haeduusok által ígért élelmi szerek elmaradása, mely főoka volt a beállt szükségnek, annál gyanúsabb volt, mert a két sereg még mindig az ő területökön haladott. Ehez járult, hogy a tekintélyes, majdnem 4000 főnyi római lovasság teljesen megbízhatatlannak bizonyult, — ami egyébiránt megmagyarázható volt, mert majdnem kizárólag kelta lovagságból, nevezetesen a haeduusok lovagjaiból állt az ismeretes Róma-ellenes Dumnorix vezetése alatt, s mert Caesar maga is inkább kezesek mintsem katonák gyanánt vette át őket. Volt oka azt hinni, hogy azon megveretésöknek, melyet a helvetiusok sokkal gyöngébb lovasságától szenvedtek, magok voltak okai s hogy ők értesítették az ellenséget mindenről, ami a római táborban történik. Caesar helyzete aggasztó lett; sajnos világossággal kiderült, mire képes a kelta hazafipárt még a haeduusoknál is, kik pedig hivatalosan szövetségben álltak Rómával s kiket megyéjük külön érdekei Rómához csatoltak; s mi sors vár reá, ha mind mélyebben belemerészkedik a forrongó országba s mindinkább eltávolodik összeköttetési vonalaitól? A seregek épen a haeduusok fővárosa, Bibracte (Autun) mellett, mérsékelt távolságban tőle, vonultak el; Caesar elhatározta, hogy, mielőtt tovább folytatná útját a belföldre, e fontos helyet fegyveres kézzel hatalmába keríti, sőt az is lehetséges, hogy az ellenség további üldözésével egyáltalán felhagyni s magát Bibractéban megfészkelni szándékozott. Midőn azonban, az üldözéssel felhagyva Bibracte felé fordult, a helvetiusok úgy hitték, hogy a rómaiak vissza készülnek vonulni s erre magok támadták meg őket. Egyebet Caesar nem is kívánt. A két sereg két párhuzamosan elvonuló dombláncon foglalt állást; a kelták megkezdték az ütközetet, a síkon előre állított római lovasságot szétugrasztották, és rohamra

indultak a dombok lejtőjen álló római légiók ellen, de itt Caesar veteránjai elől kénytelenek voltak meghátrálni. Midőn erre a rómaiak, nyert előnyüket kizsákmányolandók, most magok is leszálltak a síkra, a kelták ismét előnyomultak ellenök, mialatt egy tartalékban tartott kelta hadtest egyúttal oldalt támadta meg őket. Ezt a római támadó hadoszlop tartalékja támadta meg, a sereg zömétől elvágtas a podgyász- és a szekérhadra nyomta vissza, és itt semmivé tette. Végre a helvét had zöme is visszanyomatott és kénytelen volt kelet felé vonulni vissza, tehát épen ellenkező irányban, mint amerre útja vezette. E nap meghiúsította a helvetiusok azon tervét, hogy az atlanti oceán partján szerezzenek új hazát magoknak és sorsukat a győző kezébe tette le; de nehéz napjok volt a győzteseknek is. Caesar, kinek oka volt nem bízni tisztikarának minden emberében, már a csata kezdetén a tiszték minden lovát hátraküldte, hogy embereit alaposan meggyőzze róla, miszerint jó lesz helyt állniok; és ez ütközet, ha a rómaiak azt elvesztik, csakugyan valószínűleg a római sereg megsemmisítésére vezetett volna. A római hadak sokkal inkább ki voltak merülve, semhogy képesek lettek volna az ellenséget hathatósan üzőbe venni; de miután Caesar kihirdette, hogy mindenkivel, ki a helvetiusoknak segílyt nyújt, úgy fog bánni mint ezekkel magokkal, azaz mint Róma ellenségeivel, mindenütt, ahová a megvert sereg érkezett, először is a lingonok megyéjében (Langres körül) minden segílyt megtagadtak tőle, és a helvetiusok, élelmi szereiktől és minden podgyászuktól megfosztva és a nem harcképes népség nagy tömegével megterhelve levén, kénytelenek voltak a római hadvezérnek meghódolni. A legyőzöttek aránylag enyhe sorsban részesültek. A haedusoknak meghagyatott, hogy a hazátlan boiusoknak a magok területén

A helvetiusok  
visszaküldet-  
nek régi  
házájokba.

adjanak lakhelyeket, s a legyőzött ellenségnek e letelepítése a leghatalmasabb kelta megyék közepette majdnem oly szolgálatot tett Caesarnak, mint egy római gyarmat. Akik a helvetiusok és raurakusok közül még életben maradtak, valamivel többen az útra kelt tömeg harmadrésznél, azokat természetesen visszaküldte régi hazájokba, hogy a Rajna felső mentén határaikat Róma fennhatósága alatt védelmezzék a németek ellen. A rómaiak magok a helvét tartománynak csak délnyugati csúcsát foglalták el, s utóbb itt, a Lemán kies partjain a kelták régi városát Noviodunumot (ma Nyon) római határvárrá, a „juliusi lovasgyarmattá“\*) alakították át.

Caesar és  
Ariovist.

A felső Rajna mentén Caesar ekként gátat emelt a németek fenyegető betörése elé, s egyúttal a kelták közt levő Róma-ellenes pártot megalázta. De hasonló módon kellett eljárnia a közép Rajna vidékén is, hol a németek már évek előtt átkeltek a folyón s hol Ariovistnak Galliában a rómaiakéval versengő hatalma napról-napra terjedt; és alkudozások alkalmat könnyű volt találni a szakításra. Itt a kelták nagyobb része az Ariovist részéről fenyegető vagy már nyakukba rótt igával összehasonlítva Róma suprematiáját még a két rossz közül a kisebbiknek tekinthette; s a kisebbségnek, mely nem hagyott fel Róma elleni gyűlöletével, legalább el kellett némulnia. Közép-Gallia kelta törzseinek egy római befolyás alatt tartott országgyűlése a kelta nemzet nevében a római hadvezértől segítséget kért a németek ellen. Caesar megadta nekik. Biztatására a haedusok

---

\*) *Iulia Equestris*, mely névben az utolsó melléknév úgy magyarázandó, mint Caesar többi gyarmataiban a *sextanorum*, *decimanorum* stb más. Ezekben Caesar kelta vagy német lovasai kaptak, természetesen a római vagy legalább latin polgárjoggal együtt, telkeket.

beszűntették azon adó fizetését, melylyel szerződésök értelmében Ariovistnak tartoztak, és visszakövetelték kiállított kezeseket, s miután Ariovist a szerződés e megszegése miatt Róma védenceit megtámadta, Caesar ez alkalmat felhasználta arra, hogy vele közvetlen érintkezésbe lépjen, és a kezesek kiadásán s azon ígéreten kívül, miszerint a haeduusokkal békében fog élni, főkép azt követelje, miszerint Ariovist kötelezze magát, hogy több németet nem hí át a Rajnán. A német hadvezér a rómainak, ezével egyenrangú hatalmának és egyenértékű jogának teljes önérzetével válaszolta, miszerint ő az éjszaki Galliának ép úgy lett urává a háború joga alapján, mint Róma a délinek; s valamint ő nem gátolja a rómaiakat az allobrogok megadóztatásában, azonképen nekik sincs joguk őt alattvalói megadóztatásában akadályozni. Későbbi titkos szóváltásaikból kitűnt, miszerint a fejedelem jól ismerte a római viszonyokat: felhozta Caesar előtt, miszerint felszólításokat kapott Rómából, hogy tegye el őt láb alól, és ajánlkozott, hogy, ha Caesar kész neki éjszaki Galliát átengedni, neki viszont segédkezett nyújt az Itália feletti uralom megszerzésére — valamint a kelta nemzet pártviszályai nyitottak neki utat Galliába, azonképen az itáliainak belviszályai által remélte benne uralmát megszilárdíthatni. Századok óta nem szólt már Rómához senki a teljesen egyenrangú és a maga függetlenségét ridegen és tekintetekre nem hajtva kinyilatkoztató hatalom e hangján, melyet most a német hadúrtól kellett hallania: midőn a római hadvezér őt a védenec fejedelmekkel szemben már hagyományossá lett szokás szerint felszólította, hogy személyesen jelenjék meg előtte, kereken megtagadta kívánatát. Annál szükségesebb volt minden habozást kerülni: Caesar azonnal útnak indult Ariovist ellen. Páni félelem szállta meg katonáit s különösen tisztjeit, midőn azon válogatott

német hadakat kellett volna megtámadniok, melyek tizen- négy év óta nem háltak fedél alatt — úgy látszott, mintha a római erkölcsi és hadi fegyelem mély sülyedése Caesar táborában is érvényre vergődnek s szökéseket és katonai lázadásokat készülne előidézni. A hadvezérnek azonban, midőn kijelentette, hogy szükség esetében magával az egy tizedik légióval is kész síkra szállani az ellenség ellen, a becsületére való hivatkozás által nemcsak ezt, hanem a harci buzgalom felköltött versenye által a többieket is sikerült sassai alatt megtartania s a maga erélyének egy részét seregének lelkébe csepegtetnie. Anélkül hogy időt engedne nekik a meggondolásra, gyors menetekben vezette őket előre és Ariovistot a sequanusok fővárosának, Veson- tionak (Besançon) megszállásában szerencsésen megelőzte. A két vezér személyes találkozásának, mely Ariovist kívá- natára ment végbe, úgy látszott, mintha célja csupán az volna, hogy egy Caesar személye ellen intézett kísérletét elfedjen; Gallia két hódítója közt csak a fegyver dönthetett. Egyelőre a háború fennakadt. A két sereg Elsass alsó részében, körülbelül Mühlhausen táján, a Rajnától egy né- met mértföldnyire\*) csekély távolságban egymástól táboro-

---

\*) Göler (Caesars gall. Krieg 45 s köv. ll.) azt hiszi, hogy a csa- tatért Cernay mellett közel Mühlhausenhez sikerült fedeznie, a miben nagyjában véve megegyezik Napoleonnal (*précis* 35. l.) ki a csata szin- helyét Belfort vidékére teszi. E feltevés nem biztos ugyan, de megfelel a körülményeknek; mert Caesar azt, hogy a Besançonról idáig vezető rövid utat hét napi járással tette meg, maga megmagyarázza (1, 41), megjegyvezvén, hogy tiz német mértföldnél nagyobb kerülőt tett, hogy a hegyi utakat kikerülhesse; azt pedig, hogy az ütközet a Rajnától nem 50, hanem 5 miliányira vívatott, a hagyomány egyenlő tekinté- lye mellett az üldözésnek egész leírása is megerősíti, mely a Rajnáig folytatott és nyilvánvalóképp nem tartott több napig, hanem magá-

zott, mígnem Ariovistnak szerfelett túlnyomó hatalmával sikerült a római tábor előtt elhaladva azt hátulról megke-  
 rülni s ezáltal a rómaiakat hadműveleti alapjuktól és ösz-  
 szeköttetési vonalaiktól megfosztani. Caesar ütközet által  
 akart e kellemetlen helyzetből menekülni, de Ariovist azt  
 el nem fogadta. A római hadvezér nem tehetett egyebet,  
 mint hogy az ellenség hadmozdulatát, dacára serege gyön-  
 geségének, utánozza, s összeköttetési vonalát azáltal sze-  
 rezze ismét vissza, hogy két légióját az ellenség előtt elvo-  
 nulva a németek táborán túl küldje, hogy itt állást foglal-  
 janak, mialatt négy légió az előbbi táborban maradt. Ariov-  
 vist, a rómaiakat megoszolva látván, rohamot intézett  
 kisebb táboruk ellen, de visszaveretett. E siker hatása alatt és megveri.  
 Caesar egész seregét támadásra vezényelte; s a németek  
 is csatarendbe álltak hosszú vonalban, minden törzs kü-  
 lön, s a sereg szekereit podgyászukkal s az asszonyokkal  
 megrakva, maguk mögé állították, hogy embereiket a fu-  
 tásban feltartóztassák. A rómaiak jobb szárnya Caesar sze-  
 mélyes vezetése alatt gyorsan az ellenségre vetette magát  
 s azt megkergette; ugyanez sikerült a németek jobb szár-  
 nyának is. A mérleg még egyenlően állt; de a tartalék tak-  
 tikája végre, mint a barbárok elleni harcokat oly gyakran,

---

nak az ütközetnek napján befejeztetett. Rustow véleménye (Einleitung  
 zu Caesars Comm. 117. 1.), ki a csata színhelyét a Saar felső mentére  
 teszi, félreértésen alapul. Szerinte a sequanusoktól, leukerektől, lingo-  
 noktól várt gabonát a római sereg nem ütközben, Ariovist ellen men-  
 tében kapta meg, hanem azt elindulása előtt Besançonba szállították  
 s a hadak magokkal vitték; a mi igen világosan kitünik abból, hogy  
 Caesar, midőn hadait ama szállítmányokra utalja, ezenkívül még az  
 ütközben szerzendő gabonával is biztatja. Besançonból Caesar Langres  
 és Epinal vidékén uralkodott, és igen természetesen, inkább innen  
 szállíttatott magának élelmi szereket, mintsem azon már kihasznált  
 kerületekből, melyekből jött.

58.

úgy ez ütközetet is a rómaiak javára döntötte el: a harmadik harcrend, melyet Publius Crassus idejekorán a balszárny segélyére küldött, itt helyreállította az ütközetet, s ezzel a győzelem el volt döntve. A rómaiak a Rajnáig üldözték a germánokat, kik közül csak keveseknek, köztök a királynak, sikerült a túlpartra átjutniok (696). — Ily ragyogó alakban mutatta be magát a római hatalom a nagy folyónak, melyet itt láttak meg legelőször az itáliai katonák; Caesar egyetlen szerencsés ütközettel az egész Rajnavonalat hatalmába kerítette. A Rajna balpartján levő német telepek sorsa Caesar kezébe volt letéve; megsemmisíthette volna őket, de nem tette. A szomszéd kelta megyék, a sequanusok, a leukerek, a mediomatrikusok sem harcias, sem megbízható nép nem voltak; az átköltözött németekről fel lehetett tenni, nemcsak hogy a határokat vitézebbül megvédik, hanem hogy jobb alattvalói is lesznek Rómának, miután a keltáktól nemzetiségök, a Rajnán-túli törzsrakonaiktól pedig új hazájok megtartásának érdeke által el voltak választva, s ezen elszigetelt helyzetökben kénytelenek voltak a központi hatalomhoz ragaszkodni. Caesar a legyőzött ellenségeket, mint mindenütt, azonképen itt is többre becsülte a kétséges barátoknál; az Ariovist által a Rajna balpartja mentében letelepített germánoknak, a tribokereknek Strassburg, a nemetusoknak Speier, a vangiusoknak Worms körül, meghagyta új lakhelyeiket és rájuk bízta a Rajna-határ védelmét földieik ellen\*). —

Német telepek a Rajna balpartján.

---

\*) Ez látszik a legegyszerűbb feltevésnek a germán telepek keletkezésére vonatkozólag. Hogy Ariovist ama népeket a közép Rajna partjain letelepítette, azért valószínű, mert seregében harcolnak (Caes. 1, 51), s előbb elő nem fordulnak; hogy pedig Caesar meghagyta őket lakhelyeikben, arra az mutat, hogy Ariovisttal szemben késznek nyilatkozott a Galliában már letelepedett németeket ott meg-

A suebok pedig, kik a közép Rajna mentén a treverusok területét fenyegették, Ariovist megveretésének hírére visszavonultak Németország belsejébe, útközben tetemes veszteségeket szenvedve a szomszéd népségek részéről.

Ezen egy hadjárat eredményei kiszámíthatlanok valának, évezredekre kihatók. Általa a Rajna lett a római birodalom határává a németek ellen. Galliának, mely nem tudott többé önmagán uralkodni, déli partját eddig a rómaiak bírták, feljebb eső részében pedig rövid idő óta a németek igyekeztek megfészkelni magokat. Az utóbbi események Galliát nem csak részben, hanem egészen alája vetették Róma fenhatóságának s azon természetes határát, melylyel a nagy folyóban bírt, tették egyúttal állami határává is. A senátus, virágzásának korában, nem nyugodott mindaddig, míg Róma uralma Itália természetes határait, az Alpokat s a földközi tengert és ennek legközelebb fekvő szigeteit el nem érte. Ily katonai kikerekítésre a megnagyobbodott birodalomnak is szüksége volt; de a fennálló kormány azt a véletlenre bízta s legfeljebb arról gondoskodott, nem hogy a határok megvédessenek, hanem hogy ne kelljen közvetlenül általa megvédeniök. Most érezte mindenki, hogy más szellem és más kéz kezdi Róma sorsát intézni.

A jövődöbéli épület alapjai meg voltak vetve; de még sokat kellett tenni annak felépítésére s arra, hogy a gallok Róma uralmát, a németek pedig a rajnai határt végkép elismerjék. Egész közép Gallia a római határtól felfelé Chartresig és Trierig ugyan ellenmondás nélkül

---

tűrni (Caes. 1, 35, 43), s mert ezeket később e hazájokban meg is találjuk. Caesar nem említi azon intézkedéseit, melyeket az útközet után ezen germán telepekre nézve tett, miután minden Galliában tett szervező rendszabályát elvből elhallgatja.

meghajolt az új úr előtt, s a felső és közép Rajnán egyelőre a németek részéről sem kellett támadástól tartani. De a közép Galliára mért csapások az éjszaki vidékeket, úgy az aremorianusok megyéit Bretagneban és Normandiában, mint a belgáknak ezeknél hatalmasabb confoederatióját nem érték, s ezek nem látták szükségesnek Ariovist legyőzője előtt meghódolni. Ehez járult, hogy a belgák, mint már említettük, igen szoros viszonyban álltak a rajnántúli németekkel s hogy germán törzsek már a Rajna torkolatánál is készen álltak a folyón való átkelésre. Ennek következtében Caesar, most már nyolc légióra szaporodott seregével 697 tavaszán utnak indult a belga megyék ellen. — A belga szövetség, megemlékezve azon vitéz és szerencsés ellentállásról, melyet ötven év előtt egyesült erővel, országa határán a kimberk ellen kifejtett, és a Közép-Galliából nagy számmal hozzá menekült hazafiak által buzdítva, egész első, 300,000 fegyveresből álló népfölkelését, a suessionok királyának, Galbának vezetése alatt az ország déli határára küldte Caesar fogadására. Csak egyetlen megye, a hatalmas remusoké (Rheims körül) akarta az idegenek betörését alkalmul használni arra, hogy azon fenhatóság alól, melyet szomszédai, a suessionok gyakoroltak felette, megmenekülhessen, és készült éjszaki Galliában azon szerepre, melyet Közép-Galliában a haedusok játszottak. — Ennek területére a római hadsereg majdnem egyidejűleg érkezett a belgával. Caesar nem akart a nálánál hatszorta erősebb, vitéz ellenséggel ütközetbe bocsátkozni; hanem az Aisnetől éjszak felé, nem messze a mai Pontaverttől, Rheims és Laon közt, egy egyfelől a folyó és mocsárok, másfelől árkok és váracsok által minden oldalról szinte megtámadhatatlanná tett síkon tábort ütött, s arra szorítkozott, hogy a belgáknak az Aisne átlépésére tett kísérleteit, kik őt ez-

Belgiumi  
hadjárat.

57.

Harc az  
Aisne körül.

által összeköttetési vonalától akarták elmetszeni, védelmi rendszabályok segélyével meghiúsította. Ha arra számított, hogy a coalitio rövid idő múlva önsúlya alatt le fog roskadni, helyesen számított. Galba király becsületes, köztiszteletben álló ember volt; de 300,000-nyi sereget ellenséges földön vezérelni nem volt képes. Nem ment semmire s lelmi szerei fogyni kezdtek, elégedetlenség és viszálykodás kezdte magát a szövöttek táborában megfészkelni. Először is a bellovakereknek, kik hatalom dolgában a suessionokkal egyenlők voltak s már amiatt is el valának kedvetlenedve, hogy a szövöttek sereg vezérlete nem rájuk bízott, nem volt többé maradásuk, amióta híre jött, hogy a haeduusok, mint a rómaiak szövetségesei, területükre betörni készülnek. Elhatározták, hogy szétozlanak és hazamennek, és ha merő szégyenkezésből valamennyi megye egyúttal lekötölte magát, hogy annak, ki először megtámadtatik, egyesült erővel segítségére mennek, e meg nem valósítható egység a szövetséges sereg nyomorúságos elszéledését alig volt képes szebb színben tüntetni fel. E katastroph élénken emlékeztet arra, mely 1792-ben majdnem ugyanezen helyen ment végbe; s a vereség, úgy mint a champagnei hadjáratban, annál súlyosabb volt, mert ütközet nélkül következett be. Az elvonuló sereget gyarló vezetése folytán a római hadvezér úgy üldözőbe vehette, mintha csak vert had volna, és a legvégül maradt csapatok egy részét semmivé tehette. De nem ez volt összes eredménye a győzelemnek. Amint Caesar a belgák nyugati cantonaiba benyomult, ezek egymás után, szinte ellentállás nélkül elveszetteknek tekintették magokat: a hatalmas suessionok (Soissons körül) úgy mint vetélytársaik a bellovakerek (Beauvais vidékén) s az ambianusok (Amiens körül). A városok, amint az idegenszerű ostrom-

A nyugati cantonok meghódítása.

Csata a nerviusokkal.

gépeket, a falaik felé gördülő tornyokat megpillantották, megnyitották kapuikat; aki az idegen uraknak meghódolni nem akart, a tengeren túl, Britanniában keresett magának menhelyet. A keleti cantonokban azonban a nemzeti önérték erősebben nyilatkozott. A viromandusok (Arras körül), az atrebaták (S. Quentin táján), a német aduatikusok (Namur körül) és mindenekfelett a nerviusok (Hennegauban) nem csekély clientélájokkal, számra nézve alig kevesebben a süessionoknál és bellovakereknél, bátorság és kitartó hazafiság dolgában azonban jóval különbek náluknál, új és szorosabb szövetséget kötöttek egymással és fegyveres népoket a Sambre felső mentén összegyűjtöttek. Kelta kémek által a legpontosabban értesítették a római hadsereg minden mozdulatáról; míg maguk, helyi ismereteik és azon magas sövényfalak segítségével, melyekkel e vidék, védelmül a gyakran betörő lovas rablóbandák ellen, keresztülkasul be volt hálózva, hadmíveleteiket majd mindig titokban tudták tartani a rómaiak előtt. Midőn ezek Bavaytól nem messze a Sambrehez értek s a légiók a balpart nyergén épen tábort ütni készültek, a lovasság és a könnyű gyalogság pedig a túlsó magaslatokat kémlelte ki, az ellenséges népfelkelés összes tömege ez utóbbiakat egyszerre váratlanul megtámadta s a dombon leüzve a folyóba ugrasztotta. Azután egy pillanat alatt ezen is átkelt és halált megvető elszántsággal rohanta meg a balparton fekvő magaslatokat. A sáncolással elfoglalt legionáriusoknak alig volt idejük az ásót és kapát karddal feleserélni; a katonák, sokan fedetlen fővel, kénytelenek voltak ott harcolni, ahol épen álltak, minden csatavonal, minden terv és tulajdonképeni vezénylet nélkül; mert a támadás rögtönössége és a talajt keresztül kasul hasító magas sövények következtében az egyes osztályok összeköttetésüket teljesen elvesztet-

ték. Csata helyett egy csomó külön csatározásból állt az egész összeütközés. Labienus a római balszárnyal visszaverte az atrebatákat s őket a folyón túlig üldözte. A rómaiak centruma a viromandusokat lenyomta a dombról. A jobb szárnyat azonban, melyen maga a hadvezér is jelen volt, a jóval nagyobb számú nerviusoknak annál könnyebben sikerült túlszárnyalniok, mert a centrum, győzelme által elragadtatva, üresen hagyta mellette a tért s a nerviusok még a félig kész tábort is elfoglalták; úgy látszott, mintha a két légió, mindenik külön, sűrű gomolyba keveredve s előlről és jobbról-balról megtámadtatva, legtöbb tisztjét és legjobb katonáit elvesztve már azon ponton áll, hogy szétrobbantassék és lemészároltassék. A rómaiak podgyászhada és szövetséges népök már mindenfelé futásnak eredt; a kelta lovasságnak egész osztályai, mint a treverusoké, vágatva tovairamodtak, hogy a csatatérről magok vigyék haza a szenvedett vereség örvendetes hírét. — Minden kockára volt téve. Maga a hadvezér is pajzsot fogott és az első sorban harcolt; s példája és népét még most is lelkesítő szava végre az ingadozó tömegeket ismét megállította. Már némileg könnyítettek magukon és legalább e szárny két légiója közt helyreállították az összeköttetést, midőn a segély megérkezett: részint a part nyergéről lejőve, hová ezalatt a római utóhad a podgyászszal együtt megérkezett, részint a folyó túlpartjáról, hol Labienus időközben az ellenség táboráig előrenyomult, azt elfoglalta, és most, a jobb szárnyat fenyegető veszélyt végre észrevevén, a győzedelmes tizedik légiót hadvezérének segítségére küldte. A nerviusok most, midőn szövetségeseiktől el válnak választva s mindenfelől egyszerre megtámadtattak, s midőn a szerencse kereke megfordult, ugyanazon hősiességet fejtették ki, mint előbb, midőn győzteseknek vélték

magokat; még elesett társaik holttetemeinek halmairól is az utolsó emberig harcoltak. Sajat állításuk szerint hatszáz tanácsnokuk közül e napot csak három élte túl. E megsemmisítő vereség után a nerviusok, atrebaták és viromandusok kénytelenek voltak Róma fennhatóságát elismerni. Az aduatukusok, kik később érkeztek, semhogy a Sambre melletti harcban részt vehettek volna, ugyan még megkísértették legerősebb városukban (Falhize hegyén a Maas mellett, nem messze Huytól) az ellentállást, de nem sokára szintén meghódoltak. Meghódolásuk után éjnek idején váratlanul megtámadták a rómaiak táborát, de sikertelenül, és hitszegésök kegyetlen szigorral büntettetett. — Az aduatukusok védenségét, mely a Maas és a Rajna közti eburonokból és más apró szomszédos törzsekből állt, a rómaiak függetlennek nyilvánították, az elfogott aduatukusokat pedig a római kincstár javára árverés útján tömegeken eladták. Mintha a végzet, mely a kimbereket utólérte, még népöknek ez utolsó kis töredékét is üldözné. A többi legyőzött törzseket Caesar csak általános lefegyverezésre és kezesek állítására kényszerítette. A belgák földén úgy, mint a haedusok Közép-Galliában, természetesen a remusok lettek a vezérlő megyévé; sőt közép Galliának némely, a haedusokkal ellenséges lábón álló clanja is inkább a remusok védnökségébe lépett. A római hódítás ezúttal csak a morinusok (Artois) és menapiusok (Flandria és Brabant) tengeri megyéit s a nagy részben németek által lakott földet a Selda és Rajna közt kímélte meg és hagyta meg örökös szabadságában.

Hadjárat a  
tengeri me-  
gyék ellen.

57.

Most az aremoricanus megyékre került a sor. Caesar már 697. őszén ide küldte Publius Crassust egy hadtesttel; s ez kieszközölte, hogy a venetusok, kik, a mai Morbihan kikötőinek és egy tekintélyes hajóhadnak birtokában, hajó-

zás és kereskedelem dolgában valamenyi kelta megye közt az első helyet foglalták el, és a Loire és Szajna közt partvidék egyáltaljában, meghódoljon a rómaiak előtt és kezese- ket állítson nekik. De ezt csakhamar megbánta. Midőn a rákövetkezett télen (697/8) római tiszttek jöttek e vidékekre, gabnaszállításokat róni ki reájok, a venetusok őket ellenkeze- sekül letartóztatták. Az adott példát nyomban követték nem csak az are moricanusok, hanem a belgák még szabadoknak maradt tengeri megyei is; ahol a községi tanács vonakodott a felkelés pártjára állani, mint Normandia néhány megyé- jében, ott a tömeg azt leölte és megkétszerezett buzgalom- mal csatlakozott a nemzet ügyéhez. A Loire torkolatától a Rajnáig terjedő egész tengerpart fegyverre kelt Róma ellen; az elszánt hazafiak az egész kelta földről idesiettek résztvenni a szabadulás nagy munkájában; s a felkelők már az egész belga szövetség fellázadására, Britannia segélyére s a Rajnán túli germánok betörésére számítottak. — Caesar Labienust az egész lovassággal a Rajnához küldte, hogy a forrongásban levő belgákat féken tartsa s szükség esetében a németeket a folyón való átkelésökben megakadályozza; egy másik alparancsnoka, Quintus Tiburius Sabinus, három légióval Normandiába ment, hol a felkelők főhadereje ösz- szegyülekezett. De a felkelés fő fészket a hatalmas és ér- telmes venetusok megyéje képezte; ellenök intéztetett tehát vízen és szárazon a fő támadás. A részben a meghódolt kelta megyék hajóiból, részben egy csomó, a Loireon seb- tiben épített és a narbói tartományból hozott evezősökkel ellátott római gályából alakított hajóhaddal Decimus Bru- tus alvezér ment ellenök; Caesar maga, gyalogságának szi- nével, benyomult a venetusok területére. De ezek el voltak készülve a támadásra s ép oly ügyesen, mint elszántan használták fel azon kedvező viszonyokat, melyeket Bretagne

57/6.

Venetus  
háború.

talaja és egy tekintélyes tengeri erő birtoka nyújtott nekik. A talaj össze vissza volt hasogatva és kevés gabonát termett, a városok legnagyobb része kőszirteken és földcsúcsokon feküdt s a szárazföld felől csak nehezen átjárható gázlókon keresztül volt hozzáférhető; a szárazföldön támadó sereg ellátása úgy, mint a városok ostroma sok nehézséggel járt, míg a kelták hajóikkal kényelmesen elláthatták városaikat a szükségességekkel s legroszabb esetben azokat ki is üríthették. A légiók idejüket s erejüket a venetus helységek ostromában elfecsérelték és győzelmeik valódi eredményeit végre az ellenség hajóin eltűnni látták. Midőn tehát a római hajóhad, melyet a viharok a Loire torkolatában sokáig feltartóztattak, végre a bretagnei parton megjelent, Caesar rá hagyta, hogy egy tengeri ütközettel döntse el a háborút. A kelták, a vízen való túlnyomó erejük öntudatában állították hajóhadukat Brutuséval szembe. A kelta hajóhad kétszáz húsz hajóból, tehát sokkal többől állott, mint amennyit a rómaiak elő bírtak teremteni, s ezenfelül a kelta magas párkányú, lapos fenekű, erősen épített vitorlás hajók sokkal alkalmasabbak is voltak a nagy hullámokat vető atlanti tengerre, a rómaiak éles gerincű, könnyű szerkezetű evezős gályáinál. A rómaiak sem lövegeikkel sem kápóhidaikkal nem bírták az ellenséges hajók magas fedélzetét elérni, s hajóik vas orra tehetetlenül lesiklott a kelta hajók erős tölgygerendáiról. De a római hajós legénység hosszú rudakra kötött sarlókkal elmetszette azon köteleket, melyekkel a vitorlarudak az árbocokhoz voltak kötve; a vitorla, rudjával együtt lehullt, és miután a kelták a szenvedett kárt nem tudták elég gyorsan helyreütni, ezáltal a hajó, mint ma az árbocok eltörése által, wrackké lett, s a római hajók ekként a megbénított ellenséges hajót egyesült erővel könnyű szerrel elfoglalhatták. Amint a gallok a

Tengeri ütköz-  
tet a rómaiak  
és venetusok  
közt.

rómaiak ez eljárását észrevették, a partról, mely mellett a rómaiakkal harcba bocsátkoztak, ki akartak vitorlázni a nyílt tengerre, hová a római gályák utánnok nem mehettek; de szerencsétlenségökre egyszerre tökéletes szélsönd állt bes az óriási hajóhad, melynek felszerelésére fordították a tengeri megyék minden erejüket, a rómaiak által végkép megsemmisítettett. Ekként e tengeri ütközetet — amennyire történelmi ismereteink terjednek, az elsöt mely az atlanti oceánon vívott — úgy mint kétszáz év előtt a mylaeit, egy a szükség által sugallt szerencsés találmány döntötte el a körülmények kedvezőtlen volta dacára a rómaiak részére. Brutus győzelme következtében a venetusok és egész Bretagne meghódolt. Caesar, nem annyira azért, hogy a szerződés megszegése-ért s a római tiszték elfogásáért bosszút álljon, mint inkább azért, hogy a kelta nemzetre, miután a meghódoltak irányában már annyi jelét adta elnézésének, most a makacsul ellentállók ellen kifejtett borzasztó szigorával ráijeszszzen, az egész községi tanácsot kivégeztette s a venetus megye polgárságát mind egy lábíg rabszolgául eladatta. E borzasztó sorsuk úgy mint értelmiségök és hazafiságuk által a venetusok méltóbbakká tették magokat az utókor részvétére, mint bármely más clanja a keltáknak. A parti államoknak a csatorna mellett összegyűjtött fegyveres népevel szemben ezalatt Labienus ugyanazon taktikát követte, melynek segélyével Caesar egy évvel előbb az Aisne mellett a belga népfölkelést legyőzte; védelmi állásban maradt mindaddig, míg a türelmetlenség és a szükség be nem köszöntött az ellenség táborába, ezután, félrevezetvén őket saját hadainak hangulata és száma tekintetében és felhasználva türelmetlenségöket, sikerült őket egy meggondolatlan rohamra csábítania a római tábor ellen, s ez alkalommal megvernie; mire a fölkelés eloszlott s a tartomány egészen

A tengeri  
megyék  
meghódolása.

Hadjárat a morinusok és menapiusok ellen.

a Szajnáig meghódolt. — Csak a morinusok és menapiusok tagadták meg még mindig a római fennhatóság elismerését. Ennek kikényszerítése végett Caesar határaikon megjelent, de ezek, földieik tapasztalásain okulva, nem bocsátkoztak országuk határán harcba, hanem visszavonultak az ez időben az Ardennektől majdnem megszakítás nélkül az éjszaki tenger felé nyúló erdőségekbe. A rómaiak megkísérették fejszével törni utat magoknak ez erdőkön keresztül, a levágott fákat az út két oldalára halmozván fel védgátul az ellenség támadásai ellen; de néhány napnyi fárasztó előnyomulás után, főkép miután a tél már közeledett, vakmerősége dacára még Caesar is tanácsosnak látta elrendelni a visszavonulást, habár a morinusoknak csak egy kis részét sikerült meghódoltatni, a hatalmasabb menapiusokat pedig még el sem érte. A következő évben (699), mialatt maga Caesar Britanniában volt elfoglalva, a hadsereg legnagyobb része ismét e népségek ellen ment; de e hadjárat sem vezetett lényeges eredményekre. Ennek dacára ez utolsó hadjáratok Galliát majdnem tökéletesen Róma uralma alá hajtották. Míg Közép-Gallia ellentállás nélkül meghajolt, a 697-ki hadjárat a belga, a 698-iki pedig a tengeri megyéket fegyverrel kényszerítette Róma uralmának elismerésére. Azon magasan szárnyaló remények azonban, melyekkel a kelta hazafiak az utolsó hadjáratba indultak, semmiben sem teljesültek. Sem a németek sem a brittek nem jöttek segélyökre, Belgiumban pedig Labienus jelenléte egymagában elegendő volt az előbbi évek küzdelmei új kitörésének meggátlására.

55.

57. 56.

Az Itáliával való összeköttetés helyreállítása Wallison keresztül.

Mialatt Caesar ekként Róma területét nyugaton fegyveres kézzel egy befejezett egészszé alakította, nem mulasztotta el egyszersmind az újonnan meghódított tartományt, mely különben is arra volt hivatva, hogy az Itália és Spa-

nyolország közt tátongó területi hézagot betöltse, úgy Itáliával mint a spanyol tartományokkal közlekedési vonalok által összekapcsolni. A Gallia és Itália közti közlekedést ugyanazon katonai út, melyet Pompeius 677-ben a Mont Genèvren át építtetett, tetemesen megkönnyítette; amióta azonban egész Gallia meghódolt a rómaiaknak, oly útra volt szükség, mely a Po völgyéből nem nyugati, hanem éjszaki irányban keljen át az Alpok heglancán és rövidebbé tegye az összeköttetést Itália és közép Gallia között. A kereskedők e célra már régóta azon utat használták, mely a nagy Bernát hegyén keresztül Wallisba és a genfi tóhoz vezet; Caesar, hogy ez utat hatalmába keríthesse, Octodurumot (Martigny) Servius Galba által már 697-ben megszállatta s Wallis lakosait hódolatra kényszerítette, amit a hegyi népek vitéz ellentállása természetesen csak késleltetni bírt, megakadályozni nem. — Hogy továbbá Spanyolországgal is meg legyen az összeköttetés, Publius Crasust a jövő 698. évben Aquitániába küldte azon megbízással, hogy az ebben lakó iber törzseket a római uralom elismerésére kényszerítse. A feladat nem volt könnyű; az iberek jobban összetartottak a keltáknál, és jobban tudtak az ellenségtől tanulni, mint ezek. A Pyrenaeken túli törzsek, nevezetesen a derék cantabriaiak segítséget küldtek fenyegetett földieiknek; s e segédcsoportok tapasztalt, Sertorius vezérlete alatt római módra iskolázott tiszteket hoztak magokkal, kik a római hadtudomány alapelveit, nevezetesen a tábor-ütést, amennyire lehetett, a már száma és vitézsége által is tekintélyes aquitániai népfelkelésnél meghonosították. De azon kitünő tisztt, ki a rómaiakat vezette, minden nehézséget le tudott győzni és néhány kemény, de szerencsésen megnyert nyílt ütközet által a Garonnetól a

77.

57.

Összeköttetés  
Spanyol-  
országgal.

56.

Pyrenaek közeléig lakó népségeket az új uralom elismerésére kényszerítette.

A Rajna-határ  
új megsértése  
a németek  
által.

Caesar egyik kitűzött célját, Gallia meghódítását, alig említésre méltó kivételekkel a dolog lényegében annyira elérte, amennyire az karddal egyáltalán elérhető volt. De az általa megkezdett műnek második fele még korántsem volt kellőkép befejezve, s a németek még nem voltak minden ponton a Rajna-határ elismerésére kényszerítve. A folyó alsó részén, hová a rómaiak még el nem hatoltak, a németek épen most, 698/9 telén ismét átlépték a határt.

56/5.

Az usipetek és  
tencterusok.

Az usipetek és tencterusok törzseinek, kikről már említettük, hogy a menapiusok földén megkísértették a Rajnát átlépni, végre, elleneiket tettetett elvonulásukkal rászedve, sikerült a menapiusok saját hajóin a Rajnán átkelniök — egy óriási rajban, mely a nőket és gyermekeket is beleszámitva, állítólag 430,000 főre rúgott. Még, úgy látszik, Nymwegen és Kleve vidékén táboroztak; de híre járt, hogy hajtva a kelta hazafipárt felszólítására, Gallia belsejébe szándékoznak előrenyomulni, és e hírt az is megerősítette, hogy lovasaik már a treverusok határáig elkalandoztak. Midőn azonban Caesar, légióival szembe állt velök, úgy látszott, hogy a sok viszontagságon keresztül ment kívándorlók nem vágnak új harcokra, hanem készségesen fogadnának földeket a rómaiaktól, hogy azokat ezek uralma alatt műveljék. Mialatt efelett az alkudozások folytak, a római hadvezérben azon gyanú támadt, hogy a németek csak időt akarnak nyerni, míg kiküldött lovas hadaik vissza nem érkeznek. Alapos volt-e e gyanú vagy nem, azt mi el nem dönthetjük, de Caesar, gyanújában egy támadás által megerősítve, melyet egy német csapat a tényleges fegyverszünet dacára előhada ellen intézett, és felháborodva az ez alkalommal szenvedett tetemes veszteség felett, fel-

jogosítva érezte magát minden népjogi tekintetek mellőzésére. Midőn a németek fejedelmei és legidősbjei, a tudtokon kívül tett támadást kimentendők, másnap reggel a római táborban megjelentek, itt letartóztattak, és a vezéreitől megfosztott, mitsem sejtő tömeg a római sereg által váratlanul megtámadtatott. Inkább embervadászat volt ez, mintsem ütközet; a ki a rómaiak kardja által el nem esett, belefult a Rajnába; a vérfürdőt alig kerülte ki más, mint a támadás idején portyázáson levő hadosztályok s ezek viszsza mentek a Rajnán keresztül, hol a sugambriusok a magok földén, úgy látszik a Lippe mentén nyujtottak nekik menhelyet. Caesar eljárása e német bevándorlók irányában a senátusban keményen és jogosan megrovatott; de bármily kevésbé volt is menthető, annyi állt, hogy elremítő óvszerül szolgált a németek betörései ellen. Ennek dacára Caesar tanácsosnak látta még egy lépéssel előbbre menni és légióit a Rajnán átvezetni. Összeköttetésekben a túlparton nem szenvedett hiányt. A németek közt, míveltségök ekkori fokán még semmi nemzeti összefüggés nem létezett; politikai ziláltság dolgában, habár más okokból, miben sem álltak a kelták mögött. Az ubiusok (a Sieg és a Lahn mentén), a német törzsek legcivilisáltabbika, kiket a benföldnek egy hatalmas sueb megyéje rövid idő előtt alattvalóivá és adófizetőivé tett, már 697-ben követeket küldtek Caesarhoz és kérték, hogy szabadítaná meg őket is, úgy mint a gallokat, a suebek uralmától. Caesarnak nem volt szándéka e kérelmet, mely őt beláthatatlan végű vállalatokba sodorta volna, komolyan teljesíteni; de nehogy a germán fegyverek a Rajnán innen megjelenjenek, tanácsosnak tartotta, a magáéit a Rajnán túl legalább megmutatni. Erre alkalmas ürügyül szolgált neki azon pártfogás, melyben a sugambriusok a megfutamadott usipeteket és tencterusokat része-

Caesar a  
Rajna jobb  
partján.

sítették. Caesar karóhidat veretett a Rajnán, úgy látszik Koblenz és Andernach között, és legióit a treverusok földéről átvezette az ubiusokéra. Nehány kisebb megye bejelentette meghódolását; de a sugambriusok, kik ellen a hadjárat intéztetett, a rómaiak közeledésének hírére védenccikkel együtt visszavonultak az ország belsejébe. Azon hatalmas sueb megye, mely az ubiusokat szorongatta, valószínűleg az, mely utóbb a chattok neve alatt szerepel, hasonlókép kiűritette az ubius földdel közvetlenül határos kerületeit s a nem fegyverfogható lakosságot biztos helyre küldte, míg az összes fegyverképes népségnek meghagyatott, hogy a megye középpontján gyűljön össze. E keztyű felvételére a római hadvezérnek sem oka, sem kedve nem volt; célját, mely egyfelől a vidék kikémlésében, másfelől abban állt, hogy a Rajnán való átkelésével, ha lehet a németeknek, de legalább a keltáknak és otthon maradt földieinek imponáljon, lényegében elérte; s tizennyolc napot töltvén a Rajna jobb partján, ismét visszatért Galliába s a Rajnán ütött hidat ismét felszedette (699).

55.

Hadjáratok  
Britanniába.

Hátra voltak még a sziget keltái. Azon benső kapcsolatot következtében, melyben a szárazföldi keltákkal, nevezetesen a tengeri megyékkel álltak, természetes, hogy ezeknek nemzeti küzdelmeiben legalább rokonszenveikkel részt vettek s ha fegyveres segílyt a hazafiaknak nem is, de tengervédte szigetökön legalább becsületes menhelyet nyújtottak mindazoknak közölök, kik hazájokban többé biztosságban nem lehettek. Ez, ha a jelenben nem is, de a jövőre nézve mindenesetre a veszély magvát rejtette magában; és célszerűnek látszott, ha a szigetet tulajdonképen meghódítani nem is, de a védelem feladatát legalább itt is támadólag teljesíteni és a szigeten való partraszállás által lakóinak megmutatni, hogy Róma karja átér a csatornán is. Már az

első római tisztt, ki lábát Bretagne földére tette, Publius Crassus, áthajózott innen az Anglia nyugati csúcsán fekvő „Ön-szigetekre“ (Scilly-szigetek) 697-ben; 699-ben maga Caesar kelt át mindössze két legióval a csatornán, ennek legkeskenyebb pontján\*). A partot ellenséges hadakkal ellepve találván, tovább hajózott; de a britt harci szekerek a szárazföldön ép oly gyorsan haladtak előre, mint a római gályák a tengeren, s a római katonáknak a hadihajók védpajzsa alatt, melyek a partot vetőgépekkel és kézi lövegek-

57. 55.

\*) Hogy Caesar a Calaiától Boulogneig terjedő part kikötőiből járt át Britanniába, és pedig Kent partjára, az úgy a dolog természetéből, mint Caesar határozott állításaiból is kitűnik. Gyakran megkísérették ez átkelési helyek pontosabb meghatározását, de sikertelenül. Ránk csak annyi maradt, hogy az első hadjárat alkalmával a gyalogság az egyik, a lovasság egy másik, attól 8 miliányira kelet felé fekvő kikötőben szállt hajóra (4, 22, 23, 28), s hogy másodízben a sereg a két kikötő közül abból indult ki, melyet Caesar a legalkalmasabbnak talált, a (különben többé meg nem nevezett) itiusiból, mely a britanniai parttól 30 (így Caesar kéziratai szerint 5, 2) vagy 40 (= 320 stadium, Strabo szerint 4, 5, 2, ki kétségkívül Caesart követte) miliányira volt. Caesar azon szavaiból (4, 21), mi szerint ő „a legrövidebb utat“ választotta, józanúl lehet ugyan azt következtetni, hogy nem a csatornán, hanem a calaisi szoroson, de koránt sem azt, hogy e szorosnak matematikailag kiszámított legrövidebb vonalán hajózott át. A helyi topographusoknak sugalmazásukba vetett hite kell ahhoz, hogy valaki ily adatok birtokában, melyeknek még magában véve legjobbját is a hagyomány eltérő számai szinte hasznavehetlenné teszik, a helyek meghatározásába fogjanak; de a sok lehetőség közül alkalmasint mégis a mellett szól a legnagyobb valószínűség, mely szerint az itiusi kikötőt (melyet már az i. h. Strabo is, és alkalmasint helyesen, azzal azonosít, melyből az első átkelés alkalmával a gyalogság indult ki), a Gris Nez-hegyfoktól nyugat felé Ambleteuse körül, a lovasság kikötőjét ugyane hegyfoktól keletnek Ecale (Wissant) mellett, a partraszállás helyét Britanniában pedig Dovertől kelet felé Walmercastle mellett kell keresnünk.

kel végig söpörték, az ellenség szemeláttára csak nagy nehezen sikerült részben a vízben gázolva, részben ladikon, a partra kiszállniok. A legközelebb fekvő faluk az első ijedtség hatása alatt meghódoltak; de a sziget népe csakhamar észrevette, hogy az ellenség gyöngéje s hogy nem mer a parttól eltávozni. A benszülöttek eltűntek a benföldre s csak a római tábornok nyugtalanítani tértek vissza; a hajóhadban pedig, mely a nyílt kiszálló helyen maradt, az első fergeteg nagy kárt okozott. A rómaiak örülhettek, hogy a barbárok támadásait visszaverhették, míg hajóikat valahogy kijavíthatták, s hogy azután rajtok, még a kedvezőtlen évszak beállta előtt visszajuthattak Gallia partjára. — Maga Caesar annyira nem volt a könnyelműen és kelletlenül csekélyebb erővel megkezdett hadjárat eredményeivel elégedve, hogy azonnal (699/700 telén) egy 800 hajóból álló szállító hajóhadat szereltetett fel s azon 700. tavaszán öt légióval és 2000 lovassal másodszor is áthajózott Kent partjára. A britteknek ezúttal is a partra gyülekezett hadereje, a hatalmas hajóhad láttára meghátrált anélkül, hogy harcba merne bocsátkozni; Caesar azonnal útra kelt a benföldre és néhány szerencsés csatározás után átkelt a Stour folyón; de miután a hajóhadat, nyílt kikötőjében, a csatornán uralkodó viharok félig ismét semmivé tették, nagy bosszankodására ismét meg kellett állapodnia. Mialatt a rómaiak hajóikat a partra kivonták és kijavításukra nagy mérvű előkészületeiket megtették, sok drága idő veszett el, melyet a kelták ügyesen felhasználtak. A vitéz és körültekintő Cassivellaunus fejedelem, ki a mai Middlesexben és környékén uralkodott, különben a Themstől délnek lakó kelták rémjéje, de most az összes nemzet támasza és előharcosa, vezényelte az ország védelmét. Csakhamar belátta, hogy a kelta gyalogsággal a római ellenében egyszerűen

55/4.

54.

Cassivellaunus.

mire sem lehet menni, s hogy a népfölkelés nehezen ellátható és nehezen irányozható tömege a védelmet csak akadályozza; ezt tehát elbocsátotta és csak 4000-re menő harci szekereit tartotta meg, melyeknek legénysége, hozzá levén szokva, hogy a kocsiról leugorva gyalog is harcoljon, úgy mint a legrégibb Róma polgár-lovassága, kétféle módon volt használható. Midőn Caesar előnyomulását folytathatta, útját sehol sem találta elzárva; de a britt harci szekerek mindig a római sereg előtt vagy mellett mentek, a vidéket körülötte kiürítették, ami, városok nem levén rajta, nem sok fáradsággal járt, minden portyázást meggátoltak és a rómaiak összeköttetéseit szüntelenül veszélyeztették. A rómaiak a Themsén — úgy látszik, Kingston és Brentford közt, Londontól felfelé — átkeltek; tovább mentek, de tulajdonképen mégsem haladtak előre; a hadvezér nem aratott győzelmet, a katona nem talált zsákmányt, s egyetlen vívmányuk, a mai Essexben lakó trinobantusok meghódolása nem annyira a rómaiaktól való félelemnek, mint inkább azon mélyen gyökerezett ellenségeskedésnek műve volt, melyben e megye Cassivellaunusszal állt. — Minden lépéssel, melyet Caesar előre tett, növekedett a veszély, mely őt fenyegette; s azon támadás, melyet Kent fejedelmei Cassivellaunus utasítása folytán a római hajtábor ellen intéztek, bár visszaveretett, sürgősen intette a visszafordulásra. Egy nagy britt fatorlasz rohammal történt bevétele, melyben temérdek marha került a rómaiak kezébe, némileg tűrhető befejezéseül szolgált a céltalan előnyomulásnak és elfogadható ürügyül a visszatérésre. Cassivellaunusnak is volt annyi belátása, hogy a veszélyes ellenséget nem kényszerítette végletekre, és Caesar kívánatára megígérte, hogy a trinobantusokat nem bántja, Rómának pedig adót fizet és kezeseket állít; a fegyverek

kiszolgáltatásáról vagy római őrsegnak az országban maradásáról nem volt szó, s még az említett ígéretek is, amennyiben a jövőre vonatkoztak, aligha vétettek és adattak komolyan. A kezesek átvétele után Caesar visszatért hajóihoz s ezekkel Galliába. Ha, amint látszik, Britanniát ezúttal meghódíthatni remélte, e tervét egyfelől Cassivellaunus eszélyes védelmi rendszere, másfelől és mindenekfelett az itáliai evezős hajóhadnak az éjszakai tengeren való hasznavehetetlensége hiúsította meg; mert az bizonyos, hogy a kikötött adó soha meg nem fizettetett. Közvetlen célját azonban, mely abban állt, hogy a szigeti keltákat dacos biztosságérzetökből felriassza és őket meggyőzze róla, hogy saját érdekökben áll szigetöket nem engedni többé a szárazföldi kivándorlás tűzhelyévé lenni, úgy látszik, elérte; legalább efféle pártfoglalások miatti panaszoknak többé nem akadunk nyomukra.

A hazafiak  
össze-  
esküvése.

A germán betörés visszaverésének s a szárazföldi kelták meghódításának műve be volt fejezve. De gyakran könnyebb egy szabad nemzetet meghódítani, mint a meghódítottat féken tartani. A hegemonia feletti versengésnek, mely még inkább tönkretette a kelta nemzetet, mintsem Róma támadásai, a hódítás bizonyos tekintetben véget vett, miután a hódító a maga kezébe vette a hegemoniát. A külön érdekek elhallgattak; a közös nyomás terhe alatt a keltákban ismét feltámadt egységek öntudata, s amit, midőn kezökben volt, könnyelműen eljátszottak, szabadságuknak és nemzetiségöknek megmérhetetlen becsét most, midőn már késő volt, teljesen méltányolni tudták. De vajon késő volt-e már? Szégyenkező haraggal gondolták el, hogy legfeljebb 50,000 római képes volt jármot tenni oly nemzet nyakába, melynek legalább egy millió fegyverfogható fia volt. Közép-Gallia szövetségének meghódolása, mely egy

kardcsapás nélkül ment végbe, a belgák mindössze csak akartak megütközni ; másfelől pedig a nerviusok és venetusok hősies elbukása, a morinusok, és a Cassivellaunus által vezérelt brittek eszélyes és szerencsés önvédelme, — mindaz, amit egyesek tettek és elmulasztottak, minden kivitt siker és szenvedett veszteség a hazafiak lelkét csak új, és ha lehet egységesebb és sikeresebb kísérletekre ösztönözte. Nevezetesen a kelta nemesség soraiban oly nagy volt a forrongás, hogy úgy látszott, bármely percben általános felkelésbe törhet ki. Caesar már második britanniai hadjárata előtt, 700 tavaszán szükségesnek találta, hogy személyesen elmenjen a treverusokhoz, kik amióta 697-ben a nerviusok csatájában magokat compromittáltak, az általános országgyűléseken többé meg nem jelentek, s a rajnán-túli németekkel több mint gyanús érintkezésben álltak. Ekkor Caesar arra szorítkozott, hogy a hazafipárt legnevezetesebb tagjait, különösen pedig Indutiomarust, a treverusok lovas hadjutalékába sorolva magával vigye Britanniába ; minden tőle telhetőt elkövetett, hogy az összeesküvést észre ne vegye, nehogy szigorú rendszabályok által azt felkeléssé kelljen érlelnie. Midőn azonban a haedus Dumnorix, ki névleg szintén mint lovastiszt, tényleg azonban mint kezes volt a Britanniába szánt seregben, egyenesen megtagadta a hajóra szállást s helyette hazanyargalt, Caesar kénytelen volt őt, mint szökevényt üldözőbe venni, mely alkalommal az utána küldött csapat őt utólérte, s miután ő fegyvert fogott ellene, levágta (700). Az, hogy a rómaiak a leghatalmasabb és legkevésbé függő kelta megye legtekintélyesebb lovagját megölték, villámcsapásként hatott az egész kelta nemességre ; mindenki, ki hasonló érzelmeket fedezett fel magában — és ilyen volt az óriási többség — Dumnorix esetében csak azon sorsot látta, mely

54.

57.

54.

Felkelés. reá is vár. Míg a kelta nemesség fejeit a hazaszeretet és kétségbeesés bírta az összeesküvésre, most az összeesküdeket félelem és önvédelem ösztönözte a nyílt fellázadásra.

54/3. A 700/1. év telén az egész római sereg, kivéve egy a Bretagneban s egy más, a carnutok szerfelett nyugtalan megjében (Chartres körül) állomásozó légiót, hat légiót számlálva, belga területen táborozott. A gabona-készletek csekély volta rábírta Caesart, hogy hadait egymástól távolabbra, mint rendszerint szokta, és hat külön táborba osztaszét, melyek a bellovakerek, ambianusok, morinusok, nerviusok, remusok és eburonok megyéiben állítottak fel. A legmesszebb kelet felé, az eburonok földén, alkalmasint nem messze a későbbi Aduatucától, vagy a mai Tongernőtől, felállított állandó tábor, valamennyi közt a legerősebb, mert egy légióból állt Caesar legtekintélyesebb osztályparancsnokai egyikének, Quintus Tiburius Sabinusnak vezetése alatt, és ezenkívül különféle, összesen fél légióra menő\*), a vitéz Lucius Aurunculeius Cotta által vezetett

---

\*) Hogy Cotta, bár nem volt Sabinusnak alvezére, hanem legátus volt mint ő, mégis kettejük közt a fiatalabb és csekélyebb tekintélyű tábornok volt, s hogy véleménykülönbség esetében alkalmasint ő utasított arra, hogy társa előtt meghajoljon, az úgy Sabinus előbb tett szolgálataiból, valamint abból is kitűnik, hogy, a hol ketten együtt neveztetnek meg (4, 22, 37, 5, 24, 26, 52, 6, 32; más-ként 6, 37,) Sabinus neve rendszerint első helyen áll, s nem kevésbé magának a katastrophnak elbeszéléséből is. Ezen kívül fel nem tehető hogy Caesar egy tábor élére két, egyenlő jogosítványokkal felruházott tisztet helyezett volna és véleménykülönbség esetére ne intézkedett volna. Az öt cohors nem is mint legió jön számításba (v. ö. 6, 32, 33), ép úgy mint a Rajna hídjánál levő 12 cohors sem (6, 29 v. ö. 32, 33), és úgy látszik, más seregrészek kihalított részeiből áll, és ezen, a germánokhoz legközelebb eső táborba csak annak erősebbé tétele végett küldetett.

csapatokból, egyszerre azon vette magát észre, hogy Ambiorix és Catuvelcus királyok az eburonok népfölkelésével bekerítették. A támadás oly váratlanul következett be, hogy a táborból éppen távollevő katonák nem voltak többé behívhatók s az ellenség kezébe kerültek; egyébiránt a közvetlen veszély nem volt nagy, miután a rómaiak élelmi szerrekllell kellőképp el voltak látva s az eburonok rohama tehetetlenül megtört a római sáncokon. — Ambiorix király azonban tudtára adta a római parancsnoknak, miszerint valamennyi Galliában levő római tábor ugyanazon napon, ugyanazon módon megtámadtatott, s hogy a rómaiak menthetetlenül el vannak veszve, ha egyes hadtesteik gyorsan fel nem kerekednek és nem egyesülnek; hogy különösen Sabinusnak annál több oka van sietni, mert ellene már a rajnántúli németek is útban vannak; s hogy ő maga, a rómaiak iránti barátságból kész bántatlan elvonulását biztosítani a legközelebbi római táborig, mely csak két napi járó földre van az övétől. A római parancsnok egyetmást ez értesítésből valószínűnek tartott; hogy az eburonok kicsiny és a rómaiak által kedvezményekben részesített megyéje a maga szakállára vetemedett volna a támadásra, az csakugyan hihetetlen volt, s miután nagy nehézséggel járt a többi távolfekvő táborral összeköttetésbe lépni, nem csekély súlylyal esett a mérlegbe ama veszély, mely a római táborok mindenikét, ha a felkelők összes tömege által támadtatnak meg, egyenként való megsemmisítéssel fenyegette; ennek dacára kétségbe nem vonható, miszerint úgy a becsület mint az okosság azt követelték a rómaiaktól, hogy az ellenség által felajánlott capitulációt visszautasítsák és a rájuk bízott ponton helyt álljanak. A haditanácsban is a nagy rész, köztök Lucius Aurunculeius Cottának nyomós szavazata e vélelmenyt pártolta. A parancsnok en-

nek dacára elhatározta, hogy Ambiorix ajánlatát elfogadja. A római hadak tehát másnap reggel elvonultak; de alig félmérföldnyire táboruktól, egy szűk völgyben az eburonok őket bekerítették s minden kijárást elzártak előlük. Megkísértették fegyverrel törni magoknak utat; de az eburonok nem bocsátkoztak velök kézviadalba, hanem megközelíthetetlen állásaikból lövegeiket szórták a rómaiak sűrű tömegébe. Sabinus, mintha eszét vesztve, az árulónál akarna ótalmat keresni az árulás ellen, személyes találkozásra szólította fel Ambiorixet; ezt meg is kapta, de a kíséretében levő tisztekkel együtt előbb lefegyvereztetett, azután levágatott. A római parancsnok eleste után az eburonok mindenfelől egyszerre vetették magokat a kimerült és kétségbeeső rómaiakra és megtörték soraikat; a legnagyobb rész, közte a már előbb megsebesült Cotta, ez alkalommal elesett, egy kis csapat pedig, melynek sikerült az elhagyott táborba visszavergődnie, a következő éjjelen saját kardjaiba dőlt. Az egész hadtest meg volt semmisítve. — E győzelem, minőt a felkelők magok is alig reméltek, annyira felfokozta a kelta hazafiak közti forrongást, hogy a rómaiak ettől fogva a haeduusokon és remusokon kívül egyetlen kelta meggyétől sem lehettek biztosságban, s hogy a felkelés a legkülönbélebb pontokon kitört. Mindenekfelett az eburonok zsákmányolták ki diadalukat. Megszaporodva az aduakusokkal, kik örömmel ragadták meg az alkalmat, hogy a Caesar részéről szenvedett bántalmakat megtorolhassák, valamint a hatalmas és még le nem győzött menapiusokkal, megjelentek a nerviusok megyéjében, kik azonnal hozájok csatlakoztak, és az egész, most már 60,000 emberre szaporodott had a nervius megyében levő római tábor ellen indult. Az itt parancsnokoló és csak egy gyöngye hadtesttel ellátott Quintus Cicerónak komolyan meggyűlt velök a baja,

Cicero meg-  
támadtatik.

főkép midőn a támadók, az ellenségtől tanulva sáncokat s árkokat, pajzsfedeleket és mozgó tornyokat kezdtek római modorban készíteni és a tábor szalmafedeles kunyhóira gyújtóparittyákkal és gyújtókopjakkal lövöldöztek. Az ostromlottak egyetlen reménye Caesar volt, ki nem nagy távolságban tőlök, Amiens vidékén volt három légióval téli szálláson. De — jellemző bizonyítékául a kelta földön uralkodó hangulatnak — a fővezér jó időn át mit sem tudott meg sem Sabinus szomorú sorsáról, sem Cicero veszélyes helyzetéről. Végre egy kelta lovasnak sikerült Cicero táborából az ellenség sorain keresztül Caesarhoz átlopódnia. A lesújtó hírre Caesar azonnal, bár csak két gyöngge, összesen vagy 7000 főnyi légióval és 400 lovassal felkerekedett; de ennek dacára közeledésének híre elég volt arra, hogy a felkelők a tábor ostromával felhagyjanak. Ideje is volt már; Cicero katonáinak több mint kilencedrésze már meg volt sebesülve. Caesar, ki ellen most a felkelő sereg fordult, az ellenséget, hadainak száma felett, a már több ízben sikerrel alkalmazott módon tévedésbe ejtette; a kelták a rómaiak táborát a legkedvezőtlenebb körülmények közt megtámadták és megverettek. Különös, de jellemző a kelta nemzetre nézve, hogy az oly diadalmasan fellépett és nagy kiterjedésű felkelés ezen egy csatavesztés, vagy talán inkább Caesarnak a harctéren történt személyes megjelenése következtében a háborúval azonnal és nyomorúságos módon felhagyott. A nerviusok, menapiusok, aduatikusok, eburonok hazaszéledtek. Ugyanezt tették a tengeri megyék fegyveresei, kik a Bretagneben fekvő légiót készültek megtámadni. A treverusok, kiknek vezére Indutiomarus vette rá leginkább az eburonokat, a hatalmas szomszédmegye védenceit, ama váratlan sikerű támadásra, az Aduatucánál történtek hírére fegyvert fogtak és benyomultak a remusok

Caesar  
felmenti.

A felkelés  
fennakad

területére, hogy az itt Labienus parancsnoksága alatt táborozó légiót megtámadják; de most ők is felhagytak a harc folytatásával. Caesar szívesen a jövő tavaszra halasztotta a felkelt vidékek ellen szükséges további intézkedések megtételét, nehogy sokat szenvedett hadait a gall tél teljes keménységének ki kelljen tennie, s hogy csak akkor jelenjék meg ismét a haretéren, midőn semmivé tett tizenöt cohorsának helyét harminc új cohors már elrendelt megmegalakításával tiszteletet parancsoló mérvben kipótolta. A felkelés ezalatt, habár egyelőre a fegyverek zaja elszűnt, tovább húzódott. Főfészkét Közép-Galliában egyfelől a carnutok és a velők szomszédos senonok (Sens körül), mely utóbbiak Caesar által trónra ültetett királyukat az országból kikergették, másfelől a treverusok földje képezte, kik az egész kelta emigratiót s a rajnántúli németeket a harcban való részvételre felszólították és minden emberöket kiállították, hogy tavasszal másodszor is betörjenek a remusok földére, Labienus hadtestét kézrekerítsék és összekötésbe lépjenek a Szajna és a Loire menti felkelőkkel. E három megye nem küldött követeket a Caesar által Közép-Galliában kihirdetett országgyűlésre s ezzel ép oly nyíltan megizente a háborút, amint azt a belga megyék egy részette, midőn Sabinus és Cicero táborát megtámadta. A tél már vége felé járt, midőn Caesar időközben tetemesen megszaporított seregével a felkelők ellen megindult. A treverusoknak nem sikerült a felkelést öszpontosítaniok; a forrongó tartományokat a római hadak, benyomulásukkal fékentartották, a nyílt lázzadásban levőket pedig egymásután megtámadták. Először maga Caesar verte el a nerviusokat. Ugyanez lett sorsuk a senonoknak és carnutoknak is. A menapiusok megyéje, az egyetlen mely még soha sem hódolt meg a rómaiaknak, egy három felől egyidejűleg

ellene intézett támadás által szintén rákényszerítettett, hogy soká megőrzött szabadságáról lemondjon. Időközben Labienus a treverusokat juttatta ugyanezen sorsra. Első támadásukat egyrészt az tette sikeretlenné, hogy a legközelebb levő német törzsek nem akartak nekik zsoldosokat adni, másfelől az, hogy Indutiomarus, az egész mozgalom lelke, egy Labienus lovasaival vívott csetepatéban elesett. De azért terveikkel fel nem hagytak. Összes fölkeltségökkel megjelentek Labienus előtt és vártak az utánnok jövődő német csapatokra, mert toborzóik a belső Németország harcias népségeinél, nevezetesen, úgy látszik, a chattoknál, jobb fogadtatásra találtak, mint a Rajna-melléki németeknél. Miután azonban Labienus úgy tett, mintha ezeket kikerülendő, nyakra-főre odébb akarna állani, a treverusok a rómaiakat még a németek megérkezése előtt, a legkedvezőtlenebb helyi körülmények közt, megtámadták, és tökéletesen megverettek. A későn érkezett németek nem tehettek egyebet, mint hogy visszaforduljanak, a treverusok pedig kénytelenek voltak meghódolni; s megyéjükben a kormány rúdjára ismét a római párt feje, Indutiomarus veje, Cingetorix állíttatott. Ezen expedíciók után, melyeket Caesar a menapiusok és Labienus a treverusok ellen intézett, ez utóbbiak területén ismét az egész római sereg össetalálkozott. Caesar, hogy a németek kedvét a visszatéréstől elvegye, ismét átkelt a Rajnán, hogy ha csak lehet, hathatós csapást mérjen az alkalmatlan szomszédokra; miután azonban a chattok, megpróbált taktikájokat követve, ezúttal is nem nyugati határukon, hanem messze a tartomány belsejében, úgy látszik, a Harz vidékén, gyűltek össze hazájok védelmére, azonnal visszafordult ismét és csak a Rajna átkelési pontján hagyott őrséget. Ezzel a felkelésben részt vett valamennyi népséggel leszámolt; csak az ebu-

Bosszuló  
hadjárat az  
eburonok  
ellen.

kat mellőzte eddig, de nem feledte el. Caesar, amióta az aduatucai gyásznapnak hírére vette, gyászruhát öltött, és megesküdt rá, hogy azt csak akkor fogja levetni, ha nem becsületes harcban elesett, hanem orv módon legyilkolt katonáiért bosszút állt. Az eburonok tétlenül és tanács-talanul ültek kunyhaikban, elnézve, amint a szomszéd megyék egymás után meghódolnak Rómának, míg nem a római lovasság a treverusok területéről az Ardenneken keresztül, földjükre benyomult. Annyira nem voltak a támadásra elkészülve, hogy kis híjja volt, miszerint a rómaiak Ambiorix királyt saját házában el nem fogták; nagy nehezen bírt a közel erdőbe menekülni, mialatt kísérete magát érte feláldozta. A lovasokat csakhamar tiz légió követte. A körülöttük lakó népségek egyúttal felszólították, hogy a fej és jószágvesztetteknek nyilvánított eburonokat a rómaiakkal együtt vegyék üldözőbe s tartományukat foszszák ki; sokan hajtottak is a felszólításra, sőt még a Rajnán túlról is jött egy vakmerő sugambriai lovas csapat, mely egyébiránt nem bánt különben a rómaiakkal, mint az eburonokkal, és egy merész hadicsínnel a római tábornok Aduatuca mellett kis híján meglepte. Az eburonok sorsa irtóztató volt. Bármiként elrejtöztek is erdeikbe és mocsáraikba, több volt a vadász, mint a vad. Sokan önkezők által haltak meg, mint az agg Catuvolcus fejedelem; csak egyesek mentették meg életüket és szabadságukat, ezek közt azonban az is, kit a rómaiak leginkább kerestek, Ambiorix király: mindössze négy lovassal menekült meg a Rajnán keresztül. E bűnhődését azon megyének, mely valamennyinél többet vétett Róma ellen, nyomon követték az egyesek ellen intézett felségárulási pörök a többiekben. A mérséklet napjai lejártak. A római proconsul ítélete alapján a tekintélyes carnus Acco lovagnak római lictorok által feje vétetett (701)

s ezzel a vessző és bárd uralma formaszerint felavattatott. Az oppositio elnémult: nyugalom honolt mindenfelé. Caesar, 701 vége felé szokása szerint átment az Alpokon, hogy a fővárosban mind bonyolódottabbá váló viszonyokat a télen át közelből figyelemmel kísérje.

De az eszélyes számító ezúttal rosszul számított. A tűz el volt fojtva, de nem aludt ki. Azon csapást, mely Acconak fejét vette, az összes kelta nemesség megérezte. A körülmények épen most több kilátást nyújtottak a sikerre, mint bármikor azelőtt. Nyilván való volt, miszerint a múlt téli fölkelés sikerét csak Caesarnak személyes megjelenése a harctéren hiúsította meg; most távol volt, a küszöbön álló polgárháború által a Po vidékéhez kötve, s a galliai sereget, mely a felső Szajna mentén volt összevonva, messze föld választotta el félelmes vezéréől. Ha most tör ki egy általános felkelés Közép-Galliában, az a római sereget bekeríthette, s az alig védelmezett régi római tartományt eláraszthatta, mielőtt még Caesar az Alpokon át visszajöhetett volna, még azon esetben is, ha az itáliai bonyodalmak nem gátolják meg egyáltalán a Galliába való visszatérésben. Valamennyi közép-gall megye összeesküvői szövetkeztek; a carnutok, kiket Acco kivégeztetése közvetlenül érintett, elsőknek ajánlkoztak. A kitűzött napon 701/2 telén Gutruatus és Conconnetodumnus carnut lovagok Cenabumban (Orleans) megadták a jelt a felkelésre, s az ott lévő rómaiakat egy lábíg leölték. A hatalmas mozgalom megradta az egész kelta földet; a hazafiak mindenütt felemeltek fejöket. De semmi sem hatott oly mélyen a nemzetre, mint az arvernusok fellázadása. E község kormányja, mely egykor, királyainak korában déli Galliának első megyéje volt, és még principátusának a Róma elleni szerencsétlen háborúi folytán bekövetkezett bukása után is egész Gallia

53.

Második felkelés.

A carnutok.

53/2.

Az arvernusok.

leggazdagabb s leghatalmasabb megyéinek egyike vala, eddig tántoríthatatlanul ragaszkodott Rómához. Az uralkodó községtanácsban a hazafipárt most is kisebbségben volt; s hiába kísértették meg a hazafiak azt a felkeléshez csatlakozásra rábírní. A hazafiak tehát a községi tanácsot és magát a fennálló alkotmányt támadták meg, és pedig annál inkább, miután az alkotmány azon módosítása, mely az arvernusoknál a fejedelem helyébe a községi tanácsot ültette, a rómaiak győzelmei után s valószínűleg befolyásuk

Vercingetorix.

alatt ment végbe. Az arvernus hazafiak vezére, Vercingetorix, egyike azon, megyéjükben s azon kívül szinte királyi tekintéllyel bíró nemeseknek, minőket a keltáknál gyakran találunk, ezenkívül megtermett, vitéz és ravasz ember, odahagyta a fővárost, és a vidéki népet, mely ép úgy nem szenvedhette az uralkodó oligarchiát, mint nem a rómaiakat, felszólította az arvernus királyság visszaállítására és egyúttal a Róma elleni háborúra. A tömeg gyorsan pártjára állt; s Luerius és Betuitus trónjának helyreállítása egyúttal a nemzeti háború megizenése volt Róma ellen. A nemzet most az arvernusok új, önmaga által trónra emelt királyában megtalálta azon egységes támaszt, melynek hiányán eddig hajótörést szenvedett, valahányszor az idegen igát nyakáról lerázni megkísértette. Vercingetorix a szárazföldi keltákra nézve az lett, ami Cassivellaunus volt a szigetiekre nézve; a tömeg csakhamar meg volt győződve róla, hogy ő és csak ő van hivatva a nemzet felszabadítására. A felkelés gyorsan magával ragadta Gallia nyugati részét a Garonne torkolatától a Szajnáig s Vercingetorixet valamennyi megye elismerte fővezérének; ahol a községi tanács akadékoskodott, a tömeg rákényszerítette, hogy a mozgalomhoz csatlakozzék; csak egynehány megye, mint a biturigoké, kényyszerítette magát a csatlakozásra s talán ezek is csak színleg.

A felkelés el-  
harapódzása.

Kevésbé kedvező talajra lelt a felkelés a felső Loiretől keletre terjedő vidéken. Itt minden a haedusoktól függött, ezek pedig ingadoztak. A hazafipárt a megyében igen erős volt; de a megye régi antagonizmusa a vezérlő arvernusok iránt ellensúlyozta befolyását — ami nagy hátrányára szolgált a felkelésnek, mert a keleti cantonok, nevezetesen a sequanusok és a helvetiusok csatlakozása a haedusoké-  
 tól függött, s Gallia ezen részében a döntő szó egyáltalán az övék volt. — Mialatt ekként a felkelők azon iparkodtak, hogy egyfelől az ingadozó cantonokat, mindenekfelett a haedusokat, csatlakozásra bírják, másfelől, hogy Narbot kézrekerítsék — vezéreik egyike, a vakmerő Lucterius már a régi provincia határain belől a Tarn mentén megjelent — a római hadvezér tél közepén, barátra és ellenségre nézve egyiránt váratlanul, egyszerre az Alpokon innen tette. Gyorsan intézkedéseket tett a régi tartomány fedezésére s egyúttal a Cevennek hófedte hegyein keresztül némi katonaságot küldött az arvernusok földére; de itt nem maradhatott, mert a haedusok csatlakozása a gall szövetséghez, öt bármely percben elmetszhette Sens és Langres vidékén táborozó seregétől. Mély titokban Viennába és innen, kevés lovas kíséretében, a haedusok földén keresztül, hadseregéhez ment. A felkelők minden reménye, mely őket a fegyverfogásra rábirta, eloszlott; Itáliában béke uralkodott és Caesar ismét serege élén állt. — De mitévők lehettek? Ily körülmények közt oktalanság lett volna ügyöket fegyvereik szerencséjére bízni; a haretéren az már visszavonhatatlanul el volt döntve. Ép úgy meg lehetett kísérteni az Alpokat közhajigálással, mint a légiókat kelta rajokkal megingatni, akár egyesültek ezek óriási tömegekké, akár pedig egyenként, meggyéknként vetették magokat zsákmányul elébök. Vercingetorix lemondott ama gondolatról, hogy a rómaiakat

Caesar  
 megjelenése.

A gallok  
 haditerve.

megverheti. Afféle hadviselési rendszerre szánta el tehát magát, aminővel Cassivellaunus a szigeti keltákat megmentette. A római gyalogságot nem lehetett legyőznie; de Caesar lovassága szinte kivétel nélkül a kelta nemesség hadjutalékából állt s az általános elpártolás által tényleg feloszlott. A felkelés, mely legnagyobb részben épen a kelta nemességből telt ki, e fegyvernemben képes volt oly túlnyomóságra vergődni a rómaiak felett, hogy a vidéket nagy kiterjedésben elpusztíthassa, a városokat és falvakat felperzselhesse, az élelmi szereket megsemmisíthesse s az ellenség ellátását és összeköttetéseit szakadatlanul fenyegethesse anélkül, hogy ez benne komolyan meggátolhatná. Vercingetorix ennél fogva minden erejét a lovasság és azon gyalog íjjászok szaporítására fordította, kik az ekkori hadakozási rendszerben rendszerint a lovassághoz voltak csatolva. A sorgyalogság óriási és saját mozdulatait megbénító tömegeit nem küldte ugyan haza, de nem is bocsátotta az ellenség elé, s lassanként be igyekezett tanítani a sáncolásra, menetekre és manœvrirozásra, valamint annak belátására, hogy a katonának más feladata is van, mint pusztán verekedni. Az ellenségtől tanulva átvette tőle nevezetesen a táborrendszert, mely a rómaiak taktikai túlnyomóságának főkulcsát rejté magában; mert ez okozta, hogy minden egyes római hadtestben a várórség és támadó hadsereg minden előnye egyesült\*). Igaz ugyan, hogy ama védelmi rendszer, mely a városokban szegény Britannia s

---

\*) Ez természetesen csak addig volt lehetséges, amíg a támadó fegyverek leginkább szúró és vágó fegyverekből álltak. A mai hadviselésben e rendszer azért lett használhatatlanná, mint Napoleon kitűnően kifejtette, mert a mai, távolból ható támadó fegyverekkel szemben a szakadozott állás előnyösebb a tömörítetttnél. Caesar korában ez megfordítva volt.

nyers, elszánt és nagyjában véve egységes lakói viszonyainak teljesen megfelelt, nem volt tökéletesen átvihető a Loire melléki gazdag vidékekre s azok elpuhult és politikailag feloszló félben levő népére. Vercingetorix legalább kieszközölte azt, hogy hagyjanak fel ama régi szokással, melynél fogva minden egyes várost megkísértettek megvédeni és egyet sem védtek meg, megegyeztek abban, hogy a védelemre nem képes helységeket, mielőtt az ellenség azokat elérhetné, megsemmisítik, az erős várakat pedig egyesült erővel megvédik. Ezenkívül az arvernus király minden lehetőit elkövetett, hogy a gyávákat és késedelmeskedőket kérlelhetlen szigora, az ingadozókat kérés és rábeszélés, a kincsszomjasokat arany, a határozott ellenfeleket pedig kényszer által a haza ügyéhez csatolhassa, s még az előkelő vagy alrendű csöcselékre is rákényszerítsen vagy kicsaljon belőle némi hazafiságot. — Még a tél elmúltá előtt azon boiusokra vetette magát, kiket Caesar a haeduusok földén telepített le, hogy Rómának ezen, úgy szólván egyedül megbízható szövetségeseit még Caesar megérkezése előtt megsemmisíthesse. E támadás híre csakugyan rá is birta Caesart, hogy podgyászát és két légióját az agedincumi (Sens) téli szállásokban hagyva, azonnal és előbb felkerekedjék a felkelők ellen, mint különben tette volna. A lovasság és könnyű gyalogság érezhető hiányán egymásután felfogadott német zsoldosokkal segített, kiket saját gyöngé lovaik helyett itáliai és spanyolországi, részint vásárolt, részint tisztei által requirált lovakkal látott el. Caesar, útközben a carnutok fővárosát, Cenabumot, mely a felkelésre jelt adott, kifosztatván és felperzseltetvén, a Loireon átkelt és a biturigok földére nyomult. Ennek következtében Vercingetorix felhagyott a boiusok városának ostromával és szintén a biturigokhoz ment. Itt kellett az új hadakozási rendszernek

A harc  
kezdete.

Caesar  
Avaricum  
előtt.

az első próbát megállnia. Vercingetorix parancsára egy napon a biturigoknak húsznál több községe lángba borult; s ugyanezen önpusztítás terhét róttá a szomszéd megyékre is, amennyire azok a rómaiak portyázó csapatai által elérhetők voltak. Szándéka szerint a biturigok gazdag és erős fővárosának, Avaricumnak (Bourges) ugyane sorsra kellett volna jutnia; de a hadi tanács többsége hajtott a térdreboruló biturig hatóságok könyörgéseire, sőt elhatározta, hogy e várost teljes erejével védelmezni fogja. Ezáltal a háború leginkább Avaricum környékén összpontosult. Vercingetorix gyalogságát a város szomszédságában lévő ingoványok közepette oly megközelíthetetlen helyzetben állította fel, hogy még lovasság fedezete nélkül sem kellett a legiók támadásától tartania. A kelta lovasság minden utat ellepett és minden közlekedést megakasztott. A várost a felkelők erősen megrakták őrséggel, és összeköttetésbe tették a falakon kívül álló hadsereggel. Caesarnak szerfelett nehéz helyzete volt. A kelta gyalogságot nem sikerült megütközésre bírnia; az meg nem mozdult hozzáférhetetlen helyéből. Bármily vitézül sáncoltak és harcoltak is katonái a város előtt, az ostromlottak úgy találékonyok mint bátorság dolgában versenyeztek velök és majdnem sikerült az ellenség ostromló sereit felgyujtaniok. Emellett a körülbelül 60,000 főnyi sereget a nagy messzeségre elpusztított és túlnyomó számú lovashadakkal ellepett vidéken napról-napra nehezebb lett élelmi szerekkel ellátni. A boiusok csekély készletei csakhamar elfogytak, a haeduusok nem küldték el az ígért élelmi szereket; a gabona már teljesen elfogyott s a katonák pusztán húsról valának szorítkozva. Azonban már közeledett a pillanat, melyben a város, bármily elszántan küzdött is őrsége, nem volt tovább tartható. Még nem volt lehetetlen a hadakat az éj csendjében a városból kivonni

és azt, mielőtt még az ellenség megszállhatná, megsemmisíteni. Vercingetorix meg is tette e célra a szükséges előkészületeket, de azon jajveszéklés, melyre a visszamaradt asszonyok és gyermekek az őrség elvonulásának láttára fakadtak, felköltötte a rómaiak figyelmét; s az őrség el nem vonulhatott. A következő borús és erős napon a rómaiak megmászták a falakat, és elkeveredve a makacs ellentálláson, az elfoglalt városban sem a nemzet sem a kort nem kímélték. Azon gazdag készletek, melyeket a kelták a városban felhalmoztak, Caesar kiéhezett katonáinak kezébe kerültek. — Avaricum bevételével (702 tavaszán) meg volt nyerve az első győzelem a felkelés felett s Caesar, eddigi tapasztalásai alapján bátran azt várhatta, hogy ennek folytán a felkelő sereg el fog széledni, s még csak egyes megyéket lesz szükség ráncbaszednie. Miután tehát egész seregével megjelent a haedusok megyéjében és ezen imposans tüntetés által a forrongó hazafipártot legalább pillanatra békében maradni kényszerítette, seregét két részre osztotta és Labienust visszaküldte Agedincumba, hogy az ott maradt hadakkal egyesülve, négy légiónyi seregével a mozgalmat mindenekelőtt a carnutok és senonok földjén, kik ezúttal is ismét a felkelés élén álltak, elfojtsa, maga pedig a többi hat légióval délnek fordult, hogy a háború színhelyét Vercingetorix saját hazájába, az arvernus hegyek közé tegye át. — Labienus Agedincumból a Szajna balpartján nyomult fölfelé, hogy a parisiusoknak a Szajna egyik szigetén fekvő városát, Lutetiát (Páris) hatalmába kerítse, s a biztos és a felkelt vidék középpontján fekvő városban magát megfészkelve, belőle hódoltassa meg ismét a tartományt. De Melodunum (Melun) mögött a felkelők egész serege, mely itt az agg Camulogenus vezetése alatt megközelíthetetlen mocsárok köze-

Avaricum  
meghódítása.

52.

Caesar meg-  
osztja seregét.

Labienus  
Lutetia előtt.

pette foglalt állást, útját állta. Labienus egy darabra visszament, Melodunum mellett átkelt a Szajrán és annak jobb partján gátolatlanul haladt előre Lutetia felé; Camulogenus a várost felperzseltette, a balpartra szolgáló hídjait felszedette és Labienussal szemben oly állást foglalt, melyben ez őt megütközésre nem kényszeríthette, de melylyel szemben, az ellenséges sereg szeme láttára a folyón át sem kelhetett. — A római főereg ezalatt az Allier mentén lefelé menve benyomult az arvernusok megyéjébe. Vercingetorix megkísértette azt az Allier balpartjára való átkelésében meggátolni, de Caesar őt rászedte s néhány nappal utóbb az arvernusok fővárosa, Gergovia előtt állt\*). Vercingetorix azonban, kétségkívül már, mialatt az Allier mentén állt szemben Caesarral, Gergoviában nagy készleteket halmozott fel és a meglehetősen meredeken felemelkedő domb csúcsán fekvő város falai előtt erős kősáncokkal ellátott állandó tábor-t készíttetett saját serege számára; s miután idő dolgában jóval előnyben volt Caesar felett, előbb ért nálánái Gergovia elé és a vár fala alatti megerősített táborban várta a támadást. Caesar, aránylag gyöngye seregével a várost sem szabályosan ostrom alá nem foghatta, sem kellőkép

Caesar  
Gergovia  
előtt.

Sikeretlen  
ostromzár.

\*) Némelyek e helyet egy magaslaton keresik, egy órányira dél felé az arvernusok Nemetum nevű fővárosától, a mai Clermont-tól, melyet még ma is Georgie-nek hívnak; és e helymeghatározás helyessége felett úgy azon nyers várfalak maradványai, melyek az e helyen eszközölt ásások által napvilágra jöttek, mint a névnek a hagyomány általi fenntartása, mely okmányilag egészen 10. századig kimutatható, minden kétséget eloszlatnak. Ezenkívül ez úgy Caesar egyéb feljegyzéseinek, mint annak is megfelel, hogy ő Gergoviát meglehetősen világosan úgy jelöli meg, mint az arvernusok főfészékét (7, 4.). Azt kell tehát felvevünk, hogy az arvernusok, megveretésök után Gergoviából a közel fekvő és kevésbé erős Nemetumba átköltözni kényszeríttettek.

még ostromzár alá sem vethette; tábornok ült tehát a Ver-  
cingetorix által megszállt dombon alul, és kénytelen volt  
ép oly tétlenül tölteni az időt, mint ellenfele. A felkelőkre  
nézve majdnem felért egy győzelemmel, midőn Caesarnak  
diadalról diadalra szálló hadai úgy a Szajna, mint az Allier  
mentén egyszerre fennakadtak. És e fennakadás követke-  
zményei Caesarra nézve csakugyan fel is értek egy vereség-  
gel. A haeduusok, kik eddig még mindig ingadoztak, most  
komolyan készültek a hazafipárthoz csatlakozni; azon  
hadaikat, melyeket Caesar Gergovia elé rendelt, tisztjeik  
útközben már rábírták, hogy álljanak át a felkelés pártjára;  
s egyúttal már magában a cantonban is elkezdtek a benne  
lakó rómaiakat fosztogatni és agyonverni. — Caesarnak,  
midőn az ostromzároló sereg kétharmadával a haeduusok  
Gergovia felé nyomuló hadteste elé sietett, ezt még sikerült  
rögtöni megjelenése által névleg ismét engedelmességre  
bírnia; de a viszony üresebb és gyarlóbb lett mint volt  
valaha, és további fenntartása majdnem kelletinél drágáb-  
ban vásároltatott meg azon nagy veszély árán, melyben  
ezalatt a Gergovia előtt hagyott két légió forgott. Mert  
Vercingetorix, Caesar eltávozását gyorsan és elszántan fel-  
használva, annak távolléte alatt e hadtestet megtámadta,  
és kis híjja volt, hogy azt meg nem verte s a római tábornok  
el nem foglalta. Csak Caesar páratlan gyorsaságának volt  
köszönhető, hogy másodszer is oly csapás nem érte a ró-  
maiakat, minő az aduatucai volt. Habár a haeduusok ismét  
hüségét fogadtak, mégis előrelátható volt, hogy, ha az  
ostromzár sikertelenül még tovább húzódik, nyíltan át fog-  
nak pártolni a felkelőkhöz s ezáltal Caesart annak beszün-  
tetésére fogják kényszeríteni; mert átpártolásuk Caesart  
elmetszette volna Labienustól és főképp ez utóbbit, elszige-  
teltségében a legnagyobb veszélynek tette volna ki. Caesar

A haeduusok  
ingadoznak.

el volt tökéelve, hogy ennyire nem engedi jutni a dolgokat, hanem, bármily nehezére essék, sőt bármily veszélyes legyen is ránézve, Gergovia elől mitsem végezve, elvonulnia, mégis, miután már egyszer kénytelen volt vele, inkább azonnal útra kel és benyomul a haeduusok földére, hogy forma szerinti átpártolásuknak minden áron elejét vegye.

— Mielőtt azonban e visszavonulásba fogna, mely oly kevésbé illett gyors és elhatározott jelleméhez, még egy utolsó kísérletet tett, hogy magát kellemetlen helyzetéből egy fényes diadal segélyével kiszabadíthassa. Mialatt a gergoviai őrség legnagyobb része a vár azon oldalának elsáncolásával foglalkozott, melyen a rohamot várta, Caesar felhasználta az alkalmat, hogy egy másik, kevésbé kényelmes, de e pillanatban fedetlen feljárást meglephessen. A római ostromló csapatok csakugyan meg is mászták a tábor falait és a tábor legközelebb fekvő negyedeit meg is szállták; de ekkorra már az egész őrség fel volt lármázva, és a csekély távolságok miatt Caesar nem mert a város fala ellen másodszer is rohamot intézni. Jelt adott a visszavonulásra; de a legelől álló légiók, diadalmámoruktól elragadtatva azt nem hallották vagy nem akarták hallani és feltartóztathatatlanul előre nyomultak a város faláig, sőt egyesek magába a városba is. De itt mind sűrűbb tömegek állták útjokat a betolakodottaknak; a legelől járók elestek, a hadoszlopok haladásukban megakadtak; hiába harcoltak centuriók és legionáriusok a legönfeláldozóbb hősiséggel: az ostromlók tetemes veszteséggel kiverettek a városból és leüzettek a hegyen, hol a Caesar által a síkon felállított hadak őket magok közé vették s ekként elejét vették egy még nagyobb szerencsétlenségnek. Gergovia remélt bevétele vereséggé változott, s a sebesültekben és halottakban szenvedett tetemes veszteség — 700 emberök esett el a rómaiak-

Caesar Gergo-  
via előtt  
megveretik.

nak, ezek közt 46 centurio — még legcsekélyebb részét képezte a szerencsétlenségnek. — Caesar tiszteletet parancsoló állása Galliában mindenekfelett győzedelmi dicskórén alapult; s most ez kezdett elhomályosodni. Már az Avaticum körüli harcok, Caesar sikertelen kísérletei az ellenséget megütközésre kényszeríteni, a város elszánt védelme és majdnem véletlen bevétele is, egészen más jelleműek voltak, mint a régibb kelta háború s a keltáknak önmagokba és vezetőjökbe vetett bizalmát inkább fokozták, mintsem csökkentették. Továbbá a hadviselés azon új rendszere, mely szerint a kelták most váraik védelme alatt, elsáncolt táborokban dacoltak az ellenséggel, Lutetiánál úgy, mint Gergovia előtt teljesen megvalósította a hozzá kötött reményeket. E vereség végre, az első, melyet maga Caesar szenvedett a kelták részéről, teljessé tette annak sikerét, és mintegy jeladásul szolgált a felkelés új kitörésére. A haeduusok most nyíltan szakítottak Caesárral és összeköttetésbe léptek Vercingetorixxal. Caesar seregében lévő hadaik most nemcsak odahagyták azt, hanem ez alkalommal a Loire melletti Noviodunumban Caesar raktárait is kifosztották, minek következtében Caesar pénz- és raktára, temérdek újoncova és minden kezében levő kezes a felkelők hatalmába került. Legalább ugyanennyit nyomott a latban az, hogy a belgák, kik eddig az egész mozgalomtól távol tartották magokat, most a történetek hírére szintén mozogni kezdtek. A bellovakerek hatalmas megyéje felkerekedett, hogy Labienus hadtestét, mialatt Lutetia mellett a körülfekvő középgall megyék fölkeltségével szemben állt, hátulról megtámadja. Ezenkívül is mindenfelé folytak a hadikészületek; a hazafiság érzete, hatalmas fellendülésében magával ragadta még Róma leghatározottabb és legtöbb kedvezésben részesült párthíveit is, mint például az atrebaták királyát Commiust,

Új felkelés.

A haeduusok felkelése.

A belgák felkelése.

kinek a rómaiak hű szolgálatai jutalmául községe számára jelentékeny szabadalmakat, a morinusok felett pedig hegemóniát adtak. A felkelés, melynek szálai még a régi római tartományba is benyultak, talán nem ok nélkül, azzal kecsegtette magát, hogy még az allobrogokat is sikerülnie fog Róma ellen síkra állítani. Az egy remusokat, és a suessionok, leukerek és lingonok tőlök közvetlen függő kerületeit kivéve, kiknek particularismusát még ezen általános lelkesedés sem bírta megtörni, most csakugyan, először és utólszor, az egész kelta nemzet a Pyrenaektól a Rajnáig fegyvert fogott szabadsága és nemzetisége védelmére; míg, eléggé meglepően, a német községek, melyek az eddigi harcokban mindig előljártak, most egytől-egyig távol tartották magokat, sőt a németekkel folyt viszályaik még a treverusokat és, úgy látszik, a menapiusokat is megakadályozták a nemzeti küzdelemben való tevékeny részvételben. —

Súlyos és következménydús volt azon pillanat, melyben Caesar, Gergovia előli elvonulása és Noviodunum elvesztése után, főhadiszállásán haditanácsot tartott a teendőket elhatározása végett. Többen arra szavaztak, hogy a sereg a Cevenneken keresztül vonuljon vissza a régi római tartományba, mely most minden felől nyitva állt a felkelés előtt és sürgősen rászorult ama légiókra, melyek végre is leginkább az ő ótalmazására küldettek ki Rómából. De Caesar ezen aggodalmas, és nem a dolgok állása, hanem kormányutasítások és a felelősségtől való félelem által sugallt tervet elvetette. A provinciában arra szorítkozott, hogy a benne lakó rómaiak népfelkelését fegyverre szólította, s általa szállatta meg a határokat, úgy, ahogy lehetett. Maga pedig ellenkező irányban útnak indult és erőszakolt menetekben Agedincum felé sietett, Labienusnak meghagyva, hogy lehető gyorsan ide vonuljon vissza. A kelták a két római

Caesar  
haditerve.

Caesar  
Labienussal  
egyesül.

sereg egyesülését természetesen megkísértették meggátolni. Labienus ugyan a Marnen átkelve és a Szajna jobb partján lefelé haladva jól eljuthatott volna Agedincumba, hol tartalékját és podgyászát hátra hagyta; de nem akarta a keltákat a római sereg új visszavonulásának látványában részesíteni. A Marne helyett tehát a tévútra vezetett ellenség szemeláttára a Szajrán kelt át, s ennek balpartján ütközött meg az ellenséges tömegekkel, mely alkalommal ezek megverettek és sok másokkal együtt maga a kelta hadvezér, az öreg Camulogenus is a csatatéren maradt. Ép úgy nem sikerült a felkelőknek Caesart a Loirenál feltartóztatniok; Caesar nem engedett nekik időt arra, hogy itt nagyobb tömegeket gyűjthessenek össze, s a haedusok fölkelt népét, melyet itt magában talált, fáradság nélkül szétverte. A két sereg ekként szerencsésen egyesült. A felkelők ezalatt Bibracteben (Autun), a haedusok fővárosában tanácskoztak a háború folytatása felett; a tanácskozások lelke ismét Vercingetorix volt, kin a nemzet a gergoviai győzelem után lelkesülten csüggött. A particularismus szelleme ugyan most sem némult el végkép; a haedusok a hegemoniára táplált igényeikkel még a nemzet e halálos küzdelmében is előálltak, és az országos gyűlésen azt indítványozták, hogy Vercingetorix helyébe az ő embereik közül neveztesék ki valaki. De az ország képviselői nemcsak ez indítványt vetették el, és Vercingetorixet megerősítették a főparancsnokságban, hanem hadi tervét is változatlanul elfogadták. Ez nagyjában ugyanaz volt, melynek alapján Avaricum és Gergovia mellett működött. A kelták új hadállásának sarkpontjául a mandubiusok erős városa, Alesia (Alise Sainte-Reine, Semur mellett a Côte d'or departe-

mentben\*) szemeltetett ki, s ennek falai alatt ismét egy elsáncolt tábor készítettett. Óriási készletek halmozottak fel ebben s a gergoviai hadsereg, melynek lovassága az országos gyűlés végzése alapján 15,000 főre szaporítottott, ide rendeltetett. Caesar, Agedincumnál egyesítvén hadait, egész haderejével Besançon felé fordult, hogy közelebb legyen az aggodalomban lévő tartományhoz s azt az ellenség betörése ellen megvédje, mert egyes felkelő csapatok már csakugyan meg is jelentek a helviusok földén, a Cevennek déli lejtőjén. Alesia majdnem útjában feküdt; a kelták lovassága, egyetlen fegyvernemök, melylyel Vercingetorix operálhatott, őt útközben megtámadta, de Caesar új német lovas dandárai s az ezek támogatására felállított gyalogság által mindenek bámulatára visszaveretett. Vercingetorix annál inkább sietett Alesiába zárkózni; s ha Caesar nem akart egyáltalán lemondani a támadásról, nem tehetett egyebet, mint hogy ismét, e hadjáratban már harmadszor, a maga gyöngébb seregével támadólag lépjen fel az ellenségnek egy jól ellátott és őrséggel erősen megrakott vár alatt táborozó és roppant lovas tömegekkel ellátott serege ellen. Míg azonban a kelták eddig csak a római légiók egy részével álltak szemben, most Alesia körül Caesarnak minden hadereje egyesült és Vercingetorix nem volt képes, amint azt Avaricumnál és Gergovianál megtehetette, gyalogságát a várfalak védelme alatt felállítani, s lovassága segítségével a maga összeköttetéseit kétfelé fenntartani s egyúttal az ellenfeléit megszakítani. A kelta lovasságot, melyet már ama, kevésre becsült ellentelei részéről szenvedett vereség

Caesar Alesia előtt.

Alesia ostroma.

\*) Azon rövid idő előtt sokat feszegetett kérdésre, vajjon Alesiát nem inkább Alaiseben (Besançontól 25 kilométernyire dél felé, dep. Doubs) kell-e keresnünk, minden higgadt vizsgáló tagadással válaszolt.

is elcsüggesztett, Caesar német lovasai minden összeütkezés alkalmával megverték. Az ostromlók körsáncvonala két német mértföldnyi terjedelemben fogta körül a várost a hozzá támasztott táborral együtt. A falak előtti harcra Vercingetorix el volt készülve, de nem arra, hogy Alesiában ostrom alá fogassék — ez esetben a felhalmozott készletek, bármily nagyok voltak is, serege számára, mely állítólag 80,000 gyalogot és 15,000 lovaszt számlált, mégsem voltak elegendők. Vercingetorixnak meg kellett győződnie róla, hogy ezúttal haditerve öt magát fogja romlásba dönteni, s hogy el van veszve, ha az egész nemzet fegyvert nem fog bekerített hadvezérének kiszabadítására. Midőn a római körsánc bezáródott, a városban levő élelmi szerek még egy hónapra s talán valamivel többre is, elegendők voltak; az utolsó pillanatban, midőn az út még, legalább lovasok számára nyitva volt, Vercingetorix egész lovasságát elbocsátotta s egyúttal azon utasítást küldötte a nemzet minden fejeihez, hogy állítsák talpra minden emberöket és siesse nek velök Alesia felmentésére. Ő maga, el levén tökéelve, hogy személyesen viselje a felelősséget az általa készített és meghiúsult hadi tervért, a várban maradt jó és balsorsban osztozni társaival. Caesar pedig elkészült rá, hogy ostromló és ostromlott fél lehessen egyszerre. Körsáncvonalát külső oldalán is védhetővé tette és hosszabb időre ellátta magát élelmi szerekkel. A napok múltak; a várbelieknek már nem volt egy véka gabonájok sem s kénytelenek voltak a város szerencsétlen lakosait kikergetni, kik a kelták és a rómaiak sáncai közt bolyongva s mindkét fél által kíméletlenül visszautasítatva, nyomorult módon elvesztek. Ekkor, az utolsó pillanatban tűntek fel Caesar vonalai mögött a kelta-belga felmentő sereg beláthatatlan tömegei, állítólag nyolcezer lovas és 250,000 gyalog. A felkelt megyék a csatorná-

Felmentési  
kíséret.

tól a Cevennekig minden erejüket megfeszítették, hogy hazafiaik színét s önválasztotta hadvezéröket megmenthesék — csak az egy bellovakerek felelték azt, hogy készek ugyan a rómaiak ellen harcolni, de nem saját határainkon kívül. Az első roham, melyet az alesiai ostromoltak belülről s a felmentő sereg kívülről, intéztek Caesar kettős vonalai ellen, visszaveretett; de midőn egy napi pihenés után ismételtetett, a keltáknak egy helyen, hol a körsáncvonal egy hegy lejtőjét metszette keresztül s annak ormáról meg volt támadható, sikerült az árkokat betemetniök s a védőket a sánctól leverniök. Ekkor Labienus, kit Caesar küldött e helyre, összeszedte a közelében álló cohorsokat és négy légióval az ellenségre vetette magát. Az ostromlók a római hadvezér szeme láttára, ki a legveszélyesebb pillanatban személyesen megjelent a harc helyén, kétségbeesett kézviadalban visszaverettek s a Caesarral jött lovas hadak, a futamodókat hátulról támadva meg, teljessé tették megvertésöket. Több volt ez egy nagy győzelemnél; ez ütközet visszavonhatlanul eldöntötte Alesia, sőt a kelta nemzet sorsát. A kelta sereg, bátorságát végkép elvesztve, a csatától megfutva, azonnal hazaszéledt. Vercingetorix most még talán megmenekülhetett, vagy a szabad emberek utolsó eszközével megszabadíthatta volna magát a reá várakozó sorstól; de ehelyett a haditanácsban kijelentette, hogy, miután nem sikerült az idegenek uralmát megtörnie, kész önmagát ajánlani fel áldozatul, hogy a romlást, amennyire lehet, a nemzetről el, a maga fejére hárítsa. Így történt. A kelta tiszték saját, az összes nemzet által ünnepélyesen választott vezéröket kiszolgáltatták a nemzet ellenségének, hogy ennek kezéből vegye megérdemlett büntetését. Lovon ülve, teljes fegyverzetében jelent meg az arvernusok királya a római proconsul előtt; körülnyar-

Harc Alesia körül.

Alesia capitulál.

galta ennek emelvényét, azután leszállt lováról, fegyverét letette és némán leereszkedett az emelvény lépcsőjére Caesar lábai elé (702). Öt évvel utóbb diadalmenetben vezette végig az itáliai főváros utcáin, és mialatt legyőzője a Capitol magaslatán tűzáldozottal adott hálát Róma isteneinek, ő mint felségsértő a római nemzet ellen, a hegy alján lefejeztetett. Amint néha egy borús nap alkonyán a lenyugvó nap sugarai egyszer keresztültörnek a felhőkön, úgy ad a sors még egy utolsó nagy embert a haldokló nemzeteknek. Így áll a phoenikiaiak történelmének véghatárán Hannibál, így a keltákén Vercingetorix. Egyikök sem volt képes nemzetét az idegen uralom alól megmenteni, de mindketten megkímélték népöket az utolsó gyalázattól, mely azt még érhetette: a diestelen bukástól. Vercingetorixnak ép úgy mint Hannibálnak, nemcsak a külelenség ellen kellett küzdenie, hanem mindenekfelett a sértett önzés és nyugalmból felriasztott gyávaság nemzetellenes oppositioja ellen, mely rendszeren nyomában jár az elfajult civilisatióknak; neki is nem csatái és ostromai, hanem azon érdeme biztosítja helyét a történelemben, hogy képes volt zilált és particularismusában elsenyvedt nemzetének még egyszer központul és támaszul szolgálni. És viszont másfelől alig lehet élesebb ellentétet csak képzelni is, mint melyben a phoenikiai kereskedő város józan eszű polgára, a maga, ötven éven át rendületlen kitartással ugyanazon nagy célra irányzott terveivel, áll a kelta föld merész fejedelmével, kinek nagy tettei, nagylelkü önfeláldozásával együtt alig töltik bé egy rövid nyár történetét. Az egész ókor nem ismer nálánál lovagi jelleműbb embert úgy külső megjelenését, mint legbensőbb lényét tekintve. De az embernek nem szabad lovnak lennie, s legkevésbé az államférfinak. Nem a hős, hanem a lovas nem akart Alesiából menekülni, midőn ő egy maga többet

52.

Vercingetorix  
kivégeztetése.

ért a nemzetre nézve százezer más közönséges vitéznél. Nem a hős, hanem a lovag vetette oda magát áldozatul akkor, midőn önfeláldozásának egyetlen eredménye az lett, hogy a nemzet önmagát nyilvánosan meggyalázta, és saját világtörténelmi élethalál-harcát utolsó lehelletével ép oly gyáván mint oktalanul, saját zsarnoka elleni bűnnek bélyegezte. Mennyire másként cselekedett hasonló körülmények közt Hannibál! Nem válhatunk meg mély történelmi és emberi részvét nélkül az arvernusok nemes királyától; de a kelta nemzetnek egyik jellemző vonása, hogy még legnagyobb embere is csak lovag volt.

A végső  
harcok.

Alesia eleste és a beléje zárkózott hadsereg capitulációja borzasztó csapás volt a kelta felkelésre nézve; de érték már ép ily súlyosak a nemzetet s az mégis képes volt mindannyiszor újra kezdeni a harcot. Vercingetorix elvesztése azonban pótolhatatlan vala. Vele derült fel a nemzet egysége s vele látszott leáldozni is. Nincs nyoma, hogy a felkelés megkísértette volna egységes önvédelmét folytatni és új fővezért választani magának; a hazafiak szövetsége magától felbomlott s minden egyes clannak tetszésére volt bízva a rómaiakkal háborúskodni vagy békében élni. A nyugalom utáni vágy természetesen mindenütt fölülkerekedett. Caesar-nak is érdekében állt, hogy minél gyorsabban befejezhesse a harcot. Helytartóságának tiz évéből hét már lefolyt, az utolsó pedig a fővárosban lévő politikai ellenfelei kérdésessé tették; csak két nyárra számíthatott még némi biztossággal, s miután úgy érdek mint becsület dolga volt ránézve hogy az újonnan szerzett országot türhető és némikép lecsillapított, békés állapotban adhassa át utódjának, ez állapot létrehozására ideje csakugyan szűken volt kimérve. Ez esetben a győzőnek még inkább állt érdekében kegyelmesnek lennie, mint a legyőzötteknek; és Caesar áldhatta

jó csillagát, hogy a kelták belső ziláltsága s könnyű vérű természete ebben félúton jött elébe. Ahol létezett egy erős, római érületű párt, ott, mint a haeduusoknál és arvernusoknál, Közép-Gallia legtekintélyesebb két cantonában, Caesar azonnal Alesia eleste után, teljesen visszaállította azon viszonyt, melyben e megyék a háború előtt álltak Rómával, sőt még 20,000-re rúgó foglyaikat is váltságdíj nélkül hazabocsátotta, míg a többi clanokból való foglyok a győztes legionáriusok súlyos szolgaságába kerültek. — A haeduusok és az arvernusok példájára a gall kerületek túlnyomó része egyáltalán meghajolt a végzet előtt és a kikerülhetetlen bűnhödést további ellentállás nélkül elviseelte. De akadtak, feles számmal olyanok is, kik oktalan könnyelműségből vagy komor kétségbeesésökben mindaddig hűk maradtak a veszett ügryhöz, míg a római fenytő hadak határaikat át nem lépték. Ily expeditiók intéztettek még 702/3 telén a biturigok és carnatok ellen. Komolyabb ellentállást fejtettek ki a bellovakerek, kik az elmúlt évben nem akartak Alesia felmentéséhez hozzájárulni; mintha csak azt akarnák bebizonyítani, hogy ama döntő napon legalább nem bátorság és szabadságszeretet hiánya miatt maradtak távol a harctérről. E küzdelemben az atrebaták, ambianusok, caleták és más belga megyék vettek részt; az atrebaták vitéz királya, Commius, kinek a rómaiak legkevésbé tudták megbocsátani hogy a felkeléshez csatlakozott, sőt ki ellen Labienus nemrég egy visszataszítóan álnok gyilkolási kísérletet intézett, 500 német lovassal, kinek használhatóságát a múlt évi hadjárat eléggé bebizonyította, csatlakozott a bellovakerekhez. Az elszánt és tehetséges bellovaker Correus, kire a háború fővezetése ruháztatott, azt Vereingetorix modorában vezette és nem csekély sikerrel; Caesar, habár lassanként seregének legnagyobb

a biturigok és  
carnatok,  
52/1.  
a bellovakerek  
ellen,

részét magához vonta, mégsem volt képes sem a bellova-  
kerek gyalogságát megütközésre bírni, sem csak meggátolni  
is abban, hogy új állásba ne helyezze magát, mely jobban  
megvédje Caesar megszorított hadereje ellen; a római  
lovak pedig, főképp a kelta dandárok, a különböző csatá-  
rozásokban az ellenfél lovassága, különösen Commius né-  
met lovasai részéről érzékeny veszteségeket szenvedtek.  
Miután azonban Correas egy, a római portyázó csapatok-  
kal vitt csetepatéban maga is elesett, az ellentállás ereje  
itt is megtörött; a győző elfogadható feltételeket szabott a  
legyőzöttek elé, melyeknek alapján a bellovakerek szövetsé-  
geseikkel együtt meghódoltak. A treverusokat Labienus  
hajtotta ismét engedelmességre, ki ezenkívül még a kiát-  
kozott eburonok földét is újra bejárta és elpusztította. Ek-  
ként a belga szövetség utolsó ellentállása is meg volt törve.  
A tengeri megyék Loire melléki szomszédaikkal egyesülten  
még egyszer megkísérették a rómaiak uralmát lerázni  
nyakukról. Az andius, carnut és más körül fekvő megyék-  
ből felkelő csapatok gyülekeztek össze a Loire alsó mentén  
és a pictonok római érületű fejedelmét Lemonumban (Poi-  
tiers) ostrom alá fogták. De csakhamar itt is egy tekinté-  
lyes római haderővel álltak szemben; a felkelők felhagytak  
az ostrommal és odább álltak, hogy a Loiret magok és az  
ellenség közé kapják, de útközben utólérettek és megveret-  
tek, mire a carnutok s a többi felkelt megyék, sőt még a  
tengeri megyék is bejelentették meghódolásukat. Az ellent-  
állásnak vége volt; alig akadt itt ott egy-egy önkény-  
tes csapatvezér, ki a nemzeti ügy zászlóját még lobogtatni  
merte. A vakmerő Drappes és Vercingetorix hű bajtársa  
Luclerius, a Loire mellett egyesült sereg felbomlása után  
annak legelszántabb embereit összegyűjtötték és ezekkel

a Loire  
mentén,

és Uxellodu-  
nuban.

egy a Lot\*) melletti erős hegyi városba, Uxellodunumba vették magokat, melyet kemény és sok áldozatokba kerülő csatározások közben sikerült kellőkép ellátniok. Az őrség, vezéreinek elvesztése dacára, kik közül Drappes elfogatott, Lucterius pedig a várostól elvágatott, hősiesen védte magát; és csak midőn Caesar személyesen megjelent, és azon forrás vizét, melyből az ostromlottak italukat merítették, földalatti aknák segítségével tőlök elvezette, esett el a vár, utolsó erőssége a kelta nemzetnek. Hogy a szabadság ügyének e végső bajnokai felismerhetők legyenek, Caesar az egész őrségnek kezét levágatta s így bocsátotta őket hazájokba. Commius királynak, ki Arras vidékén még tartotta magát, és itt egészen 703/4 teléig verekedett a római hadakkal, Caesar, ki legalább a nyílt ellenszegülésnek egész Galliában minden áron véget akart vetni, megengedte hogy békét kössön, sőt azt is eltúrte, midőn az elkeseredett és joggal bizalmatlan ember dacosan vonakodott személyesen jelenni meg a római táborban. Igen valószínű, hogy Caesar a Gallia éjszaknyugatán és éjszaki részében fekvő, nehezen hozzáférhető vidékeken hasonlókép beérte a csupán névleges meghódolással, sőt talán még a pusztán tényleges fegyvernyugvással is.\*\*)

51/50.

Ekként Gallia, vagyis a Rajnától nyugatnak s a Pyrenaektól éjszaknak terjedő tartomány, mindössze nyolc évi harcok után (696—703) alattvalója lett Rómának. Alig egy évvel az ország névleges lecsillapítása után, 705. elején

Gallia  
meghódítva.

58—51.

49.

\*) Ezt rendszeren Figeactól nem messze Capdenacnál keresik; Göler újabban a Cahorstól nyugatra lévő Luzech mellett nyilatkozott, melyre már régebben is többen utaltak.

\*\*) Caesarnál ez természetesen nincs megírva; de eléggé érthetőleg céloz erre Sallustius (*hist.* 1, 9 Kritz), habár ő is mint Caesar híve írta történetét. Ugyanezt bizonyítják továbbá a pénzec is.

a római hadak, az Itáliában végre csakugyan kitört polgárháború miatt kénytelenek voltak az Alpokon át visszatérni, s a kelta földön mindössze néhány újoncokból álló gyöngge hadosztály maradt. Ennek dacára a kelták nem lázzadtak fel többé az idegen uralom ellen; s mialatt a birodalom minden régi tartományában folyt a harc Caesar ellen, az újon szerzett Gallia volt az egyetlen, mely szakadatlanul hű maradt legyőzőjéhez. A németek sem kísértették meg többé ezen elhatározó években a Rajna balpartján a hódítás útján való letelepedést. Hasonlókép nem látott Gallia a bekövetkezett válságok alatt sem új nemzeti felkelést, sem német betörést, dacára annak, hogy az alkalom több ízben a legkedvezőbb volt mindkettőre nézve. Ha imitt amott mutatkozott is némi nyugtalanság, amint hogy például a bellovakerek 708-ban a rómaiak ellen feltámadtak, e mozgalmak annyira el voltak szigetelve és annyira nem álltak semmi összefüggésben az itáliai bonyodalmakkal, hogy a római helytartók által nem nagy fáradsággal el voltak nyomhatók. Igaz ugyan, miszerint e békét Róma úgy mint századokon át Spanyolországét, igen valószínűleg azon vásárolta meg, hogy a legfélreesőbb és a nemzeti öntudattól legmélyebben áthatott vidékeknek, a Bretagnenak, a Selda-melléki és a Pyrenaek vidékén fekvő kerületeknek egyelőre elnézte, hogy többé-kevésbé határozott alakban tényleg elvonják magokat fennhatósága alól. De azért az épület, melyet Caesar itt emelt, bármily szűken volt kimerve ideje, melyet egyéb még sürgősebb teendői mellett reá fordíthatott, s bármennyire befejezetlenül és csak úgy a hogy elkészítve volt is kénytelen kezét róla levenni, ennek dacára úgy a németek visszanyomását mint a kelták meghódítását tekintve, a tűzpróbában egészben véve megállhatónak bizonyult. — Főigazgatás dolgában azon terület,

melyet a narboi Gallia helytartója újonnan meghódított, egyelőre Narbo tartományyal egyesítve maradt; csak midőn Caesar hivatalát letette (710), osztatott fel az általa szerzett terület két új helytartóságra, a tulajdonképeni Galliára és Belgiumra. Hogy az egyes megyék politikai önállóságukat elvesztették, az a hódítás természetében feküdt. Egytől-egyig adófizetésre köteleztettek a római község iránt. Adórendszerök azonban természetesen nem az lett, melynek segélyével a születési és pénzaristokratia Ázsiát kizsákmányolta, hanem úgy mint Spanyolországban, minden egyes községre egyszer mindenkorra meghatározott összeg fizetése rovatott ki, melynek behajtásáról maga gondoskodott. Ez úton évenként 40 millió sestercius (3 mill. tallér) folyt Galliából a római kormány pénztárába, mely ennek fejében természetesen magára vállalta a rajnai határ védelmének költségeit. Magától értetik, hogy ezenkívül az istenek templomaiban és a nagyok kincstáraiban felhalmozott aranytömegek a háború következtében szintén Rómába szivárogtak; s hogy mennyi kincsébe került e háború Galliának, elképzelhetjük magunknak, ha megtudjuk, hogy Caesar az egész római birodalomban mindenütt a pénzpiacra vitte Galliában szerzett aranyát, és pedig egyszerre oly mennyiségben, hogy az arany értéke, szemben az ezüstével 25<sup>o</sup>/o-kal alább szállt. — Az eddigi megyei alkotmányok, örökös királyaikkal vagy feudál-oligarchikus előjárásaikkal a dolog lényegében a hódítás után is fennmaradtak s még azon védnöki rendszer sem törültetett el, mely egyes cantonokat hatalmasabb szomszédaiktól függökké tett, habár az állami önállás elvesztése e rendszernek élet természetesen elvette; Caesarnak csak az lebegett szeme előtt, hogy Gallia viszonyait, a létező dynasticus, feudalis és hegemoniai szakadások felhasználásával Róma érdekében

44.

Római adórendszer.

A fennálló intézmények megkimélése.

rendeze és mindenütt azokat állítsa a dolgok élére, kikben az idegen uralom megbízhatott. Egyáltalában nem kímélt semmi fáradságot, hogy római pártot alakíthasson Galliában: híveinek nagy jutalmakat osztogatott pénzben és főkép elkobzott földekben, és befolyásával helyet szerzett nekik a községi tanácsokban, és megyéik fő hivatalait velök töltette be. Azon megyéknek, melyekben eléggé erős és megbízható római párt létezett, mint a remusok, lingonok és haeduusoknak szabadabb községi alkotmányt — úgynevezett szövetségjogot — és a hegemonia ügyének rendezésében kedvezményeket adott. A nemzeti vallást és papjait Caesar, úgy látszik, kezdet óta, lehetőleg kímélte; oly rendszabályoknak, minőkhöz Roma urai későbbi időkben a druidák működése ellen nyúltak, Caesarnál nyomára sem akadunk; s valószínűleg ezzel függ össze az is, hogy gall háborúi, amennyire mi azokat megítélhetjük, korántsem viselik magokon a vallási háború bélyegét oly módon, amint az utóbb a britanniai harcokban oly határozottan előtérbe lép.

Midőn Caesar a legyőzött nemzet iránt ekként lehetőleg enyhén lépett fel és nemzeti, politikai s vallási intézményeit amennyire csak Róma fennhatóságával bármikép megfért, megkímélte, ezt nem azért tette, mintha hódításának alapeszméjével, Gallia rómaisításával felhagyott volna, hanem hogy azt a lehető legkíméletesebb módon valósítsa meg. Nem is érte be azzal, hogy tétlenül bevárja, míg ugyanazon viszonyok, melyek a déli tartománynak már nagy részét megrómaisították, éjszakon is megteendik hatásukat, hanem valódi államférfiként fölülről is előmozdította a dolgok természetes fejlődését és azon volt, hogy az átmenet mindig kínos idejét lehetőleg megrövidítse. Egy csomó előkelő keltának a római polgárkötelékbe, sőt néhánynek talán már a római senátusba történt felvételét nem is említve, valószínűleg

Az ország rómaisításának előkészítése.

már Caesar tette a latin nyelvet Galliában az egyes megyék határain belől is a hazai helyében, hivatalos nyelvvé, habár egyelőre még némi korlátok között, és ő léptette a római pénzrendszert a nemzetinek helyébe oly módon, hogy az aranypénz és a dénár verését fenntartotta a római hatóságok számára, ellenben megengedte, hogy az egyes megyék és pedig csak a saját határaikon belőli forgalom számára, és szintén római pénzláb szerint, váltópénzt verhessenek magoknak. Megmosolyoghatjuk azon vad latinságot, melyben a Loire- és a Szajnamellék lakosai ettől fogva kötelesszerűen törik magokat\*); e nyelvhibák egy nagyobb jövő csiráját foglalták magokban, mint a főváros szabatos latinsága. Talán az is Caesártól ered, hogy a megyei alkotmány a kelta földön későbbi korban az itáliai városalkotmányhoz közelebb állónak tűnik fel s a megye fővárosa, és ebben a községi tanács élesebben lép előtérbe, mint valószínűleg az eredeti kelta intézményekben. Hogy mily kívánatos lett volna úgy katonai mint politikai tekintetben, az új uralom támaszai és az új civilisáció kiindulási pontjai gyanánt Galliában egy csomó gyarmatot alapítani, azt senki mélyebben át nem érezhette, mint Gaius Gracchus és Márius politikai örököse. Hogy ennek dacára a maga kelta vagy német lovasainak Noviodunumban, s a boiusoknak a haeduusok megyéjében való letelepítésére szorítkozott, mely utóbbi telep a Vercingetorix elleni háborúban már teljesen betöltötte egy római gyarmat feladatát, annak oka csak az volt, hogy további tervei nem engedték még meg

---

\*) Igy egy semisen, melyet a lexoviusok (Lisieux, Calvados Dep.) valamelyik vergobretusa veretett, a következő felírást találjuk: *Cisiambos Cattos vercobreto; simissos* (így) *publicos Lixovio*. E pénzeknek gyakran alig olvasható írása és hihetetlenül rút bélyegzése teljes öszhangban áll barbár latinságukkal.

neki, hogy legiói kezébe kard helyett az eke szarvát adja. Amit évekkel utóbb a régi tartományban ez irányban tett, azt a maga helyén el fogjuk mondani; valószínűleg csak az idő hiánya okozta, hogy ugyanezt az általa szerzett vidékeken is nem tehette. — A kelta nemzet napjai lejártak. Politikai felbomlása Caesar által bevégzett ténynyé vált, nemzeti feloszlása pedig előkészítettet és már szabályszerűen megindult. Nem véletlen bukás volt ez, minőbe a végzet néha életképes népeket is belésodor, a kelta nemzet maga volt oka bukásának s ez némileg történelmileg szükséges katastróph vala. Ezt bizonyítja már az utolsó háború lefolyása is, akár tekintsük egészben, akár részleteiben. Midőn az idegen uralom megalapításáról volt szó, csak egyes, és ezenfelül még többnyire német vagy félig német vidékek fejtettek ki erélyes ellentállást. Midőn már meg volt alapítva, a nép vagy teljesen oktalan módon kísértette meg azt lerázni nyakáról, vagy pedig e kísérletek kelletinél inkább voltak csupán egyes kiválóbb nemesek művei, s mint ilyenek, egy Indutiomarusnak, Camulogenusnak, Vercingetorixnak vagy Correusnak halálával vagy elfogatásával azonnal és teljesen véget értek. Az ostromló és a kisháború, melyben különben a népháborúk egész erkölcsi mélysége nyilvánulni szokott, a kelta háborúban kezdettől végig jellemzetesen nyomorúságos volt. A kelták történetének minden lapja egyegy bizonyítéka annak, amit azon kevés rómaiak egyike, kik képesek voltak az úgynevezett barbárokat meg nem vetni, mondott rólok, hogy t. i. a kelták vakmerőn felidézik a bekövetkezendő veszélyt, de ha beállt, elvesztik bátorságukat. — A világtörténet hatalmas forgásában, mely könyörtelenül eltipor minden népet, mely nem tud oly kemény és oly ruganyos lenni, mint az acél, ily nemzet maradandóan fenn nem

A kelta nemzet elbukása.

tarthatta magát; a szárazföld keltái megérdemelték a rómaiak kezéből azon sorsot, melyben törzsrokonaik Irhonban mai napig részesíttetnek a százszok által: hogy a jövődébéli fejlődés kovászaként beleolvadjanak egy állami tekintetben fölöttük álló nemzetbe. Midőn búcsút veszünk e nevezetes néptől, szabad lesz még felidéznünk emlékeztünkbe azon körülményt, miszerint abban, amit a régiek a Loire és a Szajna melléki keltákról feljegyeztek, majdnem minden jellemző vonást megtalálunk, melyről ma Paddyt szoktuk felismerni. Minden tulajdonuk ismétlődik: lomhaságuk a föld megművelésében; poharazási és verekedési kedvök; dicsekvésök — melyre nézve elég lesz Caesar azon kardját említenünk, mely a gergoviai győzelem után a zarvernusok szent ligetében felfüggesztetett, s melyet egykori állítólagos birtokosa mosolyogva szemlélt a szent helyen és megparancsolta, hogy a szent ereklyét gondosan őrizzék; — hasonlatokkal és túlzásokkal, célzásokkal s barokk fordulatokkal teljes beszédök; mulattató humoruk — melynek ékes szóló példája azon szabály, mely szerint annak ki a nyilvánosan beszélő szónoknak szavába vág, a rendőrség jókora és jól szembetűnő lyukat vágott kabátjába; — mély előszeretetök az előkor tetteit zengő énekek és mondák iránt és erősen kidomborodó szónoki s költői tehetségek; kíváncsiságuk — melynél fogva soha kereskedőt a falun vagy városon keresztül nem eresztettek, míg az utca közepén minden újságot amit tudott vagy nem tudott, el nem mondott — és hóbortos hiszékenységek, mely ily hírek alapján kész volt cselekedni, minek folytán a jobban rendezett cantonokban a vándorlóknak szigorú büntetés terhe alatt megtiltatott, hogy nem teljesen hiteles híreiket másnak, mint a községi hivatalnokoknak el ne merjék mondani; gyermekek jámborságuk, melylyel a papot

atyjoknak tekintették és mindenben tanácsát kérték; a nemzeti érzés felülmulhatatlan bensősége s a honfitársak majdnem családias összetartása szemben az idegenekkel; készségek, melylyel az első vezető alatt, ki útjukba akadt, fellázadtak és bandákká alakultak, másfelől pedig tökéletes képtelenségök az elbizakodástól és kislelküségétől egyiránt ment, önmagában bízó bátorság megtartására, a bevárásra és a kitörés alkalmas időpontjának felismerésére, és az, hogy sem szervezkedni, sem magokat katonai vagy politikai tekintetben fegyelmezni nem bírták, sőt a rendet és fegyelmet túrni sem tudták. Minden helyen és minden időben ugyanazon lomha és költői, gyöngelmű és bensőségteljes, kíváncsi, könnyen hívő, szeretetreméltó, okos, de politikai tekintetben minden ízében hasznavehetetlen nemzet volt és maradt, s ennél fogva ugyanazon sorsra is jutott mindig és mindenütt. Caesar transalpíni háborúinak azonban mégsem az lett legfontosabb következményök, hogy e nagy nép e nagyszerű vállalat által tönkrement; e negatív eredménynél sokkal következménydúsabb volt a pozitív eredmény. Alig szenved kétséget, hogy ha a senátusi kormány a maga tehetetlenségében még néhány nemzedéken át el tudott volna tengődni, az úgynevezett népvándorlás négy századdal előbb következett volna be, mint bekövetkezett, és beállt volna oly időben, midőn az itáliai civilisatio még sem Galliában s a Duna mentén, sem Afrikában és Spanyolországban mélyebb gyökereket nem vert. Róma nagy hadvezére és államférfia, midőn éles szemével felismerte a német törzsekben a római-görög világ egyenrangú ellenfelét; midőn a támadó védelem új rendszerét biztos kézzel maga még részleteiben is megteremtette, és megtanította kortársait arra, hogy a birodalom határait folyókkal vagy mesterséges sáncokkal védjék meg, hogy a szomszéd barbár törzseket,

A római fejlődés eszéi.

ótalmul a távolabb lakók ellen a határok mentében letelepítsék, hogy a római sereget ellenséges földön toborzott újoncokkal szaporítsák, ezáltal megszerezte a hellen-itáliei műveltségnek azon időt, melyre szüksége volt, hogy a nyugatot ép úgy civilisálhassa, amint a keletet már civilisálnia sikerült. Hétköznapi emberek még megérik tevékenységök gyümölcseit; a mag, melyet lángelmék vetnek el, csak lassan kél ki. Századokig tartott, míg a világ belátta, hogy Sándor nem csupán egy mulandó királyságot alapított keleten, hanem a hellenséget átültette Ázsiába; és ismét századok teltek el, míg átlátta, hogy Caesar nem csak egy új tartományt hódított meg Róma számára, hanem megvetette a nyugat rómaisításának alapját. Azon katonai szempontból könnyelmű és közvetlenül sikertelen hadjáratának, melyeket Angliába és Németországba tett, valódi értelmét szintén csak a késő utókor ismerte fel. A népek egy óriási köre tárult fel általuk a római-görög világ előtt, melyeknek lételéről és viszonyairól addig alig hogy a hajósok és kereskedők hoztak hírül némi igazat sok koholmányba burkolva. „A Galliából érkező levelek és követségek naponként új, előttünk eddig ismeretlen népek, megyék és országok neveit hozzák meg nekünk“ — olvassuk egy, 698. márciusban kelt római iratban. A történelmi láthatárnak e kiterjesztése Caesarnak az Alpokon túli hadjárata által ép úgy világtörténelmi esemény volt, mint Amerika felkutatása az európaiak által. A földközi tengeri államok szűk köréhez a közép és éjszak-európai népek, a keleti és éjszaki tenger partlakosai, a régi világhoz egy új járult, mely ettől fogva befolyást gyakorolt annak sorsára és viszont behatása alatt állt. Nem sok híjja volt, hogy már Ariovist nem vitte végbe azt, ami utóbb a gót Theoderichnak sikerült. Ha ez bekövetkezett volna, akkor a mi civilisációtunk alig állna ben-

sőbb viszonyban a római-göröggel, mint áll az indus vagy assyr műveltséggel. Hogy van, ami Hellas és Itália egykori fényét az újabb világtörténet még büszkébb épületével összekösse, hogy nyugat Európa rómaivá, hogy a germán Európa classicussá lett, hogy Themistokles és Scipio neve másként hangzik füleinkbe, mint Asokáé és Salmanassaré, hogy Homér és Sophocles nem csak az irodalom botanikusaira bírnak vonzerővel, mint a védák és a Kalidasa, hanem saját kertünkben virágzanak számunkra: azt Caesarnak köszönjük; és míg nagy elődének művét a keleten a középkor viharos áradata majdnem teljesen romba döntötte, Caesar műve túlélte azon évezredek, melyek az emberi nemnek vallását és államát átalakították, civilisációjának súlypontját máshová helyezték át; és meg fogja érni azon időt, melyet mi öröklétnak nevezünk.

A Duna  
melléke.

Hogy Róma e korbéli viszonyainak képét az éjszak népeivel szemben teljessé tegyük, még azon vidékekre kell egy pillantást vetnünk, melyek az itáliai és görög félszigetektől éjszak felé a Rajna forrásaitól a fekete tengerig terjednek el. A népek azon hatalmas gomolyába ugyan, mely e korban kétségkívül e téreken is hullámzott, a történelem fáklyája be nem világít, s azon egyes fénysugarak, melyek e világba esnek, mint a mécs halvány fénye a sötét éjben a homályt inkább zavarosabbá teszik, mintsem eloszlatnák. Azonban a történetírónak kötelessége azon hézagokat is megjelölni, melyekre a világtörténet könyvében akad; Caesar nagy szabású védelmi rendszere mellett meg kell emlékeznie azon szegényes kisegítő eszközökről is, melyekkel a senátus hadvezérei a birodalom határait e vidékeken megvédhetni vélték. — Itália legéjszakibb része, úgy mint

Alpi népek.

a cisalpini Gallia helytartójának, Lucius Afraniusnak diadalmenete arra mutatnak, hogy ez idő tájt hadjáratnak kellett az Alpok közé intéztetnie; aminek következése lehet az, hogy kevéssel utóbb a rómaiakat közelebbi összeköttetésben látjuk állani a norikusok egy királyával. Hogy azonban Itália még ezután sem volt ez oldalról biztosítva, mutatja a virágzó Tergeste városnak az alpi barbárok által 702-ben történt megtámadtatása, akkor, midőn Caesar a transalpini felkelés miatt kénytelen volt éjszaki Itáliából minden katonaságot kivonni. — Az illyr partvidéken lakó nyugtalan népek is folyvást dolgot adtak római uraiknak. A dalmátok, már azelőtt is a vidék legtekintélyesebb népe, szomszédaiknak a maguk kötelékébe való felvétele által annyira megszorodtak, hogy helységek száma húszról nyolcvanra emelkedett. Promona (nem messze a Kerka folyótól) város felett, melyet a liburniaiaktól elfoglaltak és ismét kiadni nem akartak, összevesztek a rómaiakkal s azon népfölkelést, melyet Caesar ellenök fegyverre szólított, megverték; aminek megtorlásában Caesart a polgárháború kitörése gátolta meg. Részből ez okozta, hogy Dalmátia a polgárháborúban a Caesar-ellenes pártnak egyik főfészkévé lett, s hogy itt a lakosok, a pompeiusiakkal és a tengeri rablókkal szövetkezve szárazon és vízen erélyes ellentállást fejtettek ki Caesar hadvezérei ellen. Makedonia végre, Epirussal és Hellással együtt jobban elpusztult és elszegényedett, mint talán bármely más része a római birodalomnak. Dyrrhachionnak, Thessalonikinek, Byzantionnak volt még némi forgalma és kereskedése; Athén neve és bölcsészeti iskolája által még gyakorolt némi vonzerőt az utazókra és tanulókra; egészben véve azonban Hellasnak egykor népes városai és emberektől hemzseggő kikötői felett temetői nyugalom uralkodott. Míg azonban a görögök meg sem mozdultak, a nehezen

52.

Illyria.

Makedonia.

hozzáférhető makedoniai hegységek lakói régi szokásukhoz híven folytatták rabló hadjárataikat és harcaikat; amint például 697/8 körül az agraeusok és dolopusok az aetoliai városokat, 700-ban a Drin völgyeiben lakó pirustok déli Illyriát támadták meg. Hasonlót cselekedtek a szomszédok. Az éjszaki határon lakó dardanusok úgy mint a keleten levő thrákok ugyan a 676-tól 683-ig tartott nyolc évi háborúban a rómaiak által lealáztattak; a thrák fejedelmek leghatalmasabbika, az adrysok régi birodalmának ura Kotys azóta Róma védenckirályai közé soroltatott. De a lecsendesített tartománynak úgy mint azelőtt, ezután is és ennek dacára sokat kellett szenvednie az éjszaki és keleti népek betöréseitől. A dardanusok, valamint a mai Dobruzsában lakó törzsek Gaius Antonius helytartót rútul megjáratták, nevezetesen az utóbbiak a Duna balpartjáról áthítt félelmes bastarnusok segélyével öt Istropolisnál (Istere, nem messze Küstendzsétől) alaposan megverték (692—693). Több szerencsével harcolt Gaius Octavius a besserek és thrákok ellen (694). Ellenben Marcus Piso (697—698), ismét mint fővezér, lehető rosszul teljesítette feladatát, ami egyébiránt természetesen vala, miután jó pénzért barátoknak és ellenségnek megadott mindent, amit tőle kívántak. Helytartósága alatt a thrák dentheléták (a Strymon mentén) Makedoniát mindenfelé kifosztották, sőt még a Dyrrhachionból Thessalonikébe vezető nagy római katonai utat is megrakták őrszemekkel; a thessalonikaiak már el voltak rá készülve, hogy ostrom alá fognak általok vétetni, mialatt az erős római sereg mintha csak azért lett volna a tartományban, hogy elnézze, miként fosztogatják a hegylakosok és a szomszéd népek Róma békés alattvalóit. — Efféle támadások Róma hatalmát természetesen nem veszélyeztethették, s egy szegyenfolttal több vagy kevesebb már régóta nem sokat nyo-

57/6.

54.

78. 71.

62—61.

60. 57—56.

Az új dák birodalom.

mott a latban. De ugyane korban a Dunán túl elterülő tág dák pusztaságokban egy nép kezdett államilag consolidálódni, mely nagyobb szerepre látszott a történelemben hivatottnak lenni, mint a besserek és a dentheléták. A getáknál vagy dákoknál ősrégi időkben a nép királya mellett egy szent ember, Zamolxis foglalt helyet, ki miután idegen országokban tett nagy utazásaiban az istenek csodáival és viselt dolgaival megismerkedett, és nevezetesen az egyiptomi papok és a görög pythagoraeusok bölcsességét magáévá tette, visszatért hazájába s ott a „szent hegynek“ egy barlangjában jámbor remeteségben fejezte be életét. Csak a király és ennek szolgálói juthattak be hozzá, ki neki és általa a népnek minden fontos vállalat kezdetén jóslatokat mondott. Honfitársai kezdetben a legfőbb isten papjának, végre pedig egyenesen istennek tartották, azonképen, amint Mózesről és Áronról tudva volt, hogy az Úr Áront prófétává, Mozest pedig a próféta istenévé rendelte. E viszony végre állandó intézménynyé fejlődött: a geták királyának a törvény értelmében mindig egy ily isten volt oldalán, kinek ajkáról jött vagy látszott jönni mindaz, amit a király parancsolt. E sajátságos alkotmány, melyben a theokratia eszméje a, mint látszik, absolut királyi hatalomnak szolgálatában állt, körülbelül oly helyzetbe juttathatta a geták királyait alattvalóikkal szemben, minőben a kalifák álltak az arabok fölött; és ennek következése volt a népnek azon csudálatos vallás-politikai reformja, melyet ez időtájt a geták királya, Boerebistas, Dekaeneos istennel egyesülten vitt keresztül. A főkép példátlan iszákosság által erkölcsi és politikai tekintetben teljesen elnyomorított népet a mérsékletességnek és vitézségnek ez új evangéliuma mintegy átalakította; Boerebistas király a maga, úgy szólván puritán módra fegyelmezett és lelkesített hadaival néhány

év alatt egy hatalmas birodalomnak vetette meg alapját, mely a Duna mindkét partján elterjedt s délnek mélyen belenyúlt Thrákiába, Illyriába s a norikusok földére. Közvetlen érintkezésbe a rómaiakkal még nem jutott, és senki meg nem mondhatta, mivé lehet e sajátos állam, mely az izlam keletkezésének korára emlékeztet; de azt minden prófétai tehetség nélkül is előre meg lehetett mondani, hogy oly proconsulok, mint Antonius és Piso nem voltak arra valóok, hogy istenek ellen háborút viseljenek.

## VIII. FEJEZET.

### Pompeius és Caesar társuralkodása.

A demokratia azon fejei közt, kik Caesar consulsága óta úgyszólván az állam közös urai, az uralkodó, „hármak” gyanánt el voltak ismerve, a közvéleményben első helyen minden tekintetben Pompeius állt. Őt nevezték az optimaták a „magán dictátornak”; előtte borult Cicero sikertelenül a földre; Bibulus falragaszaiban a legélesebb gúny, az oppositio salonbeszédjeiben a legmérgezőbb nyilak ellene voltak irányozva. És ez teljesen rendén is volt. A kézzelfogható tények után ítélve Pompeius kétségbevonhatatlanul első hadvezére volt korának, Caesar pedig tagadhatatlanul tehetséges, de köztudomás szerint nem harcias, sőt asszonyias természetű ember, különben ügyes pártvezér és pártszónok vala. Ez volt jó idő óta az általános vélemény; s az előkelő csöcseléktől nem lehetett megkívánni, hogy a dolgok velejével is törődjék és egyszer már megállapított alaptalan véleményét holmi, a Tajo mentén elkövetett obscurus hőstettek kedvéért megváltoztassa. Caesar a szövetségben nyilvánvalóképp csak a hadsegéd szerepét játszotta, ki főnöke számára megtette azt, amit Flavius,

Pompeius és  
Caesar egy-  
más mellett.

Afranius, és más kevésbé ügyes eszközei sikeretlenül kísértettek meg. E viszonyt még helytartósága sem látszott megváltoztatni. Az övéhez igen hasonló állást foglalt el rövid idő előtt Afranius, anélkül hogy ezáltal valami különös jelentőségre vergődött volna; az utóbbi években többször megtörtént, hogy több tartomány egyszerre ugyanazon helytartó alá rendeltetett, és igen gyakran volt négy légiónál nagyobb hadsereg egy ember kezébe adva; s miután az Alpokon túl a béke ismét helyreállt s Ariovist fejedelmet a rómaiak barátjokul és szomszédokul elismerték, nem is volt kilátás valamely nagyobb fontosságú háború viselésére. Könnyű volt azon állást, melyet Pompeius a gabinius-maniliusi törvények által kapott, azzal összehasonlítani, melyet a vatiniusi nyújtott Caesarnak; de az összehasonlítás nem vált ennek előnyére. Pompeius majdnem az összes római birodalom, Caesar csak két tartomány felett parancsnokolt. Pompeiusnak az állam katonái és pénztárai majdnem korlátlanul rendelkezésére álltak, Caesar csak a számára utalványozott összegekkel és 24,000 emberrel rendelkezhetett. Pompeiusnak tetszésére bízott lelépésének idejét meghatározni; Caesar ugyan hosszú, de mégis meghatározott időre ruháztatott fel parancsnokságával. Pompeius végre tengeren és szárazon a legfontosabb feladatokkal bízott meg; míg Caesart azért küldték éjszakra, hogy felső Itáliából örködjék a főváros felett és gondoskodják róla, hogy Pompeius benne zavartalanul uralkodhassék.

Pompeius és  
a főváros.

Pompeius azonban, midőn a coalitio által a főváros feletti uralommal megbízott, erejét nagyban meghaladó feladatra vállalkozott. Pompeius az uralkodásból nem tudott egyébhez, mint amit a jelszó kiadásával s a katonai parancsnoksággal el lehetett végezni. A fővárosi pártüzelmek mélyében elmúlt és bekövetkezendő forradalmak tűz-

Az anarchia.

anyaga forrongott; s azon feladat, hogy ezen, minden tekintetben a tizenkilencedik századbéli Párishoz hasonlítható várost fegyveres hatalom nélkül kormányozza, végtelen nehéz, e szegletes és előkelő mintakatonára nézve pedig egyenesen megoldhatatlan vala. Csakhamar annyira vitte, hogy rá nézve egyiránt alkalmatlan barátai és ellenségei felöle bátran azt tehették, ami nekik tetszett; Caesarnak Rómából történt távozása után a coalitio a világ sorsát ugyan még intézte, de a főváros utcáin többé nem uralkodott. A senátus, melyet a névleges uralom bizonyos neme még mindig megilletett, a fővárosi dolgokat szintén hagyta úgy menni, ahogy éppen menni bírtak vagy akartak; részben, miután a coalitio e testület azon töredékének, mely felett uralkodott, semmiféle utasítást nem adott, részben miután a haragvó oppositio közönnyösségből vagy pessimismusból félrevonult, főkép pedig azért, mert az egész előkelő testület, ha nem is értette meg, de érezni kezdte a maga tökéletes tehetetlenségét. Ez idő szerint Rómában nem volt semmiféle kormány, mely némi ellentállást bírjon kifejtteni, nem létezett semmiféle valódi tekintély. Az interregnum napjai voltak ezek a rombadőlt aristokratia s a keletkező félben levő katonai kormányrendszer közt; s valamint a római közállományban a legkülönbébb politikai functiók és szervezetek oly tisztán és szabályszerűen lépnek szemünk elé, mint semmi más államában az ó vagy újkornak, azonképen a politikai feloszlás, az anarchia is irígylésre nem méltó élességében tűnik fel benne. Sajátságos találkozás a körülményeknek, hogy ugyanakkor, midőn Caesar az alpokon túl egy örökké tartó művet alkotott meg, Róma a legképtelenebb politikai bohózatok egyikének színhelyévé lett, melyek a világtörténet színpadán valaha eljátszottak. Az állam új kormányzója nem kormányozott, hanem házába zárkózva csöndben feldúzta

az orrát. A félig letett egykori kormány szintén nem kormányozott, hanem hol egyenként a nyaralók bizalmas köreibben, hol karban a curiában, sóhajtozott. A polgárság azon része, mely még lelkén hordta a rend és szabadság érdekeit, megcsömörlött a sivár üzelmektől; de vezértelenül és nem tudva mitévő legyen, semmittevő passivitásban élt, és nemesak minden politikai tevékenységet, hanem, amennyire tehetette, magát a politika e Sodomáját is kerülte. A csöcselék minden fájának ellenben sohasem voltak jobb napjai, sohasem volt vígabb és szabadabb mezeje. Az apró nagy emberek száma légió volt. A demagogia tökéletesen mesterséggé lett, és meg voltak már szerszámai is: a kopott köpeny, torzonborz szakáll, lobogó haj és mély bassus hang; és e mesterségnek sok esetben arany volt a feneké. Az orditás állandó szerepének betöltésére a színházi személyzet edzett torka keresett árúcikk vala\*); a nyilvános gyűlések rendes és leglármasabb látogatói görögök és zsidók, szabadon bocsátottak és rabszolgák voltak; még midőn a szavazásra került is a dolog, az alkotmány értelmében szavazásra jogosított polgárok csak kisebb részét tették a szavazóknak. „Nemsokára, remélhetjük, hogy inasaink a szabadonbocsátási adót le fogják szavazni“ — olvassuk egy e korban írt levélben. A nap tulajdonképeni hatalmasai a szervezett és fegyveres bandák voltak, az anarchia zászlóaljai, melyeket előkelő kalandorok vívni tanult rabszolgákból és semmiháziakból alakítottak. Tulajdonosaik eredetileg többnyire a populáris párt-hoz tartoztak; de ebből Caesar távozása óta, ki egyedül volt képes a demokratiát féken tartani és irányozni, minden

Az anar-  
chisták.

---

\*) Ennek neve: *cantorum convicio contiones celebrare* (Cic. *pro Sest.* 55, 118).

fegyelem kiveszett, és a párt minden tagja saját szakállára üzte a politikát. Legszívesebben ez emberek természetesen még most is a szabadság zászlója alatt harcoltak; de szorosán véve, meggyőződésükre nézve sem demokraták sem antidemokraták nem voltak, hanem a zászlóra, mely nélkül végre is el nem lehettek, hol a nép, hol a senátus, hol valamely pártfőnök nevét írták, amint a körülmények épen magokkal hozták; aminthogy például Clodius egymásután küzdött az uralkodó demokratiáért, a senátusért és Crassusért, vagy legalább állította magáról, hogy küzdött értök. Következetesség e bandavezérekben csak annyi volt, hogy a maga személyes ellenségét, mint Clodius Cicerot, Milo Clodiust, mindenik kérlelhetlenül üldözte, ellenben valamely párthoz tartozásukat csak eszközül használták a személyes viszályokban. Egy macskazenét hangjegyekbe foglalni egyremenne e politikai boszorkánytánc történetének megírásával; felesleges is volna elsorolni minden gyilkosságot, házostromlást, gyujtogatást és a haramiaság más efféle tényeit, és kiszámítani, hányszor élvezték végig az erőszakoskodás étlapját a pisszegéstől és kiabálástól a leköpésig és letiprásig s ettől ismét a köhájigálásig és kardrántásig. A politika e zug színpadának főhőse ama Publius Clodius volt, kit a hatalom birtokosai, mint már említök, Cato és Cicero ellen eszközül használtak. E befolyásos, tehetséges, erélyes, és a maga mesterségében csakugyan mintaszerű pártember, néptribúnsága alatt (696), magára hagyatva, ultrademokratikus politikát űzött, ingyen adott gabonát a város népének, megszorította a censorok azon jogát, melynél fogva erkölcstelen embereket megbélyegezhettek, megtiltotta a hivatalnokoknak, hogy a comitiumok gépezetének működését vallási formaszzerűségekkel megakasszák, ledöntötte azon, az alsóbb osztályok társulási joga

Clodius.

58.

64. elé vont korlátokat, melyek kevéssel előbb (690) felállítottak, hogy a bandák keletkezésének elejét vegyék, s az ugyanekkor beszüntetett „utcai clubokat“ (*collegia compitalicia*) visszaállította, melyek egyenesen az összes fővárosi szabad és rabszolga proletárságnak formaszerinti, utcákra felosztott és majdnem katonailag rendezett szervezetét képezték. Ha mindezek után sikerül még azon törvény által, melynek javaslatát Clodius már szintén elkészítette s mint praetor 702-ben indítványozni szándékozott, a szabadonbocsátottakat és a tényleg szabadságban élő rabszolgákat a szabadon születtekével egyenlő politikai jogokkal felruházni, akkor mindezen bátor alkotmánymódosítások megalkotója, művét befejezettnek nyilváníthatta és mint a szabadság és egyenlőség új Numája meghívhatta volna a szeretett csöcseléket, hogy jöjjön el a szabadság templomába, melyet a Palatin hegyén, gyujtogatásainak egyik hült helyén építtetett, és nézze el őt, amint hálaáldozatot mutat be az isteneknek a demokratia bekövetkezett ezeréves birodalmának illő megünneplésére. E szabadsági törekvések a polgársági végzésekkel való kufárkodást természetesen ki nem zárták; Caesar példájára Caesar majma is eladóvá tette polgártársai számára a helytartóságokat s más kis és nagy hivatalokat; az alattvaló királyok és városok számára pedig az állam souverain jogait. — Pompeius
62. tétlenül nézte mindezt. Ha ő nem látta be, mennyire promittálja magát ezáltal, belátta ellenfele. Clodius oly vakmerő lett, hogy egy teljesen közönyös kérdésben, egy fogoly arméniai hercegnek visszaküldése felett Róma kormányzójával egyenesen újat húzott; s a meghasonlás csakhamar formaszerinti viszálylá nőtte ki magát, mely Pompeius egész gyámoltalanságát leleplezte. Az állam feje saját pártjának embere ellen nem volt képes más, mint

Viszály  
Pompeius és  
Clodius közt.

ennek saját fegyvereivel fellépni, melyekkel azonban nálánál jóval ügyetlenebbül bánt. Amiért Clodius őt az arméniai herceg érdekében zaklatta, ő viszont azzal boszantotta Clodiust, hogy Cicerot, kit mód nélkül gyűlölt és számkivetésbe küldött, száműzetése alól feloldta, és célját csakugyan oly tökéletesen el is érte, hogy Clodiusban ellenfél helyett kiengesztelhetetlen ellenséget teremtett magának. Clodius ellen, ki az utcák békéjét bandáival felzavarta, a győzedelmes hadvezér szintén rabszolgákat és vívókat állított sikra, s ezek verekedéseiben a demagog természetesen fölibe került a tábornoknak, s Pompeius, az utcán megve-retvén Clodius, és ennek cimborája Gaius Cato által, saját kertjében majdnem szakadatlanul ostrom alatt tartatott. Nem legkevésbé érdekes jellemző vonása e nevezetes színjátéknak az, hogy a kormányzó s a demagog, egymással viszálykodva, versenyt törték magokat a megbuktatott kormányt kegyét kiérdemelhetni; hogy Pompeius részben azért is egyezett belé Cicero visszahívásába, hogy ezzel kellemessé tegye magát a senátus előtt, s hogy másfelől Clodius a juliusi törvényeket érvényteleneknek nyilvánította és Marcus Bibulust felszólította, bizonyítaná be nyilvánosan, hogy azok alkotmányellenes módon jöttek létre!

— A zavaros szenvedélyek e bugyborékolása pozitív eredményre természetesen nem vezethetett; legsajátabb jellemző vonását épen a visszataszítóig nevetséges céltalansága képezte. Még oly lángelmének is, minő Caesar volt, tapasztalnia kellett, hogy a demokratikus üzelmek fegyvere végkép elkopott, s hogy már a trón útja sem vezetett többé a demagogián keresztül. Midőn most, a köztársaság és a monarchia közti interregnum alatt előállt egy hóbortos fickó, felöltötte magára a próféta köpenyét s kezébe vette botját, melyeket Caesar már rég eldobott és Gaius Gracchus nagy

eszményképeit parodistice eltorzítva még egyszer végig hurcolta a színpadon, az mindössze csak hézagpótlója volt már a történelemnek; azon úgynevezett párt, melyből a demokratikus izgatás kiindult, annyira nem volt párt, hogy utóbb, a döntő küzdelemben még szerepre sem bírt szert tenni. Még azt sem állíthatjuk, mintha ezen általános fejtelenség a politikailag közönyös kedélyekbe élénk vágyat oltott volna egy erős, katonai hatalomra támaszkodó kormány után. Nem is tekintve azon körülményt, miszerint e semleges polgárság leginkább Rómán kívül volt található s ennél fogva a fővárosi zenebona divatja által közvetlenül nem érintetett, azon kedélyeket, kik egyáltalában fogékonyak voltak az ily indokok iránt, már régibb tapasztalatok, nevezetesen Catilina összeesküvése, alaposan áttérítették a tekintély elvének táborába; az aggodalom valódi emberei pedig sokkal inkább féltek azon óriási válságtól, mely az alkotmány megdöntésétől elválhatatlan vala, mint az alapjában végre is igen felületes fővárosi anarchia fennmaradásától. E viszonyok egyetlen következménye, mely történeti szempontból számba veendő, azon kellemetlen helyzetből áll, melybe Pompeiust a Clodiusok támadásai sodorták s mely lényeges hatással volt azokra, amiket ezután cselekedett.

Pompeius  
szemben  
Caesar galliai  
győzelmeivel.

Bármennyire nem szerette Pompeius a kezdeményezést s bármennyire nem értett hozzá, ezúttal úgy Clodius mint Caesar irányában megváltozott helyzete mégis ki kényszerítette lépni eddigi passivitásából. Azon bosszantó és szégyenletes helyzetnek, melybe Clodius taszította, végre az ő lomha lelkét is gyűlöletre és haragra kellett lobbanatania. De ennél sokkal fontosabb volt azon átalakulás, mely Caesar iránti viszonyában állt be. Míg a hatalom két szövetkezett birtokosa közül Pompeius az általa elfoglalt

téren tökéletesen felsült, Caesar a maga hatáskörében oly dolgokat vitt véghez, melyek minden reményt és minden aggodalmat messze meghaladtak. Caesar, anélkül hogy engedelmet kért volna rá, seregének számát a maga, nagy részben római polgárok lakta déli provinciájában eszközölt katonaszedés útján megkettőztette, ezzel, ahelyett, hogy északi Itáliából őrt állana Róma felett, átkelt az Alpokon, a kimberek egy új betörését csirájában elfojtotta, és két év alatt (696. 697.) Róma sassaival a Rajnáig s a csatornáig hatolt. Ily tényekkel szemben még az ignorálás és kisebbités aristokratikus taktikájának is elállt a szava. Akit azelőtt elpuhult bábnak gúnyoltak, az most a sereg bálványja, ünnepe, győzödelmes hős lett, kinek friss babérai Pompeius hervadt borostyánját elhomályosították, s kinek a szerencsés hadjáratok után szokásos megtiszteléseket már 697-ben még a senátus is nagyobb mérvben megszavazta, mint minőben Pompeius bennök valaha részesült. Pompeius szakasztott azon viszonyban állt most egykori adjutánsával szemben, mint aminő ezé volt vele szemben a gabinius-maniliusi törvények után. Caesar volt most a nap hőse és a leghatalmasabb római hadsereg ura, Pompeius pedig egy egykor híres extábornok. Az ipa és a vő ugyan még nem jöttek összeütközésbe egymással és viszonyuk külsőleg nem volt megzavarva; de minden politikai szövetség bensőleg fel van bomolva, amint a résztvevők hatalmi viszonyai lényegesen megváltoztak. Míg a Clodiusszal való viszály csak boszantotta Pompeiust, Caesar megváltozott helyzete már igen komoly veszélyvel fenyegette: és valamint egykor Caesar és szövetségesei ő ellene, úgy érezte most Pompeius magát kénytelennek Caesar ellenében katonai támaszt keresni magának, és felhagyva hivatalt nem viselő büszkeségével, pályázóként lépni fel valamely rend-

58. 57.

57.

kívüli hivatalra, mely neki módot nyújtson arra, hogy egyenlő, vagy, hacsak lehetséges, túlnyomó hatalommal megállhasson a két Gallia helytartójának oldalán. Valamint helyzete, úgy eljárása is szakasztott mássa volt annak, melyet Caesar a mithridatesi háború alatt követett. Pompeiusnak, hogy fölibe kerekedett, de még távollevő ellenfelének katonai hatalmát egy hasonló parancsnökság elnyerése által ellensúlyozhassa, először is a kormányzat hivatalos gépezetére volt szüksége. Másfél év előtt ez feltétlenül rendelkezésére állt. A hatalom birtokosai akkor úgy a comitiumok utján, melyek nekik, mint az utca urainak feltétlenül engedelmeskedtek, mint a Caesar által erőlyesen terrorizált senátus segélyével uralkodtak az állam felett; s Pompeius, mint a coalitiónak Rómában maradt képviselője és mint annak elismert feje úgy a senátustól mint a polgárságtól ellenmondás nélkül kinyert volna bármely határozatot, lett volna az akár Caesar érdeke ellen irányozva. De Clodiusszal való ügyetlen civakodása folytán Pompeius elvesztette az utcák feletti uralmát, és nem is remélhette, hogy a polgárközséget a maga érdekében valamely végzésre rábírhassa. Valamivel kedvezőbben álltak rá nézve a dolgok a senátusban; de azért itt is kétséges volt, ha valjon Pompeius e hosszas és végzetteljes tétlensége után is elég erősen kezében tartja-e a többség gyepőlőjét arra nézve, hogy oly végzést, aminőre szüksége volt, képes legyen vele megszavaztatni.

Köztársasági  
ellenzék a kö-  
zönségben.

60.

A senátus, vagy inkább általfában véve a nemesség helyzete időközben szintén átváltozott. Épen teljes lealázásából merített új erőt. A 694-iki coalitio alkalmával sok midenféle dolog napvilágra került, ami még nem volt a nyilvánosság számára megérve. Cato és Cicero száműzése, melynek okozóit a közvélemény, dacára annak, hogy

a coalitio tagjai teljesen a háttérben maradtak, sőt tették magokat, mintha aztsajnálának, helyes tapintattal eltalálta, s a Caesar és Pompeius közt keletkezett sógorság kellemetlen világossággal emlékeztették a népet a királyok kiutasító rendeleteire és családi szövetségeire. A politikai eseményektől távolabb álló nagy közönség is figyelmessé lett a leendő monarchia mind határozottabban kidomborodó alapjaira. Azon perctől fogva, melyben ez átlátta, hogy Caesar nem a köztársasági alkotmány módosítására törekszik, hanem hogy a köztársaság léte vagy nemléte forog kockán, kétséget nem szenved, hogy igen sokan a legjobbak közül, kik eddig a populáris párthoz számították magokat s Caesarban vezéröket tisztelték, őt elhagyva az ellenkező oldalra léptek. Most már nem csupán az uralkodó nemesség termeiben és nyaralóiban emlegették a „három dynastát“ s a „háromfejű szörnyeteget“. Caesar consuli beszédeit a tömeg sűrűn összecsoportosulva hallgatta, anélkül hogy helyeslését s tetszését nyilvánította volna; s midőn a demokrata consul a színházba lépett, nem akadt kéz, mely tapsolt volna neki. Ellenben ha a hatalom urainak valamelyik eszköze nyilvánosan megjelent, kifütyölték és még a higgadt emberek is megtapsolták a színészt, ha valamely monarchiaellenes mondást szavallt vagy célzást tett Pompeiusra. Sőt midőn Cicero kiutasításáról volt szó, a senátus példáját követve számos — állítólag húszezer — középrendbéli polgár felöltötte a gyászruhát. „Nincs most népszerűbb dolog a néppárt gyűlésénél“ — írja valaki e korban egy levélben. A hatalom birtokosai célozgatni kezdtek rá, miszerint az ily oppositiónak könnyen az lehet következése, hogy a lovagok új elkülönített helyeiket a színházban, a szegény emberek pedig gabna-osztalékukat elveszthetik; s erre a közönség talán valamivel óvakodóbb

A coalitio  
kísérletei  
ellen.

lett nemtetszésének nyilvánításában, de hangulata azért meg nem változott. Több sikerrel alkalmaztatott az anyagi érdekek emeltyűje. Caesar zsebéből pataként folyt az arany. Zilált anyagi körülmények közt élő és látszólag gazdag emberek, pénzzavarban szenvedő befolyásos hölgyek, eladósodott fiatal nemesek, szorongatott kereskedők és bankárok vagy maguk elmentek Galliába, közvetlenül a forrásból meríteni, vagy Caesar fővárosi ügynökeihez fordultak; és tisztességes külsejű ember — mert a teljesen tönkrement csöcselékkel Caesar nem bocsátkozott érintkezésbe — ott úgy mint itt, nem egy könnyen utasítottatott vissza. Ehez járultak azon óriási építkezések, melyeket Caesar a fővárosban saját költségén tétetett, s melyeknél a consulárisokon kezdve le a napszámosokig temérdek embernek módja volt pénzt keresni; s azon mesés összegek, melyeket nyilvános multságokra költött. Ugyanezt tette Pompeius is, bár kisebb mértékben; neki köszönhette a főváros az első közsínházat, melynek felavatását ő addig nem látott pompával ünnepelte meg. Hogy az ily adományok temérdek ellenzéki érzületű embert, főkép a fővárosban, bizonyos határig kibékítettek a dolgok új rendjével, az ép úgy magától értetik, mint az, hogy az oppositio színe a corruptio rendszerére nézve hozzáférhetetlen vala. Mind világosabban kitűnt, mily mély gyökereket vert a fennálló alkotmány a népben, s mily kevéssé voltak, nevezetesen a közvetlen pártüzelmekről távolabb álló körök, mindenek felett a vidéki városok, hajlandók a monarchiára, vagy csak arra is, hogy annak életbeléptetését eltűrjék. Ha Rómának képviseleti alkotmánya lett volna, a polgárság elégületlensége természetes úton nyilatkozott volna a választásokban, és azáltal, hogy nyilatkozhatott, még fokozódott volna; az adott körülmények közt azonban az alkotmány hívei nem

A senátus  
emelkedő fon-  
tossága.

tehettek egyebet, mint hogy alárendeljék magokat a senátusnak, mely, bármennyire süllyedt is, mégis még mindig a legitim köztársaság képviselője és előharcosa színében tűnt fel. Így történt, hogy a senátus most, bukása után, egyszerre azon vette magát észre, hogy sokkal nagyobb és igazabb hűségű sereg áll rendelkezésére, mint akkor, midőn a hatalom és pompa tetőpontján állva a Gracchusokat megbuktatta és Sulla kardjának ótalma alatt az államot restaurálta. Az aristokratia érezte ezt és ismét mozogni kezdett. Marcus Cicero, előbb lekötelezvé magát, hogy a senátusban az engedelmesek pártjához csatlakozik s nemcsak hogy ellenzékelt nem csinál, de tőle telhetőleg elő is fogja mozdítani a coalitio ügyét, épen most kapta meg ettől az engedélyt a hazatérésre. Habár Pompeius ebben az oligarchiának csak melleleg tett engedményt s főcélja vele az volt, hogy Clodius bosszantsa s hogy a bőbeszédű consulárisban egy, kellő viszontagságok által hajlékonytá tett eszközt szerezzen magának, az oppositio mégis, miután Cicero száműzetése tüntetés volt a senátus ellen, visszatérését most alkalmul használta a köztársaság melletti tüntetésre. A két consul, lehető ünnepélyes módon, egyébként pedig Titus Annius Milo bandája által védve a Clodiusé ellen, a senátus megelőző végzése értelmében azon indítványt terjesztette a polgárság elé, hogy a consuláris Ciceronak engedtessek meg hazatérnie s a senátus minden az alkotmányhoz ragaszkodó polgárt felszólított, hogy jelenjék meg a szavazásnál. És a szavazás napján (697-ik aug. 4.) csakugyan rendkívül sok tisztességes ember gyűlt össze Rómában, főkép a vidéki városokból. Ciceronak útja Brundisiumból a fővárosig alkalmul szolgált a közvélemény többszöri, nem kevésbé hatásos nyilatkozásaira. A senátus és az alkotmányhoz ragaszkodó polgárság közti új

57.

szövetség ez alkalommal mintegy nyíltan köztudomásra hozatott, s a senátus ez utóbbi felett mintegy szemlét tartott, melynek meglepően kedvező eredménye új bátorságot öntött a már elesüggedt aristokrátiába. Pompeiusnak e dacos tüntetésekkel szemben tanúsított gyámoltalansága s azon majdnem nevetséges helyzet, melybe Clodiusszal szemben jutott, saját úgy mint a coalitio hitelét aláásta; s a senátusnak hozzá ragaszkodó töredéke, Pompeius halhatlan ügyetlensége által demorisálva és magára hagyatottságában nem tudva mitévő legyen, nem bírta meggátolni azt, hogy a köztársasági-aristokratikus párt a collégiumban ismét tökéletesen fölül ne kerekedjék. Ennek ügye ekkor, 697-ben, ha ügyes és bátor kezek karolják fel, csakugyan nem volt még végkép elveszve. Birt most azzal, amivel egy század óta nem, szilárd támaszszal a népben; s ha tudott ebben és önmagában bízni, úgy most a legrövidebb és legtisztességesebb úton célhoz juthatott. Miért nem támadta meg nyíltan a hatalom birtokosait? miért nem akadt egy elszánt és kitünő ember, ki a senátus élére állva a rendkívüli hivatalos hatalmakat mint alkotmányelleneseket megsemmisítse és Itália minden republicánusát fegyverre szólítsa a tyrannusok és híveik ellen? Ez úton még egyszer lehetséges lett volna a senátus uralmát helyreállítani. Igaz ugyan, hogy ez merész játék lett volna a republicánusok részéről; de a legbátrabb elhatározás, mint annyi más esetben, talán ebben is egyúttal legbölcsebb lett volna. A baj csak az volt, hogy e kor léha aristokrátiája ily egyszerű és bátor elhatározásokra már alig volt képes. Volt azonban egy másik, talán biztosabb, és az alkotmány ezen híveinek jelleméhez mindenesetre illőbb módja is a dolognak: azon működhetek, hogy a két hatalmas embert meghasonlásba hozzák egymással, s e meghasonlás révén

végre magok juthassanak a kormány rúdjára. Amióta Caesar hatalom dolgában fejére nőtt Pompeiusnak s ezt egy új hatalmi állás keresésére kényszerítette, azóta az állam felett uralkodó férfiak közti viszony megváltozott és megla- zult; s valószínű volt, hogy, ha Pompeius a keresett híva- talt megkapja, kettejük közt egy vagy más úton szakadásra és háborúra kerül a dolog. Ha e harcban Pompeius maga marad, megveretése alig volt kétséges és ez esetben az alkotmányos párt nem nyerendett egyebet, mint hogy kettő helyett egy embernek uralma alá jutott. Ha azonban a nemesség ugyanazon eszközhöz nyúl Caesar ellen, mely- lyel ez eddigi diadalaít kivívta, és a két versenytárs közül a gyöngébbel szövetkezik, akkor, oly hadvezérrel, minő Pompeius volt, oly hadsereggel, minőt az alkotmány hívei kiállíthattak, részén volt a győzelem valószínűsége; a győ- zelem után pedig nem valami nagy fáradságba kerülhetett Pompeiusszal elbánni, ki politikai tehetetlenségét azóta oly fényesen bebizonyította.

A dolgok oly fordulatot vettek, hogy úgy Pompeiust mint a köztársasági pártot szinte maguktól rávezették a kiegyezés gondolatára; és hogy a közeledés létre fog-e jönni és hogy a hatalom két birtokosának és aristokráciának egy- más iránti, teljesen zavarossá lett viszonyai egyáltalán mily alakot fognak öltetni, annak ki kellett tennie, midőn Pompeius 697. őszén azon indítványnyal lépett a senátus

Pompeius a senátus által parancsnok- ságot igyek- szik kapni.

57.

Gabnafekezés.

elé, hogy ez őt rendkívüli hivatalos hatalommal ruházza fel. Ismét abból indult ki, aminek segítségével tizenegy év előtt hatalmát megalapította: a kenyér árából a főváros- ban, mely épen most, úgy, mint a gabiniusi törvény előtt, nyomasztó magasságra emelkedett. Valjon különös mester- kedések által esigáztatott-e ily magasra, amivel Clodius hol Pompeiust hol Cicerot, ezek meg viszont őt vádolták, nem

mondhatjuk meg bizonyosan, a még mindig tartó kalózkodás, a közkinctár üres volta s a gabnaszállítás feletti kormányi ellenörködés hanyagsága és rendetlensége különben, a politikai célú gabnauzsora nélkül is, már magokban véve elegendők voltak a kenyér megdrágítására oly nagy városban, mely szinte kizárólag a tengeren szállított gabonára volt utalva. Pompeius terve az volt, hogy a senátus által megbízassa magát a gabnaügy feletti főfelügyelettel a római birodalom egész területén s evégből egyfelől korlátlan rendelkezési jogot a római állampénztár felett, másfelől sereget s hajóhadat és oly parancsnokságot adasson magának, mely ne csak a birodalom összes területére kiterjedjen, hanem melynek minden egyes tartományban a helytartó parancsnoksága is alá legyen rendelve — szóval, újabb, javított kiadást akart rendezni a gabiniusi törvényből, melyhez azután még az épen akkor kérdésben levő egyiptomi háború vezetése épen úgy magától hozzájárult volna, amint járult a kalózok elleni portyázáshoz a mithridatesi háború. Bármily tért nyert is az utóbbi években az új dynasták elleni oppositio, a senátus többsége mégis, midőn az ügy 697. szeptemberében tárgyalásra került, még mindig azon rémület varázsa alatt állt, melyet Caesar gerjesztett benne. Engedelmesen magáévá tette elvben a javaslatot, és pedig Marcus Cicero indítványára, kinek ezúttal kellett először tanúságát adnia a számkivetésben megtanult hajlékonyságának, mit nem is mulasztott el megeselekedni. A módozatok megállapítása alkalmával azonban a senátus a Gaius Messius által előterjesztett eredeti tervből mégis sok lényeges pontot lealkudott; Pompeius nem kapott sem szabad rendelkezési jogot a kinctár felett, sem tulajdon legiókat és hajókat, sem a helytartóké fölött álló hatalmat, hanem a főváros élelmezési rendszerének szervezésére

mindössze tekintélyes összegeket, tizenöt segédtsztet és minden élelmezési ügyben a római birodalom egész területén teljes proconsuli hatalmat nyert a jövő öt esztendőre; mely decretumát a senátus a nép által helybenhagyatta. Különféle okok vezettek az eredeti terv e módosításaira, melyek majdnem felérték annak elvetésével; a Caesarra való tekintet, — mert épen a legfélényebbekre nézve lett volna legfélelmesebb dolog, ha ő maga Galliában nem csak melléje, hanem alája rendeltetik társának, — Pompeius örök ellenségének és kelletlen frígytársának Crassusnak titokban működő oppositioja, kinek maga Pompeius leginkább tulajdonította tervének megghiúsulását, vagy leginkább állította, hogy neki tulajdonítja; a senátusban levő köztársasági oppositio ellenszenve minden végzés iránt, mely az állam urainak hatalmát a valóságban, vagy akár csak névleg is, kiterjesztené; végre és mindenekfelett Pompeius saját ügyetlensége, ki még akkor, midőn kénytelen volt valamit tenni, sem bírta magát ráadni, hogy bevallja, miszerint tesz valamit, hanem valódi szándékát, szokása szerint mintegy incognitoban juttatta a nyilvánosság elé, maga pedig ismeretes szerénységével kijelentette, hogy a kevesebb is beéri. Nem csoda, hogy szaván fogták s a kevesebbet adták meg neki. Pompeius ennek dacára örült, hogy legalább akadt valami komolyabb teendője s mindenekfelett, hogy akadt illő ürügye a fővárosból való távozásra; melyet sikerült is természetesen a tartományok rovására nagy mennyiségű, olcsó gabonával ellátnia. De tulajdonképeni célját nem érte el; a proconsuli cím, melyet joga volt minden tartományban viselni, üres cím maradt, míg saját haderő nem állt rendelkezésére. Ez okból kevéssel utóbb azon második indítványt tétette a senátus előtt, miszerint bizná meg őt vele, hogy Egyiptom elüzött királyát, ha kell, fegyveres

erővel is, visszahelyezze trónjára. De minél világosabban kitűnt, mily nagy szüksége van a senátusra, annál inkább csökkent a senátorok engedékenysége és kimélete követelési irányában. Először is a Sibylla könyveiben írva találták, hogy isten elleni dolog római sereget küldeni Egyiptom földére; mire a jámbor senátus szinte egyhangúlag elhatározta, hogy felhagy a fegyveres beavatkozás eszméjével. Pompeius már annyira meg volt alázva, hogy a küldetést hadsereg nélkül is elvállalta volna; de javíthatatlan titkolódzási rendszeréhez ragaszkodva, ezt is csak barátai által jelentette ki, maga pedig egy másik senátor kiküldetése mellett beszélt és szavazott. Azon indítványt, mely egy, a hazára nézve oly drága ember életét könnyelműen kockára tette volna, a senátus természetesen elvetette, s a hosszúra nyúlt tárgyalások végeredménye azon határozat lett, hogy Egyiptomban egyáltalában nem fog beavatkozni (698. jan.).

56.

Egy aristo-  
kratikus  
restauráció  
kísérlete.

Ezen ismételt visszautasításokban, melyekben Pompeius a senátusban részesült, és melyeket, ami még nagyobb baj volt ránézve, kénytelen volt megtorlatlanul elviselni, a nagy közönség, eredtek légyen bármely forrásból, természetesen a republikánusok megannyi diadalát s az egész coalitio megannyi megveretését látta; s ennek folytán a köztársasági oppositio árja folytonosan emelkedett. Már a 698-iki választások eredménye is csak részben felelt meg a dynasták érdekeinek: Caesar praetori jelöltjei, Publius Vatinius és Gaius Alfius megválasztattak, de viszont a megbuktatott kormány két határozott párthíve szintén megválasztatott, és pedig Gnaeus Lentulus Marcellinus consulnak, Gnaeus Domitius Calvinus praetornak. A következő 699. évre meg épen Lucius Domitius Ahenobarbus pályázott a consulságra, kinek megválasztatását a

56.

55.

fővárosban bírt befolyása és óriási vagyona folytán bajos volt meggátolni, s kiről tudta mindenki, hogy nem fog a titkos oppositóra szoritkozni. A comitiumok eszerint fellázadtak; s a senátus követte példájokat. Ünnepeles tanácskozást tartott egy vélemény felett, melyet a senátus kívánatára elismert bölcseségű etrusk jövendőmondók készítettek bizonyos jelek és csudák felett. A mennyei kinyilatkoztatás úgy hangzott, miszerint Rómát azon veszély fenyegeti, hogy a felsőbb rendek viszálykodásai következtében a hadsereg és kincstár feletti egész hatalom egy úrra szálljon, s az állam szabadságát elveszítse, — úgy látszott, mintha az istenek mindenekfelett Gaius Messius indítványára céloznának. Az égből a republicánusok azonban csakhamar leszálltak a földre. A Capua területéről szóló törvényt Caesar többi, consulsága alatt kiadott törvényeivel együtt mindig érvényteleneknek állították s a senátusban már 697. decemberében kimondták, hogy azoknak formahibák miatt meg kell semmisíttetniök. Cicero consuláris 698. ápril 6-kán a senátus teljes ülésében indítványozta, hogy a campániai földfelosztási ügy tárgyalása május 15-kére tűzessék napirendre. Ez formaszerinti hadizenet vala; és annál többet mondó volt, miután oly embertől eredt, ki csak akkor vallott színt, ha diadalát már biztosnak tudta. Nyilván való volt, miszerint az aristokratia elérkezettnek vélte a pillanatot, melyben nem Pompeiussal Caesar ellen, hanem egyáltalján a tyrannis ellen a harcot megkezdheti. Előre lehetett látni, mi fog ezek után következni: Domitius nem titkolta, hogy mint consul, Caesarnak Galliából azonnal való visszahívását szándékozik a pölgárság előtt indítványozni. Aristocraticus restauráció volt készülöben; s a capuai gyarmat megtámadásával a nemesség oda dobta a keztyűt a hatalom birtokosainak lábaihoz.

Támadás  
Caesar törvé-  
nyei ellen.

57.

56.

A coalitio tag-  
jainak talál-  
kozására  
Lucában.

Caesar, habár naponként részletes tudósításokat kapott a fővárosban történekről, és ha csak katonai tekintetek nem gátolták, azokat déli provinciájából lehető közelből figyelemmel kísérte, eddig, legalább láthatólag nem avatkozott beléjük. De most úgy neki mint társának, sőt első sorban neki izentek háborút; most tehát cselekednie kellett, s azt gyorsan meg is tette. Épen közelben volt; az arisztokratia nem tartotta szükségesnek még azon időt bevárni sem, melyben ismét túl lesz az Alpokon. Crassus 698. ápril elején elhagyta a fővárost, hatalmasabb társával a szükséges teendőket megbeszélendő, s Caesart Ravennában találta. Innen mindketten Lucába mentek, hol Pompeiusal találkoztak, ki kevéssel Crassus után távozott Rómából, azon ürügy alatt, hogy Sardiniából és Afrikából gabonát szállíttat Rómába. Legnevezetesebb híveik, mint az innenső Spanyolország proconsula Metellus Nepos, Sardinia praetora Appius Claudius és sok mások szintén ide siettek, százhusz lictor és kétszáznál több senátor jelent meg az értekezleten, mely szemben a köztársasággal, már az új monarchikus államot képviselte. Caesar szava volt minden tekintetben a döntő. Befolyását arra használta fel, hogy a fennálló társuralkodást az egyneműbb hatalomfelosztás új alapjára fektesse és megszilárdítsa. A katonai tekintetben legjelentékenyebb helytartóságok a coalitio tagjainak és pedig a két Spanyolországé Pompeiusnak, Syriáé Crassusnak, osztattak; és elhatározottat, hogy e hivatalok népvégzés által öt évre (700—704) ruháztassanak rájuk, s katonai ügy mint pénzügyi tekintetben megfelelő segédeszközökkel láttassanak el. A maga részére Caesar, parancsnokságának, mely 700-ban volt lejárandó, 705-nek végéig leendő meghosszabbítását, s azon meghatalmazást kötötte ki, hogy légióinak számát tízre emelhesse, s hogy az általa

54—50.

54. 49.

önhatalmúlag szedett hadak zsoldját az állampénztár fizesse. Pompeiusnak és Crassusnak továbbá, mielőtt helytartóságukba mennének, a jövő évi (699) másodszori consulság biztosított, Caesar pedig fenntartotta magának, hogy azonnal helytartóságának befejezése után, 706-ban, midőn azon tíz évnyi időköz, melynek a consulság kétszeri viselése közt a törvény értelmében le kellett folynia, ránézve már lejárt, másodizben viselhesse a legfőbb hivatalt. Azon katonai támaszul, melyre Pompeiusnak és Crassusnak a fővárosi viszonyok rendezésére annál inkább szükségök volt, miután Caesarnak eredetileg e célra szánt légióit most a transalpini Galliából nem lehetett kivonni, azon légióknak kellett szolgálniok, melyeket a spanyol és syriai seregek számára újonnan szedendők voltak, s melyeket csak akkor szándékoztak Itáliából különböző rendeltetési helyeikre elindítani, midőn ezt magok tanácsosnak és célszerűnek fogták látni. Ezzel a fő kérdések megvalának oldva; az alárendelt ügyek, mint a fővárosi oppositio ellenében követendő taktika megállapítása, a jelöltségeknek a közelebbi évekre való megállapítása s más effélék elintézése nem sok nehézséggel járt. Azon személyes meghasonlásokat, melyek a békés összeműködésnek útjában álltak, a közvetítés nagymestere szokott könnyűségével kiegyenlítette s az ellentétes elemeket rákényszerítette, hogy egymással megférjenek. Pompeius és Crassus közt a collegiális egyetértést, legalább külsőleg ismét helyreállította. Még Publius Clodius is rábírta, hogy gyűlevész hadával együtt békén viselje magát és Pompeiust többé ne zaklassa — ami nem legkisebb csudatétele volt a hatalmas varázslónak. — A körülmények mutatják, miszerint a függőben levő kérdések ezen megoldása nem önálló és egymással egyenrangú versenyben álló hatalmasok compromissumának, hanem tisztán Caesar aka-

55.

48.

Caesar szándékai e találkozáson.

ratának műve volt. Pompeius helyzete Lucában a hatalomtól megfosztott menekülő volt, ki ellenfeléhez fordul támogatásért. Pompeius, akár utasította volna Caesar őt vissza és nyilvánította volna a koalíciót feloszlottnak, akár fogadta fel és tartotta fenn vele a szövetséget régi alakjában — politikai tekintetben mindkét esetben semmivé volt téve. Ha ez esetben Caesarral nem szakított, frígytársának tehetetlen jobbágyává lett. Ha ellenben Caesárral szakít, és, ami nem igen volt valószínű, még most is képes az arisztokráciával egy koalícióba egyesülni, ezen, az ellenfelek szükségből és az utolsó pillanatban kötött szövetsége még ez esetben is oly kevésbé lett volna félelmes, hogy ennek elhárítása aligha bírhatta volna Caesart az említett engedmények megtételére. Crassus végre komoly versenyre Caesárral semmikép nem kelhetett. Bajos megmondani, mily okok bírták rá Caesart, hogy túlnyomó helyzetét szükségtelenül feladja és hogy most önkényt adja meg versenytársának azt, amit még a 694-iki frigy megkötésekor is megtagadott tőle, s amit ez azóta, azon világos szándékkal, hogy Caesar ellen fegyverrel bírjon, különböző utakon Caesar tudta nélkül, sőt akarata ellenére hiába törekedett elnyerni: a második consulságot és a hadsereget. Igaz ugyan, hogy Pompeius nem maga állíttatott egy hadsereg élére, hanem egyúttal régi ellensége és Caesar régi szövetségese Crassus is; és kétségtelen, miszerint Crassus csak azért kapott oly tekintélyes haderőt, hogy vele Pompeius új hatalmát ellensúlyozhassa. Ennek dacára Caesar végtelen sokat vesztett az alkuban, mert vetélytársa addigi tehetetlenségét egy jelentékeny parancsnoksággal cserélte fel. Lehet, miszerint Caesar úgy érezte, miszerint még nem uralkodik eléggé katonáin arra nézve, hogy őket teljes bizalommal vezethesse a birodalom formaszertinti tekintélyei elleni hábo-

rúba, s ennek folytán érdekében állt, hogy ne most kényszerítettessék, Galliából való visszahivatása által a polgárháborúra; de ama kérdés, ha valjon fog-e polgárháborúra kerülni a dolog vagy nem, e pillanatban sokkal inkább függött a fővárosi aristokrátiától, mintsem Pompeiustól, s ez Caesarnak legfeljebb arra szolgálhatott volna okul, hogy Pompeiussal nyíltan ne szakítson, nehogy e szakítás által az ellenzékét felbátorítsa, nem pedig arra, hogy megadja neki azt, amit Lucában megadott. Lehet hogy tisztán személyes okoknak is részök volt elhatározásában: lehet, miszerint Caesar megemlékezett róla, hogy egykor hasonlóan minden hatalom nélkül állt szemben Pompeiussal, s hogy csupán ennek, az igaz, hogy inkább gyöngeségből mintsem nagylelküségből eredt visszalépése mentette őt meg az elvesztéstől, valószínű, hogy nem akarta szeretett, és férjét őszintén szerető leányának lelkét megtörni — Caesar lelkében sok minden megfért még az államférfi mellett. Döntő indokul azonban kétségen kívül a Galliára való tekintet szolgált. Caesar — nem úgy mint életirói — Gallia meghódítását nem mellékes vállalatnak tekintette, melynek célja neki a korona elnyerésére segédkezet nyújtani, hanem meg volt róla győződve, hogy ettől függ hazájának külső biztossága s belső újjászervezése, szóval egész jövője. Hogy e hódítást zavartalanul befejezhesse s nehogy most azonnal kelljen az itáliai viszonyok kibonyolításához fognia, minden tétovázás nélkül lemondott versenytársa feletti túlnyomó helyzetéről és Pompeiusnak annyi hatalmat adott kezébe, hogy a senátussal és pártjával elbánhasson. Nagy politikai hiba volt ez, ha Caesarnak nem volt más szándéka, mint hogy lehető gyorsan Róma királyává lehessen; de a nagy ember dicsvágya a koronánál magasabban álló célok után is törekedett. Bizott magában, hogy képes egymás

mellett és egyszerre folytatni és befejezni két nagy művet: Itália belviszonyainak rendezését, és egy új és friss talaj megszerzését és biztosítását Itália civilisációja számára. E két feladat természetesen sokszor elállta egymásnak útját; galliai hódításai többet gátolták, mintsem előmozdították a trónra vezető útjában. Keservesen meglakolt érte, hogy az itáliai forradalmat, melyet 698-ban elintézhetett volna, 706-ra halasztotta. De Caesar úgy is mint államférfi, úgylis mint hadvezér túlmerész játékot szeretett üzni, és magában bízva s elleneit megvetve, nekik mindig sokat s néha minden mértéken felül sokat adott előre.

56.  
48.

Az aristo-  
kratia  
meghajlik.

Most tehát az aristokrátián volt a sor jóvá tenni amit kockáztatott, s oly merészen megindítani a háborút, amely merészen azt megizente. De nincs nyomorúságosabb látvány, mint midőn a gyávát azon szerencsétlenség éri, hogy egyszer egy merész elhatározásra szánja el magát. Az aristokratia egyszerűen nem volt elkészülve semmire. Mintha senkinek sem jutott volna eszébe annak lehetőségére csak gondolni is, hogy Caesar még védelmezhetné magát, sőt hogy Pompeius és Crassus vele újlag és szorosabban, mint bármikor azelőtt, egyesülhetnének. Ez hihetetlennek látszik; de megfoghatóvá lesz, ha szemügyre vesszük azon egyéneket, kik e korban a senátusban az alkotmányos ellenzéket vezették. Cato még távol volt\*); a senátus legbefolyásosabb embere ez idő szerint Marcus Bibulus volt, a

56. \*) Cato még nem volt Rómában, midőn Cicero 698. március 11-én Sertorius mellett beszélt (*pro Sest.* 28, 60), s midőn a senátus a lucai végzések következtében Caesar légióinak ügyét tárgyalta (*Plut. Caes.* 21); csak a 699. kezdetén tartott tárgyalásokban látjuk őt ismét működni, és miután télen utazott (*Plut. Cato min.* 38), 698. végén kellett Rómába visszatérnie. Eszerint 698. februárban nem is védelmezhetette Milót, amint ezt némelyek egy félreértés segélyével Asconiusból (35. 53. l.) következtették.

55.  
56.  
56.

passiv ellentállás hőse, valamennyi consuláris közt a leg-  
 önfejtűbb és legtompább elméjű. Fegyvert fogtak csak azért,  
 hogy amint az ellenség kardjára ütött, letegyék: a lucai  
 értekezleteknek pusztá híre elég volt arra, hogy az aristok-  
 ratia a komoly ellenszegülésnek még gondolatával is fel-  
 hagyjon; s az aggódók nagy tömegét, vagyis a senátus óriási  
 többségét visszatérítse egy szerencsétlen órájában megsze-  
 gett alattvalói kötelességeihez. Nem volt többé szó a juliusi  
 törvények érvényének megvizsgálásáról, melynek tárgyalási  
 napja már kitűzetett; a senátus végzése a Caesar által saját  
 szakállára alakított légiók zsoldjának fizetését az állampénz-  
 tárra róttá; s a többség leszavazta azokat, kik a következő  
 consuláris provinciák felosztása alkalmával Caesartól mind-  
 két Galliát, vagy legalább az egyiket, meg akarták vonni  
 (698. május végén). A senátus ekként nyilvánosan megve-  
 zeklett. Titokban az egyes urak, halálra ijedten saját vakme-  
 rőségök felett, egymásután eljöttek békét kérni a hatalma-  
 saktól és nekik feltétlen engedelmességet fogadni — és ez  
 úton legelől járt Cicero, ki szószegésének megbánásával  
 kissé elkésett; de legalább, viselt dolgaira célozva oly meg-  
 tisztelő címekekkel ruházta fel önmagát, melyek közelebb  
 álltak az igazsághoz mint az öndicsőítéshez.\*) A hatalom  
 urai természetesen megkérleltették magokat, a bocsánatot  
 nem tagadták meg senkitől, miután senki kedvéért sem volt  
 érdemes kivételt tenni. Hogy megítélhessük, mily gyorsan  
 változott meg az aristokratikus körök hangulata a lucai  
 végzések nyilvánosságra jutása után, méltó azon röpirato-  
 kat, melyeket Cicero kévéssel előbb közrebocsátott, össze-  
 hasonlítani azon palinodiával, melynek feladata volt bűn-  
 bánatát és jó szándékait nyilvánosan constatálni.\*\*)

56.

\*) *Me asinum germanum fuisse (ad Att. 4, 5, 3).*

\*\*) E palinodia Ciceronak azon még meglevő beszéde, melyet a

Az új monarchiai kormányzat megállapítása.

A hatalom birtokosai most teljesen tetszésök szerint, és alaposabban, mint azelőtt, rendezhették Itália viszonyait. Itália és a főváros tényleg őrséget kaptak, mely azonban nem állt összegyülekezve fegyverben, és az állam urai egyikének személyében katonai parancsnokot. Azon hadak közül, melyeket Crassus és Pompeius Syria és Spanyolország számára szedtek, az előbbieket ugyan elmentek keletre; Pompeius azonban a két spanyol tartományt alparancsnokai által a már bennök levő őrsek segélyével kormányoztatta, az új, névleg Spanyolországba szánt légiók tisztjeit és katonáit pedig szabadságra bocsátotta, s velök együtt maga is Itáliában maradt. — A közvélemény néma ellenszegülése ugyan fokozódott, amint mind többen és mind világosabban belátták, miszerint a hatalom birtokosai arra törekcsenek, hogy a régi alkotmánynak végét vessenek s a kormányzat és közigazgatás létező viszonyait a lehető legkíméletesebb úton a monarchia keretébe beilleszsjék; de a közönség engedelmeskedett, mert kénytelen volt vele. Először is a legfontosabb ügyek, s nevezetesen a hadügyek és a külviszonyokat érdeklő minden kérdések a senátus megkérdezése nélkül, hol népvégzés útján, hol az uralkodók pusztá tetszése szerint, intéztettek el. A Lucában megállapított határozatok közül a galliai katonai parancsnokságra vonatkozót Crassus és Pompeius, a Spanyolországról és Syriáról szó-

55. 56. 699. év consulainak adandó tartományok ügyében tartott, 698. május végén. Ellendarabjai a Sestius mellett és Vatinius ellen, valamint az etrusk jövendőmondók véleménye felett márciusban és áprilisban tartott beszédei, melyekben az aristokratiai kormányt tőle telhetőleg dicsőíti s nevezetesen Caesarról meglehetősen félvállról beszél. Azt csak helyeselhetjük, hogy Cicero, mint maga bevallja (*ad Att.* 4, 5, 1), visszatért engedelmességének e bizonyító okmányát még legbizalmasabb barátainak is szőgyellte megküldeni.

lókat pedig Gaius Trebonius néptribún közvetlenül a polgárság elé terjesztették, s ezen kívül is több fontos helytartóság pusztán népvégzés útján tölthetett be. Hogy a hatalom urai, ha seregöket tetszésök szerint meg akarják szaporítani, nem szorulnak a hatóságok beleegyezésére, azt Caesar elég világosan megmutatta; ép így minden habozás nélkül kölcsön adták egymásnak hadaikat, amint például Caesar Pompeiustól a gall, Crassus pedig Caesartól a parthus háború számára kapott ily collegiális támogatást. A transpadanusokkal, kiket a fennálló alkotmány értelmében csak a latin jog illetett meg, Caesar, igazgatása alatt, tényleg úgy bánt, mint teljes jogú római polgárokkal. \*)

\*) Világosan megmondva ez nincs sehol. De az, hogy Caesar a latin községekből, vagyis tartományának túlnyomólag nagy részéből egyáltalában ne szedett volna katonát, már magában véve is teljesen hihetetlen, s egyenesen meg van cáfolva azon tény által, hogy az ellenpárt a Caesar által besorozott legénységet leuézőleg „legnagyobb részben a Pon túli gyarmatokból származottnak“ nevezte (Caesar *b. c.* 3, 87); mert nyilvánvaló, hogy ezalatt Strabo latin gyarmatai (Ascon. *in Pison.* 3. 1.; Sueton *Caes.* 8) értetnek. Latin cohorsoknak azonban Caesar galliai seregében nyomukra sem akadunk; sőt ő maga nyíltan megmondja, miszerint minden újoncot, kit a cisalpini Galliában besorozott, a légiókhoz csatolt vagy a légiókba beosztott. Lehetséges, hogy Caesar a katonaszedéssel összekötötte a polgárjog adományozását; de valószínűbb, hogy e tekintetben inkább pártjának felfogásához ragaszkodott, mely a transpadanusoknak nem annyira megszerezni igyekezett a római polgárjogot, mint inkább úgy tekintette őket, mint akiket az már törvényesen megillet. Csak ez adhatott okot azon szállongó hírekre, melyek szerint Caesar a transpadanus községekben a municipális alkotmányt önhatalmúlag életbe léptette (Cic. *ad Att.* 5, 3, 2. *ad fam.* 8, 1, 2). Ez magyarázza meg azt is, miért nevezi Hirtius a Pon túli városokat „római polgárok gyarmatainak“ (*b. g.* 8, 24) és miért bánt Caesar az általa alapított Comum-mal úgy mint polgárgyarmattal (Sueton *Caes.* 28; Strabo 5, 1. 213. 1.; Plutarch *Caes.* 29), míg az aristokratia mérsékelt pártja

szerzett területek szervezése eddig a senátus bizottságának dolga volt, Caesar tisztán saját belátása szerint szervezte a maga nagy kiterjedésű gall hódításait és például minden további felhatalmazás nélkül alapított polgárgyarmatokat, mint Például Novum-Comumot (Como) ötezer településsel. Piso a thrák, Gabinius az egyiptomi, Crassus a pártus háborút anélkül viselték, hogy a senátust megkérdezték, vagy a régi szokáshoz híven neki csak jelentést is tettek volna, s hasonló módon adományoztattak és hajtottak végre diadalmenetek és más kitüntetések anélkül, hogy érezték a senátus a szokásos üdvözlést megkapta volna. Világos, hogy ez nem csupán a formák elhanyagolását jelenti, mi annál kevésbé lenne megérthető, miután a legeslegjobb esetben nem is lehetett a senátus ellenkezésétől tartani. Ez inkább azon jól kiszámított szándékkal történt, melylyel az állam urai a senátust a katonai ügyek s a magasabb politika teréről leszorítani, és a közigazgatásban való részvételét a pénzügyi kérdésekre és a belügyekre korlátozni igyekeztek; amit az ellenfél is észrevett, s mely eljárás ellen, amennyire tehetett, szenátusi végzések és büntető vádak segítségével protestált is. Mialatt az állam urai a senátust a földolgokban ekként háttérbe szorították, a kevésbé veszélyes népgyűléseket még ezentúl is felhasználták — előre gondoskodván róla, nehogy az utca urai az állam urainak útjába akadályokat gördíthessenek; — sok esetben azonban még ezen üres keretnek sem vették hasz-

---

neki csak azon jogot tulajdonította, melylyel a többi Pon túli község bírt, vagyis a latint, a túlzók pedig a települőknek adott városi jogot egyáltalán semmisnek nyilvánították, tehát a comumiaknak még azon privilegiumaikat sem ismerték el, melyek valamely latin municipális hivatal viseléséhez voltak kötve (Cic. *ad Att.* 5, 11, 2; Appian *b. c.* 2, 26).

nát, hanem leplezetlenül követték az autokratia eljárási rendszerét.

A lealázott senátusnak akarva nem akarva bele kellett nyugodnia helyzetébe. Az engedelmes többség vezére Marcus Cicero maradt. Azon ügyvédi képessége, melylyel minden dolog számára tudott okot vagy legalább szép szavakat találni, használhatóvá tették, és valódi caesari gúny rejlett abban, midőn a hatalom urai azon embert használták a szolgáltság szószólójaként, kit leginkább használt az aristokratia az ellenök intézett tüntetésekre. Ezért megbocsátották neki, hogy egy kis ideig kedve kerekedett az ár ellen úszni, de előbb minden módon biztosították magokat alattvalói hűsége felől. Testvérének azért kellett tisztí állomást vállalnia a gall seregben, hogy mintegy kezesül szolgáljon érette; őt magát pedig Pompeius rákényszerítette, hogy alatta egy alparancsnoki hivatalt fogadjon el, ami módot nyújtott arra, hogy illő úton bármely percben száműzhető legyen Rómából. Clodiusnak ugyan meghagyták, hogy őt egyelőre békében hagyja; de Caesar ép úgy nem hagyott fel Cicero kedvéért Clodiusszal, mint nem Clodius kedvéért Ciceróval; s a haza nagy megmentője és a szabadság nem kevésbé nagy előharcosa a samarobrivai főhadiszálláson csak úgy versenyeztek egymással az előszobázásban, s nem az ő erényök volt, hogy Rómának nem akadt Aristophanese, ki e nemes versenyt érdeme szerint méltányolhatta volna. De nemcsak ugyanazon vesszőt tartották maradandóan függve Cicero feje felett, melynek csapásait egyszer már oly fájdalmasan érezte; aranybékókat is raktak kezére. Aggasztóan bonyolódott pénzügyi viszonyaiban jól estek neki a Caesartól kapott kamatnélküli kölcsönök és társfelügyelősége Caesar építkezései felett, melyek óriási összeget hoztak forgalomba és nem egy halhatatlan senátusi

A senátus a monarchia alatt. Cicero s a többség.

beszéd megakadt a szónok torkában, midőn Caesar ügynöke jutott eszébe, ki ülés után egy lejárt váltóval állhatott elibe. Megfogadta tehát, „hogy ezentúl nem fogja többé kutatni, mit kíván a jog és becsület, hanem a hatalmasok kegyét fogja keresni“ és hogy „oly hajlékony lesz, mint a füle cimpája“. Fel is használták arra, amire használható volt: mint ügyvédet, mely minőségben gyakran jutott azon sorsra, hogy felsőbb rendeletre épen legnagyobb ellenségeit kellett védelmeznie; és mindenek felett a senátusban, hol a dynastáknak majdnem rendes közegökül szolgált és megtette azon indítványokat „melyeket mások ugyan helyeselték, ő maga azonban nem“; sőt mint az engedelmesek többségének elismert vezére, még némi politikai jelentőségre is bírt vergődni. Úgy mint Ciceroval, bántak el az uralkodó collegiumnak más, a félelemre, hízélgésre vagy aranyra nézve hozzáférhetőbb tagjaival is és sikerült azt egészben véve az engedelmességben megtartaniok. — Volt ugyan még egy töredék az ellentáborban, mely legalább nem változtatta meg elveit és melyet sem megijeszteni sem megnyerni nem lehetett. Az állam urai meggyőződtek róla, hogy oly kivételes rendszabályok, minők Cato és Cicero ellenében alkalmaztattak, ügyöknek többet ártanak mintsem használnak s hogy kisebb baj rájuk nézve a republikánusok alkalmatlan oppositioját eltérni, mintsem az opponálókból köztársasági vértanúkat csinálni. Ez okból elnézték, hogy Cato ismét visszatérjen (698 végén) és innen fogva az állam urainak a senátusban s a piacon, gyakran életveszély közt ismét oly ellenzéket csináljon, mely tiszteltreméltó volt ugyan, de egyúttal, fájdalom, nevetséges is. Elnézték, amint Trebonius indítványai alkalmával a vásártéren, változatosság kedvéért ismét birokra kerítette a dolgot, s amint a senátusban indítványozta, hogy Caesar

Cato és a  
kisebbség.

proconsul, az usipetek és tencterusok elleni hitszegő eljárása miatt e barbároknek kezökbe szolgáltatassék. Nem tördtek vele, hogy Cato Sanchoja, Marcus Favonius, midőn a senátus azon végzést hozta, hogy Caesar legióinak zsoldját az állampénztár fizesse, a curia ajtajához rohant és kikiáltotta az utcára, hogy a haza veszélyben forog; hogy ugyanez azon fehér köteléket, melyet Pompeius beteg lábán viselt, szokott bohóc módorában, áthelyezett diadémnak keresztelte el; hogy Lentulus Marcellinus consuláris, amint a közönség tapsokban nyilvánította neki tetszését, biztatta a gyülekezetet, hogy iparkodjék a véleménynyilvánítás ezen jogát most, midőn még szabad tennie, lehető buzgón gyakorolni; s hogy Gaius Ateius Capito néptribún Crassust, Syriába indulása alkalmával az akkori theologia minden formaszerevével nyilvánosan felajánlotta áldozatúl a gonosz szellemeknek. Egészben véve mindezek csak az elkeseredett kisebbség üres tüntetései valának; de azért azon kis párt, melyből eredtek, annyiban fontossággal bírt, amennyiben egyfelől táplálta és jelszavakkal ellátta a titokban forrongó köztársasági oppositiót, másfelől pedig a senátus többségét, mely lelke mélyében ugyanily indulattal viseltetett az állam urai iránt, koronként egyes, ezek ellen intézett határozatokra ragadta. Mert a többség is szükségét érezte annak, hogy elfojtott bosszúságát néha és alárendelt fontosságú dolgokban kiöntse és nevezetesen, hogy nagy ellenfelei elleni haragját, az akaratuk ellenére szolgálók szokásaként legalább apró ellenségeivel éreztesse. Ahol csak szerét ejthette, a hatalom birtokosainak eszközeit szelíden oldalba rúgta: így Gabiniustól megtagadta a kért hálaünnepet (698), s Pisót tartományából visszahíttá, így,

56.

55.

párthoz tartozó Marcellinus consul még hivatalban volt, az egész senátus felöltötte a gyászruhát. Még Cicero, bármily alázatosan viselte is magát mindig az állam uraival szemben, sem tudta megállni, hogy egy egyiránt mérges és ízléstelen röpiratot ne adjon ki Caesar ipja ellen. De úgy a senátus többségének ezen ellenzéki velleitásai, mint a kisebbség eredménytelen ellenszegülése csak annál világosabban elárulták, hogy a kormány, valamint egykor a polgárságról a senátusra, úgy szállt most át az állam uraira, s hogy a senátus már alig volt egyéb egy monarchicus, de egyúttal a monarchia-ellenes elemek absorbeálására felhasználott államtanácsnál. „E három emberen kívül senki sem nyom többé valamit a latban; az uralkodók mindenhátók és gondoskodnak róla, hogy eziránt mindenki tisztában lehessen magával; az egész állam mintha át volna alakulva, engedelmeskedik urainak; a mi nemzedékünk nem fogja e dolgok fordulatát megérni“ — így panaszkodnak a megbuktatott kormány hívei. Nem is republikában élt már ekkor Róma, hanem a monarchiában.

Míg azonban az állam ügyeinek intézésében a hatalom birtokosai korlátlanul jártak el, a politikai életnek volt még egy, a tulajdonképeni kormányzástól némi tekintetben elkülönzött mezeje, melyet könnyebb volt védelmezni és nehezebb meghódítani: a rendes hivatalnokválasztások és az esküdtszékek tere. Hogy ez utóbbiak nem voltak a politikának közvetlenül alárendelve, hanem mindenütt s mindenek felett Rómában ugyanazon szellem uralma alatt álltak, mely az államban is uralkodott, az magától értetik. A hivatalnokok választása jogszerint ugyan az állam tulajdonképeni kormányzatának körébe tartozott; miután azonban az államot e korban a dolog lényegét tekintve, leginkább rendkívüli hivatalnokok, sőt semmi címmel sem bíró

Tartós ellen-  
zék a válasz-  
tásokban.

emberek igazgatták, és ha az antimonarchikus párthoz tartoztak, még a rendes legfőbb hivatalnokok sem voltak képesek csak némileg érezhető módon is befolyást gyakorolni az állam gépezetének működésére, ezáltal a rendes hivatalnokok mindinkább bábokká süllyedtek, amint a legellenzékiebbek közölök egyenesen és teljes joggal el is mondják magukról, hogy tehetetlen zérusokká lettek, választatásuk tehát pusztá tüntetéssé lett. Ennek folytán, miután az ellenzék a tulajdonképeni harctérről már végkép le volt szorítva, a harcot a választásokban és pörök segélyével mégis képes volt folytatni. A hatalom urai mindent elkövettek, hogy a győzelem e téren is az övék legyen. A választásokra vonatkozólag a jelöltek lajstromát a legközelebbi évekre közmegegyezéssel már Lucában megállapították, és minden eszközt felhasználtak, hogy kitűzött jelöltjeiket keresztül is vihessék. Legtöbb pénzüket a választási izgatásokra költötték el. Caesar és Pompeius seregeiből évenként igen sok katona bocsáttatott szabadságra, hogy Rómában a szavazásban részt vehessen. Caesar maga Felső-Itáliából, lehető közelből szokta a választási mozgalmakat vezetni és rájuk felügyelni. Ennek dacára csak igen tökéletlenül érték el céljokat. Pompeius és Crassus 699-re a lucai szerződés értelmében ugyan megválasztattak consuloknak s az ellenzék egyetlen kitartó jelöltjét, Lucius Domitiust szerencsésen megbuktatták; de még ezt is csak nyílt erőszakkal bírták elérni, mely alkalommal Cato megsebesült és más szerfelett botrányos dolgok mentek végbe. A következő, 700-ra szóló consulválasztás alkalmával pedig Domitius, a coalitio minden erőlködése dacára csakugyan megválasztott, s most Cato is győzött a praetorságra való pályázásában, mely küzdelemben a múlt évben az összes polgárság nagy megbotránkozására Caesar vé-

55.

54.

53. dence, Vatinius által megveretett. A 701-re szóló választások alkalmával az oppositiónak másokon kívül a coalitio jelöltjeire is sikerült a legbotrányosabb választási üzelmeket oly megcáfolhatatlanul rájuk bizonyítania, hogy ez, melynek fejére a botrány visszahárult, kénytelen volt kezét róluk levenni. A dynasták ezen, a választás harcterén szenvedett ismételt és erős vereségének okát némileg ugyan a megrozsdásodott gépezet kormányozhatatlan voltában, a választási processus kiszámíthatatlan véletleneiben, a középosztályok meggyőződésből fakadó oppositójában, az e téren sokféle úton módon beavatkozó és az egyesek pártállásával gyakran sajátságos ellentétben álló magántekintetekben is kereshetjük; főökuk azonban másban rejlik. — A választások e korban leginkább azon különböző cluboktól függtek, melyekre az aristokratia volt feloszolva; s ezek a megvesztegetést rendszerré emelve, nagy kiterjedésben és a legnagyobb renddel űzték. Ugyanazon aristokratia uralkodott tehát a választásokon, mely a senátusban képviselve volt; de míg a senátusban kelletlenül engedelmeskedett, a választások terén titokban és minden felelősségre vonás ellen biztosítva, feltétlenül ellene működött és szavazott az állam urainak. Hogy a clubok választási üzelvei ellen intézett azon szigorú fenytörvény, melyet Crassus mint
55. consul a polgárság által 699-ben helybenhagyatott, a nemesség befolyását e téren sehogy sem volt képes megtörni, az magától értetik s a következő évek választásaiból ki is tűnik. — Sok bajt okoztak a coalitionak az esküdtzékek is. Ekkori szervezetöknél fogva a bennök is nagy befolyással bíró senátusi nemesség mellett leginkább a középosztály volt bennök a döntő tényező. Hogy 699-ben egy Pompeius által indítványozott törvény az esküdtek censúsát az eddiginél nagyobb összegben állapította meg, figye-

a törvény-  
székekben.

55.

lemreméltó bizonyítéka annak, hogy az állam urai elleni oppositio főfészkét a tulajdonképeni középosztály képezte, s hogy a magasabban álló pénzügyi körök mint mindenütt, úgy itt is, simulékonyabbak voltak nálánál. Ennek dacára a republicanus párt a törvénykezésben mégsem vesztett el minden tért, és a párt nem ugyan magokat az állam urait, de ezeknek fő eszközeit fáradhatatlanul üldözte politikai bűnfenyítő vádjaival. E pörös háború annál élénkebben folyt, miután a vádlói tiszt régi szokásnál fogva a szenátori ifjúságot illette meg, s e fiatalságban, könnyen felfoghatólag több volt a köztársasági szenvedély, az eleven tehetség s a mérész támadási kedv, mint idősebb rangtársaikban. Igaz ugyan, hogy a törvényszékek nem voltak szabadok; ha az állam urai komolyan vettek valamely dolgot, ép úgy nem merték tőlök az engedelmességet megtagadni, mint maga a senátus. Az oppositio, ellenei közül a legegésebb, szinte közmondásossá vált gyűlölettel főkép Vatinium, Caesar bensőbb híveinek legvakmerőbbikét és gyanúval legkevésbé terheltjét üldözte; de ura parancsolt és Vatinium minden ellene indított pörben fölmentetett. Azonban oly emberek vádjai, kik a dialektika kardját s a gúny ostorát úgy tudták kezelni, mint Gaius Licinius Calvus és Gaius Asinius Pollio, még akkor nem tévesztették el céljukat, midőn hajótörést szenvedtek; s ezenkívül egyes esetekben sikerre is vezettek. Az oppositio természetesen többnyire csak alárendelt egyének felett bírt diadalmaskodni, de azért ez úton sikerült egyszer a dynasták legmagasabban álló és leggyűlöltebb híveinek egyikét, Gabinius consulárist is megbuktatnia. Igaz ugyan, hogy Gabinius ellenében az aristokratia engesztelhetetlen gyűlölete, mely neki a kalózháború vezetéséről szóló törvényt ép úgy nem bírta megbocsátani, mint nem azon kicsinylő bánásmódját,

54.

melyben syriai helytartó korában a senátust részesítette, a felsőbb pénzügyi körök haragjával egyesült, melyekkel szemben ő mint Syria helytartója pártfogása alá merte venni a tartománylakosok érdekeit, sőt még Crassus bosszankodása is, kinek a tartomány átadása alkalmával kellemetlenségeket okozott. Mindezen ellenségek ellenében egyetlen ótalma Pompeius vala s ennek teljes oka volt e legtehetségesebb, legvakmerőbb s leghűbb segédtszjtjét minden áron megvédeni; de Pompeius mint mindenben, úgy ez ügyben sem tudta hatalmát kellőkép felhasználni és védenecit úgy képviselni, mint tudta Caesar a magáéit: az esküdtek 700 végén Gabiniust zsarolásban vétkesnek ítélték és számkivetésbe küldték. — A népválasztások és az esküdtszékek terén tehát egészben véve az oppositio fölibe kerekedett a coalitiónak. Az e téren uralkodó tényezőkhöz nehezebb volt hozzáférni s így nehezebb őket terrorizálni vagy corruppálni, mint a kormányzat és közigazgatás közvetlen közegeit. A dynasták e téren, nevezetesen a népválasztásokban az elzárt és coteriákba csoportosult oligarchia szívós erejébe ütköztek, melylyel még nem bánt el végkép az, ki uralkodásukat megbuktatta s melyet annál nehezebb megtörni, minél nagyobb titokban működik. Ezenkívül, nevezetesen az esküdtszékekben a középosztályoknak az új monarchikus kormányzat iránti ellenszenvével találkoztak, melyet minden, belőle fakadó kellemetlenségeivel együtt ép oly kevéssé voltak képesek megtörni. Mindkét téren egy csomó vereséget szenvedtek, melyek közül az ellenzék választási diadalai ugyan csak tüntetések értékével bírtak, miután a dynastáknak módjukban volt minden nekik nem tetsző hivatalnokot tényleg semmiségre kárhoztatni, amit meg is tettek; az ellenzéki szellemű fenyítő ítéletek azonban érezhető veszteséget okoztak nekik,

mert megfosztották őket használható eszközeiktől. Az adott körülmények közt a dynasták a népválasztásokat és esküdt-székeket sem eltörölni, sem kellőkép hatalmuk alá hajtani nem bírták, s az ellenzék, bármily szűk korlátok közé szorítottatott ebben is, bizonyos mértékben mégis képes volt magát a küzdterén fenntartani.

Még nehezebbnek bizonyult azonban azon téren szállni szembe az oppositíóval, melyre mind buzgóbban vetette magát azon mértékben, melyben a közvetlen politikai tevékenység mezejéről leszorítottatott: az irodalomban. Már a törvényszéki oppositio is egyúttal, sőt mindenekfelett irodalmi volt, miután a beszédek rendszerint kiadattak és politikai röpiratok helyét pótolták. Még gyorsabban és éle-  
sebben hatottak a költészet támadásai. A tüzesvérű aristo-  
krata ifjúság s talán még erélyesebben az itáliai vidéki vá-  
rosok mívelt középrendje, buzgalommal és szerencsével  
kezelt a pamphletek és epigrammok fegyverét. E téren  
egymás mellett küzdtek az előkelő senátorfi Gaius Licinius  
Calvus (672—707), ki mint szónok, pamphletíró és ügyes  
költő egyiránt félelmissé tudta magát tenni, s Cremona és  
Verona municipálisai, Marcus Furius Bibaculus (652—691)  
és Quintus Valerius Catullus (667—700 körül), kiknek ele-  
gáns és maró epigrammjaik gyorsan mint a nyíl, bejárták  
egész Itáliát és biztosan találtak, mint a nyíl. Ez évek iro-  
dalmában kivétel nélkül az ellenzéki szellem uralkodik.  
Epés gúnynyal van tele a „nagy Caesar“ és „egyetlen had-  
vezér“, a szeretetteljes ipa és vő ellen, kik az egész föld  
kerekségét tönkre teszik, hogy semmirekellő kegyenceiknek  
alkalmat szerezzenek a hosszúhajú keltáktól elszedett zsák-  
mánnyal Róma utcáin végig pompázni, a nyugat legtávo-  
labb fekvő szigetének zsákmányából királyi lakomákat ren-  
dezni, s az otthon maradt becsületes legények kedveseit

Ellenzéki  
irodalom.

82—48.

102—63.

87—54.

aranyba mártott sóhajaikkal elszeretni. Catulus költeményeiben\*) s az e korbéli irodalom egyéb töredékeiben némi nyomaira akadunk a személyes és politikai gyűlölet azon geniálitásának, azon, örült vígságba vagy mély kétségbeesésbe kifakadó republicanus halálküzdelemnek, mely Aristophanesből és Demosthenesből nagyobb erővel szól hozzánk. A három uralkodó közül legalább a legtöbb belátású jól tudta, hogy ezen oppositíót ép úgy nem lehet semmibe venni, mint nem lehet hatalomszóval elfojtani. — Ehelyett Caesar, amennyire lehetséges volt, a legnevezetesebb írókat személyesen megnyerni igyekezett. Már Cicero is jó részben irodalmi hírnevének köszönhette azon kiméletes bánásmódot, melyben főkép Caesar által részesített; de Gallia helytartója nem röstelt még Catulussal sem, atyjának közvetítése útján, kivel Veronában személyesen megismerkedett, külön békét kötni; a hatalmas hadvezér a fiatal költőt, ki őt csak az imént a legkeserűbb és legszemélyesebb gúnyolódásokkal árasztotta el, a leghízelgőbb módon kitüntette. Sőt Caesar elég geniális volt irodalmi ellenfeleit saját harcterökre is követni, és különféle támadásaik közvetett megcáfolására kimerítő összes jelentést készített

---

55. 54. \*) A ránk maradt gyűjtemény tele van a 699. és 700. évek eseményeire való vonatkozásokkal és kétségkívül ez utóbbi évben látott napvilágot; az utolsó benne említett esemény Vatinius pöre (700 aug.)

54. Hieronymus azon állítása, mely szerint Catallus 697/8-ban halt volna

57/6. meg, eszerint talán csak néhány évet téved. Abból, hogy Vatinius „consulsága alkalmával összeesküszik“ nem helyesen következtették némelyek azt, hogy tehát e gyűjtemény csak Vatinius consulsága (70)7

47. után jelent meg; mert ebből csak az következik, hogy Vatinius a munka megjelenésekor már számíthatott rá, hogy egy bizonyos évben

54. consul lesz, amire már 700-ban elég oka volt; mert neve kétségkívül rajtaállt a Lucában megállapított jelöltek lajstromán (Cic. *ad Att.* 4, 8. b, 2).

gall háborúiról, melyben szerencsésen utánzott naivsággal fejtegette a közönség előtt hadviselésének szükséges és alkotmányszerű voltát. De a költészet és a teremtő erő végre is, feltétlenül és kizárólag a szabadság tulajdona; ez és csak ez képes még a legnyomorultabb torzalakban is a romlatlan természeteket, véglehelletével is felbuzdítani. Az irodalom minden valamire való elemei a monarchiának ellenei voltak és maradtak, s hogy Caesar maga ki merészelt lépni e térre, anélkül hogy rajta hajótörést szenvedjen, ennek oka is csupán abban rejlett, hogy neki magának még most is egy szabad állam nagyszerű álma töltötte be lelkét, melynek természetesen sem ellenségeit sem híveit nem volt képes megnyerni. A dynasták nem voltak korlátlanabb urai a gyakorlati politikának, mint a republikánusok az irodalomnak.\*)

\*) Catallus következő költeménye (29) 699-ben vagy 700-ban 55. 54. Caesar britanniai hadjárata után és Iulia halála előtt iratott.

Ki tudja nézni és ki tudja túrni azt,  
Hacsak nem elfajult, pazar s hivalkodó,  
Hogy egy Mamurra bírja mind a sok dicsőt,  
Mit bírt Comáta Gallia s Britannia?  
Korcs Romulus, te nézheted s túrhated-e ezt?  
Biz elfajult, pazar vagy és hivalkodó!  
Most már az úszon mindenben nyakig,  
Kevélyen járja bé a háló termeket mint egy  
Fehér galambka, vagy mint egy Adonis, úgy.  
Korcs Romulus, te nézheted s túrhated-e ezt?  
Biz elfajult, pazar vagy és hivalkodó!  
Azért voltál csupán te imperátor hát  
Nyugat legtávolabb szigetjén nemde, hogy  
Elkoptatott nemző tagod majd szélnek verjen így  
Két vagy háromszáz millió sesterzet is?  
Talán kevés, mit e fonák bömarkúság  
Máris kiszórt? tán nem sokat korhelykedett?

Új kivételes  
rendsza-  
lyok elhatá-  
rása.  
54.

Ezen, bár hatalommal nem bíró, de azért alkalmatlan és vakmerő oppositio ellen komolyan fel kellett lépni. E tekintetben úgy látszik, Gabinius elítéltetése (700 végén) töltötte meg csordultig a kelyhet. Az uralkodók közmegegyezéssel elhatározták, hogy, bár csak ideiglenesen, dictátorságot léptetnek életbe, s ennek útján új kényszerrendszabályokat visznek keresztül, nevezetesen a választásokra és esküdtszékekre vonatkozólag. E határozat végrehajtását Pempeius vállalta magára, mint az, kit első sorban illetett

Először apja jószágát pazalta el,  
Aztán a pontusbéli zsákmányt, és utóbb  
Ibérit, mit tud jól aranyvizes Tagus.  
Ezt félitek ti gallusok s britannusok!  
Mért e gonoszt ápolnotok? mit tud ő mást,  
Mint dús jószágokat torkára verni csak?  
Azért valál csupán csak imperátor hát ügyé  
Hogy ip s vő mindent imígy elpusztítsatok?

79.

A formiaei Mamurra, Caesar kegyence és egy ideig a gall háborúkban tisztje seregében, alkalmasint kevéssel e költemény kelte előtt vizsztatért a fővárosba, és ez időben valószínűleg sokat emlegetett és pazar fénynyel kiállított templomának építésével a Celius hegyén, volt elfoglalva. A pontusi zsákmány alatt a mytilenei értendő, melyben Caesárnak, miut a Bithynia és Pontus helytartójának seregében 675-ben szolgált tisztnek, szintén része volt; az ibéri alatt pedig azon harci szerzemény, melyre mint a tulsó Spanyolország helytartója tett szert. — Ártatlanabb e mérges, és Caesart keserűen érintő gyanúsításnál (Suet. *Caes.* 73) ugyane költőnek egy más, körülbelől ugyanez időtájt írt költeménye (11), melyet szintén közlünk, miután egy épen nem pathetikus bizottság pathetikus bevezetésével az új dynasták egész törzskarát, mely a lebujból egyszerre a főhadiszállásra avançiroz, Gabiniust, Antoniust s a többieket rendre, erősen persifálja. Nem szabad felednünk, hogy oly időben íratott, midőn Caesar a Rajna és a Themse partjain harcolt, s midőn Crassusnak a parthusok, Gabiniusnak pedig Egyiptom elleni hadjárata előkészítette. A költő, mintha a hatalmasok valamelyikétől szintén remélne

meg Róma és Itália kormányzása; s eljárása magán is viselte Pompeius elhatározásban és cselekvésben való nehézkességének bélyegét, és újra megmutatta, hogy még akkor sem képes nyíltan színt vallani, midőn parancsolni akar s azt meg is teheti. A dictátorság szüksége célzásokkal, és pedig nem Pompeius által tett célzásokkal már 700 végén, szóba hozatott a senátusban. Bevallott okául a fővárosi clubok és bandák szakadatlan üzelmei szolgáltak, melyek megvesztegetés és erőszak segélyével csakugyan a legártalmasabb nyomást gyakorolták a választásokra úgy mint az esküdtzsékekre és a zenebonát bennök maradónak tették; és meg kell adnunk, hogy könnyűvé tették az állam uraira nézve kivételes rendszabályaik igazolását. De még a szolgálai többség is, könnyen felfogható módon, vonatkozott megadni azt, amit nyíltan követelni, még maga a leendő dictator is restelni látszott. Midőn ezután a 701-iki consulságra szóló választásokban üzött példátlan izgatás a legbotránnyosabb jelenetekre vezetett, midőn a választások a

54.

58.

egy vagy más hivatalt, két védencének, elutazásuk előtt a következő utasítást adja :

„Furius s Aurelius, kész kísérői Catullusnak, bár menne is India legvégű határára, hol azt a keleti tenger messze elharsogó habjai verdesik; akár a hyrkánok- s puhult arabokig, vagy szákokig s nyilhordó párthokig; akár odáig, hol a hétágú Nilus festi vizével a tenger hullámain. Vagy ha a magas Alpokon mászna is fel, megnézni onnét nagy Caesar emlékeit, Gallia Rhénusát és a világ végén a szörnyű britannusokat. Tudom, mindazt, mit rám az égiek akaratja mérne, ti velem örömet megkísérlenétek. (De most csak arra kérlek titeket), adjátok meg szeretőmnek e nem kedvező izenetemet: éljen egészségben a maga latraival, kiket száz számra ölelget össze, bár igazán egyet sem szeret is, csak szívja mindnyájából a velőt. És az én eddigi szerelmemre ne számoljon többé; az ő vétke miatt elhervadt az, mint mező szélén a virág, melyet az ott végig haladt eke megsebzett volt.“

58.

kitűzött időn túl egy egész évig elkéstek, és hét havi interregnum után csak 701. júliusában voltak megtarthatók, Pompeius e tényeket alkalmul használta a dictátorságot, mint az egyetlen eszközt, melylyel a csomót, ha megoldani nem is, de ketté vágni lehet, mind határozottabban ajánlani a senátusnak; de a döntő parancsszót még mindig nem tudta kiejteni. És ez talán még sokáig ki nem ejtetett volna, ha a republicánus ellenzék legvakmerőbb párthíve, Titus Annius Milo a 702-re szóló consulsválasztások alkalmával ellenjelöltként nem lép a sorompóba a dynasták jelöltjei, Quintus Metellus Scipio és Publius Plautius Hypsaeus ellen, kik mindketten személyes benső viszonyban álltak Pompeiussal s feltétlen hívei valának. Milo, phisikai bátorságával, meglehetősen ármánykodási és adósságesinálási tehetségével és mindenekfelett nagy mértékben veleszületett és gondosan kifejlesztett szemtelenségével némi hírnévre tett szert e kor politikai iparlovagjai közt, s a maga mesterségében Clodius után a legkülönb ember, s mint ilyen, ennek természetesen halálos ellensége és versenytársa volt. Miután az utcák ezen Achillesét a dynasták szerezték meg magoknak, s az, ezeknek beleegyezésével folytatta az ultrademokrata szerepét, az utcák Hectorának a dolgok természetes rendjénél fogva aristokratává kellett lennie, s a köztársasági ellenzék, mely most kész lett volna magával Catilinával is szövetkezni, ha ez neki felajánlta volna magát, Milot készségesen elismerte ügye előharcosának minden zenében. És azon kevés győzelmet, melyet a harctéren aratott, csakugyan csakis Milonak és jól begyakorolt vívó-bandájának köszönhetette. Ennek folytán Cato és övéi viszont Milot támogatták a consulság elnyerésében; még maga Cicero sem tudta megállni, hogy elleneinek ellenfelét, hosszú időn át saját ótalmazóját, ne ajánlja; s miután Milo

Milo,  
52.

megválasztatására sem pénzt sem erőszakot nem kímélt, az már bizonyosnak látszott. Az állam uraira ez nemcsak új és érzékeny vereség, hanem valóságos veszély lett volna; mert előre látható volt, hogy a vakmerő pártembert mint consult nem lesz oly könnyű semmiségre kárhozthatni, mint Domitiust s a tisztességes oppositio más embereit. Ekkor történt, hogy nem messze a fővárostól az appiusi úton Achilles véletlenül összetalálkozott Hectorral, s hogy a kettőnek bandája verekedésre fogta a dolgot, melyben Clodius maga kardvágást kapott vállán és kénytelen volt egy közel fekvő házba menekülni. Mindez Milo meghagyása nélkül történt; miután azonban a dolog már ennyire jutott és a viharral már akarva nem akarva szembe kellett szállania, Milo úgy hitte, hogy kívánatosabb, sőt kevésbbé veszélyes is lesz rá nézve a megkezdett munkát befejezni, mintsem félbe szakítani; megparancsolta tehát embereinek, hogy Clodiuszt húzzák ki rejtekéből s vágják le (702. jan. 13). A dynasták pártjának utcai vezérei, Titus Munacius Plancus, Quintus Pompeius Rufus és Gaius Sallustius Crispus néptribúnok ez eseményben kedvező alkalmat láttak arra, hogy uraik érdekében Milo jelöltségét megbuktassák és Pompeiusnak a dictátorságot megszerezze. — A csöcselék legalja, főkép a szabadon bocsátottak és a rabszolgák Clodiusban védnöküket és leendő szabadítójukat veszítették; könnyű volt tehát a szükséges izgatottságot előidézni. Clodius véres holttestét a vásártér szószerékén közszemlére kitették s amint az alkalomhoz illő beszédek elhangzottak, megindult a zenebcna. Máglyául a nagy szabadító holtteste számára a perfid aristokratia fészket szemelték ki: a gyülevészhad a holttestet a tanácsházba vitte s ezt felgyújtotta. Erre Milo háza elé vonult s azt ostrom alá fogta, míg ennek bandája a támadókat nyilaival el nem űzte. Innen Pompeius és

Clodius  
megöletése.

52.

Anarchia  
Rómában.

consuli jelöltjeinek házai elé ment, amazt dictátorul, ezeket consulokul üdvözölte, innen ismét az időközi király Marcus Lepidus házához, kinek feladata volt a consulválasztásokat vezetni. Midőn ez, kötelességéhez hiven, vonakodott a választást az ordítózó csöcselék kivánságára azonnal megtartatni, öt is öt napig ostrom alatt tartották saját házában.

Pompeius  
dictátorsága.

— De a botrányos jelenetek rendezői ezzel lejátszták szerepöket. Urok és mesterök ugyan el volt tökéelve, hogy e kedvező véletlent felhasználja nemcsak Milonak megbuktatására, hanem a dictátorság megragadására is; de ezt nem fűtykösökkel felfegyverzett csöcseléktől, hanem a senátustól akarta megkapni. Pompeius hadakat vont össze a fővárosban lábra kapott és csakugyan mindenkire nézve elviselhetlenné lett fejtelenség elfojtására; s egyúttal megparancsolta azt, amit eddig kért, és a senátus engedelmeskedett. Az csak kicsinyes zugprókátorkodás volt, hogy a proconsul Pompeius Cato és Bitulus indítványára addig viselt hivatalainak megtartása mellett dictátor helyett „társ nélküli consullá“ neveztetett (a 702-iki szökő hónap 25. napján\*); — mely kicsinyesség egy kettős belső ellenmondásban sínlődő elnevezést teremtett,\*\*) hogy az egyszerűt s a dolgot találólag kifejezőt elkerülhesse, s mely élénken emlékeztet az elzüllött junkerség ama bölcs végzésére, mely a plebejusoknak a consulságot nem, csak a consuli hatalmat adta meg. — Ekként a teljhatalom törvényes birtokába jutván, Pompeius munkához látott és erélyesen fellépett a clubokban és esküdtszékekben oly hatalmas köztársasági párt

---

\*) Ez évben a 29 napos januárt és a 23 napos februárt a 28 napos szökő hónap, ezt pedig március követte.

\*\*\*) A *consul* szó társat jelent; s azon consul, ki egyúttal proconsul, valóságos és helyettes consul egyszersmind.

ellen. A fennálló választási szabályokat külön törvény által felelevenítette, egy másik törvényben pedig, mely minden ide vágó, 684 óta elkövetett kihágásra nézve visszaható erővel ruháztatott fel, a választási visszaélésekre rótt büntetéseket megsúlyosbította. Fontosabb volt ennél azon intézkedés, mely kimondta, hogy a helytartóságokat, tehát az illető hivatalnokok hivatalos működésének jóval jelentékenyebb és mindenekfelett hasonlíthatatlanul jövedelmezőbb részét, a consulok és praetorok ne azonnal consulságukból vagy praetorságukból történt kilépésök után, hanem csak további öt év leforgása után kapják meg; mely új rendszer magától érthetőleg csak négy év múlva volt életbe léptethető, ez időre nézve tehát a helytartói állomások betöltését a dolog lényegében az ezen átmeneti idő szabályozására kibocsátandó senátusi végzésektől, tehát tényleg azon töredéktől vagy azon egyéntől tette függővé, mely e pillanatban a senátusban uralkodott. Az esküdt bizottságok ugyan fennmaradtak, de a recusatio joga korlátok közé szorítottatott és, ami ennél talán még fontosabb volt, midőn úgy az ügyvédek száma, mint azon idő, melyre beszédekben mindegyiknek szorítkoznia kellett, maximális tételek által korlátoztatott és midőn azon elharapódzott rossz szokás, melynél fogva a tényről tanúskodó tanúkon kívül még a jellemet bizonyítók, vagyis „dicsőítő szónokok“ is állíttattak a vádlott javára a törvényszék elé, betiltatott: ezáltal a törvényszék előtti szabadszólás joga semmivé tétett. Az engedelmes senátus továbbá Pompeius intésére elhatározta, hogy az appiusi úton történt verekedés a hazát veszélybe döntötte; aminek folytán minden e verekedéssel összefüggő bűnök elítélésére egy kivételes törvény által különös bizottság állíttatott fel, melynek tagjait egyenesen Pompeius nevezte ki. Megkísértették a censori hiva-

Változtatások  
a hivatalok s  
az esküdtszék  
rendszerében.

talnak is visszaadni egykori komoly jelentőségét, hogy a mélyen felzilált polgárságot a legalávalóbb söpredéktől megtisztítsa. Mindezen rendszabályok a fegyveres erő nyomása alatt jöttek létre. A senátus azon nyilatkozata következtében, miszerint a haza veszélyben forog, Pompeius a szolgálatra kötelezett legénységet egész Itáliában fegyverre szólította s minden eshetőségre letétette vele a hűségi esküt; egyelőre kellő számú megbízható csapatokkal rakta meg a Capitolt; amint az *oppositio* csak *moccanni* merérelt, Pompeius azonnal fegyveres beavatkozással fenyegetődött, és a Clodius meggyilkoltatása felett megindított pör tárgyalásakor a törvényes szokás ellenére örököt állított magára a törvénylító helyre. — A censorság felelevenítésének terve azon szenvedett hajótörést, hogy a senátus szolgalelkű többségében nem akadt ember, ki elég erkölcsi bátorsággal és tekintélyvel bírt volna arra, hogy csak pályázni is merjen a hivatalra. Másfelől Milo az esküdtek által elítéltetett (702. apr. 8), Cato törekvései pedig a 703-iki consulságra meghíúsítottak. A beszédekben és pamphletekben üzött *oppositiora* az új perrendtartás oly csapás volt, melyet többé ki nem bírt heverni; a félelmes törvényszéki szónoklat ettől fogva lezorult a politikai térről s féken tartatott a monarchia által. Az *oppositio* azonban ezért sem a nemzet nagy többségének lelkéből, sem teljesen a közéletből nem volt kiirtva — e cél elérésére a népválasztást, az esküdtszéket és az irodalmat nem korlátok közé szorítani, hanem egyenesen semmivé kellett volna tenni. Sőt éppen ezek alkalmával járult ismét Pompeius a maga ügyetlenségével és fonákságával ahoz, hogy a republicánusok még az ő dictátorsága alatt is vívhassanak ki egyes, rá nézve igen kellemetlen diadalokat. Azon irányzatos rendszabályok, melyekhez az uralkodók hatalmuk megszilárdí-

A republicánusok megaláztatása.

tása végett nyúltak, hivatalosan természetesen oly színben mutattattak be, mintha a közbéke és rend érdekében adattak volna ki, és kimondatott, hogy minden polgárnak, ki anarchiát nem akar, azokat lényegökben helyeselnie kell. E szerfelett átlátszó fictio azonban Pompeiust annyira magával ragadta, hogy az utolsó zenebona ügyének megvizsgálásával megbízott külön bizottságba megbízható eszközők helyett minden pártok legtisztéletreméltóbb embereit, sőt magát Catót is beleválasztotta, s a törvényszékre bírt befolyását leginkább a rend fenntartására és arra használta fel, hogy az e kor törvényszékeiben szokásossá vált zajgásnak úgy a maga hívei mint ellenei részéről elejét vegye. A kormányzónak e semlegessége meg is látszott a rendkívüli törvényszék ítéletein. Milot magát az esküdtek ugyan nem merték felmenteni; de a republicánus oppositio pártjához tartozó legtöbb alárendelt állású vádlottat büntetlenül hagytak; ellenben kérlelhetlenül elítélték mindazokat, kik az utolsó zenebonában Clodiusnak, vagyis a dynastáknak pártján álltak, köztök többeket Caesar, sőt még Pompeius legbizalmasabb barátai közül is, még egy consuljelöltjét, Hypsaeust s Plancus és Rufus néptribunokat is, kik a lázadást Pompeius érdekében igazgatták. Ha Pompeius, ezeknek elítéltetését azért nem gátolta meg, hogy a részrehajlatlanság külszínét megőrizze, ostobaságot követett el; s ezt csak ismételte, midőn ennek dacára barátai kedvéért egészen közönyös dolgokban saját törvényeit megszegte, így például Plancus pörében maga lépett fel jellemtanúként és egyes, hozzá különösen közel álló vádlottakat, mint Metellus Scipiót, csakugyan megóvott az elítéltetéstől. Szokása szerint ebben is egymással ellentétben álló célok után törekedett; midőn a részrehajlatlan kormányzó és egyúttal a pártfőnök kötelességeinek egyszers-

mind eleget akart tenni, sem az egyiket sem a másikat nem teljesítette, s a közvéleménynek ép úgy igaza volt, midőn despotikus uralkodónak, mint párthiveinek, midőn oly pártvezérnek tekintették, ki a maga embereit vagy nem akarja, vagy nem képes megvédeni. — Egyébiránt, habár a köztársaságiak itt ott még megmozdultak, sőt többnyire Pompeius elkövetett hibái következtében egyszer-másszor még diadalt is tudtak aratni, a dynasták azon célt, melyet a dictátorságsegélyével elérni akartak, egészben véve mégis elérték, a kormány gyeplőit szorosabbra vonták, a köztársasági pártot megalázták s az új monarchiát megszilárdították. A közönség ebbe bele kezdte magát találni. Midőn Pompeius kevéssel utóbb egy súlyos betegségéből felgyógyult, egészségének szerencsés helyreállítását egész Itália oly kötelességszerű örömmnyilatkozatokkal ünnepelte, minőkkel hasonló esetekben monarchiákban találkozunk. A dynasták jelét adták megalégedettségöknek: Pompeius már 702. augustus 1-jén letette a dictátorságot, hogy a consulságot védencével, Metellus Scipióval megoszssa.

# TARTALOM.

## ÖTÖDIK KÖNYV.

### **A katonai monarchia megalapítása.**

#### ELSŐ FELE.

	Lap
I. fejezet. Marcus Lepidus és Quintus Sertorius . . . . .	1
II. fejezet. A Sulla-féle restauráció uralma . . . . .	47
III. fejezet. Az oligarchia bukása és Pompeius uralma . . .	114
IV. fejezet. Pompeius és a kelet . . . . .	146
V. fejezet. A pártok küzdelmei Pompeius távolléte alatt . .	200
VI. fejezet. Pompeius visszalépése és a trónra törekvők szövetkezése . . . . .	243
VII. fejezet. A nyugat meghódítása . . . . .	270
VIII. fejezet. Pompeius és Caesar társuralkodása . . . . .	379









